

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
DAVUTOĞLU DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA POLİTİKASI
(2003-2011)

094229001005

TURGAY DÜĞEN

DANIŞMAN: PROF. DR. EROL KURUBAŞ

KIRIKKALE

2013

Önsöz

2003 sonrası Türk dış politikasında yaşanan değişim Türkiye'nin birçok ülkeyle ve bölgeyle ilişkilerini etkilemiştir. Bu dönemde yeni Türk dış politikasının teorisiyle, ilkeleriyle ve hedefleri ile ilgili birçok kitap ve makale yazıldığı gibi, Türkiye'nin diğer ülkelerle ve bölgelerle olan ilişkileri ile ilgili pek çok kitap ve makale yazılmıştır. Yeni dönemdeki dış politikanın dinamizmi, dış politikayı neredeyse iç politika kadar gündeme taşımıştır. Gündemde ve akademik alanda Türk dış politikası ile ilgili en az yer alan konu ise Türkiye'nin Orta Asya politikası ve Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkileridir. Bu tez ile akademik alanda yeteri kadar birikimin sağlanamadığı 2003 sonrası Türkiye'nin Orta Asya politikası konusunda eksikliği gidermeye yönelik bir çaba amaçlanmıştır. Aynı zamanda yeni dış politika hedefleri ve araçları bağlamında Orta Asya'nın önemine dikkat çekilmek istenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında bana maddi ve manevi destek veren kıymetli Hocam Prof. Dr. Ümit Özdağ'a ve yoğun programına rağmen vakit ayırıp bana yardımcı olan Dr. Bahar Aşçı'ya teşekkür etmeyi bir borç olarak görüyorum. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanmasında akademik üsluptan yazım kurallarına kadar birçok konuda beni yönlendiren Hocam Prof. Dr. Erol Kurubaş'a anlayışı ve sabrı için teşekkür ederim.

Özet

2003 sonrasında Türk dış politikasının kavramsal çerçevesi, temel ilkeleri, hedefleri ve araçlarında önemli değişimler meydana gelmiştir. En ciddi değişim ise dış politikanın hedefinde yaşanmıştır. Türk dış politikası küresel güç olma hedefine yönelik olarak yeniden şekillendirilmiştir. Bu hedef çerçevesinde Ahmet Davutoğlu'nun teorik olarak oluşturduğu jeopolitik havzalar Türk dış politikasının küresel güç olma hedefine yönelik aşamaları ortaya koymaktadır. Bu teorik düzlemde Orta Asya "yakın kıta havzası" olarak adlandırılan üçüncü aşamadaki jeopolitik havzada yer almıştır ve Orta Asya Türk dış politikası için öncelikli saha olarak nitelendirilmemiştir. Fakat bu sınıflandırma bir önem derecesinden ziyade bir öncelik sıralaması olarak ortaya konulmuştur. Bu tez çalışmasında ise Davutoğlu dönemi Türk dış politikasındaki değişim ve bu değişimin Türkiye'nin Orta Asya politikasına etkileri incelenmiştir. Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ikili ilişkiler incelendiğinde de dış politikadaki teorik yaklaşıma uygun olarak ilişkilerin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanda güçlendirildiği fakat genel dış politika içinde uzun vadeli stratejik bir hedef ortaya konulmadığı ve bölgeye öncelik verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara ek olarak Türkiye'nin değişen dış politika anlayışı içinde ve küresel güç olma hedefi çerçevesinde Orta Asya'nın daha önemli hale geldiği ve Orta Asya'nın jeopolitik konumu, tarihi bağları ve doğal kaynakları ile Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası konumunu doğrudan etkileyebilecek bir niteliğe sahip olduğu mevcut yüksek lisans tezi ile desteklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Ahmet Davutoğlu dönemi, Orta Asya Türk Dış Politikası

Abstract

After 2003, Turkish foreign policies' conceptual framework, basic principles, objectives and tools had been changed seriously. There have been criticisms made for these changes and the most significant change has been experienced towards the goal of the foreign policy. Turkish foreign policy has been reshaped towards its' goal of becoming a global power. In the framework of this goal, Ahmet Davutoğlu's theoretically formed geopolitical regions reveals the steps for the Turkish Foreign policies' becoming global power goal. In this theoretical concept Central Asia is involved in the third stage named as "near continent basin" and not mentioned as a prior region for Turkish Foreign Policy. But this classification has been proposed as a priority ranking rather than study importance degree. In this thesis study, the change in Turkish Foreign Policy in Davutoğlu Era and the effects of this change to Turkey's Central Asia policy is investigated. By examining the bilateral relations between Turkey and the Turkish Republics, the political economic and socio-cultural relations are found powerful as in the frame of theoretical approach but also found that in general, foreign policy don't have a long term strategic goal. In addition to these results this master's thesis tries to support that; in the view of Turkey's changing foreign policy and the goal of becoming a global power, central Asia became more important and Central Asia's geopolitical position cultural bounds and natural resources have the direct impact on Turkey's regional and international position.

Key Words: Turkish Foreign Policy, Ahmet Davutoğlu Era, Central Asia
Turkish Foreign Policy

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Davutoğlu Dönemi Türkiye’nin Orta Asya Politikası (2003-2011)” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.”

16.07.2013
Turgay Düğen

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DAVUTOĞLU DÖNEMİ

I. Davutoğlu'nun Dış Politika Yaklaşımı.....	10
A. Stratejik Zihniyet.....	12
B. Merkez Ülke Anlayışı.....	19
C. Pro-aktif Dış Politika.....	22
D. Çok Yönlü ve Çok Boyutlu Dış Politika.....	25
E. Komşularla Sıfır Sorun.....	26
F. Dış Politikada Ölçek Büyütme.....	29
II. Yeni Dış Politikanın Hedefleri ve Araçları.....	30
A. Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasında Değişim ve Büyüyen Hedefler.....	31
B. Dış Politika Araçlarının Etkin Kullanımı.....	36
1. Uluslararası Örgütlerde Etkinlik ve Görünürlük.....	37
2. Türkiye'deki Kurumsal Yapının Etkinliğinin Artırılması.....	40
a. Dışişleri Bakanlığı.....	40
b. TRT.....	42
c. TÜRKSOY.....	43
d. TİKA.....	44
e. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.....	48
f. Yunus Emre Enstitüsü.....	50
3. Düşünce Kuruluşları.....	52
4. Arabuluculuk Çalışmaları.....	55
5. Kamu Diplomasisi Çalışmaları ve Dış Yardımlar.....	58
III. Yeni Dış Politikanın Türkiye'nin Bölgesel ve Uluslararası Konumuna Etkisi.....	61
IV. Yeni Dış Politikanın Getirdiği Riskler ve Tartışmalar.....	64
A. Yeni Osmanlıcılık.....	64
B. Eksen Kayması Tartışmaları.....	65
C. İmkânlar ve Hedefler Arasındaki Denge.....	68
D. Yeni Dış Politikanın Getirdiği Riskler.....	69

İKİNCİ BÖLÜM
DAVUTOĞLU DÖNEMİ'NDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA
YAKLAŞIMI

I. Türkiye'nin Stratejik Zihniyetinde Orta Asya.....	73
A. Osmanlı Devleti Döneminde Türkistan Algısı.....	73
B. Cumhuriyet Dönemi Orta Asya Algısı.....	77
C. Davutoğlu Döneminde Orta Asya Algısı.....	84
II. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İkili İlişkilerde Yaşanan Gelişmeler.....	85
A. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları ve Türkiye'nin Yeri.....	85
1. Büyük Güçler Arasında Kazakistan'ın Denge Siyaseti ve Türkiye.....	86
2. Demokrasi Adası Kırgızistan'ın Ayakta Kalma Mücadelesi ve Türkiye ...	93
3. Bölgesel Güç Adayı Özbekistan'ın Dış Politika Tercihleri ve Türkiye.....	95
4. Türkmenistan'ın Tarafsızlık Statüsünde Türkiye'nin Yeri.....	101
B. Davutoğlu Dönemi Öncesi Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinin Genel Durumu.....	104
C. Davutoğlu Dönemi Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkilerindeki Gelişmeler.....	109
1. Siyasi İlişkiler.....	109
a. İkili İlişkiler.....	110
b. Türk Konseyi Zemininde İlişkiler.....	116
2. Ekonomik İlişkiler.....	120
3. Sosyo-Kültürel İlişkiler.....	132
III. Davutoğlu Dönemi Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Yönelik Eleştiriler	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA POLİTİKASININ BÖLGESEL VE KÜRESEL
YANSIMALARI

I. Büyük Güçlerin Orta Asya Rekabetinde Türkiye.....	138
A. Geleneksel Müttelik ABD'nin Orta Asya Politikası ve Türkiye.....	138
B. Rusya ile İşbirliği-Rekabet Çelişkisi.....	142
C. Çin'in Orta Asya Politikası ve Türkiye.....	148
D. Orta Asya'da Avrupa Birliği'nin Lokomotifi Almanya ile Rekabet.....	160

II. Orta Asya Politikasının Türkiye'nin Bölgesel ve Uluslararası Konumuna Etkisi.....	165
A. Tarihi İpekyolu'nun 21. Yüzyıl'daki Durumu ve Türkiye.....	166
B. Enerji Kaynaklarının Taşınmasında Türkiye'nin Artan Rolü.....	171
III. Türkiye'nin Küresel Güç Olma Hedefi Çerçevesinde Orta Asya'nın Önemi.....	174
SONUÇ	178
KAYNAKÇA	180

TABLO VE GRAFİKLER

Tablo 1.	Türkiye-Kazakistan İthalat-İhracat Verileri (1996-2003).....	124
Tablo 2.	Türkiye-Kazakistan İthalat İhracat Verileri (2004-2011).....	124
Tablo 3.	Türkiye-Kırgızistan İthalat İhracat Verileri (1992-1999).....	126
Tablo 4.	Türkiye-Kırgızistan İthalat İhracat Verileri (2000-2010).....	126
Tablo 5.	TİKA'nın Kırgızistan'a Yaptığı Kalkınma Yardımları	127
Tablo 6.	Türkiye-Özbekistan İthalat İhracat Verileri (2004-2011).....	128
Tablo 7.	Türkiye-Özbekistan İthalat İhracat Verileri (1996-2003).....	128
Tablo 8.	Türkiye-Türkmenistan İthalat İhracat Verileri (2004-2011).....	130
Tablo 9.	Türkiye-Türkmenistan İthalat İhracat Verileri (2004-2011).....	130
Tablo 10.	Orta Asya Ülkelerinin Çin ile İthalat ve İhracat Rakamlarının, Toplam İthalat ve İhracat Rakamlarına Oranı ve Dış Ticaret Hacmindeki Sıralaması.....	154
Grafik 1.	Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Yardımları	60
Grafik 2.	Petrol Üretim ve İhraç Miktarları	121
Grafik 3.	Doğalgaz Üretim ve İhraç Miktarları.....	122
Grafik 4.	Kazakistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hasılası.....	123
Grafik 5.	Kırgızistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hasılası.....	125
Grafik 6.	Özbekistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hasılası.....	127
Grafik 7.	Türkmenistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hasılası.....	129

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
CFC	Kültürel Özgürlük Kongresi
ECO	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
İSAM	İslami Araştırmalar Merkezi
KDK	Kamu Diplomasisi Kurumu
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
OAET	Orta Asya Ekonomik Topluluğu
OAİB	Orta Asya İşbirliği Örgütü
OBİV	Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı
ORSAM	Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
RFE	Özgür Avrupa Radyosu
SDE	Stratejik Düşünce Enstitüsü
SETA	Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Merkezi
SİSAV	Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TİKA	Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı
TUSES	Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı
USAK	Uluslararası İlişkiler Araştırmaları Kurumu
VOA	Amerika'nın Sesi Radyosu

GİRİŞ

Türk dış politikası cumhuriyet dönemi içerisinde, zaman zaman farklılıklara sahip olmakla birlikte, belli amaçlar ve kavramlar üzerine şekillenmiştir. Türk dış politikası birincisi, Batı ile çatışmamak için Batı ile yakınlaşma politikası, ikincisi ise mevcut sınırların korunması için statükoculuk olmak üzere iki ilke üzerine kurulmuştur. Bu dış politika yaklaşımının oluşmasında Osmanlı Devleti'nden kalan altı yüz yıllık tarihi mirasın etkisi olmuştur. Özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlayan Osmanlı Devleti'nin çekilme süreci Cumhuriyet dönemi dış politikasının oluşmasında da belirleyici olmuştur. Bu dönemin ağır savaşlar ve toprak kayıplarıyla sonuçlanması, Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş karşıtı ve statükocu tavrının oluşmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda cumhuriyet sonrası II. Dünya Savaşı'na doğru İtalya, Almanya ve Rusya kaynaklı olarak Türkiye'nin üzerinde artan tehdit algılamaları, II. Dünya Savaşı sonrasında Rusya ile devam etmiştir. Bu durumda bir güvenlik şemsiyesine ihtiyaç duyan Türkiye Batı ve NATO ile işbirliği ve ittifak sürecine girmiştir. 1991'e kadar devam eden Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin Doğu ve Batı Blokları arasındaki sert yapısı orta büyüklükteki devletlerin dış politikalarında belirleyici olmuştur ve bundan dolayı Türkiye tarihi, kültürel ve jeopolitik imkânlarını kullanabilecek bir ortam bulamamıştır.

Soğuk Savaş sonrası döneme hazırlıksız yakalanan Türkiye, bu dönemde özellikle Orta Asya'da bir atılım yapmak istemiş fakat ortaya çıkan fırsatları algılamakta, anlamlandırmakta ve değerlendirmekte yeteri kadar başarılı olamamıştır. Soğuk Savaş döneminden kalma komşu ülkelerle yaşanan krizlere, Soğuk Savaş sonrasında Ermenistan ve Bosna-Hersek krizleri de eklenmiştir. Yunanistan, İran, Irak ve Suriye ile yaşanan krizler ise doksanlı yıllar içinde savaşın eşiğine kadar sürüklenmiştir. Türkiye bu süreçte içeride yaşadığı siyasi ve ekonomik krizler ile birlikte dış politikada beklenen başarıyı sağlayamamıştır. 2001'de yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerin ardından Kasım 2002'de gerçekleşen seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin tek başına iktidar olması ile birlikte hem iç politikada hem de dış politikada önemli değişimler yaşanmıştır.

AK Parti Türk dış politikasında geleneksel hedefleri, ilkeleri ve araçları değiştirmiş ve yeni bir dış politika çerçevesi ortaya koymuştur. AK Parti'nin ortaya koyduğu dış politikanın en etkili ve belirleyici ismi, 2009'da Dışişleri Bakanı olan öncesinde ise Başbakan'ın dışişleri

danışmanı olan Ahmet Davutoğlu'dur. Davutoğlu öncesinde Mart 2003'e kadar dışişleri bakanı olarak görev yapan Yaşar Yakış ve 2003'den Ağustos 2007'ye kadar dışişleri bakanı olan Abdullah Gül de dış politika üzerinde etkili isimler olmuşlardır. 2007-2009 arası dışişleri bakanı olan Ali Babacan ise dış politikada etkili bir isim olmamıştır.

AK Parti döneminde dış politika alanında danışman olan Davutoğlu, 2007'de Türk dış politikasındaki etkisini daha da artırmaya başlamış ve 2009'da dışişleri bakanı olmasıyla birlikte dış politikada mutlak sorumluluk sahibi haline gelmiştir. Davutoğlu Türk dış politikasına yeni hedefler ve stratejiler belirlemiş, kavramsal olarak da yeni dış politikayı tanımlayan yeni kavramlar kullanmıştır. Davutoğlu'nun dış politika karar alma mekanizmasında etkinlik kazanmasıyla Türk dış politikasında amaç, araç ve yöntemler bakımından yaşanan değişimler, 2002 sonrası dönemi Türk dış politikasındaki yeni bir dönem olarak kabul etmemizi gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda bu dönemin belirleyicisi Ahmet Davutoğlu olarak kabul edildiği için de bu çalışmada da AK Parti dönemi Türk dış politikası "Davutoğlu Dönemi" olarak adlandırılmıştır.

Türkiye'nin dış politikadaki yaşadığı en önemli değişim, hedeflerin ve söylemin farklılaşmasıdır. Öncelikle etkin bir bölgesel güç olma ve sonrasında da küresel güç olma iddiası, dış politika açısından büyük bir hedeftir. Hedefteki bu değişimin içeriğinin anlaşılması için bu dış politikanın mimarı olan Davutoğlu'nun küresel güç olma hedefine ulaşmak için hazırladığı teorik zemin, kullanılacak araçlar ve Davutoğlu'nun potansiyel bir güç olarak gördüğü tarihi ve kültürel mirasın kullanılabilirliği ve etkinliği analiz edilmelidir. Fakat bununla birlikte Türkiye'nin mevcut durumu ve hedefler ile imkânlar arasındaki orantı göz önünde tutulmalıdır.

Türkiye'nin bölgesel güç ve dünyada etkin bir güç olabilmesi için Orta Asya önem verilmesi gereken bir coğrafyadır. Bundan dolayı Türk dış politikasında büyüyen hedefler ile Türkiye'nin Orta Asya politikası arasında doğru orantı vardır. Bunun yanında, bölgesel güç konumundan küresel güç konumuna geçebilmek için hangi bölgelerde etkinliğin artırılması gerektiği önemlidir. Bu bağlamda, Kafkaslar, Orta Doğu ve Balkanlar Türkiye'nin komşu olduğu bölgeler olarak, bölgesel güç olabilmek için mutlak etkin olunması gereken bölgelerdir. Fakat Orta Asya Bölgesi siyasi coğrafya olarak, Türkiye'ye sınır bağlantısının olmadığı ve diğer bölgelere göre Türkiye'ye uzak kalan bir bölgedir. Bununla birlikte, diğer bölgelere kıyasla Türkiye'nin en az etki sahibi olduğu bölgedir. Türkiye'nin politikalarının yanında, Orta Asya'da etkinliğini yeniden artıran Rusya'nın ve Orta Asya'yı ekonomik ve demografik bir yayılma alanı olarak gören Çin'in iki büyük güç olarak Orta Asya'da bulunmaları da bu durumu etkilemektedir. Coğrafi ve siyasi olumsuzluklarla beraber,

bölgeyle Türkiye arasındaki tarihi ve kültürel bağ, bölgeye yönelik ilginin azalmadan devam etmesini sağlamaktadır. Bu olumlu ve olumsuz etkenlerle birlikte Orta Asya, Türkiye'nin küresel güç olabilme hedefinin en önemli parçasıdır. Gerek Orta Asya'nın özel konumu itibarıyla gerekse Türkiye'nin etki alanı kurabileceği en uzak coğrafya olabilme durumuyla Orta Asya, Türkiye'nin küresel güç olabilme hedefi için en önemli uygulama alanıdır.

Orta Asya'nın özel konumunun Türkiye açısından önemi dört konu üzerinden açıklanabilir. Birincisi, Orta Asya'da etkinlik kurabilmek için Rusya ve Çin ile rekabete girilmesi gerekecektir. Bu rekabet bir işbirliğinin oluşmasına da neden olabilir çünkü Orta Asya üzerindeki terör, su sorunu ve sınır sorunları gibi meselelerin çözümünde bir işbirliği gerekmektedir. Bu sorunların çözümü için sorumluluk almayan bir ülkenin bölgede başka devletlerle rekabete girmesi de zordur. Bundan dolayı bölgede Rusya ve Çin ile rekabete girecek kadar etkili olmak için bölgedeki sorunların aşılması adına oluşan işbirliklerine de dâhil olmak gerekmektedir. Büyük güçlerle Türkiye'nin en iyi rekabet edebileceği coğrafya Orta Asya'dır. Çünkü Orta Asya'da bu büyük güçlere karşı Türkiye'nin kullanabileceği farklı araçlar mevcuttur. Tarihi ve kültürel yakınlık, bu araçlar içerisinde en ön plana çıkanlarıdır. İkincisi, küresel güç olabilmenin önemli şartlarından biri etki alanının dünyayı içine alabilecek şekilde genişlemesidir. Orta Asya Türkiye'nin etki alanını komşu bölgelere nazaran daha rahat artırabileceği bir bölgedir. Üçüncüsü, uluslararası politikanın en önemli başlıklarından biri enerji kaynakları ve enerji kaynaklarının taşınmasıdır ki, Türkiye kaynak arzının yoğun olduğu bölgelerden biri olan Orta Asya ile kaynak talebinin en fazla olduğu bölgelerden biri olan Avrupa arasındadır. Bu durum Türkiye'nin dış politikadaki gücünü arttırmaktadır. Dördüncüsü ise Türkiye'nin Asya-Pasifik bağlantısının güçlenmesi için Orta Asya bölgesi bir bağlantı noktası olacaktır. Asya-Pasifik bölgesi dünya siyaseti ve ekonomisinde yeni ağırlık merkezi haline gelmiştir ve Türkiye'nin uluslararası alanda siyasi ve ekonomik olarak daha etkin hale gelmesi için Asya-Pasifik bağlantısını güçlendirmesi gerekmektedir. Orta Asya'da etkin bir Türkiye Asya-Pasifik bağlantısını da bu bölge üzerinden daha güçlü hale getirecektir. Özellikle Japonya, Çin ve Hindistan'ın Orta Asya bölgesine yönelik artan ilgileri bu durumun bir göstergesidir.

Davutoğlu dönemi dış politikada Türkiye'nin küresel güç olma hedefi ve bu hedef bağlamında Orta Asya'nın değerlendirilmesi önemlidir. Böyle bir hedef doğrultusunda Türk dış politikası açısından incelenmesi gereken bölgelerin başında da Orta Asya gelmektedir. Bundan dolayı, böyle bir hedef çerçevesinde Orta Asya'nın ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin özel bir konumu vardır.

Bu çerçevede tezin temel sorunsalı, Davutoğlu ile birlikte değişen Türk dış politikasının, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerine ve Türkiye'nin Orta Asya politikasına etkisinin ne olduğu ve Orta Asya politikasının Türkiye'nin küresel güç olmasına katkı sağlayıp sağlamadığıdır. Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımı ile 2002 öncesi Türkiye'nin Orta Asya politikalarını bir arada incelediğimizde, yeni dış politikanın etkileri daha net görülebilecektir. Soğuk Savaş sonrası izlenen Orta Asya politikalarının başarıya ulaşmadığını kabul edebiliriz. Bunun en önemli mazeretlerinden biri ise, uluslararası sistem değişikliğine hazırlıksız yakalanmış olmandır. Bu bağlamda, Davutoğlu'nun ortaya koyduğu güç denklemindeki çarpanlardan biri olan "stratejik planlama" unsurunun çarpan etkisinin Türkiye'nin Orta Asya politikalarında olumsuz bir şekilde hissedildiği söylenebilir. Güç denkleminin bir başka çarpan unsuru olan "siyasi irade" de, bu konuda uygun bir örnektir. Soğuk Savaş sonrası Türkiye'deki siyasi istikrarsızlık dış politikada ortaya çıkan fırsatların değerlendirilmesine engel olmuştur. Geçmiş politikaların hatalarının tespit edilmesinin yanında, Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımıyla bu hataların meydana getirdiği olumsuzluklar ortadan kaldırılırken, dış politikada koyulan bazı ilkelerle, hedeflere ulaşma yolunda stratejik adımlar atılmıştır.

Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımına baktığımızda ortaya koyulan ilkelerin Türkiye'nin genel olarak dış politikasını etkilediği gibi Orta Asya politikalarını da olumlu yönde etkileyeceği ve değiştireceği düşünölmüştür. Değişen dış politika anlayışında, "proaktif dış politika" yaklaşımıyla, durağan ve korumacı bir dış politikadan, etkin ve fırsatlar yaratıp bu fırsatları değerlendirmeye çalışan bir dış politika sürecine geçilmesi, "merkez öлке" anlayışıyla, müttefik ölkelerin çıkarlarını değil Türkiye'nin çıkarlarını merkez alan bir politika anlayışının benimsenmesi beklenmiştir. Böylece Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası rekabet için yeni bir alan olan Orta Asya'da Türkiye'nin sıradan ikili ilişkiler kurmak yerine fırsatlar yaratan ve etkin bir öлке olması beklenmiştir. Bunun sağlanabilmesi için ikili ilişkileri de çok boyutlu ve sürekli hale getirilmesi gerekmektedir. Orta Asya ölkeleriyle olan ilişkilerdeki en önemli eleştirilerden biri ise, söylemlerde ve politikalarda devamlılığın olmamasıdır. Davutoğlu döneminde genel dış politikada olduğu gibi Orta Asya'da da atılan adımların ilerleme sağlayabilmesi adına "ritmik diplomasi" anlayışı ile ilişkilerde süreklilik sağlanabileceği düşünölmüştür. Ritmik diplomasi anlayışıyla süreklilik kazanacak olan ilişkiler, "çok boyutlu ve çok yönlü dış politika" anlayışı ile daha geniş bir alanda daha derinlemesine ilişkilerin oluşmasına katkı sağlaması beklenmiştir. Böylelikle süreklilik kazanan ilişkiler yalnızca siyasi düzlemde kalmayacak, ekonomik, askeri, sosyal ve kültürel

alanlara da yayılarak, kısa süreli siyasi anlaşmazlıkların ilişkilerin devamlılığına zarar vermesi önlenecektir.

Bu çalışma, Türkiye'nin Orta Asya'daki dört Türk cumhuriyetine yönelik politikalarının incelenmesi ile sınırlıdır. Türkiye'nin Orta Asya politikaları incelenirken Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri olan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan ele alınacaktır. Orta Asya ülkesi olarak kabul edilen Tacikistan ve Afganistan bu çalışmanın içerisinde incelenmeyecektir. Çünkü Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, tarihi ve kültürel yönüyle Afganistan ile Tacikistan'a göre farklılık göstermektedir. Afganistan ve Tacikistan'ın tarihsel olarak Türklere yurtluk yapmasına rağmen, bugünkü Türk Cumhuriyetlerini içine alan siyasi yapılanmaların içinde bulunmamaları bu durumun gerekçelerinden biridir. Bir Türk Cumhuriyeti olmasına rağmen coğrafi olarak Orta Asya'da bulunmayan Azerbaycan da bu çalışma içinde değerlendirilmeyecektir.

Türkiye'nin Orta Asya politikaları ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri incelenirken temel olarak 2002-2012 arası dönem incelenecektir. Bu dönem içindeki Türkiye-Türk Cumhuriyetleri arasındaki siyasi ilişkiler ve Türkiye'nin dış politika hedefleri açısından Orta Asya'nın önemi çalışmanın ana konusudur. Ekonomik ve kültürel ilişkiler ise siyasi ilişkileri etkilediği kadarıyla ele alınacaktır. Ayrıca Orta Asya üzerinde diğer büyük güçlerin veya komşu devletlerin politikaları, Türkiye'nin Orta Asya politikalarına etkileri incelenecektir. Söz konusu rekabet çalışmanın ana konusu oluşturmamakla birlikte, rekabetin Türk dış politikasına etkileri ele alınacaktır.

Davutoğlu'nun tarihi, kültürel ve coğrafi vurgularla şekillendirdiği yeni dış politika yaklaşımında, Türkiye'nin öncelikle bölgesel sonrasında ise küresel bir güç olması hedeflenmiştir. Bu hedeflere yönelik tarihi, kültürel ve coğrafi faktörlerin belirleyici olduğu bir stratejik zihniyet oluşturulmak istenmiş ve bu stratejik zihniyet etrafında yeni, etkin ve kalıcı bir dış politika izlenmeye çalışılmıştır. Bu tezde Türk dış politikasındaki değişen anlayışın Orta Asya politikasını ne şekilde etkilediği, Türk dış politikasının yeni hedefleri açısından Orta Asya'nın nasıl bir önem teşkil ettiği ve izlenen politikaların hedeflere ulaşmadaki başarısı ele alınacaktır.

Bu çalışma ile 2002 sonrası, değişim süreci içerisindeki Türk dış politikasının yeni hedef ve araçlarının, Türkiye'nin Orta Asya politikalarını ne şekilde etkilediğinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca bu çalışmada Türk dış politikasındaki değişim süreci de Orta Asya politikaları çerçevesinde tartışılacaktır. Ahmet Davutoğlu'nun Orta Asya algılamaları ve görevli olduğu dönem içerisinde bu algılamaları reel politikada ne şekilde uyguladığı, stratejik yaklaşımlarının nasıl sonuçlar getirdiği incelenecektir. Bu çalışma, Türkiye'nin Orta Asya

politikalarındaki belirli bir dönemi değerlendirilirken, geçmişteki politikaların başarılarını ve hatalarını görmemizi sağlayacak, aynı zamanda da geleceğe dönük olarak, Türkiye'nin Orta Asya politikalarının neler olacağını veya neler olması gerektiğini tartışabileceğimiz bir zemin oluşturacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde Davutoğlu'nun genel dış politika yaklaşımı değerlendirilecektir. Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımında kullandığı yeni kavramlarla şekillendirdiği Türk dış politikası incelenecektir. Bu dönemde Türk dış politikasına yeni giren kavramlar ve ilkeler çerçevesinde izlenen politikalar ele alınacaktır. Bu ilke ve kavramların Türk dış politikası için önemi ve geleneksel Türk dış politikasında yarattığı değişim incelenecektir. Başlangıçta bu teorik ilkelerle oluşturulan dış politikanın, reel politikadaki yansımaları örneklendirilecektir. Ayrıca dış politikadaki "ölçek büyütme" anlayışı ve büyüyen hedeflere ulaşmak için atılan adımlarda dış politika araçlarının etkin kullanımı ve başarı durumu incelenecektir. Dış politikada büyüyen hedefleri değerlendirirken, bu hedefler zaman ve imkân bağlamında sorgulanacak, dış politikada etkili olan resmi ve özel kurumların yapıları ve faaliyetleri değerlendirilecektir. Aynı zamanda dış politikada ölçek büyütmeyle ilgili olarak mevcut dış politika araçlarının daha etkin kullanılması ve yeni araçların da devreye sokulması değerlendirilecektir. Çünkü hem sabit unsurların etkinliğinin artırılması hem de daha fazla risk ve sorumluluk olarak kullanılan dış politika araçları, dış politika hedeflerine ulaşmada çok önemli bir işleve sahiptir.

Ölçek büyütme yaklaşımı değerlendirilirken hem Davutoğlu'nun yeni dış politika yaklaşımının hem de yeni hedeflerin ve dış politika araçlarının bölgesel ve küresel etkileri değerlendirilecektir. Ölçek büyütme hedefiyle öncelikle bölgesel dengelerin değişmesinde rol oynayan Türkiye'nin buna bağlı olarak uluslararası alanda yaşadığı değişim, Türkiye'nin jeopolitik konumunun ve dış ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'ye yönelik değişen algılamalar da ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Davutoğlu dönemindeki Türk dış politikasının Orta Asya'ya olan etkileri incelenecektir. Bu bölümde, birinci bölümde anlatılan değişimin, yeni hedef ve ilkelerin Orta Asya politikasına ne şekilde yansıdığı değerlendirilecektir. Bu bağlamda ilk olarak, Davutoğlu döneminde Türk dış politikasının oluşumunun temelini oluşturan Türkiye'nin stratejik zihniyetindeki Orta Asya algılaması ele alınacaktır. Tarihi ve kültürel değerlerin gözetildiği ve bunların jeopolitik ile şekillendirildiği stratejik zihniyet için Orta Asya ne ifade etmektedir? Türk stratejik zihniyeti Orta Doğu'yu, Balkanları, Kafkasları ve Orta Asya'yı anlamlandırırken nasıl yaklaşmaktadır? Komşu bölgelerle olan ilişkilerde ön planda tutulan Osmanlı Devleti döneminden kalma miras algılamasının, Orta Asya için

uyarlanması beklenemez ve bundan dolayı stratejik zihniyet için Orta Asya farklı anlamlar ifade etmektedir. Bu bölümde tarih içinde Osmanlı Devleti'nin Türkistan algısı ve Cumhuriyet dönemindeki Orta Asya algısındaki değişimler de alt başlıklar olarak değerlendirilecektir.

Türkiye'deki Orta Asya algısının ardından Soğuk Savaş sonrası yaşanan gelişmelerde yapılan hatalar da ele alınarak, ikili ilişkilerdeki değişim ve gelişim süreci incelenecektir. Bu bölümde Orta Asya ülkeleriyle yaşanan ekonomik, askeri, sosyal ve kültürel ilişkilere de yer verilecektir. İkili ilişkilerdeki gelişmelerle birlikte Türkiye'nin Orta Asya politikasına yönelik getirilen eleştiriler de değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin Orta Asya politikasının dış politika hedefleri açısından jeopolitik değerlendirmesi yapılacaktır. İlk olarak, "Büyük Güçlerin Orta Asya Rekabetinde Türkiye" başlığı altında Orta Asya'daki tarihi küresel rekabetin Soğuk Savaş sonrasındaki durumu ele alınacaktır. Bu rekabet içinde Türkiye'nin izlediği ve izlemesi gereken politikalar tartışılacaktır. 1990'lı yıllarda Orta Asya'daki henüz yeni sayılan rekabete ABD ile birlikte giren Türkiye'nin, yeni dönemde bu rekabetteki durumu incelenecektir. Ayrıca 2001 sonrası ABD'nin bölgeye farklı bir söylemle daha etkin bir şekilde girmesi, Çin'in de bölgedeki etkinliğini arttırması ve Rusya'nın da toparlanma sürecine girerek Orta Asya üzerindeki ısrarını arttırması, Türkiye'nin Orta Asya politikasını ciddi biçimde etkileyecektir. Bu rekabet ortamı içinde Türkiye'nin hem bölge devletleriyle hem de küresel güçlerle izleyeceği ilişkiler oldukça önemlidir. Ayrıca Orta Asya politikasının Türkiye'nin hem bölgesindeki hem de uluslararası alandaki kazanımları ve riskleri incelenecektir. Bu bağlamda Türkiye'nin Avrasyalı bir ülke olarak, Avrasya'nın sorunlarına dâhil olması ya da Avrasya'dan uzak durarak küresel güç olma hedefinden uzaklaşması ikilemi söz konusudur. Avrasyalı bir ülke olarak politikalar izleyen Türkiye, bu bölgenin ticari zenginliğinden pay almak ve bu zenginliğe katkıda bulunmak istemektedir. Bu ticari zenginliğin, tarihi İpekyolu'nun karayolu, demiryolu ve boru hatlarıyla canlandırılması mümkündür ve Türkiye bu yönde adımlar atmaktadır. Bu politikalar Türkiye'nin uluslararası bağlantıları güçlendirecek ve dolayısıyla bölgesel ve uluslararası alanda etkisini arttıran bir Türkiye ortaya çıkacaktır.

Avrasya coğrafyasındaki Türkiye'nin jeopolitik konumu ve bölgedeki enerji kaynakları Türkiye'nin dış politika hedefleri açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Davutoğlu döneminde dış politikada ölçek büyüten ve yeni hedefler koyan Türkiye'nin, küresel bir güç olabilmek adına Orta Asya'ya duyduğu ihtiyaç ve Orta Asya'nın önemi ele alınacaktır. Özellikle küresel güç olma hedefi açısından Orta Asya'nın diğer komşu

bölgelere farklı özellikleri ve sunduğu fırsatlar vardır. Bu bağlamda, küresel güç olma hedefi, Orta Asya politikasına daha farklı bir önem kazandırmaktadır.

Sonuç olarak Davutoğlu döneminde izlenen Orta Asya politikasının bölgesel ve küresel değerlendirmeleriyle, Türkiye'nin dış politika hedefleri açısından nasıl algılandığı ve bu hedefler bağlamında izlenen politika ve kullanılan dış politika araçlarının başarısı değerlendirilecektir. Üç bölüm içerisindeki incelemelerin genel değerlendirilmesi yapılarak, bu dönemdeki değişim ve kazanımlar sunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DAVUTOĞLU DÖNEMİ

Türkiye 2003'ten itibaren dış politikada aşama aşama bir değişim sürecine girmiştir. Bölgesel ve uluslararası alandaki gelişmelerle birlikte Türkiye'deki iktidar değişikliği Türk dış politikasında, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, gelenekselleşen siyasetin dışına taşılması ve zamanla dış politikanın farklılaşması sonucunu doğurmuştur. Bu farklılaşmayla birlikte dış politikada “yeni dönem” tabiri kullanılmaya başlamıştır. Özellikle dış politikanın şekillenmesinde “beyin” rolünü üstlenen Ahmet Davutoğlu'nun adı, Türk dış politikasının yeni dönemine ismini vermiştir.¹ Davutoğlu bu döneme kendi adının verilmesiyle birlikte, bu dönem içindeki siyasi kazanımların en güçlü sahibi olacağı gibi dönem içindeki mağlubiyetlerin de tek sorumlusu olarak gözükecektir. Hatta dış politika ile ilgili yapılan ve iç siyaseti etkileyebilecek ciddi bir hatada iktidarın sorumluluğu devrettiği kişi olacaktır.

Davutoğlu dönemi dış politikanın anlaşılması ve anlamlandırılabilmesi için öncelikle, Davutoğlu'nun Türk dış politikası için ortaya koyduğu teorik zeminin, Davutoğlu'nun Türkiye, bölge ve dünya algılamalarının ve bu algılama neticesinde oluşan teorik çerçevenin dış politikada uygulama sahasına nasıl yansıdığına değerlendirilmesi gerekmektedir.

I. Davutoğlu'nun Dış Politika Yaklaşımı

Davutoğlu'nun teorik dış politika düzlemini, algılamalarını ve yaklaşımlarını yansıtan bazı kavramlar dış politikada ön plana çıkmış, hatta dış politikanın ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Fakat Davutoğlu dönemi ile ilgili hem Davutoğlu'nun hem de buna bağlı olarak farklı yazarların, Davutoğlu dönemi dış politika ilkeleri olarak farklı ilkeleri saydıkları görülmektedir. Başbakan danışmanı olduğu 2004 yılında Davutoğlu, Türk dış politikasının nasıl olması gerektiğini anlatırken beş temel ilkenin oluşturulması gerektiğini belirtmiş ve bu

¹ Tarık Oğuzlu, “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*, C.1, S.9, (Eylül 2009), s.44.

ilkeleri şöyle sıralamıştır: “özgürlük ve güvenlik arasında kurulacak bağlantı”, “komşularla sıfır sorun”, “çok yönlü ve çok kulvarlı dış politika”, “yeni bir diplomatik üslup” ve “ritmik diplomasi.”² Bu ilkeler yeni oluşturulacak olan dış politikanın ilk göstergeleri olmuş ve uygulamalar henüz gerçekleşmediği için hepsi o dönem için teorik olarak kalmıştır. Yine başbakan danışmanlığı görevi sırasında 2007’de yazdığı bir makalede Davutoğlu, beş dış politika ilkesini bahsetmiş fakat bu kez “yeni bir diplomatik üslup” olarak belirttiği ilkeyi “komşu bölgeler ve ötesiyle ilişkileri geliştirmek” olarak belirtmiş ve bunu Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya’da Türkiye’nin etkisinin artırılması olarak açıklamıştır.³ Davutoğlu 2009’da dışişleri bakanı olarak göreve geldikten sonra farklı makale ve kitaplarda farklı ilkeleri sıralamıştır. Bir makalede “pro-aktif dış politika” kavramı çerçevesinde; uluslararası örgütlerde etkinlik, bölgesel krizlerde ve çatışmalarda arabuluculuk, bölgesel kalkınma yardımları, komşularla sıfır sorun ve bölgesel maksimum işbirliği adımlarının atılması hedeflerine yer verilirken,⁴ başka bir değerlendirmede yeni dönemin ilkeleri; “komşularla sıfır sorun”, “aktif bölgesel diplomasi”, “güvenlik ile özgürlük arasındaki denge”, “küresel ilişkilerde uyumluluk” ve “uluslararası örgütlerde etkinlik” ilkeleri sayılmıştır.⁵ Davutoğlu 2012’de yazdığı bir makalede ise yeni dönemde dış politikanın 2007’de saydığı ilkelerin bazılarıyla devam edeceğini yazmıştır.⁶

Görüldüğü üzere dış politikanın ilkeleri teoriden pratiğe geçiş aşamasında değişimler geçirmiş veya farklı değerlendirmeler ile yorumlanmıştır. Bazı değerlendirmelerde ise bir ilkenin içinde diğer ilkeler alt başlıklar olarak sayılmıştır. Bundan dolayı bu çalışmada Davutoğlu dönemi dış politikayı incelerken, dış politikadaki değişimi gösteren ve Davutoğlu’nun temel dış politika yaklaşımını yansıtan kavramlar seçilmiştir. Başka çalışmalarda sayılan ilkeler de bu kavramlar içinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada yeni dönem dış politika ile ilgili ele alınacak kavramlar; “stratejik zihniyet”, “merkez ülke anlayışı”, “pro-aktif dış politika yaklaşımı”, “çok boyutlu-çok yönlü dış politika”, “komşularla sıfır sorun” ve “ölçek büyütme” kavramlarıdır.

Davutoğlu’nun dış politika yaklaşımını oluşturan ilkeler arasında da tamamlayıcı bir nitelik de söz konusudur. “Komşularla sıfır sorun” ilkesiyle sağlanacak bölgesel barış, Türkiye’nin diplomatik enerjisini harcayabileceği çevreyi genişletmesini sağlayacaktır. Aynı

² Ahmet Davutoğlu, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, *Radikal Gazetesi*, 26.02.2004.

³ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assesment of 2007”, *Insight Turkey*, C.10, S.1, 2008, s.78.

⁴ Bülent Aras, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, SETA, Policy Brief, No:32, (Mayıs 2009), s.9.

⁵ Çağrı Erhan, *Türk Dış Politikasının Güncel Sorunları*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2011, s.3.

⁶ Ahmet Davutoğlu, *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Structring*, SAM Vision Papers for Strategic Research, No.3, Nisan 2012, s. 4-5.

zamanda sağlanacak bölgesel barış sayesinde ilişkiler sadece siyasi krizleri yönetmek üzerine kurulu olmaktan kurtulacak, “çok boyutlu ve çok yönlü” bir hal kazanacaktır. Böyle bir dış politikanın sağlanabilmesi için Türkiye’nin diplomatik ilişkileri, ticari ve sosyokültürel ilişkilerle desteklemesi gerekecektir. Kısa sürede geniş bir coğrafyada çok yönlü ve çok boyutlu diplomatik bir ağın oluşturulabilmesi için ise “pro-aktif” bir dış politika olması gerekmektedir. Kurulan bu ağ Türkiye’yi kısa vadede bölgede uzun vadede küresel çapta “merkez ülke” haline getirecektir. Bu kavramların dış politikada uygulanması ile birlikte Türkiye uluslararası alanda etki alanını genişleterek dış politikadaki ölçeğini büyütmüş olacaktır.

Tüm bu dış politika kurgusunu sağlayabilecek en önemli güç ise Türkiye’nin tarihi, sosyokültürel yapısı ve mirası ile jeopolitik konumunun sağladığı avantajlardır. Davutoğlu’nun jeopolitik konum ile tarihi ve sosyokültürel miras zemini üzerine kurduğu dış politika ağı, Davutoğlu’nun kitabına da adını veren “stratejik derinlik”tir. “*Stratejik Derinlik*” kitabı, Türkiye’nin uluslararası konumunu betimleme, açıklama, anlama, anlamlandırma ve yönlendirme boyutlarıyla değerlendirmiştir. Stratejik derinlik kavramı Türk dış politikasının 2000’li yıllarda geçirdiği dönüşümü ve Davutoğlu dönemi Türk dış politikasının kuramsal yanını göstermek amacıyla da kullanılmaktadır.⁷ Davutoğlu’na göre, Türkiye sıradan bir ulus devlet değildir. Bulunduğu coğrafi konum ve tarihi miras nedeniyle de sıradan bir ulus devlet gibi hareket edemez. Türkiye’nin “yakın kara havza”sında etkili olması tarihi ve coğrafi bir gereklilik olarak görülmektedir. Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemin içinde bu imkânlarını yeterince kullanamayan Türkiye tarihi ve coğrafi derinliğini rasyonel bir stratejik planlama ile bütünleştirerek dış politikada bir atılım yapabilir.⁸ Davutoğlu’nun dış politika ilkeleri de stratejik derinlikteki teorik zemini pratiğe dönüştüren ve birbirini tamamlayan bir konsept oluşturmuştur.

Şimdi dış politikada “stratejik derinlik” anlayışının hayata geçirilmesi için ileri sürülen temel ilkelere daha yakından bakabiliriz.

A. Stratejik Zihniyet

Davutoğlu’nun stratejik zihniyet olarak adlandırdığı kavram bazı ülkelerinin dış politikalarını ve dünya algılamalarını yansıtan “stratejik kültür” kavramını karşılamaktadır.

⁷ Murat Yeşiltaş, Ali Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsa Bir Harita”, Bilgi, S:23, (Kış 2011), s. 12.

⁸ “Stratejik Derinlik Kitabı – Bir Özet”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C:3, Baskın Oran (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 135.

Bir ülkenin jeopolitik konumu, siyasal, kültürel ve toplumsal yapısı ile şekillendirilen dış politika yaklaşımı “stratejik kültür” olarak adlandırılmaktadır.⁹ Stratejik kültür, milli kimliğin oluşmasında etkili olan birçok unsuru kapsamaktadır. Stratejik kültürü belirleyen unsurlar; jeopolitik, tarih, sosyo-kültürel yapı, milli kimlik ve algılamalar gibi çatı kavramlar altında toplanabilir. Bunun yanında ortak inançlar, varsayımlar, kültürel yapıyı oluşturan hikâyeler ve destanlar, diğer coğrafya ve toplumlara yönelik algılamalar stratejik kültürü etkileyen unsurlardandır.¹⁰ Davutoğlu’na göre; “*bir toplumun stratejik zihniyeti; içinde kültürel, psikolojik, dini ve sosyal değer dünyasını da barındıran tarihi birikim ile bu birikimin oluştuğu ve yansıdığı coğrafi hayat alanının ortak ürünü olan bir bilincin, o toplumun dünya üzerindeki yerine bakış tarzını belirlemesinin ürünüdür. Bu açıdan bakıldığında, zihniyet ile strateji arasındaki ilişki, coğrafi verilere dayalı mekan algılaması ile tarih bilincine dayalı zaman algılamasının kesişim alanında ortaya çıkar.*”¹¹ Gerek Davutoğlu’nun stratejik zihniyet kavramında gerekse diğer devletler için kullanılan stratejik kültür kavramında, kültür, tarih, coğrafya ve psikoloji belirleyici kavramlardır. Bundan dolayı ülkelerin stratejik kültürleri bu kavramlar temelinde değerlendirilir.

Stratejik zihniyet kavramı ile Davutoğlu kendi dış politika algılamalarını da ortaya koyduğu için bu kavramın diğer devletler tarafından nasıl algılandığı ve dış politikayı nasıl etkilediği ve Türkiye için stratejik zihniyet ya da stratejik kültür kavramının nasıl şekillendiği ve dış politikayı nasıl etkilediği, detaylı ve karşılaştırılmalı olarak incelenmelidir.

Ülkelerin jeopolitik konumları stratejik kültürün oluşmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Hatta milli kimlik ve sosyo-kültürel yapıların belirleyeceği dış politika stratejisinin, daha gerçekçi bir yapı kazanması için jeopolitik konumun değerlendirilerek, dış politikanın oluşmasında öncelikli olması gerekmektedir. Çünkü ülkelerin sahip olduğu coğrafya, dış politikadaki tehdit ve fırsatların önemli bir nedenidir. Örneğin ABD ve İngiltere denizlerin ve okyanusların kendilerine sunduğu avantajlar çerçevesinde doğal bir savunma hattına sahiptirler ve bu jeopolitik zeminde dış politika üretirler. Almanya, Fransa ve Rusya gibi doğal savunma hatlarından yoksun olan ülkeler ise tarih boyunca hızlı karar verebilme ve disiplin ilkeleri üzerine güvenlik politikaları üretmişlerdir.¹² Stratejik düşünme ve stratejik hedefler de yine jeopolitik konum üzerinden belirlenmiş ve buna göre askeri yapılanmalar

⁹ Yitzhak Klein, “A Theory of Strategic Culture”, *Comparative Strategy*, C. 10, S:1, (Ocak 1991), s.3-23.

¹⁰ Colin S. Gray, “National Style in Strategy: The American Example”, *International Security* 6, No:2, (Sonbahar 1981), s.22.

¹¹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayınları, 20. Baskı, 2004, s.29.

¹² Haluk Özdemir, “Türkiye’nin Sınır Ülke Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 33, 2008, s.9.

şekillenmiştir. Öyle ki, Almanya karasal hedefler üzerinden kıtasal bir askeri güç oluştururken, İngiltere denize yönelik hedeflerle deniz kuvvetleri temelli bir askeri güç oluşturmuştur.¹³ İsrail ise, coğrafi derinlikten yoksun olması sonucunda, saldırgan operasyonlar, tek taraflı inisiyatif alma ve teknolojik gelişme temelli bir askeri-politik strateji benimsemiştir.¹⁴

Jeopolitik konum, ülkelerin saldırgan veya savunmacı yaklaşımları benimsemesinde de etkili olmuştur. Doğal savunma sınırlarına sahip olmayan ülkeler savunmacı veya ittifaklar sistemi içinde yer almaya meyilli olmuşlardır. Böyle bir jeopolitik konuma sahip olan Almanya, her iki dünya savaşında da saldırgan bir tutum benimsemiştir. Fakat Almanya'nın bu stratejisi, jeopolitik konumun dış politikada önceliğini yitirmesi ve ideolojik yaklaşımın belirleyici hale gelmesinin bir sonucu olmuştur. Doğusunda Rusya, batısında Fransa'nın bulunduğu, Avrupa'nın saldırıya en açık coğrafyasında yer alan Almanya için jeopolitik konumun öncelikli olarak ele alındığı durumlarda, ittifaklar sisteminin dış politikanın temelinde yer aldığını görmekteyiz. 19. yüzyılın ikinci yarısında iki cepheli savaştan kaçınmak adına ortaya konulan "Bismarck'ın Antlaşmalar Sistemi" bu ittifak politikasının önemli bir örneğidir.¹⁵ Yine Polonya'nın Soğuk Savaş sonrası benimsediği etkin Atlantikçilik politikası, Polonya'nın doğal savunmadan mahrum jeopolitiğinin kolaylaştırdığı işgallerin yarattığı travmanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.¹⁶

Davutoğlu'na göre Türkiye'nin jeopolitiği her dönemde önem arz etmiştir. Fakat bu önem değişik dönemlerde farklı açılardan ele alınmadığı için statik olarak değerlendirilmiştir. Uluslararası ilişkilerdeki dinamizme ayak uyduramayan yaklaşımlar sonucunda avantaj olabilecek bir jeopolitik konum dezavantaja dönüşebilmiştir.¹⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin jeopolitik konumu ile Soğuk Savaş sonrası jeopolitik konumu aynı olmakla birlikte, hem iç hem de dış etkenler açısından çeşitli farklılıklara sahiptir. Coğrafi olarak değişmeyen şartlara rağmen bölgedeki siyasi dengelerin değişmesi jeopolitik konumu da etkilemiştir. Aynı şekilde Soğuk Savaş dönemi ile Soğuk Savaş sonrası dönemde farklılık göstermektedir. Bu dinamik uluslararası yapıya ayak uydurulması gerekirken, bir de sahip olunan jeopolitiğin stratejik zihniyette yarattığı bir algı mevcuttur. Türkiye jeopolitik açıdan kara ve deniz güç merkezlerinin mücadelelerinin ve geçiş bölgelerinin üzerindedir. Ayrıca

¹³Thomas G. Mahnken, *United States Strategic Culture*, Defense Threat Reduction Agency Report, United States Government Agency, (13 Kasım 2006), s.3.

¹⁴ Mahnken, *United States Strategic...*, s.3.

¹⁵Oral Sander, *İlkçağlardan 1918'e Siyasi Tarih*, 13. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2005, s.248-251.

¹⁶Paul Luif, "The Strategic Cultures of Old and New Europe", Kerry Longhurst and Marcin Zaborowski (Ed.), *Old Europe New Europe and The Transatlantic Security Agenda*, London and New York, Roulledge, 2005, s.110.

¹⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.116.

jeopolitik kuramların büyük önem atfettiği Avrasya kıtasını kuşatan yarımadaların en önemli halkası konumundadır.¹⁸ Türkiye'nin jeopolitik konumunu ön plana çıkaran Davutoğlu, diğer bölgelerin jeopolitiğini de Türkiye merkezli değerlendirmektedir. Davutoğlu Türkiye merkezli olarak bölgeleri üç jeopolitik havzaya ayırmıştır. Bunlar, yakın kara havzası, yakın deniz havzası ve yakın kıta havzasıdır. "Yakın kara havzasında", Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar; "yakın deniz havzasında", Karadeniz, Adriyatik, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Körfez ve Hazar Denizi; "yakın kıta havzasında", Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya yer almaktadır.¹⁹ Türkiye'nin dış politika yaklaşımı da bu üç bölge üzerinden oluşturulmaktadır. Davutoğlu'na göre "bu jeopolitik konum kademeli bir şekilde dünyaya açılmanın ve bölgesel etkinliği küresel etkinliğe dönüştürmenin bir aracı olmalıdır."²⁰

Davutoğlu'na göre, yukarıda sayılan jeopolitik havzalar arasında, "yakın kara havzası" daha önemli ve özel bir konuma sahiptir. Türkiye, siyasi, kültürel ve tarihi olarak yakın kara havzasının ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Türk dış politikasını şekillendiren ve etkileyen temel unsurların da bu bölgelerde olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı yakın kara havzası sadece dış politikanın en önemli ayağını oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'nin iç bütünlüğü dahi bu havzadaki gelişmelere bağlı olarak değerlendirilmiştir.²¹

Davutoğlu'nun jeopolitik yaklaşım ve tanımlamalarında etkili olan tarih ve sosyo-kültürel yapılar, stratejik zihniyeti etkileyen jeopolitiğin dışında, bir başka unsur olarak değerlendirilmektedir. Burada jeopolitik yaklaşım ile tarih algısının harmanlandığını görmekteyiz. Çünkü yakın kara havzasının Türkiye üzerindeki jeopolitik etkisi Osmanlı Devleti dönemiyle birlikte oluşmuştur ve bu jeopolitik havzadaki sosyo-kültürel karışmışlığın ve bu coğrafyadaki meselelerin doğrudan Türkiye'yi etkilemesine neden olan unsurların oluşması da yine Osmanlı Devleti döneminde ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin hakimiyet kurduğu Balkanlar, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Kafkaslar, Davutoğlu döneminde dış politikanın ilgi merkezlerini oluşturmuştur. Davutoğlu geleneksel Türk dış politikasındaki Batıcı yaklaşımın, ABD ve AB ile olan ilişkilerin cazibesinin Türkiye'yi yakın kara havzası ile yabancılaşma hatasına düşürmemesi gerektiğini savunmuştur.²² Hâlbuki Türkiye'deki Batıcı dış politika yaklaşımı ve yakın çevre ile iyi ilişkilerin kurulamaması da stratejik zihniyetin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çünkü yakın kara havzasında kurulan hâkimiyet ve sosyo-kültürel karışmışlığın yanında, isyanlar, dışlanma, sürgün, katliam gibi acı

¹⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik ...*, s.116.

¹⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik ...*, s.118.

²⁰ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik ...*, s.117.

²¹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik ...*, s.119.

²² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik ...*, s.119.

hatıralar da Osmanlı Devleti'nin son döneminde yine bu jeopolitik havzada yaşanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Bulgaristan'da Türklere yönelik bir katliam başlamıştır. Bu saldırılar sonucu tahminen 260.000 Türk katledilirken 515.000 Türk de Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın geri çekildiği dönemde başta Balkanlar ve Kafkasya olmak üzere Osmanlı'nın hakim olduğu coğrafyada 5.060.000 Müslüman katledilirken, 5.318.000 Müslüman da Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır.²³ Balkan halklarıyla uzun yıllar bir arada yaşamışlık kadar Balkanlardaki Türk katliamları ve Anadolu'ya göçler de toplumsal hafızada yerini almıştır. Bu süreç Yunanistan ve Bulgaristan ile Türkiye arasındaki sorunlarla, o coğrafyada kalan Türklere yönelik baskı ve şiddet politikalarıyla sıcaklığını korumuştur. İki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerde bir taraf sürekli acıları ön planda tutarken, diğer ülkenin ilişkileri düzeltmek adına hafızasındaki olumsuz anıları silmesini beklemek doğru değildir. Bununla birlikte yalnızca olumlu hatıraları seçerek ve tarihi farklılaştırarak, yeni bir zihniyet ve jeopolitik algı oluşturmak da mümkün değildir. Ayrıca Türkiye'nin bir imparatorluk kimliği ve üstünlük algısı ile bu olumsuz hatıraları aşabilecek bir yapıya sahip olduğu düşünülebilir. Üstünlük psikolojisi ile yakın kara havzasındaki ülkelerle ilişkilerini düzeltebilecek olan Türkiye'ye nazaran bölge ülkelerinde, özellikle Müslüman olmayan ülkelerde, tarihi hafızanın ayıklanarak olumlu hale getirilmesi oldukça zordur. Buna rağmen Davutoğlu'nun jeopolitik tanımlamalarında ve yaklaşımlarında kötü hatıralardan arındırılmış tarih, özellikle Osmanlı tarihi belirleyici olmuştur.

Yaşanan tarihi kırılma noktaları stratejik kültürün oluşmasında belirleyicidir. Devletlerin zaferleri ve yenilgileri, toplumsal yapı ve milli kimlik için belirleyici, aynı zamanda besleyici unsurlardır. Örneğin Ermeniler için 1915 olayları tarihi bir kırılma ve travma olarak milli kimliğin önemli bir parçasıdır ve stratejik kültürün, dolayısıyla dış politikanın belirleyicisidir. Zaferler ve yenilgiler dışında milli kimliği ve sosyal bilinci şekillendiren halk hareketleri ve devrimler stratejik kültürü belli oranlarda değiştirebilmektedir. Bu bağlamda 1979'da İran'da Şia Mezhebi temelinde gerçekleştirilen devrim, İran'ın stratejik kültürünü ve dolayısıyla dış politikasını ciddi değişime uğratmıştır.²⁴ Batı ile birlikte hareket eden İran, Şii kimliği ve ABD karşıtı bir kimlikle gerçekleşen devrim sonrası, ABD ile yüksek gerilimli bir kriz dönemine girmiştir. Bu durum stratejik kültürde tarihi kırılmaların belirleyici rolünü ortaya koyarken, aynı zamanda stratejik kültürde ani değişimlerin gerçekleşebileceğini de göstermektedir. İran örneği bazında daha yumuşak bir

²³ Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Bilge Umar, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1998, s.374.

²⁴ Antony C. Cain, *Iran's Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*, Air War College Maxwell Paper No:26, (Nisan 2002), s.1.

örnek olmakla birlikte, 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin stratejik kültüründeki değişim de önemlidir. Bu tarihten itibaren ABD stratejik kültüründe “yurtta barış için dünyada ABD egemenliği” algılaması ortaya çıkmıştır.²⁵

Milli kültürler ve kültürün din, mezhep ve felsefe gibi önemli unsurları da dış politikayı şekillendiren bir etkiye sahip olabilmektedir. Örneğin geleneksel Çin felsefesi, Çin'in uluslararası ilişkilerdeki rolü ve modern Çin dış politikası üzerinde etkilidir.²⁶ Bu bağlamda Çin stratejik kültürü, edilgen, savunmacı ve yayılmacı olmayan özellikleriyle tanımlanmaktadır.²⁷ Bu anlamda Çin kimliği ile benimsenen Çin Seddi, Çin'in stratejik kültüründeki savunmacı yaklaşımının bir ifadesi olarak algılanmaktadır.²⁸ Çin milli kimliği ve kültürel yapısının oluşturduğu stratejik zihniyet dış politikaya net bir şekilde yansırken Türklerin Anadolu'ya girişleri sonrasında yaşadıkları tarihi kırılmalar ve batıya yönelip, Rumeli²⁹ merkezli bir devletin kuruluşu, stratejik zihniyette net bir yansımadan çok bir tartışmaya ve ikileme neden olmuştur. Türkiye'nin kimlik algılaması kapsamında ortaya çıkan ve stratejik kültürü etkileyen bu tartışma, Türkiye'nin Doğulu mu yoksa Batılı mı olduğu üzerinedir. Bu tartışma içinde Türkiye yıllardır Doğu'nun Batı'ya, Batı'nın Doğu'ya karşı kullandığı bir araç ya da kimiksiz bir köprü olarak değerlendirilmiştir.³⁰ Bu tartışma dâhilinde Türkiye'ye çizilen portre Türkiye'nin jeopolitik rolünü de belirlemiştir. Belirlenen bu rol, Türkiye'nin stratejik kültürü üzerinde yapılan harici çizim ile dış politikasının şekillendirilmesidir. Davutoğlu, Türkiye'nin Doğulu mu yoksa Batılı mı olduğu tartışmasında, Türkiye'nin geniş Afro-Avrasya kıtası üzerinde merkezde olan büyük bir ülke olduğunu düşünmektedir.³¹ Burada Doğulu ya da Batılı tartışmasına girmeksizin, mesele jeopolitik düzlemde ele alınarak, Türkiye ile ilgili merkez ülke tanımlaması yapılmıştır. Bu algı dış politikada öne çıkan bir kavram olarak bir sonraki bölümde daha detaylı ele alınacaktır.

Stratejik kültürün dış politikaya yansımada yönlendirici unsurlar da mevcuttur. Yöneticiler, ordu ve istihbarat servisleri stratejik kültürün yönlendirilmesinde önemli bir rol üstlenirler.³² Stratejik kültür algısı yöneticiler açısından algılandığı şekliyle dış politikaya yansımaktadır. Devlet kurumları ve bu kurumların sahip olduğu teknik kapasite, kabiliyet ve

²⁵ Luif, “The Strategic Cultures...”, s.111.

²⁶ Andrew Scobell, *China and Strategic Culture*, U.S. Army War College Strategic Studies Institute, (Mayıs 2002), s.1.

²⁷ Scobell, *China and Strategic...*, s.4.

²⁸ Scobell, *China and Strategic...*, s.9.

²⁹ Rumeli sözcüğü hem Anadolu hem de Balkanlar için kullanıldığından dolayı Osmanlı Devleti'nin merkezi coğrafyasını tam anlamıyla belirlemektedir.

³⁰ Özdemir, “Türkiye'nin Sınır...” s. 31.

³¹ Davutoğlu, “Turkey's Foreign...” s.78.

³² Mahnken, *United States Strategic...*, s.5.

sağladığı başarılar stratejik kültürün daha özgüvenli ve bağımsız bir şekilde oluşmasını sağlar. Bu bağlamda orduya ve yöneticilere olan güven de stratejik kültürü önemli oranda etkilemektedir.³³ Sahip olunan askeri üstünlüğün dış politikada sağladığı özgüven, stratejik kültürü buna göre şekillendirmektedir. Örneğin günümüz uluslararası ilişkilerinde nükleer silahlara sahip olmanın yarattığı güven ve psikolojik üstünlük, dış politikayı, bölgesel ve küresel dengeleri etkilemektedir.³⁴

Davutoğlu'na göre de dış politikanın oluşturulmasında siyasi irade yani yöneticiler çarpan etkisine sahiptir. Fakat bununla beraber Davutoğlu, askeri ve kurumsal yapılanmaya da önem atfetmiştir. Stratejik zihniyetin potansiyel verilerinin somut hale getirilebilmesi için, rasyonel bir kurguya oturtulan bir stratejik planlamaya ihtiyaç vardır.³⁵ Stratejik planlamayı yapamayan bir siyasi irade, hem stratejik zihniyetin potansiyel zenginliklerinin hem de taktik nitelikli, tek tek kazanılan zaferlerin heba olmasına neden olmaktadır. Bu durum için Davutoğlu, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin farklı cephelerde kazanmış olduğu galibiyetlerin siyasi irade tarafından masada kaybedilmesi ve sonuç olarak Osmanlı'nın bir bütün olarak kaybetmesi örneğini vermektedir.³⁶ Ayrıca başarısız bir siyasi irade etkin bir dış politika izlenmesinin önünde bir engel olarak görülmektedir. Bu engeli oluşturan zayıf siyasi irade Davutoğlu tarafından aşağıdaki şekilde tarif edilmiştir.

“Bu kimliksiz seçkinler, kritik dönemlerde ön plana çıkıp belirleyici olmaktan çok, fark edilmemeye ve inisiyatif kullanmamaya şartlanmışlardır. Ülkelerini dünya gündeminde etkin bir konumda tutmak yeni mesuliyetler getireceği için edilgen olmayı daha emin ve risksiz bir siyaset olarak görürler. Gündemler belirlendikten sonra sahneye çıkarak müzakere masasının bir ucuna ilişmeye çalışırlar. Sürecin başında önde görünmekten kaçınırlar, ama bir kere de trenin kaçmakta olduğu vehmine kapılırlarsa o telaşla yerli yersiz her türlü kontrolsüz ilişkiye girmeye çabalarlar. Ne olayların merkezinde olmanın güven hissine, ne de seyirci olmanın rahatlığına sahiptirler. Olaylarda merkez konumuna kaydıklarında mesuliyetten kaçma yollarını ararken, devre dışı kaldıklarını hissettiklerinde merkeze bir nebze olsun yaklaşabilmek için bütün değer ve önceliklerden taviz vermeye hazır, kaypak bir psikolojiye bürünürler. Davranışlarına, saygı görmenin getireceği mesuliyetlerden kaçınmak ile kale alınmamaktan korkmak arasında gidip gelen ürkek bir tavır hâkimdir.”³⁷

³³ Mahnken, *United States Strategic...*, s.15.

³⁴ Mahnken, *United States Strategic...*, s.19.

³⁵ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.31.

³⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.32.

³⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.33.

Davutoğlu, Türk dış politikasının en önemli zaaflarından birinin de stratejik ve taktik adımların teorik bir çerçeveye sahip olmaması olarak görmektedir.³⁸ Stratejik teori yetersizliği yol açan zaafın doğrudan fark edilebilir yönü de kurumsal yapılanmalarla ilgilidir. Stratejik teoriyi oluşturabilecek olan kurumlar Dışışleri Bakanlığı, TBMM, MGK, Genelkurmay Başkanlığı, Başbakanlık ve alt kurumları, üniversiteler, siyasi partiler ve araştırma kuruluşlarıdır. İlk olarak devlet kuruluşlarının stratejik teori geliştirmekten çok günlük bürokratik işlemlere yoğunlaşmış olması bu durumu engellemektedir. Özel araştırma merkezlerinin ise kalıcı finansal kaynağa sahip olamaması, sürekliliği engellemekte, kurumsallaşmış araştırma merkezlerinin oluşmamasına neden olmaktadır.³⁹

B. Merkez Ülke Anlayışı

“Merkez ülke” Türkiye hakkındaki hem jeopolitik hem de kültürel ikilemi ortadan kaldırmaya yönelik bir tanımlamadır. Türkiye’nin jeopolitik olarak Doğu’da mı yoksa Batı’da mı olduğu, yine benzer şekilde kültürel anlamda Asyalı mı yoksa Avrupalı mı olduğu tartışmaları, Türk dış politikasının aşılamayan tartışmalarından biridir. Bu ikilemi aşmak adına, köprü ülke, kavşak ülke, sınır ülke ve Avrasya ülkesi tanımlamaları ileri sürülmüştür. Davutoğlu da bu konuda merkez ülke tanımlaması üzerine bir kurgu yapmıştır.⁴⁰ Merkez ülke, jeopolitik bir tanımlama olduğu gibi aynı zamanda tarihsel bir tanımlamadır.⁴¹

Merkez ülke tanımlaması sadece Türkiye’ye özgü bir tanımlama değildir. Davutoğlu’na göre ülkeler merkez ülkeler, kıta ülkeleri, kenar ülkeler, geçiş ülkeleri ve ada ülkeler olarak beşe ayrılmaktadır. Merkez ülkeler ise dört özelliği taşımaktadır. Bunlar; coğrafi derinlik, tarihi süreklilik ve derinlik, kültürel geçişkenlik ve etkileşim, ekonomik ünitelerle irtibattır. Bu özelliklere uygun olarak Türkiye merkez ülke özelliklerini taşımaktadır.⁴²

Türkiye’nin jeopolitik konumu yorumlanırken genellikle Doğu ile Batı arasında yer almasına önem atfedilmektedir. Soğuk Savaş döneminde iki kutup arasındaki sınır özelliği jeopolitik önemin en ön plandaki parçasını oluşturmuştur ve yine bu bağlamda, Soğuk Savaş’ın bitmesinin ardından enerji kaynaklarının taşınması hususunda, Türkiye’nin enerji

³⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.48.

³⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.50-51.

⁴⁰ Davutoğlu, “Türkiye Merkez...”

⁴¹ Davutoğlu, “Turkey’s Foreign...”, s.79.

⁴² Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, 4. Basım, İstanbul, Küre Yay., 2013, s.338.

kaynakları ile enerji talep eden ülkeler arasındaki konumu, bu değerlendirmeyi güçlendiren bir unsur olarak jeopolitik öneme eklenmiştir. Davutoğlu bu noktada jeopolitik konumun artık sınırları müdafaa dürtüsüyle yönlendirilmesini ve statükoyu muhafaza stratejisinin bir unsuru olarak görülmesini eleştirmiştir.⁴³ Burada esas eleştiri noktası jeopolitik konumun bir pazarlık unsuru ve statükoyu değiştirmeye yönelik olası hamlelere karşı koruyucu bir araç olarak görülmesinedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası sistemin ülkelerin dış politikalarını sınırlandıran engellerin kalkmasıyla birlikte, Türkiye'nin jeopolitik konumu da fırsatlar için etkin hale getirilmelidir.⁴⁴

Davutoğlu'nun Türkiye'nin jeopolitik konumu hakkındaki tanımlaması da şu şekildedir:

“Türkiye jeopolitik açıdan kara ve deniz güç merkezlerinin doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki hâkimiyet alanı mücadelelerinin ve geçiş bölgelerinin merkezi konumunda bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda Avrasya merkez kara kütesini sıcak denizlere ve Afrika'ya bağlayan iki önemli kara geçiş bölgesi (Balkanlar ve Kafkasya) ve bir deniz geçiş bölgesi (Boğazlar) Türkiye'de kesişmekte ve bu bölgeleri jeoekonomik kaynak merkezleri olan Orta Doğu ve Hazar bölgesine bağlamaktadır. Doğu-Batı doğrultusunda ise Anadolu Yarımadası, Avrasya ana kıtasını kuşatan stratejik yarımada kuşağının en önemli halkasıdır.”⁴⁵

Jeopolitik tanımlamada geçmişe göre bir değişim söz konusu değildir. Bu tanımlamada da yine Türkiye'nin güç merkezleri arasındaki rolünden, ekonomik taşıyıcı konumundan ve Avrasya'yı, yani 1990 öncesi için Sovyetler Birliği'ni, kuşatan durumundan bahsedilmiştir. Tanımdaki benzerlik normaldir çünkü değişmeyen bir coğrafya üzerinden jeopolitik tanımlamanın değişmesi de güçtür. Fakat jeopolitik konumun dış politikaya yansıtılması konusunda bir farklılık vardır. Jeopolitik konum bir bloğun bariyeri olarak veya sistemin koruyucusu olarak değil, farklı bölgeler arasında geçişkenliğin sağlanması ve etkin bir dış politika için alternatiflerin değerlendirilmesi için ön plana çıkartılmalıdır. Aslında jeopolitiğin dış politikaya yansıtılması hususunda geçmiş döneme göre farklılık göstermesinde, uluslararası sistem değişikliği etkili olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte dünyanın değişime ayak uydurması ve oluşacak yeni sistem üzerinde öngörülerde bulunması ve

⁴³ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.117.

⁴⁴ İdris Bal, “Türk Dış Politikası'nda Süreklilik ve Değişim”, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Der. Cüneyt Yenigün, Ertan Efgil, Ankara, Nobel Yayınları, 2010, s.46.

⁴⁵ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.117.

yorumlaması zaman almıştır. Bununla birlikte nasıl bir sistemin oluşacağı da hemen belli olmamıştır.

Yalnızca Türkiye için değil birçok devlet için, yeni bağımsız olan devletlerle açılan yeni dış politika sahalarının yanında, bölgeler üzerindeki iki kutuplu sistemin gerginliğinin kalkmasıyla, dış politika alanında yeni açılımlar yapma gereksinimi doğmuştur. Davutoğlu da, dış politikadaki açılımı, merkeze Türkiye'yi koyarak, oluşturduğu jeopolitik havzalar üzerinden kademeli olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Buna göre, dış politikadaki etkin olunması gereken bölgeler coğrafi yakınlık ve uzaklığa göre şekillendirilmiştir. Türkiye bu bölgeler arasında öncelikle “yakın kara havzası” içinde merkez ülke konumundadır. Türkiye'nin güvenliği ve istikrarı için bu bölgede güvenlik ve istikrar sağlanmalı, yine aynı şekilde bölgenin istikrar ve güvenliği için ise Türkiye'nin istikrarlı olması gerekmektedir.⁴⁶ Bu çerçevede komşularla sıfır sorun siyaseti uygulanmak istenmiştir çünkü çevre ile sorunlu bir merkezin bölgesel güvenliği ve istikrarı sağlanması mümkün değildir.⁴⁷

Merkez ülke kavramının bir diğer tarafını da tarih ve kültür oluşturmaktadır. Türkiye jeopolitik anlamda merkez olduğu gibi, bölgedeki ülkeler için jeokültürel bir merkez konumundadır. Burada Osmanlı coğrafyası temelinde Osmanlı mirasına vurgu yapılmaktadır. Churchill'in Orta Doğu kavramını Balkanlarda Arnavutluk'tan başlatması ve Pounds'un da Orta Doğu'yu İslam ve Osmanlı mirası olmak üzere iki temel kavram üzerine tanımlaması,⁴⁸ bu merkez ülke yaklaşımını desteklemektedir.⁴⁹ Jeokültürel bağlamda merkez ülke yaklaşımı aynı zamanda Orta Doğu'da bir medeniyet açılımı olarak ele alınmaktadır. Orta Doğu Soğuk Savaş sonrası ideolojik bölünmenin bir parçası olmaktan çıkmış ve eskisi gibi Hıristiyan ve İslam dünyasının sınır hattı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durumun Orta Doğu'da bölge dışı müdahaleler ve çatışmalara meydan vermeden aşılması için bölgede en köklü tarihi birikime ve yönetim deneyimine sahip olan Türkiye hem ülke bütünlüğü hem de bölge güvenliği açısından önemli görülmektedir.⁵⁰ Bu bağlamda Davutoğlu, Huntington'un “Medeniyetler Çatışması” tezinde Türkiye'yi uygun gördüğü “parçalanmış ülke” yaklaşımına⁵¹ ve medeniyetler arası çatışmayı öngören dışlayıcı yaklaşıma karşı Türkiye'nin

⁴⁶ Davutoğlu, “Turkey's Foreign...”, s.80.

⁴⁷ Davutoğlu, “Turkey's Foreign...”, s.80.

⁴⁸ N.J.G. Pounds, *An Atlas of The Middle Eastern Affairs*, New York, 1963, s.2, Aktaran: Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.132.

⁴⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.132.

⁵⁰ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.137.

⁵¹ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Çev: Mehmet Turhan, Cem Soyemir, 6. Baskı, İstanbul, Okuyan Us Yayınları, 2005, s.42-46.

öncülüğünde kapsayıcı bir medeniyetler buluşması öngörmektedir.⁵² Bu bağlamda Türkiye jeopolitik olarak bölgesel çapta bir merkez ülke olurken medeniyetler buluşmasında da merkez ülke olarak görülmektedir.

Merkez ülke kavramı ile Türkiye'nin jeopolitik konumu tarihi ve kültürel unsurlar ile yeniden yorumlanmak istenmiştir. Merkez ülke tabiri ile Türkiye'nin jeopolitik konumu ile ilgili kullanılan "köprü ülke" veya "kavşak noktası" gibi Soğuk Savaş dönemine ait tanımlamalardan da sıyrılmak istenmiştir. Türkiye jeopolitik olarak farklı bölgelerin kesişim noktasında yer alan bir ülkedir fakat bir merkez değildir. Merkez, sınırları belli olan bir düzlemde tüm sınırlara eşit mesafede olan nokta için kullanılan bir kavramdır. Bu bağlamda Türkiye jeopolitik olarak Avrasya, Avrupa ve Orta Doğu coğrafyalarının kesişim noktasında olmakla birlikte bu bölgelerin oluşturduğu düzlemin orta noktası değildir. Coğrafi olarak bu bölgelerin sınırlarının bittiği yerlere eşit uzaklıkta olmadığı gibi siyasi ve kültürel etki açısından da bu coğrafyalarda eşit bir etkiye sahip değildir. Kültürel açıdan da değerlendirildiğinde Türkiye Avrupa medeniyetine, Avrasya medeniyetine ve Orta Doğu medeniyetine eşit mesafede değildir ve olması da mümkün değildir. Çünkü Türkiye'nin her bölgeyle olan bağları ve ilişkileri farklı özellikler taşımaktadır. Bundan dolayı jeopolitik ve jeokültürel olarak Türkiye için kullanılan "kavşak noktası" ya da "sınır ülke" kavramları "merkez ülke" kavramına nazaran gerçeği daha net yansıtmaktadır. Çünkü Türkiye, Avrasya'nın da, Orta Doğu'nun da, Avrupa'nın da sınırında yer almaktadır. Bu coğrafyaların oluşturduğu düzlemin ya da medeniyetin merkezinde değildir.

C. Pro-aktif Dış Politika

Pro-aktif dış politika kavramı, geleneksel dış politikadaki edilgen ülke rolüne eleştirel bir yaklaşımla ortaya çıkmış, Türk dış politikasında değişimi yansıtan ve dış politikadaki yeni hareketliliğin birçok unsurunu içinde barındıran bir kavramdır. Pro-aktif dış politika ilkesi Türk dış politikasında yeni yönelimleri ve hamleleri yansıtan bir adlandırmadır. Bu ilke çerçevesinde uluslararası örgütlerde etkinlik, bölgesel krizlerde ve çatışmalarda arabuluculuk, bölgesel kalkınma yardımları, ritmik diplomasi ve bölgesel maksimum işbirliği adımlarının atılması hedeflenmektedir.⁵³

⁵² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.9.

⁵³ Aras, "Davutoğlu Era...", s.9.

Bölgesel ve küresel alanda etkin bir Türkiye'nin olması için ilk olarak uluslararası örgütler içinde etkinlik kazanılması hedeflenmiştir. Bu konu ileride daha detaylı olarak değerlendirileceği için burada şunları söyleyebiliriz; Türkiye Soğuk Savaş süresince ve Soğuk Savaş sonrasında askeri, siyasi ve ekonomik örgütlerde üye olarak bulunmuş ancak örgütler içinde etkin olamamış ve bu örgütleri Türk dış politikasının çıkarları doğrultusunda değerlendirememiştir. NATO, Avrupa Birliği (AB), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Türkiye'nin üyesi olduğu önemli uluslararası yapılardır. Bu örgütler Türk dış politikası bir çeşitlilik sunmaktadır. Fakat bu örgütlerin amaçları arasında farklılıklar vardır Hatta bu farklılıklar örgütler arasında çelişkilere de neden olmaktadır.⁵⁴ Örneğin AB'ye alternatif göstermek ve Rusya ile ilişkileri düzeltmek için oluşturulan KEİ ile İran'ın da içinde olduğu ve bundan dolayı Rusya ile ABD'yi tedirgin eden ECO'nun hedef ve araçlarındaki çelişkiler,⁵⁵ Orta Asya politikasının aynı zamanda bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu çelişkiler her iki örgütün de kilitlenmesine ve iş yapamaz hale gelmesine neden olmuştur.

Türkiye Birleşmiş Milletler içinde de herhangi bir etkinliğe sahip olamamış ve yine aynı şekilde İKÖ'yü de etkin bir şekilde değerlendirememiştir. Türk Cumhuriyetleri arasında yapılan liderler zirvesi de Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen ardından başlamış ancak kurumsallaşma yönünde herhangi bir gelişme göstermeksizin seremoniyel özelliklerle devam etmiştir. Bundan dolayı bölgesel ve küresel anlamda hiçbir etkinlik gösterilememiştir.⁵⁶

Pro-aktif bir dış politika anlayışıyla yalnızca Türkiye'nin daha önce üye olduğu örgütlerde etkinlik sağlanmamış, aynı zamanda Afrika Birliği, Dünya Su Formu, Karayipler Topluluğu, Arap Birliği gibi Türkiye'nin daha önce yer almadığı örgütlerde de aktif bir tutum sergilemiştir.⁵⁷ Bu örgütler aracılığıyla dış politikadaki hareket sahası ve araçlar da genişletilmiştir.

Dış politikada etkinliği artıracak olan stratejilerden biri de bölgesel ihtilaflarda arabuluculuk rolüdür. Böylece Türkiye bölgenin sorunlarına müdahil olacak, uluslararası gündemin meselelerini oluşturan konularda da ön plana çıkarak söz sahibi olacaktır. Ayrıca merkez ülke anlayışı içinde bölgesel ihtilafların giderilmesi yoluyla, bölgenin ve dolayısıyla Türkiye'nin güvenlik ve istikrarı sağlanmış olacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Bosna Hersek'teki, Kafkasya'daki ve Orta Doğu'daki sorunlarında etkin rol oynaması

⁵⁴ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.222.

⁵⁵ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.482,491.

⁵⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.223.

⁵⁷ Aras, "Davutoğlu Era...", s.9.

gerekmektedir.⁵⁸ Bu bağlamda Türkiye, bölgedeki sorunlar ve devletler arası anlaşmazlıklar için çözüm üreten taraf olmaktadır. Bölgedeki anlaşmazlıkların giderilmesi için bölge ülkelerine öncülük etmeye çalışmakta ve Batılı ülkelerin dikkatini, bu sorunların çözümüne ilişkin planlarına çekmektedir.

Bölgesel kalkınma yardımları da pro-aktif dış politikanın önemli araçlarından biri olarak görülmektedir. Dış yardımlar veya resmi kalkınma yardımları dünya siyasetinde etkin bir şekilde rol oynamaktadır. Yardım alan devletler genellikle ekonomik olarak modernleşmek, siyasi olarak istikrara kavuşmak ve askeri anlamda güçlenerek güvenliklerini sağlamak isterler. Yardım veren devletler ise, çeşitli iddialar ile yardım yapsalar bile, ya kısa vadede ya da uzun vadede siyasal, ekonomik ve askeri çıkarlar elde etmeyi amaçlarlar.⁵⁹ Ekonomik yardımlar Soğuk Savaş döneminde yalnızca büyük devletlerin kullanabildiği bir dış politika aracı olmuştur.⁶⁰ Bu devletlerin ekonomik yardımları dönem içindeki dış politika yaklaşımlarını da yansıtan bir gösterge olmuştur. Örneğin ABD'nin kalkınma yardımları dış politikasındaki yönelişleri ve öncelikleri göstermesi açısından da önemlidir. 1955'te ABD'nin dış yardımlarının yüzde 6'sı Orta Doğu'ya ayrılırken, 1995'te bu oran yüzde 55'e çıkmıştır.⁶¹

Türkiye'de 2003 öncesinde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından şekillendirilen Kalkınma Yardımları AK Parti döneminde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) tarafından düzenlenmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren Türkiye'nin kalkınma yardımlarının miktarında ciddi bir yükseliş meydana gelmiştir. Hatta 2006 yılında Türkiye yükselen bağışçı ülkeler arasında birinci olmuştur.⁶² 2005 yılında 85 milyon Dolar seviyesinde olan kalkınma yardımları 2009 yılında 707 milyona ulaşmıştır.⁶³ TİKA'nın faaliyetleri ileride detaylı olarak ele alınacaktır.

Öte yandan, pro-aktif dış politikanın istikrarlı bir şekilde başarıya ulaşması için sayılan bu stratejilerinin “ritmik diplomasi” anlayışı ile desteklenmesi gerekmektedir.⁶⁴ Dinamik bir yapı gerektiren pro-aktif dış politikada, statik diplomasi anlayışının yetersiz kalacağı düşünülmektedir, daha fazla ve sürekliliği olan, aynı zamanda belli sıklıkta gerçekleştirilen ziyaret ve toplantıların yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.⁶⁵ Bu kapsamda, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın ziyaretinin 57 yıldır, İtalya Başbakanı Prodi'nin ziyaretinin ise

⁵⁸ Davutoğlu, “Turkey's Foreign...”, s.81-82.

⁵⁹ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika*, II. Baskı, Ankara, Siyasal Yayınları, 1978, s.142.

⁶⁰ Gönlübol, *Uluslararası...*, s.142.

⁶¹ Güner Özkan, “Kalkınma Yardımında Öncelikler ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Örneği”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, 2007, s.34.

⁶² Özkan, “Kalkınma Yardımlarında...”, s.30.

⁶³ 2009 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA, s.22.

⁶⁴ Aras, “Davutoğlu Era...”, s.8.

⁶⁵ Davutoğlu, “Türkiye Merkez...”.

40 yıldır yapılmayan ziyaretler olması; 1 Mart 2003 Tezkere Krizi sonrasında ABD'de Erdoğan'ın çok başarılı bir program gerçekleştirmesi ve Bush'un ikili görüşmeler için NATO zirvesi dışında resmi ziyaretle Türkiye'ye gelmiş olması, söz konusu ritmik diplomasinin başarısına birer örnek olarak gösterilmiştir.⁶⁶ Davutoğlu da Dışişleri Bakanı olarak geçirdiği ilk yılında; 28 Avrupa, 27 Orta Doğu, 18 Balkan, 9 Asya ve 8 ABD ziyareti gerçekleştirerek, teorideki ritmik diplomasi anlayışını kendisi de pratiğe dönüştürmüştür.⁶⁷

Yönetici kadrolarının diplomatik ziyaretler konusundaki başarısına rağmen, bölgedeki sorunların fazla ve kronik olması bunun yanında Dışişleri Bakanlığı'nın kıt kaynakları diplomasiyi zora sokmuştur.⁶⁸ Dışişleri Bakanlığı'nın kadro yetersizliği pro-aktif dış politikanın izlenmesini zora soktuğu gibi atılan adımların bir neticeye ulaşmaması da dış politikaya yöneltilen eleştiriler arasında yer almıştır. Pro-aktif bir dış politika kaygısıyla gerçekleşen arabuluculuk girişimleri sonuçsuz kalmış ve arkasında yeni sorunlar bırakmıştır. Türk diplomasisini pasif bir yapıda kurtarıp, pro-aktif yapıya kavuştuğuna delil olarak sunulan girişimler sonuçsuz kalmıştır ve diplomaside artan hareketlilik de bir bütünlük içinde stratejik hedeflere kilitlenmemiştir.⁶⁹

D. Çok Yönlü ve Çok Boyutlu Dış Politika

Türk dış politikasına yeni giren ve Davutoğlu dönemini yansıtan önemli bir yaklaşım da, “çok yönlü ve çok boyutlu dış politika”dır. Bu yaklaşım hem dış politikadaki ülkeler ve bölgeler bağlamında çeşitliliği yansıtırken hem de dış politikanın girebileceği kanallar ve kullanabileceği araçlar bağlamında çeşitliliği yansıtmaktadır. Çok boyutlu dış politika ile bir ülke ya da bölgeyle hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel ilişkilerin kurulmasının gerekliliği ortaya koyulmaktadır. Önemli olan da bu ilişkilerin hepsini aynı anda uyum içinde götürebilmektir ki, Davutoğlu'na göre bu başarılabilirdir ve başarılmıştır.

Rusya ve AB ile eşzamanlı biçimde ortak çıkar alanları geliştirebilmek, komşular ile yakın işbirliği tesis etmek ve bu arada ABD ile stratejik ilişkiyi sürdürmek bir çelişki değil, yeni politikanın temel esası olarak görülmelidir. Geçirdiğimiz kriz sürecinde diplomamız bu yeni yapıya büyük bir başarıyla uyum sağlamıştır. Bugün başarılı 'ilişki yönetimi' performansı ile Türkiye; sadece Doğu ile Batı arasında değil, Avrupa ile Amerika arasında yaşanan

⁶⁶ Davutoğlu, “Türkiye Merkez...”.

⁶⁷ Ziya Meral, Jonathan Paris, “Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity”, *The Washington Quarterly*, (Ekim 2010), s.80.

⁶⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.49.

⁶⁹ Erhan, *Türk Dış Politikasının...*, s.19.

Transatlantik ayrışmada da merkezî bir role sahip olabileceğini kanıtlamıştır. Zira kriz döneminde bir taraftan AB aday ülkesi olarak dış politika senkronizasyonu bakımından AB'nin genel trendine paralel bir konumu, istişareyi sürekli devam ettirerek korumuş, diğer taraftan ABD ile ilişkilerini de NATO içerisindeki sorumluluklar çerçevesinde kararlı bir denge içinde yürütmeyi başaramıştır. Psikoloji, bu çok boyutlu ve kulvarlı politikada en kritik faktörü teşkil etmektedir. Girilen ilişkilerin hiçbirisini diğerine alternatif görmemek ve göstermemek gerektiği gibi, bir tarafa ölçsüz ağırlık vererek dengeyi bozmamak da büyük önem taşımaktadır. Ne ABD ile ilişkilerimiz AB'ye, ne komşu ülkelerle ilişkilerimiz ABD'ye bir alternatiftir. Gerçek anlamda bir stratejik vizyon geliştirebilmemiz, bunların hepsini büyük bir resmin içinde birbirini tamamlayan faktörler olarak görmemize bağlıdır.⁷⁰

Çok yönlü ve çok boyutlu dış politika da hem uygulanacağı coğrafyanın genişliği bakımından hem de siyaset, ekonomi, kültür gibi birbirinden farklı alanlarda olması gerektiğinden, tıpkı ritmik diplomaside olduğu gibi yetişmiş kadro ve birikim eksikliğinin sıkıntılarına sahiptir. Buna rağmen bu eksikliklerin uzun vadede giderilebileceği düşünüldüğünde, dış politikadaki bu stratejinin de hedeflere ulaşma konusunda uzun vadede başarı sağlayabilecektir.

E. Komşularla Sıfır Sorun

Komşularla sıfır sorun politikası pro-aktif dış politikasının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Türkiye komşularla sıfır sorun politikası sayesinde, yakın kara havzasında bir merkez ülke olarak daha etkin olmayı hedeflemiştir. Davutoğlu böylece tıkanmış sorunların çözümünü sağlayarak dış politikada yeni kanalları açmayı ve bölgede Türkiye'nin etkin olduğu bütünleşme süreçleri başlatmayı hedeflemiştir.⁷¹ Bu kapsamda, Suriye, Ermenistan, İran, Yunanistan ve Irak ile yaşanan sorunlar aşılmaya çalışılmıştır.

Komşularla sıfır sorun politikası Yunanistan ile 1999'da başlayan diyalog süreci ve Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi mekanizmasının etkin olarak kullanılmasıyla devam ettirilmiştir. Bu süreçte Ege'deki sorunların aşılması hedeflenmiştir. Balkanlar'da Bulgaristan ve Romanya ile olan ilişkiler geliştirilmiş, bu ülkelerle ilişkilere bir NATO'da müttefiklik boyutu eklenmiştir.⁷² Rusya ile ilişkiler 2010'da Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin kurulması ile önemli bir aşamaya taşınmıştır.⁷³ Ayrıca iki ülke arasındaki ticaretin dolar ile

⁷⁰ Davutoğlu, "Türkiye Merkez...".

⁷¹ Carol Migdalovitz, *Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views*, Congressional Research Service, (Kasım 2010), s.2.

⁷² "Komşularla Sıfır Sorun...".

⁷³ "Komşularla Sıfır Sorun...".

değil Türk Lirası ve Ruble üzerinden yapılması konusunda anlaşılması⁷⁴ ve son olarak karşılıklı vizelerin kaldırılması konusunda adımlar atılmıştır. Rus ve Türk liderlerin her yıl gerçekleştirdikleri karşılıklı ziyaretlerde ticaret, enerji, bölgesel barışın korunması gibi alanlarda işbirliği görüşmeleri gerçekleştirilmektedir.⁷⁵ Türkiye, Kafkasya’da İstikrar ve İşbirliği Platformunun kurulması ile Kafkasya’daki barışı sağlamaya çalışmış, 2008’deki Güney Osetya ve Abhazya’nın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile başlayan ihtilafların çözümüne katkı sağlamak istemiştir.⁷⁶ Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi adına 2009’daki görüşmelerin ardından Zürih’te karşılıklı iki protokol imzalanmış fakat Ermenistan Meclisi’nin protokollerin onaylanmaya yanaşmaması üzerine süreç yarıda bırakılmıştır.⁷⁷ Türkiye güney sınırında da Hatay, su ve terör sorunlarından dolayı bir ilişkilerini düzeltmediği Suriye ile 2009’da Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi’nin kurulmasıyla, ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır. İki ülke arasında karşılıklı olarak vizelerin kaldırılmasıyla da ilişkiler yoğunlaşmıştır.⁷⁸ Türkiye, 2003’te ABD’nin müdahalesiyle birlikte yeniden düzen kurmaya çalışan Irak ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, Dışişleri Bakanlığı’na göre Irak’ın toprak bütünlüğü temelinde bütün etnik ve dini gruplara karşı eşit mesafede bir tutum takınmıştır.⁷⁹

Komşularla sıfır sorun hedefi dış politikanın teorik ve pratiğinde birçok tartışmayı da beraberinde getiren bir söylem ve politika olmuştur. Komşularla sıfır sorun hedefi kısa vadede ulaşılabilecek bir hedef değildir. Fakat bu hedefe ulaşmak adına komşularla ilişkilerinde Türkiye, önemli adımlar atmıştır. Bununla birlikte komşularla sıfır sorun hedefine hem teorik olarak hem de pratik olarak birçok eleştiri yöneltilmiştir.

Komşularla sıfır sorun politikası Davutoğlu döneminde dış politikanın en çok ön plana çıkan ve tartışılan konularından biridir. Komşularla sıfır sorun politikası bir dış politika ilkesinden daha çok bir dış politika hedefidir. Aslında bu dış politika hedefi Türk dış politikası açısından yeni bir hedef sayılmaz çünkü geleneksel Türk dış politikasında da Atatürk’ün “yurtta sulh cihanda sulh” sözü ilke haline gelmiştir. Komşularla sıfır sorun söylemi de bu sözün güncel bir uyarlaması niteliğindedir. Fakat cumhuriyetin ilk yıllarında var olan bölgesel durum ile bugünkü durum arasında önemli farklar mevcuttur. İlk olarak,

⁷⁴ “Sberbank Öncü Oldu Rus Bankaları Sırada”, *Radikal*, 23.06.2012.

⁷⁵ Murat Çermek, *Türkiye-Rusya İlişkileri, Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Yeni Rusya*, SDE Rapor, (Haziran 2010), s.94-95.

⁷⁶ “Komşularla Sıfır Sorun...”.

⁷⁷ “Komşularla Sıfır Sorun...”.

⁷⁸ “Komşularla Sıfır Sorun...”.

⁷⁹ “Komşularla Sıfır Sorun...”.

bölgenin siyasi sınırları değişmiş, İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki siyasi varlığı hukuki olarak ortadan kalkmıştır. O dönem için büyük devletlerle Türkiye arasında olan, Hatay ve Musul gibi sorunlar artık bölgedeki devletlerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu sorunlar zamanla çözülmüş ya da yeni sorunlarla daha karmaşık hale gelmiştir. Dönemin Sovyetler Birliği dağılmış ve Türkiye yeni komşularla birlikte yeni sorunlar ve fırsatlar da edinmiştir. İran'da gerçekleşen 1979 Devrimi ile birlikte Türkiye-İran ilişkileri de ciddi değişimler yaşamış ve iki ülke arasındaki algılamalar farklılaşmıştır. İkinci olarak, uluslararası sistemde yaşanan değişim ve ABD'nin bölgede artan etkisi Türkiye'nin bölgesel politikalarını da doğrudan etkilemiştir. Üçüncü olarak, Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında yeni bir devlet olarak kurtardığı toprakların savunmasına odaklanmış ve yeni devletin düzeni üzerine enerji sarf ederken yeni dönemde Cumhuriyet artık statükonun önemli bir parçası haline gelmiş ve özgüveni daha yüksek bir devlet yapısına kavuşmuştur. Son olarak, geçen zaman içinde Kıbrıs sorunu, Ermeni sorunu ve terör sorunu gibi sorunlar ortaya çıkmış ve bu sorunlar büyüyerek kronik hale gelmiştir. Komşularla sıfır sorun politikası böyle bir bölgesel ve uluslararası durum içinde bir dış politika hedefi olarak belirlenmiştir. Komşularla sıfır sorun ilkesinin bir dış politika hedefi olması da Türkiye'yi tavizkâr ve refleksleri zayıf bir devlet haline getirmiştir.

F. Dış Politikada Ölçek Büyütme

Ölçek büyütme, Türkiye'nin dış politikadaki etki alanını yakın kara havzasından yakın kıta havzasına doğru genişletme politikasıdır. Fakat bu politika sadece coğrafi olarak etki alanını genişletme politikası değildir; aynı zamanda etki alanının ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarda da oluşturulmasını hedeflemektedir. Davutoğlu'nun dış politikada ortaya koyduğu ilkeler birbirini tamamlayıcı bir nitelikte olup, başarılı bir şekilde uygulandığında dış politikadaki ölçek büyütme hedefini gerçekleştirecektir. Ölçek büyütmenin nihai hedefi Türkiye'nin dış politika ölçeğinin bölgesel düzeyden küresel düzeye taşımak ve Türkiye'nin küresel bir aktör olmasını sağlamaktır.

2005 sonrasında bu amaçla Türkiye Afrika ve Latin Amerika gibi Türk dış politikasında ihmal edilmiş alanlarda etkinliğini artırarak, jeopolitik olarak ölçek büyütme stratejisinin görünür adımlarını atmıştır. Fakat ölçek büyütme stratejisinin hayata geçirilebilmesi için, komşularla sıfır sorun, ritmik diplomasi ve çok boyutlu dış politika ilkelerin başarılı bir şekilde işletilmesi gerekmektedir. Yakın kara havzasında, yani komşularla olan ilişkilerde yaşanan sorunlar Türkiye'nin ölçek büyütmesinin önündeki en

önemli engeldir. Komşular ile yaşanan sorunlar Türkiye'nin yakın kıta havzasında etkin dış politika izlemesinin önündeki eşiği oluşturmaktadır. Bu eşiğin aşılması adına komşularla sınırsız sorun politikasının başarıya ulaşması hedeflenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin komşularına yönelik uluslararası izolasyon politikaları Türkiye'nin ölçek büyütme stratejisinin önüne de engel oluşturmaktadır.⁸⁰ İran ve Suriye'ye yönelik izolasyon politikaları Türkiye'nin hem Orta Doğu'daki hem de Orta Asya'daki etkinliğini engellemektedir.

Ölçek büyütme stratejisi sadece coğrafi olarak etki alanının genişletilmesi değildir. Aynı zamanda çok boyutlu dış politika ilkesinin uygulanması ile siyasi alan dışında ekonomik ve sosyo-kültürel olarak da Türkiye'nin küresel ölçekte etki sahibi olması öngörülmektedir. Burada özel şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının da bölgesel ölçekten küresel ölçeğe taşınması gerekmektedir. Çünkü siyasi etki ve güvenlik halkaları genişletilirken bu etkinliğin kalıcı olabilmesi için Türk şirketleri de küresel bir vizyon geliştirmelidir. Şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının bölgesel ölçekte kalması, siyasetin küresel ölçeğe geçmesini ve kalıcı olmasını engeller.⁸¹ Bundan dolayı Türkiye'nin etki alanını genişlettiği, yeni elçiliklerin ve konsoloslukların açıldığı coğrafyalarda Türk şirketleri ve sivil toplum kuruluşları da etkinlik sağlayarak, dış politikadaki ölçek büyütme stratejisi çok boyutlu bir hale getirilmektedir.

Davutoğlu'na göre dış politikada ölçek büyütmenin hedefi sadece belirli coğrafyalarla sınırlı kalmamalı, bütün dünyayı kapsamalıdır. Davutoğlu'nun Atatürk'ün "*hattı müdahale yoktur, sathı müdahale vardır. O sath bütün vatandır*" sözünden hareketle söylediği "*hattı diplomasi yoktur, sathı diplomasi vardır. O sath bütün dünyadır*" sözü diplomasideki ölçeğin ne kadar büyütülmek istendiğinin göstergesidir.⁸² Diplomatik olarak ölçek büyütme stratejisi için ise ritmik diplomasi ve proaktif dış politika ilkelerinin uygulanması gerekmektedir. Böylece Türkiye, uluslararası alanda görünürlüğü ve etkinliği artan bir ülke olarak küresel ölçekte bir aktör haline gelecektir.

II. Yeni Dış Politikanın Hedefleri ve Araçları

Davutoğlu döneminde değişen dış politika hedefleri ve araçları da Türk dış politikasındaki değişimin göstergelerindedir. Cumhuriyet döneminden itibaren hem iç dinamiklerin hem de dönemin uluslararası sisteminin etkisiyle Türk dış politikasının hedefleri

⁸⁰ Ahmet Davutoğlu, Eğrisi Doğrusu Özel, CNN Türk, 28 Aralık 2006; Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, 4. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2011, s.277.

⁸¹ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe...*, s.156-157.

⁸² Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe...*, s.252.

şekillenmiştir. Devletlerin dış politikalarında uluslararası sistemin belirleyici bir rolü vardır. Özellikle de devlet, süper güç veya güçlü bir devlet değilse uluslararası sistemin etkilerine daha açık hale gelmektedir.⁸³ Bununla birlikte devletler, içinde yer aldıkları ittifak sistemlerinin, üye oldukları örgütlerin de etkisiyle dış politika üretmek durumundadırlar.⁸⁴ Bu duruma Türkiye açısından bakıldığında; yukarıda sayılanlara ek olarak, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın küresel güçlerin etkinlik oluşturma mücadelesinin verildiği bir alanda olması ve bu coğrafyanın küresel, bölgesel ve sınırdaş ülkelerinin karmaşık bir siyasi ve sosyo-kültürel yapıda olmaları Türk dış politikası açısından farklı zorlukları da beraberinde getirmektedir.⁸⁵

Dış politikayı etkileyen iç dinamikler de zaman içinde değişim göstermekte ve bu değişim dış politikaya da yansımaktadır. İç dinamikler denildiğinde; siyasi partiler, kamuoyu, baskı grupları ve bürokrasi gibi siyasal sistemi oluşturan bütün unsurlar anlaşılmalıdır.⁸⁶ Türkiye'nin siyasi tarihinde yaşamış olduğu değişimler de bu bağlamda dış politikadaki değişimleri doğurmuştur. Bununla birlikte, siyasal yapıdaki değişim uluslararası sistemden tam olarak bağımsız bir değişim anlamına gelmemektedir. Sistem içinde bağlı bulunulan ittifaklar ve küresel aktörlerin siyaseti yalnızca dış politikaları etkilememekte, dış politikadaki dönüşümün sağlanabilmesi adına iç siyasal sistemde de değişimlere yol açmaktadır.

Bu bağlamda değişimin nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiğini görebilmek adına hem hedefler hem de araçlar konusunda geçmişin de değerlendirilmesi gerekmektedir.

A. Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasında Değişim ve Büyüyen Hedefler

I. Dünya Savaşı sonunda verilen Kurtuluş Savaşı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasında statükoculuğu, yani Lozan Antlaşması'yla kazanılan sınırların devamını amaçlamıştır. Bu politikanın nedenleri ise yeni kurulan devletin dış politikada farklı seçenekleri değerlendirecek bir gücünün olmaması, Osmanlı'nın dağılma sürecinde genişleme yönünde izlenen politikaların başarısızlıkla sonuçlanması ve Mustafa Kemal'in bir lider olarak gerçekçi bir yaklaşımla, dönemi içinde sınırları değiştirecek bir harekete girişmemiş

⁸³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 5. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s.175.

⁸⁴ Arı, *Uluslararası İlişkiler...*, s.175.

⁸⁵ Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2009, s.45.

⁸⁶ Arı, *Uluslararası İlişkiler...*, s.176.

olması gösterilmektedir.⁸⁷ Bu bağlamda statükocu politika, mevcut güç dengesinin korunması adına şekillendiği için, bu aynı zamanda Batının uluslararası siyasetteki üstünlüğünün de devamını desteklemek anlamına gelmektedir.⁸⁸ Fakat unutmamak gerekir ki, bu dönemin koşulları içinde statükonun korunması, Türkiye'nin toparlanma ve güçlenme süreci için gereklidir. Bu durum, dış politikada Batıcılık ilkesinin oluşması sonucuna da doğurmuştur. Ancak Batıcılık yalnızca siyasi bir dış politika hedefi olarak seçilmemiş, aynı zamanda Tanzimat dönemi ile başlayan bir kalkınma ve modernleşme hamlesinin devamı olmuştur.⁸⁹ Soğuk Savaş dönemine kadar dış politikada Batıcılık ilkesinin yanında çok yönlü bir dış politika da oluşturulmak istenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın İngiltere ve Fransa'nın da içinde yer aldığı Batı'ya karşı, Sovyetler Birliği'nin de desteği ile gerçekleşmiş olması, bu dönemde Batı ile olan mesafeli ilişkilerle birlikte Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurularak, bir denge siyasetinin oluşmasına neden olmuştur.⁹⁰ Bu dönemde Afganistan ve İran ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Türkiye, Osmanlı egemenliğinde bulunan topraklarda hak talep etmemiş ve böylece bağımsız olan Orta Doğu ülkeleriyle de ilişkiler geliştirilerek dış politika sahaları artırılmıştır.⁹¹

Atatürk'ün ölümünün ardından cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü de dış politikadaki statükocu ve batıcı yaklaşımı sürdürmüştür. Bu dönemde II. Dünya Savaşı'na doğru bir kutuplaşmanın başlamış olması, savaş öncesi ve esnasında İtalya'nın Akdeniz'e yönelik yayılcı politikaları, Türkiye'nin dış politikasındaki korumacı algıyı artırmıştır.⁹² II. Dünya Savaşı sırasında ise Türk dış politikasının iki amacı bulunmaktadır. Bunlar; işgale uğramamak ve savaşa girmemektir. Yani korumacılık bu dönemde de sürdürülmüştür.⁹³

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından başlayan Soğuk Savaş, Türk dış politikasındaki tehdit algısını ortadan kaldırmamış, aksine değişerek artmasına neden olmuştur. 1925'te Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında imzalanan, 1935'te de on yıl uzatılan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın, 1945'te Sovyetler Birliği tarafından uzatılmayacağı

⁸⁷ Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, Baskın Oran (Ed.), Cilt:1, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.47-48.

⁸⁸ Oran, "Türk Dış...", s.49.

⁸⁹ Oran, "Türk Dış...", s.50-53.

⁹⁰ Gözen, *İmparatorluktan Bölgesel...*, s.22.

⁹¹ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1923-1995*, Ankara, , 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, 1995, s.88-91.

⁹² Kemal Çiftçi, *Tarih Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2010, s.237-238.

⁹³ Baskın Oran, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, Baskın Oran (Ed.), Cilt:1, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.387.

duyurulduğunda, Türkiye için yeni ve daha büyük bir tehdit ortaya çıkmıştır.⁹⁴ Uluslararası sistemin Doğu ve Batı olarak iki bloğa bölündüğü ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak algıladığı bir ortamda, birçok devlet gibi Türkiye'nin de blok dışı bir dış politika izlemesi mümkün değildi. Türkiye Sovyet tehdidine karşı safını belirlemiş ve NATO ittifakı içinde yer almıştır.⁹⁵ 1960-1980 yılları arasında hem Arap dünyasında yaşanan yapısal değişim hem de iki kutuplu sistem arasındaki yumuşama Türkiye'nin kısmen çok taraflı ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Yine bu dönemde Kıbrıs meselesinden dolayı Türkiye ile Batı bloğu arasında bir çatlağın oluşması da Türk dış politikasındaki farklılaşmayı etkileyen bir başka unsur olmuştur.⁹⁶

Soğuk Savaş sonrasında iki kutuplu sistemin ortadan kalkması ve yerine belirgin bir uluslararası ilişkiler sisteminin gelmemesi, devletlere dış politikada daha özgün ve özgür hamleler uygulayabilme imkânı sağlamıştır. Buna rağmen Türkiye'nin dış politikasının temelinde radikal bir değişim yaşanmamış ve Türk dış politikası ABD ve NATO merkezli olarak devam etmiştir.⁹⁷

Bununla birlikte bu süreçte Türk dış politikasında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. 1987-1993 döneminde Turgut Özal'ın dış politikayı yönlendiren isim olarak, "Yeni Osmanlılık" diye adlandırılan bir değişime adım attığı görülmüştür. Özal yeni dünya düzeni ile tarihi ve İslami değerler arasında bağlantı kurmaya çalışmış, tarihi Osmanlı coğrafyasında Türkiye'nin etkinlik kurması hedeflemiştir.⁹⁸ Aynı zamanda yeni dünya düzenindeki egemen güç ABD de eski Osmanlı coğrafyasında etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bu ortak çıkar zemin nedeniyle Türkiye'nin ABD temelli ilişkilerinde bir değişim yaşanmamıştır.

1990 sonrası Türk dış politikasının hedefleri açısından ortaya çıkan en önemli fırsat ise bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleri olmuştur. Türk cumhuriyetleri Türk dış politikası için yeni bir saha olmanın yanında aynı zamanda yeni bir hedef olarak da algılanmıştır.⁹⁹

⁹⁴ Erel Tellal, "SSCB ile ilişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, Baskın Oran (Ed.), Cilt:1, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.501.

⁹⁵ Baskın Oran, "Batı Bloğu Ekseninde Türkiye", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, Baskın Oran (Ed.), Cilt:1, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.496.

⁹⁶ Ömer Kürkçüoğlu, Melek Fırat, "Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, Baskın Oran (Ed.), Cilt:1, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.784.

⁹⁷ Ramazan Gözen, "Türk Dış Politikası'nda Değişim Var mı?", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Der. C. Yenigün, E. Efeğil, Ankara,, Nobel Yayınları, 2010, s.25.

⁹⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.85.

⁹⁹ Mehmet Gönübol, Hakan Bingün, "1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası", Mehmet Gönübol (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, 1996, s.652.

Türkiye'nin hem laik hem de demokratik ve serbest piyasa ekonomisine geçmiş Batılı kimliği ile Türk cumhuriyetleri için model bir ülke olacağını düşünülmüştür. Bu amaç doğrultusunda Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasında sıkı ilişkiler kurulmuştur. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel 27 Nisan – 3 Mayıs 1992'de tarihlerinde Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında ekonomi, ulaştırma, kültür ve televizyon yayınları konularında 41 anlaşma imzalanmıştır. Türkiye'nin daveti ile 30-31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleşen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları zirve toplantısının sonunda yayımlanan bildiri de işbirliğinin geliştirilmesi ve uluslararası alanda ortak hareket edilmesinin kararlaştırıldığı duyurulmuştur.¹⁰⁰

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik ilgisi doksanlı yılların başında karşılıksız kalmamıştır. Çünkü Türk Cumhuriyetleri'nde Türkiye'ye karşı hem duygusal yakınlık vardır hem de Türk Cumhuriyetleri'nin Batı ile yakınlaşma çabası için Türkiye önemli bir ülke olarak görülmüştür.¹⁰¹ Bu dönemde dış politikada Türkçü eğilimlerin güçlendiği de görülmüştür. Türk dünyasına yönelik geliştirilen dış politikada ve Türkiye'de düzenlenen zirvelerde Alparslan Türkeş'in etkisi bu durumun bir delili olmuştur.¹⁰² Bu dönemde Türk dış politikasında Türk Cumhuriyetleri ile bütünleşme bir hedef haline getirilmiştir. Fakat doksanlı yıllar Türkiye için kriz yılları haline gelmiştir. 1990-1991'de ABD'nin Körfez Harekâtı, 1992-1994 Azerbaycan-Ermenistan Savaşı, 1992-1996 Bosna Savaşı, 1996 Yunanistan ile Kardak Kayalıkları Krizi, Ermenistan'ın soykırım iddiaları, doksanlı yıllarda tırmanan PKK terörü ve 1994 ekonomik krizi Türkiye'nin enerji harcaması gereken sorunlar olarak karşısına çıkmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye dış politikada hedef büyütme yerine mevcut krizlerin yönetimiyle meşgul olmak zorunda kalmıştır.

1995'ten sonra iktidara gelen koalisyon hükümetlerinin kendi ideolojik yaklaşımlarına göre dış politika üretmeleri sonucu, Orta Asya Türk dış politikasında ikinci plana atılmıştır.¹⁰³ Ayrıca 1995'te Gümrük Birliği ile birlikte AB'ye üyelik süreci Türk dış politikasının öncelikli konusu haline gelirken 1997'de Avrupa Birliği Lüksemburg zirvesinde tam üyelik vizyonunun verilmemesi Türkiye'yi kısa süreli de olsa tekrar Avrasya seçeneği üzerine itmiştir. Fakat Türkiye bu seçenek üzerinde fazla durmamıştır. Bu dönemde Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ilişkiler de eski heyecanını kaybetmiştir. Çünkü ne

¹⁰⁰ Gönlübol, Bingün, "1990-1995 Dönemi...", s.698-699.

¹⁰¹ Elif Hatun Önal Kılıçbeyli, "21. Yüzyıl Türk Dış Politikası Türkiye-Orta Asya İlişkileri", *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, Y. Demirağ, Ö. Çelebi(Ed.), Ankara, Palme, 2011, s.249.

¹⁰² Önal Kılıçbeyli, "21. Yüzyıl...", s.249-250.

¹⁰³ Önal Kılıçbeyli, "21. Yüzyıl...", s.251.

Türkiye ne de Türk Cumhuriyetleri karşılıklı olarak beklentileri karşılayamamıştır. Türk Cumhuriyetleri yeni bağımsızlıklarını kazanmış devletler olarak Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini kendi egemenliklerini kısıtlayıcı bir tehdit olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda doksanların sonuna gelindiğinde ekonomik olarak da toparlanma sürecine giren Türk Cumhuriyetleri bir "ağabey"e ihtiyaç duymadıklarını göstermişlerdir.¹⁰⁴ 1999'da AB'nin Türkiye'yi aday ülke olarak ilan etmesiyle birlikte, AB yeniden Türk dış politikasının merkezine oturmuştur.¹⁰⁵ AB'ye üyelik sonraki yıllarda da Türk dış politikasının ana maddesini oluşturmaya devam etmiştir.

Kasım 2002'de Türkiye'de gerçekleşen iktidar değişikliği ile birlikte Türkiye çok yönlü bir değişim sürecine girmiştir. Değişimin sinyalleri tek başına iktidar olan ANAP döneminde verildiği gibi yine tek parti iktidarında değişim yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'deki bu değişim uluslararası alanda yaşanan büyük değişimlerle aynı zamanda gerçekleşmiştir. 2001 yılıyla birlikte uluslararası ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. 11 Eylül saldırıları, farklı bir tehdit anlayışı etrafında devletleri bir araya getirirken, aynı zamanda farklı kutuplaşmalara da neden olmuştur. Devletlerin niteliği, tehdit algılamaları, sistem içerisindeki etkinlikleri sorgulanmaya başlamıştır. Tehdit algılaması anlamında, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte ABD'nin yeni tehdit algısı belli olmuş ve bu tehdit Rusya ve Çin gibi diğer büyük devletlerin çıkarlarıyla da örtüşmüştür. İslam ve terörizm kelimelerinin yan yana kullanılmasıyla tanımlanan bu yeni tehdit algısı ya da korkusu, büyük devletler için ortak tehdit olarak benimsenmiştir. Böylelikle uluslararası sistemin birçok belirsizliği sorgulanmaya devam ederken, tehdit algılaması konusunda bir sonuç ortaya çıkmıştır. Ortak tehdidin belirlenmesine rağmen, tehdide karşı alınan önlemlerde veya mücadelede devletlerin, özellikle ABD'nin, uluslararası hukuku görmezden gelerek hareket etmesi, yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. ABD önce Afganistan'ın işgali ile Orta Asya'ya, sonrasında ise Irak'ın işgali ile Orta Doğu'ya müdahalede bulunmuştur. Bu ise uluslararası alanda yeni kampaşmalara yol açmıştır.

Bu süreçte içeride nispeten siyasi ve ekonomik istikrar sağlayan Türkiye, dış politikada yeni açılımlar ve yeni hedefler ortaya koymuş, bu çerçevede bölgesel bir güç hatta küresel güç olma hedefine yönelmiştir.¹⁰⁶ Bu dönemde Başbakan'ın dış politika danışmanı

¹⁰⁴ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar, Cilt: 2, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.390-393.

¹⁰⁵ Önal Kılıçbeyli, "21. Yüzyıl...", s.252.

¹⁰⁶ "Türkiye Küresel Güç Olacak", *Türkiye Gazetesi*, 31.05.2011.

olan Davutoğlu jeopolitik tanımlamalarını yaparken kullandığı, yakın kara havzası, yakın deniz havzası ve yakın kıta havzası kavramlarını Türkiye'nin dışı doğru kademeli olarak açılacağı havzalar olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda, yakın kara havzasında etkin güç olmak öncelikli hedef olarak öne çıkmıştır. Bu durumda yakın kara havzasının sınırları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının birbirine yakın olması ve oluşturulan dış politika, "Yeni Osmanlılık" bağlamında tekrar gündeme gelmiştir. Davutoğlu'nun merkez ülke yaklaşımını örneklendirmek adına Osmanlı Devleti'ni göstermesi,¹⁰⁷ dış politika yaklaşımını anlattığı konuşmalarda "*Orta Doğu ve Balkanlarda sınırların kalkmasını istiyoruz... Türkiye'nin zihnindeki resim ile bütün bu coğrafyayı bütünleştirmek istiyoruz*"¹⁰⁸ demesi, dış politikadaki Osmanlı algısını güçlendirmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'da izlediği dış politika Türkiye dışında da Osmanlı'nın yeniden canlanması olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁹

2008'e kadar AB'ye üyelik süreci Türk dış politikasının öncelikli hedefi olmuşken, 2008 sonrasında Türkiye'nin dış politikasında Orta Doğu'ya yönelen hedeflerle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Batı ile ittifakı sürdürmek ve statükoyu korumak hedefini sürdüren Türkiye, Orta Doğu'da düzen kurucu ülke pozisyonuna geçmeyi hedeflemiştir.¹¹⁰ Dış Politika hedefinin bununla da sınırla kalmayacağını, Davutoğlu, "*Ankara artık dünya düzeni kuranlar arasında olacak*" sözleriyle duyurmuştur.¹¹¹ Davutoğlu, dış politika'nın büyüyen hedeflerini Ankara'da 180 büyükelçinin katılımıyla düzenlenen ve rutin hale getirilen "Vizyon Diplomasisi: Türkiye Perspektifinden Küresel ve Bölgesel Düzen" başlığını taşıyan konferansta şu şekilde açıklamıştır:

- "Yeni bir dünya kurulacaksa, o düzenin temel taşı atan ülkelerin başında (biz) geleceğiz."
- "Yeni dönemde Türkiye'nin rolü aktif bir ülke rolüdür. Küresel olaylarda sözü dinlenen, alternatif çözümler üreten bir ülke."
- "Bize biçilen rolleri dar gördüğümüzü ilan etmek zorundayız. Buna ister eksen kayması densin, ister başka türlü, tarih sahnesine çıktığımızda, bizimle birlikte bir tarih konuşacak."¹¹²

¹⁰⁷ Davutoğlu, "Turkey's Foreign...", s.80.

¹⁰⁸ "Osmanlı Vurgusu", *Cumhuriyet*, 28.12.2010.

¹⁰⁹ Harold Rhode, "Turkey:Edoğan's New Ottoman Region", <http://www.gatestoneinstitute.org/2259/turkey-erdogan-ottoman-region>, (14.07.2011)

¹¹⁰ Sinan Ülgen, Güneşte Bir Yer veya On Beş Dakikalık Şöhret, Türkiye'nin Dış Politikasını Anlamak, Carnigie Papers, (Aralık 2010), s.10.

¹¹¹ Sami Kohen, "Dış Politika Bilançosu", *Milliyet*, 28.12.2010.

¹¹² Sami Kohen, "Dış Politikada Yeni Hedefler", *Milliyet*, 05.01.2011.

B. Dış Politika Araçlarının Etkin Kullanımı

Davutoğlu dönemi Türk dış politikasında yaşanan değişim dış politika araçlarında ve araçların kullanımında da görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde güvenlik ekseninde dış politika üreten Türkiye, 2003 sonrası dönemde çok yönlü ve çok boyutlu dış politika yaklaşımının başarılı bir sonuç alabilmesi için dış politika araçlarını da çeşitlendirmiş ve etkinleştirmiştir. Türkiye dış politikasını güçlendirmek için, uluslararası örgütlerde etkinliğin artırılması, dış politikayı güçlendirecek kurumların oluşturulması veya var olan kurumların etkinleştirilmesi, potansiyel sosyo-kültürel gücün dış politikaya yansıtılması ve jeopolitik konumun sağladığı avantajların maksimum ölçekte kullanılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda uluslararası örgütler ve Türkiye'deki bazı kurumlar bir dış politika aracı olarak etkin hale getirilmiştir.

1. Uluslararası Örgütlerde Etkinlik ve Görünürlük

Türkiye Soğuk Savaş döneminde ve Soğuk Savaş sonrasında birçok uluslararası örgüte ve işbirliğine katılarak dış politikada bir çeşitlilik sağlamıştır. BM, NATO, AB, İKÖ, ECO, KEİ ve Türk Cumhuriyetleri ile D-8 zirveleri bu çeşitliliği sağlayan örgüt ve işbirlikleridir.¹¹³ Türk dış politikası için NATO, Türkiye ile ABD ilişkilerinin en yakın noktası, AB geleneksel dış politika yaklaşımındaki Batıcılığın en önemli parçası, İKÖ İslam coğrafyası ile birlikte jeopolitik ve jeokültürel bir açılım alanı olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında ECO'nun Orta Asya'yı içine alacak şekilde genişlemesi, KEİ'nin kurulması, Türk Cumhuriyetleri ve D-8 zirveleri ise Türk dış politikasının yeni açılım sahalarını yansıtmaktadır. Tüm bu örgütlerin varlığı dış politikada etkileyici bir görüntü vermekle birlikte uygulama alanında hepsinin ayrı ayrı sorunları mevcuttur.¹¹⁴

Soğuk Savaş sonrası yeni sistem ile birlikte canlanan BM içinde Türkiye de daha etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır. En son 1961'de BM Güvenlik Konseyinde geçici üye olan Türkiye, 2003'te 2009-2010 yıllarında Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine aday olduğunu duyurmuştur. 2008'de yapılacak olan seçimler için çalışmalar çok önceden başlatılmıştır. Seçim için bir tanıtım filmi hazırlanmış, Türkiye'nin laik, demokratik, istikrarlı ve büyüyen bir ekonomiye sahip ve uygarlıklar arası köprü niteliğinde bir ülke olduğu anlatılmıştır.¹¹⁵ Bu

¹¹³ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.222.

¹¹⁴ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.223.

¹¹⁵ Funda Keskin Ata, "Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, Cilt: 3, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 811.

süreçte özellikle Afrika ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye 2005'te Afrika Birliği Örgütü'ne gözlemci ülke olmuştur. 2008'de ise Afrika Birliği Türkiye'nin stratejik ortağı olduğunu duyurmuştur. Mayıs 2008'de de Türkiye Afrika Kalkınma Bankası'na üye olmuştur.¹¹⁶ Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği seçimleri için düşünülmüş olsa da bu tek gerekçe değildir. Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi ile aynı zamanda Türk dış politikası için yeni sahaların açılması sağlanmıştır. 17 Ekim 2008'de yapılan oylamada Türkiye gerekli olan 128 oyun üstünde 151 oy ile Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmiştir.¹¹⁷ Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmesi dünyada Türkiye'nin artan etkinliğini göstermesi açısından önemli olduğu gibi oylamada 151 oy alması da Türkiye'nin etkin rolünün dünyada geniş bir kabul gördüğünün göstergesi olmuştur. Bu oy sayısı neticesinde Türkiye dış politikada attığı adımlarda daha özgüvenli davranma imkânı bulmuştur.

Türk dış politikasında etkili bir başka uluslararası örgüt olan NATO, Türkiye'nin ABD ile ittifak zeminini oluşturması bakımından oldukça önemlidir. Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin jeopolitik öneminin yanında yeni dönemde de NATO'nun üstlendiği küresel terörle mücadelede yoğunlaşılacak Orta Doğu bölgesi için de Türkiye'nin konumu ve tarihi rolü önem arz etmektedir. NATO'nun 1999 Vaşington Zirvesi sonrasında başlayan küresel terörle mücadele konsepti Türkiye ve ABD arasında yeni işbirliği zeminini de belirlemiştir.¹¹⁸ Türkiye jeopolitik konumu itibarıyla Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Orta Asya stratejik hatlarına müdahil olabilecek bir ülke olarak NATO'nun küresel misyonları açısından önemlidir.¹¹⁹ Bu bağlamda Türkiye'nin etrafındaki bölgelerin çatışma ve kriz bölgeleri olduğu düşünüldüğünde, NATO'nun bu bölgelerde etkinlik kurarken Türkiye ile birlikte hareket etmesi, Türkiye'nin de bu bölgelerde etkinliğini artırmasını sağlayacaktır.¹²⁰ NATO'nun Orta Asya bağlantıları sağlanması ve Rusya'nın Orta Asya'ya tekrar nüfuz etmesinin engellenmesi için de Türkiye'nin önemli bir konumda olduğu değerlendirilmektedir.¹²¹ Türkiye-NATO ilişkileri farklı zeminlerde gelişmeye devam ederken, Türkiye NATO içindeki etkinliğini artırmaya çalışmıştır. 2010'da Türkiye'nin yürüttüğü kulis çalışmalarının sonucunda Hüseyin Diriöz, NATO Genel Sekreter Yardımcılığına getirilmiştir. Diriöz'ün, NATO savunma

¹¹⁶ Ata, "Uluslararası Örgütlerde...", s. 811.

¹¹⁷ Ata, "Uluslararası Örgütlerde...", s. 811.

¹¹⁸ Armağan Kuloğlu, "60 Yıllık İttifak: NATO-Türkiye", *Orta Doğu Analiz*, C.1, S. 4, (Nisan 2009), s.57.

¹¹⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.233.

¹²⁰ Kuloğlu, "60 Yıllık...", s.63.

¹²¹ Richard Weitz, "Towards A New Turkey-NATO Partnership in Central Asia", *Turkish Policy Quarterly*, C.5, S.2, (Yaz 2006), s.2.

politikasından, üye ülkelerin ulusal ve toplu savunma ve güç planlarını destekleyici mekanizmaların planlanmasından, savunma reformundan, AB dâhil diğer uluslararası örgütlerle savunma politikası işbirliği, lojistik ve nükleer (caydırıcılık) politikalardan sorumlu olduğu bildirilmiştir.¹²² 31 yıl aradan sonra bir Türk'ün, NATO'nun genel sekreter yardımcılığına getirilmesi, Türkiye'nin NATO içindeki etkinliğinin artmasının bir göstergesidir.¹²³

Türk dış politikasının çok yönlü hale getirilmesinde önemli bir araç olarak görülen örgüt ise, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) 'dır. İİT yalnızca Orta Doğu ve Afrika bölgesinde değil Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Avrasya coğrafyasını da kapsayan bir kurum haline gelmiştir.¹²⁴ Dünyanın birçok yerine dağılmış olan Müslüman nüfus dolayısıyla İİT, yalnızca bölgesel bir örgüt değil bir medeniyetin bağlarını oluşturmaktadır.¹²⁵ Türkiye etkinlik kurmak istediği Osmanlı coğrafyasında önemli bir örgüt olan İİT'de etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bu arada 2005'de Ekmeleddin İhsanoğlu'nun İİT Genel Sekreteri olması sağlanmıştır.

ECO ve KEİ ise Soğuk Savaş sonrasında Avrasya jeopolitiğinde büyük beklentilerin oluşmasına neden olan örgütlerdir. ECO yayılmış olduğu geniş coğrafyada yer alan ülkeler arasındaki çıkar çatışmaları, Türkiye'nin ECO'nun genişleme sürecinden sonra,¹²⁶ İran'ı dışlayarak Rusya ile KEİ'yi kurması, örgüt içindeki çatlaklara ve örgütün işlevsel bir yapı kazanamamasına neden olmuştur.¹²⁷ Türkiye Avrasya jeopolitiğinde etki kurmak için bu iki örgütün daha işlevsel hale gelmesi ve Türkiye'nin bu örgütler içinde etkinlik kazanması gerekmektedir.

Türkiye'nin 47 üyeli Avrupa Konseyi içindeki rolü de uluslararası görünürlüğü açısından önem arz etmektedir. İlk kez II. Dünya Savaşı sonrası birleşik Avrupa söylemleri sonrasında oluşan Avrupa Konseyi'nde Türkiye de kurucu üyeler arasında yer almıştır. Avrupa'nın Orta Doğu ve Orta Asya açılımı bağlamında Avrupa Konseyi'ne önemli katkılar sağlayan Türkiye'nin, 2003 sonrası dönemde Avrupa Konseyi içindeki rolü de artmıştır.¹²⁸

¹²² "NATO Genel Sekreter Yardımcısı Bir Türk", *Milliyet*, 16.07.2010.

¹²³ NATO Füze Savunma Sistemi ve Türkiye, SDE Savunma Güvenlik Programı Koordinatörlüğü, (Temmuz 2010), s.6.

¹²⁴ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.250.

¹²⁵ Mahmut B. Aykan, *Turkey's Role in The Organization of The Islamic Conference 1960-1992*, Vantage Press, New York, 1994, s.121.

¹²⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.269.

¹²⁷ Nazif Özdağdeviren, Orhan Ertunç, *Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1995, s.49-56.

¹²⁸ Avrupa Konseyi, [http://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseji .tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseji.tr.mfa), (20.06.2013).

2010-2012 yılları arasında Avrupa Konseyi başkanlığına AK Parti Antalya milletvekili Mevlüt Çavuşoğlu seçilmiştir. Çavuşoğlu bu iki yıl içinde Avrupa'da bulunan Türk derneklerinin oluşumlarının kuvvetlendirilmesi ve gurbetçilerin haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar yürütmüştür.¹²⁹

AK Parti döneminde uluslararası örgütlerdeki etkinliğinin artırılmasının yanında dünya kamuoyunda Türkiye'nin etkinlik ve görünürlüğünü artıran başka organizasyonlarda gerçekleştirilmiştir. Spor, sanat ve bilim alanında uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapılmıştır. Bu kapsamda dünyanın en önemli ve büyük organizasyonlarından biri olan Formula 1'e 2005'ten itibaren İstanbul parkuru da eklenmiştir. Bu organizasyon için 2 milyon 215 bin metrekarelik İstanbul Park inşa edilmiştir. Dünyada 205 ülkede yaklaşık 2,5 milyar insanın takip ettiği Formula 1 yarışları, Türkiye'nin uluslararası alanda görünürlüğünü artırmaktadır.¹³⁰ 2010 yılında ise dünyanın en büyük spor organizasyonlarından biri olan Dünya Basketbol Şampiyonası Türkiye'de gerçekleştirilmiştir. 1200 yabancı basın mensubunun takip ettiği şampiyona 183 ülkeden canlı olarak izlenmiştir.¹³¹ Bu 183 ülkede canlı olarak Türkiye'nin de izlenmesi anlamına gelmektedir, çünkü şampiyona boyunca müsabaka aralarında Türkiye ile ilgili tanıtımlar yayınlanmıştır. Şampiyona sonunda Türkiye'nin ABD ile final maçı oynaması ve dünya ikincisi olması organizasyon sonunda Türkiye'nin uluslararası imajını ve prestijini artırmıştır. Bir başka büyük çaplı uluslararası organizasyon ise 2013 yılında Mersin'de gerçekleştirilen 17. Akdeniz Olimpiyatları'dır. 17. Akdeniz Olimpiyatlarının Yunanistan'da yapılması kararlaştırılmıştı ancak Yunanistan ülkesindeki ekonomik krizi gerekçe göstererek, olimpiyat tarihinden 1,5 yıl önce bu organizasyonu üstlenemeyeceğini duyurmuştur. Oyunların ertelenmesi söz konusu iken Türkiye önemli bir sorumluluk almış 1,5 yılda organizasyona hazırlanmıştır. 122 bin biletli seyircinin yer aldığı olimpiyatlarda Türkiye uluslararası alanda tanıtım yapma imkânı da sağlamıştır.¹³² AK Parti döneminde gerçekleşen diğer önemli uluslararası spor organizasyonları ise şunlardır: Moto GP Şampiyonası, Kıtalararası Avrasya Maratonu, 2005

¹²⁹ <http://www.mevlutcavusoglu.com/>, (15.06.2013).

¹³⁰ "İstanbul 'vın'layacak 2.5 milyar kişi izleyecek", <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=343428>, (01.07.2013).

¹³¹ "12 Dev Adam, Dünya ikincisi oldu", <http://www.hurriyet.com.tr/spor/basketbol/15761315.asp>, (01.07.2013).

¹³² "Akdeniz Oyunları rekorla sona erdi", http://www.radikal.com.tr/spor/akdeniz_oyunlari_rekorla_sona_erdi-1140007, (01.07.2013).

UEFA Şampiyolar Ligi final karşılaşması, 2008 Avrupa Atletizm Yarışları, 2009 Uluslararası Badminton Turnuvası ve 2009 UEFA Kupası final maçı.¹³³

Spor organizasyonlarının yanında dünya çapında ünlü isimlerin konserleri de gerçekleşmiştir. 2010 yılında, ilk kez Türkiye’de konser veren U2 adlı dünyaca ünlü müzik grubunu 10 bini yabancı toplam 175 bin kişi Atatürk Olimpiyat Stadı’nda izlemiştir.¹³⁴ Bir diğer dünyaca ünlü pop şarkıcısı Madonna da 7 Haziran 2012’de İstanbul’da konser vermiştir.

Dünya medyasının yakından takip ettiği kişilerin ve organizasyonların Türkiye’de gerçekleşiyor olması Türkiye’yi sosyo-kültürel bir cazibe merkezi haline getirmektedir. Türkiye’nin daha fazla ve farklı alanlarda görünür hale gelmesi, Türkiye’nin dünya kamuoyundaki etkisini artırırken, turizm alanındaki sağlanan artış ile ekonomik gelişime katkı sağlamaktadır.

2. Türkiye’deki Kurumsal Yapının Etkinliğinin Artırılması

Türk dış politikasının daha büyük bir coğrafyada çok yönlü bir etkinlik sağlaması için farklı dış politika araçlarını da devreye sokması gerekmektedir. Bu amaçla Türkiye’de bazı yeni kurumlar kurulmuş, bazı kurumlar ise daha etkin bir hale getirilmiştir. Öncelikle dış politikanın şekillendirildiği merkez olan Dışişleri Bakanlığı bünyesinde tespit edilen eksiklikler giderilmeye çalışılmış ve daha etkili bir teşkilat yapısının oluşturulması hedeflenmiştir. Dışişleri Bakanlığı’nın ardından dış politikada öne çıkan bir diğer kurum da TİKA olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında Türk cumhuriyetlerinin kalkınması ve Türk cumhuriyetleri arasında işbirliğinin sağlanması amacıyla kurulan TİKA ve TÜRKSOY daha etkin hale getirilmiş, daha geniş bir coğrafya bu kurumların çalışma alanı haline gelmiştir. Aynı zamanda TRT ve Türk Hava Yolları (THY) gibi kurumlar da bir dış politika aracı haline getirilmiştir. THY özellikle 2003 sonrasında yeni bir atılım yapmış ve yeni yurt dışı hatları açmıştır.¹³⁵ Örneğin 2005 yılında Türkiye Afrika açılımı yapmasının hemen ardından, THY’nin Afrika ve Körfez ülkelerine toplam 24 yeni uçuş hattı açılmıştır. 2008 yılı itibariyle ise THY’nin Orta Doğu’daki yolcu sayısı yüzde 54 oranında artış göstermiştir.¹³⁶ Bunların

¹³³ Spor Organizasyonları, <http://ibbcocukmeclisi.ibb.gov.tr/spororg.aspx>, (01.07.2013).

¹³⁴ “U2’ya biletle 15 milyon lira aktı 1 milyon dolar destek ‘ucuz’lattı”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/15724336.asp>, (01.07.2013).

¹³⁵ Gürkan Zengin, *Hoca, Türk Dış Politikası’nda Davutoğlu Etkisi*, İnkilap Yayınevi, İstanbul, 2010, 454.

¹³⁶ Zengin, *Hoca...*, s. 455.

yanında ayrıca 2010'da Başbakanlığa bağlı Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı da kurulmuştur.

a. Dışişleri Bakanlığı

Dışişleri Bakanlığı Türk dış politikasındaki değişimi sahaya yansıtabilecek en öndeki kurumdur. Bundan dolayı Davutoğlu dönemi yeni dış politika yaklaşımına uyumlu bir bakanlık yapısı oluşturulmak istenmiştir. Bu doğrultuda 2009'da Bakanlık yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu yapılanma sürecinde fiziki altyapı da güçlendirilmiştir. 1988'de tamamlanan Dışişleri Bakanlığı merkez binasının yetersiz kalması nedeniyle 2004'de ana binadan yaklaşık 2 kat daha büyük olan bir ek hizmet binası tamamlanmıştır. Ayrıca yeni bir arşiv binası da inşa edilmiştir.¹³⁷ Bakanlık 2011 yılı itibariyle 114 büyükelçilik, 11 daimi temsilcilik ve 71 başkonsolosluk olmak üzere toplam 196 dış temsilcilik ile faaliyetlerini sürdürmektedir.¹³⁸ 7 Temmuz 2010'da çıkarılan "Dışişleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" ile bakanlık yapısında da önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir.¹³⁹ Bu kanun ile bakanlığın hem idari hem de mesleki personelinin artırılması öngörülmüş ve idari personellik "konsolosluk, protokol ve idari işler memurluğu" adını almıştır. Bu değişiklik ile birçok protokol ve konsolosluk işleri uzman meslek memurlarından idari memurlara geçmiş ve böylece meslek memurların üzerindeki idari yük azaltılmıştır. Ayrıca idari memurların da başkonsolos olmalarının yolu açılmıştır. Kanun ile kamu diplomasisinin kurumsallaşması için bakanlık bünyesinde "kamu diplomasisi sekretaryası" oluşturulmuştur. Bakanlıktaki memurların eğitimlerinin sürekli hale getirilmesi adına dışişleri akademisi oluşturulmuş ve memurların mesleğe girişten sonra asalet tasdikleri için iki yıl dışişleri akademisindeki eğitimin ardından yeni bir sınava girmeleri gerekli görülmüştür. Memurlar için bir diğer yenilik ise çeşitli illerde staj yapmanın zorunlu hale getirilmesidir. Bu sayede yerel idarecilerle de iletişim sağlanmış olacaktır.¹⁴⁰

Dışişleri Bakanlığı 2011'de hazırladığı raporda bakanlığın zayıf ve güçlü yönlerini belirtmiştir. Bu rapora göre, bakanlığın güçlü yönleri, nitelikli insan kaynağı, diplomasi

¹³⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı 2011 Faaliyet Raporu, s.5.

¹³⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı..., s.6.

¹³⁹ Dışişleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6004.html>, (15.05.2013).

¹⁴⁰ Zeynep Güranlı, "Dışişlerinde Yeniden Yapılanma", http://www.hurriyet.com.tr/gundem/13431337_p.asp, (15.05.2013).

geleneği ve temsilcilik sayısıdır. Bakanlığın zayıf yönleri ise, bütçe yetersizliği, fiziki koşul ve mekânlar, teknoloji, sosyal haklar, dil eksikliği ve tercüme büroları olarak sayılmıştır.¹⁴¹

Dışişleri Bakanlığı'nın yeniden yapılanma sürecinde yukarıdaki zayıflıkların giderilmesi yönünde adımlar atılmıştır. İlk olarak Bakanlık kadrosu yüzde 6,2 artırılmıştır.¹⁴² Bütçenin artırılması için yapılan çalışmalar neticesinde 2011 yılında 1.515.497.900 TL ödenek istenmiş ve Bakanlığa 1.171.014.700 TL bütçe ayrılmıştır. 2010 yılında talep edilen bütçenin karşılanma oranı yüzde 52 iken bu oran 2011 yılında yüzde 77'ye yükseltilmiştir.¹⁴³

Personelin daha nitelikli hale getirilmesi için de çalışmalar yapılmıştır. 2012'de 20-35 memurun yurtdışına yüksek lisans eğitimine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca kurumdaki dil sorununu çözmek adına TÖMER ile işbirliği protokolü imzalanmış ve Arapça, Farsça, Rusça, İspanyolca ve Çince dillerinde memurların eğitim alması sağlanmıştır.¹⁴⁴

Bakanlığın akademik camia ile olan yaklaşmasının sağlanması hedeflenmiştir. Bu bağlamda bakanlığa bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) üniversitelere açılan kapı olarak görülmüştür. SAM'ın akademik faaliyetleri artırılmıştır.¹⁴⁵ Yine akademik alanda daha etkin hale gelmek için Diploması Akademisi Başkanlığı'nın kurulması planlanmıştır. Bu akademiye yüksek lisans seviyesinde eğitim verilmesi düşünülmüştür.¹⁴⁶

Dışişleri Bakanlığı'nın eksiklikleri gidermesi ve yeni dış politika konseptine uyum sağlaması kısa vadede netice alınabilecek bir mesele değildir. Bundan dolayı atılan adımlar önemli olmakla birlikte dış politikanın uygulama sahasında, anında reaksiyon almak mümkün değildir. Fakat uzun vadede dış politikada netice alabilecek önemli değişiklikler yapılmıştır. Özellikle bakanlığın idari yükünün idari birimlere kaydırılması, idari personele bu iş yükü neticesinde yükselme imkânı tanınması ve mesleki memurların da sürekli eğitim halinde olmaları bakanlığa daha dinamik bir yapı kazandıracaktır.

¹⁴¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı..., s.87-89.

¹⁴² T.C. Dışişleri Bakanlığı..., s.10.

¹⁴³ T.C. Dışişleri Bakanlığı..., s.17-18.

¹⁴⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı..., s.26.

¹⁴⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı..., s.78.

¹⁴⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı..., s.82.

b.TRT

TRT, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından TRT INT adıyla açtığı kanalda özellikle Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik yayınlar yapmaya başlamıştır. Davutoğlu döneminde ise dış politikadaki hareketlilik ve çeşitlilik TRT'de de kendini göstermiş ve Türk dünyasına yönelik TRT-Avaz, Kürtlere yönelik Kürtçe yayın yapan TRT-6 (Şeş), Arap dünyasına yönelik TRT El-Türkiye isimli Arapça bir kanal açılmıştır. Bu kanal ile etkin olunması planlanan Arap dünyasının evlerine girmek amaçlanmıştır. 2009'da kurulan TRT Türk ile BBC ve CNN gibi uluslararası haber kanalları kalitesinde olması planlanan bir haber kanalı ile Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzanan coğrafyadaki gelişmelerin Türkiye'nin gözüyle aktarılması istenmiştir.¹⁴⁷ TRT- Avaz kanalı ise farklı Türk lehçelerinde yapmış olduğu yayınları ile Türk dünyasını Türkiye'deki ekranlara taşırken, Türkiye'yi de Orta Asya'ya taşımak hedefindedir. TRT Avaz hedefine ulaşma konusunda başarılı olmaya başlamıştır. Mart 2009'da yayına başlayan TRT-Avaz Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Türkiye'de sekiz farklı dilde yayın yapmaktadır. Türk dünyasına yönelik yayın yapan TRT-Avaz Türk Cumhuriyetleri arasında dil ve düşünce birliği kurmaktadır. 2009'da Kırgızistan'dan Türkiye'ye göçen bir Ahıska Türkü ile yaptığım görüşmede, çocuklarının yeni okula başladığını söylemişti. Bunun üzerine “dil konusunda zorluk çekmediler mi?” diye sorduğumda TRT'de yayınlanan “Pepe” adlı çocuk programı sayesinde çocuklarının Kırgızistan'dayken Türkiye Türkçesi'ni öğrendiklerini söylemiştir. 5 Kasım 2012'de TEPAV'da gerçekleşen “Türk Cumhuriyetlerinde Muhalefet ve Demokratikleşme” konulu yuvarlak masa toplantısında konuşan Prof. Dr. Hanım Halilova da TRT Avaz yayınları sayesinde Azerbaycan'ın bir dağ köyünde bile çocukların Türkiye Türkçesi konuştuklarını söylemiştir. TRT Avaz kanalının yapmış olduğu yayınlar ile Türkiye'nin Türk dünyasında bir etki alanı geliştirmesinde önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

TRT Türkiye'nin Sesi Radyosu ise televizyon kanallarının dışında yurt dışında Türkiye'yi ve Türkiye'nin görüşlerini yansıtan bir başka kanaldır. Her ne kadar radyonun geçmişe göre toplum üzerindeki etkisi azalmış olsa da, Türkiye'nin Sesi Radyosu 32 dil ve lehçede yaptığı yayınlar ile geniş bir coğrafyada yayın yapmaktadır. Türkiye'nin Sesi Radyosu'ndan her gün; Türkçe, Almanca, Arapça, Arnavutça, Azerbaycan Türkçesi, Boşnakça, Bulgarca, Çince, Darice, Ermenice, Farsça, Fransızca, Gürcüce, Hırvatça,

¹⁴⁷ Zengin, Hoca..., s.460.

İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Kazakça, Kırgızca, Macarca, Makedonca, Özbekçe, Afganistan Özbekçesi, Peştuca, Romence, Rusça, Sırpça, Tatarca, Türkmençe, Urduca, Uygurca ve Yunanca yayın yapılmaktadır.¹⁴⁸ Bu yayınların etki alanı ise mektup, e-posta ve faks ile kendini göstermektedir. 2012 yılında Türkiye'nin Sesi Radyosu'nun sadece yabancı dil yayınlarına 8.340'ı mektup, 57.280'i e-posta/faks ve 6.280'i telefon olmak üzere toplam 71.900 ileti gelmiştir.¹⁴⁹

TRT'nin yeni kanalları, ABD'nin Orta Doğu politikası için El Cezire'yi kullanması, İran'ın Arapça yayın yapan El-Alem kanalını kurması düşünüldüğünde başarılı bir dış politika aracıdır.¹⁵⁰

c. TÜRKSOY

Merkezi Türkiye'de olan TÜRKSOY, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın kültür bakanlarının, 1992 yılında İstanbul ve Bakü'de bir araya gelerek kültürel işbirliği yapmayı kararlaştırmaları üzerine 12 Temmuz 1993 tarihinde Almatı'da imzalanan anlaşma ile kurulmuştur.¹⁵¹ TÜRKSOY Türk dünyasının sanatsal ve kültürel işbirliği amacıyla oluşturulmuş ve Türk dış politikası açısından Türk dünyasına yönelik bir kurumdur. TÜRKSOY'un faaliyetleri her ne kadar kültürel olsa da, Türkler arasındaki yakınlaşmayı sağlaması bakımından siyasi sonuçlara sahiptir. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin yanında başka devletlerde bulunan Türk özerk cumhuriyetleri de TÜRKSOY'un üyeleri arasında bulunmakta ve çalışmalara katılmaktadırlar.

TÜRKSOY en son 2011'de 29.'su yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Daimi Konsey toplantıları ile kültür alanında devlet zirveleri gerçekleştirmektedirler. Ortak kutlamalar, sempozyumlar, kongreler ve sanatsal faaliyetler ile Türk dünyasında kültürel canlılığı korumakta ve Türk topluluklar arasındaki kültürel bağları yeniden kurmaktadır.¹⁵² Bunun yanında TÜRKSOY'un faaliyetleri yalnızca Türk dünyası ile sınırlanmamakta, UNESCO, Avrupa Konseyi ve BM gibi uluslararası örgütler çatısı altında da faaliyetler gerçekleştirilmektedir.¹⁵³

¹⁴⁸ TRT Faaliyet Raporu, 2012, s.139-140.

¹⁴⁹ TRT Faaliyet Raporu, 2012, s.142.

¹⁵⁰ Zengin, Hoca..., s. 460.

¹⁵¹ <http://www.turksoy.org.tr/TR/belge/1-73743/tarihce.html>, (15.05.2012)

¹⁵² TÜRKSOY Faaliyet Raporu 2008-2011, Ankara, 2011.

¹⁵³ TÜRKSOY Faaliyet Raporu 2008-2011, s.28-58.

d. TİKA

TİKA, 27 Ocak 1992’de kurulmuş ve Türkiye’nin en önemli dış politika araçlarından biri ve zaman içinde en önemlisi olmuştur. TİKA başta Türk Cumhuriyetleri ve yeni bağımsızlığını kazanan komşu ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelere ekonomik, ticari, teknik, kültürel ve eğitim alanlarında programlar ve projeler aracılığıyla destek vermek amacıyla kurulmuştur.¹⁵⁴ Gelişmekte olan ülkelerle işbirliği, bu ülkelerin kalkınmalarına projeler geliştirerek katkı da bulunmak, bu ülkelerin bağımsız devlet yapılarının geliştirilmesi, mevzuatlarının oluşturulması, teknik uzman desteğinin sağlanması, bu ülkelere öğrencilerin burslu olarak Türkiye’ye getirilmesi ve eğitim-kültür alanında ortak programların oluşturulması TİKA’nın görevleri arasında sayılmıştır.¹⁵⁵

Bu görevler ve hedefler bağlamında değerlendirildiğinde TİKA, 17. Yüzyılda Rusların Orta Asya’yı işgaliyle birlikte başlayan süreçte, Anadolu ile Orta Asya arasında kapanan sosyo-kültürel kapıların açılmasını sağlayabilecek olan bir anahtar niteliğindedir. Türkler arasındaki sosyo-kültürel yakınlaşmayı ve kapanan kapıların tekrar açılmasını sağlayabilecek olan TİKA’nın yapısı, siyasi iradenin bu anahtar ile hangi kapıları açmak isteyeceği ile ilgili bir durumu da ortaya koymaktadır. Çünkü Türkiye’nin sahip olduğu tarihi birikimin ve kültürel zenginliğin ne şekilde kullanılacağı siyasi irade tarafından belirlenmektedir.¹⁵⁶

TİKA’nın yapısında ve görev alanındaki temel değişim 1999 sonrası 57. Hükümet tarafından yapılmıştır. Öncelikle TİKA Başbakanlığa bağlanmıştır. Bunun en önemli gerekçesi ise 1992’den 1999’a kadar TİKA’nın ulusal ölçekte beklenen koordinasyonu sağlayamaması ve teknik işbirliğinin niteliğinin zayıf olması olarak görülmüştür.¹⁵⁷ 1999 sonrası TİKA’nın yapısında başlayan dönüşüm ekonomik ve siyasi krizler neticesinde sınırlı kalmış, fakat bu dönüşüm 2003 sonrasında sürdürülmüştür. TİKA’nın dış politika alanındaki öne çıkan yönü kalkınma yardımları olmuştur. Aslında kalkınma yardımları bir dış politika aracı olarak birçok devlet tarafından kullanılmaktadır. Türkiye ise bu konuda özellikle 2003’ten sonra büyük bir atılım yapmıştır.

Kalkınma yardımlarının karşılıklı çıkar sağlamanın yanında bazı durumlarda iki tarafı da zarara uğratabilecek bir niteliği de vardır. Yardımı alan ülkenin iktidarı bu yardımları

¹⁵⁴ Mustafa Aydın, “TİKA’nın Yapılanması ve Görevleri Kutusu”, *Türk Dış Politikası*, Baskın Oran (Ed.), II. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.382.

¹⁵⁵ Aydın, “TİKA’nın Görevleri...”, s.382.

¹⁵⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.65.

¹⁵⁷ Engin Akçay, *Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları*, Ankara, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2012, s.78.

sosyo-kültürel ve ekonomik gelişme yerine siyasi otoritesini güçlendirmek ve siyasi elitin çıkarları doğrultusunda kullanabilmektedir. Yardım veren ülke için ise, yapılan yardımlar neticesinde sağlanabilecek ucuz iş gücüyle ani ekonomik büyüme yakalayan ülkelerin yardım veren ülkelerin karşısına ekonomik rakip olarak çıkabilme ihtimali vardır.¹⁵⁸

Küresel anlamda birçok sorunun kaynağı olarak kabul edilen yoksulluğun azaltılması için Birleşmiş Milletler¹⁵⁹ dâhilinde, Türkiye'nin de içinde olduğu 147 ülke, 2000 yılında "Bin Yıl Kalkınma Hedefleri" adlı belgeyi imzalamışlardır. Bu belgeyle fakirliğin ve açlığın azaltılması, eğitim oranının yükseltilmesi, AIDS'e karşı mücadele, kalkınmanın sürdürülebilirliği amaçlanmıştır.¹⁶⁰ Bu belge kapsamında TİKA üstüne düşen sorumlulukları yerine getirmekte ve kalkınma yardımlarında uluslararası işbirliği ile hareket etmektedir.¹⁶¹

Kalkınma yardımları ve TİKA'nın diğer çalışmaları Türkiye'nin genel dış politikası için dört açıdan önem arz etmektedir. İlk olarak; kısa vadede etkin bir bölgesel güç olma uzun vadede ise küresel güç olma hedefi doğrultusunda dış politika oluşturmaya çalışan Türkiye, siyasi olarak etkin olabileceği bölgelerde, TİKA ve kalkınma yardımları aracılığıyla kendisi hissettirmekte, öncü bir etkinlik oluşturmaktadır. İkinci olarak; Osmanlı Devleti'nin tarihi mirasının devralındığı yaklaşımıyla çizilen dış politika¹⁶² için sahip olunan tarihi ve kültürel mirasın stratejik bir şekilde siyasi alana taşınması gerekmektedir. Üçüncü olarak; tarihi referanslar ile hareket edilen bir dış politika yaklaşımında, tarihte Türk imparatorluklarının hâkim olduğu coğrafyalarda sahip olduğu sosyo-kültürel imkânları değerlendirmek isteyen bir ülke olarak, Türkiye'nin diğer bölgesel ve küresel güçler ile itibar ve imaj mücadelesi olacaktır. Bu mücadelede Türkiye'nin sağlamış olduğu yardımlar, Türkiye'nin halklar nezdinde itibarını artırmaktadır. Dördüncü ve son olarak, ekonomik yardımlar Türkiye'nin ekonomik ve siyasi gücünün en somut şekilde hissedilmesini sağlamaktadır.

2003 öncesinde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından şekillendirilen kalkınma yardımları, AK Parti döneminde TİKA tarafından düzenlenmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren Türkiye'nin kalkınma yardımlarının miktarında ciddi bir yükseliş meydana gelmiştir. Hatta 2006 yılında Türkiye yükselen bağışçı ülkeler arasında birinci olmuştur.¹⁶³ 2005 yılında

¹⁵⁸ Özkan, "Kalkınma Yardımında...", s. 33.

¹⁵⁹ Özkan, "Kalkınma Yardımında...", s. 35.

¹⁶⁰ Hakan Fidan, Rahman Nurdun, "Turkey's Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TİKA", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, C: 10, S: 1, (Nisan 2008), s.94.

¹⁶¹ Musa Kulaklıkaya, "Kalkınma Yardımlarında Dünyadaki Son Trendler ve TİKA", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, S: 31, s. 16-17.

¹⁶² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.41.

¹⁶³ Özkan, "Kalkınma Yardımlarında...", s.30.

85 milyon Dolar seviyesinde olan kalkınma yardımları 2009 yılında 707 milyon Dolara ulaşmıştır.¹⁶⁴

TİKA'nın kalkınma yardımlarında teknik düzenleyici kurum olmasıyla birlikte, Türkiye'nin kalkınma yardımları uluslararası düzeyde daha sistemli ve modern bir hale getirilmiştir. Kalkınma yardımlarında Dışişleri Bakanlığı siyasi hedef ve öncelikleri belirlerken, TİKA da teknik açıdan yönlendirici ve koordine edici göreve sahiptir.¹⁶⁵ TİKA yönetiminde gerçekleştirilen yardımlar farklı başlıklar altında sınıflandırılmaktadır. Bunlar; proje-program yardımları, teknik işbirliği yardımları, sığınmacılar, acil yardımlar, milli STK'lara verilen destek, uluslararası STK'lara verilen destek, gıdayı geliştirme yardımı, kalkınma yardımının tanıtımı, yönetim giderleri ve barışı yapılandırma operasyonlarına katılım yardımları şeklinde adlandırılmaktadır.¹⁶⁶

İlk başta Türk cumhuriyetleri ve yeni bağımsızlıklarını kazanan komşu devletler ile işbirliği amacıyla kurulan TİKA, zaman içinde dış politikadaki farklı yönelişlerin ve politikaların da göstergesi olmuştur. TİKA'nın faaliyetlerinde yönlendirici merkezin siyasi irade ve Dışişleri Bakanlığı olduğundan, dış politikadaki dönemsel değişimler en somut haliyle TİKA raporlarından okunabilmektedir. TİKA, Davutoğlu döneminde dış politikada daha etkin hale getirilmiştir, fakat kurumun çalışma alanı zaman içinde Orta Asya'dan Davutoğlu'nun "yakın kara havzası" coğrafyası diye tanımladığı ve büyük önem atfettiği Balkanlar ve Orta Doğu'ya kaydırılmıştır.¹⁶⁷ 2005'te kalkınma yardımlarının yüzde 12,1'ini alan Orta Doğu ve Afrika,¹⁶⁸ 2011'de yapılan kalkınma yardımlarının yüzde 24.68'ini almıştır.¹⁶⁹ 1992-1996 arası dönemde kalkına yardımlarının yüzde 86,5'ini alan Orta Asya ve Kafkasların¹⁷⁰ ise 2009'daki payı yüzde 44,44'e düşmüştür.¹⁷¹

TİKA, Davutoğlu dönemi ile birlikte, yeni sahalara açılmış ve çalışma alanını da genişletmiştir. İlk olarak hükümetin 2005'i Afrika Yılı ilan etmesiyle birlikte, Etiyopya'da program koordinasyon ofisi açarak Afrika Kıtası'nda faaliyet göstermeye başlamıştır. Sonrasında ise 2006'da Sudan'da, 2007'de de Senegal'de ofis açılmıştır.¹⁷² TİKA, Afrika açılımla eş zamanlı olarak başta Irak ve Filistin olmak üzere Orta Doğu bölgesinde de etkinliğini artırmıştır. TİKA'nın faaliyetlerinin yoğunluğu ve kalkınma yardımlarının miktarı

¹⁶⁴ 2009 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA, s.22.

¹⁶⁵ 2006 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA, s.26.

¹⁶⁶ 2009 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA, s.20.

¹⁶⁷ Turgay Düğen, "Davutoğlu'nun Dünyası'nda Orta Asya Nerede?", 21. Yüzyıl Dergisi, Ekim 2011, s.98.

¹⁶⁸ 2005 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA.

¹⁶⁹ 2009 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA, s.45.

¹⁷⁰ Özkan, "Kalkınma Yardımında...", s, 53.

¹⁷¹ 2009 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA, s.65.

¹⁷² Kulaklıkaya, "Kalkınma Yardımlarında...", s.20.

bakımından, Orta Asya ve Kafkasya hala birinci sırada yer alırken, her geçen yıl önceliğini diğer bölgelerle paylaşmak zorunda kalmaktadır. TİKA'nın etkinliği bağlamında dış politikayı okuduğumuzda Türk cumhuriyetleri'nin öneminin sürdüğünü fakat zamanla diğer bölgelerin, özellikle Orta Doğu ve Afrika'nın önceliğinin yükselen bir grafiğe sahip olduğunu görebiliriz.

TİKA eğitim, sağlık, su ve sanitasyon, restorasyon ve konservasyon alanlarındaki projeleriyle de faaliyet gösterilen ülkelerde önemli çalışmalar yapmaktadır.¹⁷³ Bu çalışmalar doğrudan halk ile temas kurulması nedeniyle halklar arasındaki kaynaşmayı ve iyi niyeti artırmaktadır. Bundan dolayı bu proje ve çalışmaların etkisi halk nazarında, kalkınma yardımlarından daha faydalı ve somut çalışmalar olarak görülebilir.

Türk tarih ve kültürüne ait eserlerin korunması ve restorasyonu da farklı bölgelerde Türk varlığının korunması ve Türk Cumhuriyetleri arasında ortak kimlik algısının yükselmesi açısından önemlidir. TİKA bu kapsamda, Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesinin onarılması, Moğolistan sınırları içindeki Göktürk Yazıtlarının restorasyonu, korunması ve bölgeye ulaşım için karayolu projesi, Türkmenistan'da Sultan Sancar'ın türbesinin onarılması gibi birçok tarihi mirasın korunmasını sağlamaktadır. Bu projeler Türk cumhuriyetleri arasındaki ortak kıymetlerin korunmasıyla, ortak Türk kimliğinin de korunması anlamına gelmektedir.

Kültürel bütünleşme açısından en önemli alan olan eğitim alanında yapılan çalışmalar; okul inşası ve onarımı, öğrencilere verilen burslar ve yüksek öğrenim düzeyinde akademisyen yetiştirme programlarıdır. TİKA'nın eğitim alanındaki önemli projelerinden biri Türkoloji Projesidir. Bu proje kapsamında, farklı ülkelerde Türkoloji bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü ve Türkçe eğitim veren merkezler açılmaktadır. 2000'den bu yana sürdürülen proje ile 18 üniversitede Türkoloji bölümü açılmıştır. Türkoloji bölümlerinin açılmış olması Türkler ile ilgili yapılacak olan bilimsel çalışmalar açısından fayda sağlayacaktır. Ancak kültürel alanda sürdürülen tek uzun soluklu proje olan Türkoloji Projesi, yalnızca Türkoloji bölümünün bilimsel çalışmalarıyla sınırlı kalacak, daha geniş bir tabana yayılamayacaktır. Eğitim alanında bu çalışmaların yapılıyor olması yardım yapılan ülke halkı açısından faydalıdır, fakat burada dikkat çekilmesi gereken husus, bağımsızlıklarının ardından 20 yıl geçmiş olmasına rağmen Türk cumhuriyetleri ile Türkiye arasında kültürel bütünleşmeyi sağlayacak, sürekliliği ve uzun vadede stratejik hedefleri olan herhangi bir projenin olmamasıdır. Bu bağlamda, Latin Alfabesine geçişin sağlanması, ortak değerlerin canlandırılması için basın ve yayının kullanılması gibi hedeflerin dillendirilmiş olmasına

¹⁷³ 2009 TİKA Faaliyet Raporu, s.26-55.

rağmen,¹⁷⁴ TİKA faaliyet raporlarında bu yönde herhangi bir çalışma görünmemektedir. Oysa ki eğitim alanında yapılabilecek çalışmalar yılların ve mesafelerin kopardığı kültürel bağların yeniden canlanmasına vesile olacak en cazip çalışmalardır.

e. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı 2010 yılında kurulmuştur. Başka ülkelerde var olan diaspora başkanlığı ya da bakanlığı gibi bir yapılanma olması öngörülmüştür.¹⁷⁵ Yurt dışındaki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ve Türkler ile akraba olarak görülen toplulukların Türkiye ile olan bağlarını kuvvetlendirmek ve ilişkilerini düzenlemek için kurulmuştur.

2012 itibariyle henüz çok yeni bir kurum olan Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı henüz kendi idari yapılanmasını tamamlama sürecindedir. 2010 ve 2011 yıllarında hazırlanan faaliyet raporlarında da bu durum belirtilmiştir. Kurumun henüz bir stratejik planı mevcut değildir.¹⁷⁶ Stratejik bir plan olmadığı için kurumun hedefleri ve çalışma stratejisi tam olarak belli değildir. Türkiye'nin, imparatorluk mirasçısı ve Soğuk Savaş sonrası beş bağımsız Türk cumhuriyetinin akrabası bir devlet olarak 2010'a kadar diaspora çalışması yapacak herhangi bir kurum oluşturmamış olması dış politika açısından önemli bir eksiktir. Bu kurumun kurulmasıyla birlikte yurt dışındaki Türklerle ilgili önemli bir adım atılmıştır. Ancak 2010'da kurulan kurumun hala stratejik plana sahip olmaması bu eksiğin tam anlamıyla giderilemediğinin göstergesidir.

Kurumun amaçları ise yayımlanan üç maddede şu şekilde sayılmıştır.

- Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızla ilgili çalışmalar yapmak, sorunlarına çözüm üretmek,
- Soydaş ve akraba topluluklar ile sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi,
- Eğitim için gelenlerin koordinasyonunu sağlamak.¹⁷⁷

Yukarıda sayılan amaçlar çok genel olmakla birlikte somut projeleri hedef eden amaçlar da değildir. Kurumun henüz yeni ve yapılanma sürecinde olması bu durumun bir açıklaması

¹⁷⁴ Özkan, "Kalkınma Yardımı...", s.38.

¹⁷⁵ "Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Neler Getiriyor", <http://www.ytb.gov.tr/index.php/tr/kurumsal/hakkimizda>, (25.09.2012).

¹⁷⁶ *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Faaliyet Raporu*, 2011, s.49.

¹⁷⁷ *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Faaliyet Raporu*, 2010, s.4.

olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte daha somut faaliyet ve projeler de gerçekleştirilmiştir. Kurumun yurtdışındaki Türklerin çifte vatandaşlık elde edebilmeleri için çalışmaları ve projeleri mevcuttur. Yurtdışındaki Türklerin oy kullanabilmesi için de çalışmalar yapılmaktadır. 2011'de Almanya'ya göçün 50. Yılı için programlar hazırlanmış, 13 oturumdan oluşan ve 61 konuşmacının katıldığı bir sempozyum düzenlenmiştir.¹⁷⁸

Akraba topluluklara yönelik olarak sosyal, kültürel ve bilimsel faaliyetler gerçekleştirilmektedir.¹⁷⁹ Bununla birlikte, kurumun esas vurgu yaptığı konulardan biri de 1992'de Türk Cumhuriyetleri arasında imzalanan ve daha sonra Orta Doğu, Afrika ve Balkanların eklenerek genişletildiği Büyük Öğrenci Değişim Programı'dır. Bu program kapsamında Türkiye'ye gelen öğrencilerin koordinasyon işleri de Yurtdışı ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından yapılmaktadır.¹⁸⁰ Türkiye'den mezun olan öğrencilerin gittikleri ülkelerde dernekleşebilmeleri için de destek olunmaktadır.¹⁸¹

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı dış politikada üç konuda etki sağlayabilecek potansiyele sahiptir. İlk olarak, TİKA ve TÜRKSOY'un yanında böyle bir üçüncü kurumun olması ve hepsinin farklı konuları uzmanlık alanı haline getirmesi, kalkınma yardımları, bilimsel - kültürel faaliyetler ve eğitim ile koordinasyon işlerinin yalnızca bir kurum üzerinde yük oluşturmasını engelleyebilir. İkinci olarak, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile akraba topluluklar arasındaki ilişkilerin yeniden canlanabilmesi için resmi ve kurumsal bir destek oluşturulabilir. Son olarak da, yurt dışındaki Türkiye vatandaşlarının sorunlarının koordineli bir şekilde çözülmesi, devlet ile yurt dışındaki Türkler arasındaki bağları güçlendirerek aidiyet endişesini ve asimilasyon korkusunu ortadan kaldırabilir.

f. Yunus Emre Enstitüsü

Yunus Emre Vakfı'na bağlı olarak kurulan Yunus Emre Enstitüleri, yurt dışında Türk kültürünün yayılması amacıyla eğitim ve öğretim faaliyetleriyle bilimsel araştırma ve uygulamalar yapmaktadır. Yunus Emre Enstitüleri, Türk dili, tarihi, kültürü, sanatı ve müziği alanlarında akademisyenlerin ve araştırmacıların yetişmesine yönelik çalışmalar yürütmektedir.¹⁸² Enstitü daha çok yurt dışında açtığı Türkçe kurslarıyla gündeme

¹⁷⁸ *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Faaliyet Raporu, 2011, s.22-24.*

¹⁷⁹ *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Faaliyet Raporu, 2011, s.30.*

¹⁸⁰ *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Faaliyet Raporu, 2011, s.31.*

¹⁸¹ *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Faaliyet Raporu, 2011, s.33.*

¹⁸² http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=68&anllcat_1=0&anllitm_1=1, (05.02.2013).

gelmektedir. Enstitü bir vakfa bağlı olmasına rağmen vakıf yönetiminde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, AK Parti iktidarı döneminde bakanlık yapan, Atilla Koç, Hüseyin Çelik, Kemal Unakıtan, Rifat Hisarcıklıoğlu, Bekir Bozdağ, Ömer Çelik, Nabi Avcı, Mehmet Şimşek ve Ahmet Davutoğlu gibi isimlerin olması vakfın iktidar ile olan ilişkisini göstermektedir.¹⁸³ Bundan dolayı Yunus Emre Enstitüsü de hükümet ile doğrudan ilişkili olan bir dış politika aracıdır. Enstitünün Türk kültürünün öğretilmesi ve yayılması için yurt dışında açtığı kültür merkezleri de bulunmaktadır. Genellikle Balkanlar ve Orta Doğu coğrafyasında bulunan 25 kültür merkezi vardır. Orta Doğu ve Balkanların dışında ise, Belçika, İngiltere, Japonya ve Polonya’da kültür merkezleri açılmıştır. Orta Asya coğrafyasında sadece Kazakistan’da kültür merkezi bulunmaktadır.¹⁸⁴

Enstitünün gerçekleştirmiş olduğu en önemli projelerden bir tanesi amacı; diğer ülkelerle ülkemizin dostluğunu geliştirmek, kültürel alışverişini artırmak, Türk dili, edebiyatı, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek, Türk kültürünü ve Türkiye’yi yurt dışında tanıtmak olan Türkoloji Projesi’dir. Proje, 1999 yılında TİKA tarafından başlatılmış ve 2000 – 2001 eğitim öğretim yılında ilk defa uygulamaya konulmuştur. 20 Eylül 2011 tarihinde de Yunus Emre Enstitüsü ile imzalanan protokol gereği proje Enstitü’ye devredilmiş ve o tarihten itibaren proje kapsamında, üniversitelerde ve Türkçe kurslarında gerçekleştirilen bütün faaliyetlerin yürütülmesi Enstitü’nün sorumluluğuna bırakılmıştır.¹⁸⁵

Proje kapsamında Afganistan, Azerbaycan, Belarus, Belçika, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Cezayir, Çin Halk Cumhuriyeti, Estonya, Fas, Gürcistan, Hırvatistan, Hindistan, Irak, İtalya, Kazakistan, Kosova, Letonya, Litvanya, Makedonya, Moğalistan, Pakistan, Polonya, Sırbistan, Slovakya, Sudan, Rusya Federasyonu/Tataristan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu/Başkurdistan Cumhuriyeti, Ukrayna, Ukrayna/Kırım Özerk Cumhuriyeti, Ürdün, Yemen olmak üzere toplam 35 ülkede üniversite bünyesinde 49 Türk dili ve edebiyatı/Türkoloji bölümleri ile Türkçe kurslarına Türkiye’den öğretim elemanları görevlendirilmekte, yerel akademisyenler teşvik edilmekte ve bölümlere eğitim materyali desteği sağlanmaktadır.

¹⁸³ Vakıf Yönetimi,

http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=67&anllcat_2=0&anllitm_2=5, (05.02.2013).

¹⁸⁴ <http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=53>, (05.02.2013).

¹⁸⁵ Yunus Emre Enstitüsü Türkoloji Projesi,

http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=236&anllcat_5=0&anllitm_5=33, (27.05.2013).

Ayrıca üniversitelerde Türkçe dersleri alan ve önceden belirlenmiş asgari nitelikleri taşıyan yaklaşık 120 öğrenci, 2003 yılından itibaren her yıl ülkemize davet edilerek 20 gün süre ile dil pratiği imkânı bulmaktadır. Ayrıca, Türkoloji yaz staj programı kapsamında her yaz döneminde Türkiye'ye gelen başarılı öğrenciler, Türkiye'nin tarihi ve kültür mekânlarını yakından tanımaktadırlar.¹⁸⁶

Bölgelere sağlanan eğitim materyalleri için düzenlenen projelerin başında da “100 Türkiye Kütüphanesi Projesi” gelmektedir. Bu proje kapsamında da protokol imzalanmış olan 35 üniversitedeki bölümlere konu ile ilgili 2000 kitaptan oluşan kütüphaneler açılmıştır.¹⁸⁷

Enstitü'nün bilimsel çalışmalarının yanında kültürel değerleri sergileme ve ön planda tutma gayreti de gözden kaçmamaktadır. Bu kapsamda Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden temin edilen arşiv belgeleriyle tematik sergiler düzenlenmekte ve Osmanlı kültürü dünya halklarına tanıtılmaktadır. Bu sergilere örnek olarak 5-6 Nisan 2010 tarihleri arasında, Saraybosna Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'nde gerçekleşen, “Balkanlar'da Osmanlı Medeniyeti Sergisi”, 22 Kasım 2011'de Harvard Üniversitesi'nde gerçekleşen “15 Osmanlı Fermanı Sergisi” ve 23 Kasım 2011 tarihinde Londra Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'nde gerçekleşen “Fermanlar ve Beratlar Sergisi” verilebilir.¹⁸⁸

Enstitünün devam eden projelerinden en dikkat çekenini ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ile ortaklaşa yürütülen Balkanlar'da Kültürel Mirasın Yeniden İnşası Projesi'dir. Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'ı kapsayan projenin amacı, savaş esnasında tahrip olmuş el yazması eserlerin ihyası, tamir ve bakımı, yanmış eserlerin kopyalarının temini ve mevcut eserlerin korunmasıdır.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Türkoloji Projesi Kapsamında Yurt Dışında İşbirliği Protokolü İmzaladığımız Üniversitelere Yönelik Desteklerimiz, http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=236&anllcat_5=0&anllitm_5=36, (27.05.2013).

¹⁸⁷ Türkoloji Projesi Kapsamında Yurt Dışında İşbirliği Protokolü İmzaladığımız Üniversitelere Yönelik Desteklerimiz, http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=236&anllcat_5=0&anllitm_5=36, (27.05.2013).

¹⁸⁸ Osmanlı Arşivleri Sergisi, <http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=139>, (27.05.2013).

¹⁸⁹ Balkanlar'da Kültürel Mirasın Yeniden İnşası Projesi, http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=193&anllcat_6=0&anllitm_6=109, (27.05.2013).

3. Düşünce Kuruluşları

İçinde bulunduğumuz çağ, bilgi çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu çağda devletlerarası mücadeleler de karşılıklı bir bilgi savaşı şeklinde gerçekleşmektedir. Devletler birbirlerine karşı, farklı bölgelere yönelik veya küresel boyutta strateji ve teorilerle uluslararası mücadeleye katılmaktadır. Oluşturulan bu stratejiler de ekonomik, askeri ve siyasi olarak desteklenmektedir. Bu süreçte, oluşturulan stratejilerin çoğu düşünce kuruluşlarında şekillendirilmektedir. Yani uluslararası rekabet sahasının dışında kalmak istemeyen bir ülkenin, bu bilgi savaşlarının da dışında kalmaması gerekir.

Düşünce kuruluşları kamusal güvenlik politikalarının oluşturulmasında vazgeçilmez olarak görülmektedir.¹⁹⁰ Düşünce kuruluşları, farklı politikalar üretmekte, hükümet programlarını farklı açılardan değerlendirmekte, üst seviye hükümet pozisyonları için danışman kaynağını oluşturmakta ve medyaya güncel siyasi konularda bilgi vermektedirler.¹⁹¹

Gelişmekte olan ülkelerdeki karar vericilerin bilgili bir şekilde karar vermeleri için gereken koşullar genellikle eksiktir. Bunun yanında karar vericilerin her konuya tüm detaylarıyla hâkim olmaları da mümkün değildir.¹⁹² Bu sebeplerden dolayı bilgileri analiz etmek ve karar vericilerin kullanabileceği bir şekle sokmak için düşünce kuruluşlarının analiz, rapor ve bilimsel yayınlarına ihtiyaç vardır.

Kavram olarak düşünce kuruluşu, kâr amacı gütmeyen, odağı araştırma yapmak olan, akademik dünya ile devlet arasında köprü görevi gören bağımsız kuruluşları ifade etmektedir.¹⁹³ Think-tank, Denkfabrik (Düşünce Fabrikası) ya da öğrencisiz üniversite gibi isimlerle de anılan bu kuruluşların ana amacı gelişmelere farklı açılardan bakabilmek ve akademik birikimi kamu yararına yönlendirebilmektir.¹⁹⁴ Uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir yere sahip olan düşünce kuruluşları özellikle yapmış oldukları yayınlar ve hazırlamış oldukları raporlarla sadece ilgili ülkelerin dış politikalarını değil dünya politikasını da yönlendirebilmektedirler. Örnek olarak, George Kennan'ın, 1 Haziran 1947'de Council of Foreign Affairs'ın çıkarmakta olduğu Foreign Affairs'de yayınlanan "Mr X" başlıklı makalesi verilebilir. Adı geçen makale, Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın, Sovyetler Birliği'nin

190 Bülent Aras, Şule Toktaş, Ümit Kurt, *Araştırma Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü*, Ankara, SETA Yayınları, (2010), s.38.

191 Aras, Toktaş, Kurt, *Araştırma Merkezlerinin...*, s.39.

192 Aras, Toktaş, Kurt, *Araştırma Merkezlerinin...*, s.42.

¹⁹³ Erhan Akdemir, "Amerika'nın Orta Doğu Politikasının Şekillenmesinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 2, No: 8, (2006), s.53.

¹⁹⁴ *ABD'deki Düşünce Kuruluşları*, Santral İstanbul, Küresel Sorunlar Platformu ABD Masası, Yeşil Rapor, 15.05.2012, s.2.

yayılmacı politikasına karşı izlediği askeri, ekonomik ve diplomatik unsurlar içeren temel dış politika stratejilerinden biri olan “çevreleme politikası”nın şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

Düşünce kuruluşlarının tarihine baktığımızda think-tank terimi ilk defa 20. Yüzyılın başında Amerika’da ortaya çıkmıştır. Akılcı yönetim fikrinin egemen olduğu 1901 – 1917 tarihleri arasında bilimsel araştırmaların ve uzmanların devlet yönetimine katkı sağlayabilecekleri fikrinden yola çıkılarak “yönetim uzmanları” politik yetki sahiplerine danışmanlık hizmeti vermeye başlamışlardır.¹⁹⁵

Tarihte ilk düşünce kuruluşu 1907 senesinde Amerika’da kurulan Russell Sage Foundation’dır. Onu 1910’da Russell Foundation, 1911’de Carneige Endowment ve Twentieth Century Fund ve 1916’da Hoover Institution takip etmiştir.¹⁹⁶

Günümüze geldiğimizde ise dış politikada yeni düşünceler ve alternatifler üreten, hükümetlerde çalışmaya hazır uzman yetiştiren, üst düzey tartışma ortamı hazırlayan, ilgili ülke vatandaşlarını dünya ülkeleri hakkında bilgilendiren ve çatışmaların çözülmesi konusunda arabuluculuk imkânı sağlayan 6.603 tane düşünce kuruluşu vardır. Bunların 1.919 tanesi Amerika’da, 1.836 tanesi Avrupa’da ve 1.194 tanesi Asya’da bulunmaktadır.¹⁹⁷

Şu an Amerika’da en etkili ve de en eski düşünce kuruluşlarından bir tanesi Brookings Enstitüsü’dür. Sosyal bilimler, küresel ekonomi, yönetim ve dış politika alanlarında çalışan enstitü 2009 yılında Foreign Policy dergisinin think – tank endeksinde birinciliği kazanmıştır.¹⁹⁸

Türkiye’de de düşünce kuruluşları ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmıştır. İlk düşünce kuruluşları 1960’larda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye’de İktisadi Kalkınma Vakfı ve Dış Politika Dergisi tarafından kurulan Dış Politika Enstitüsü Avrupa ve Kıbrıs eksenli olmuştur. O dönemin dış politikasında Avrupa ve Kıbrıs öne çıkan konular olmuşlardır ve Dış Politika Enstitüsü bu ihtiyacı karşılamıştır.¹⁹⁹ 1980’lerde ise araştırma merkezlerinin sayısı artmıştır. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İslamî Araştırmalar Merkezi (İSAM), Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SİSAV), Türk Demokrasi Vakfı, Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV), Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı ve

¹⁹⁵ Fatih Keskin, “Modern Demokrasilerde Yeni Politik Seçkinler: Think Tanklar ve Politikadaki Roller”, *Sosyoekonomi*, 2005-1, s.49.

¹⁹⁶ Sami Zariç, “Türkiye’de Think – Tank Kuruluşları ve Karşılaştıkları Sorunlar”, *Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, S:31, Temmuz – Ağustos 2012, s.5.

¹⁹⁷ James G. McGann, *2012 Global Go To Think Tanks Report and Policy Advice*, Think Tanks and Civil Societies Program, University of Pennsylvania, 2013, s.32.

¹⁹⁸ *ABD’deki Düşünce Kuruluşları...*, s.7.

¹⁹⁹ Aras, Toktaş, Kurt, *Araştırma Merkezlerinin...*, s.50-51.

Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) bu yıllarda kurulmuştur.²⁰⁰ Modern anlamda dış politika üzerine araştırmalar yapan ilk kuruluş ise 1999'da Ankara'da kurulan Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM) olmuştur. ASAM ile birlikte Türkiye'de Stratejik Araştırma Merkezi adıyla daha fazla düşünce kuruluşu kurulmuştur. 1999'da kurulan ASAM 2008'de çalışmalarına son verirken, 2003 sonrası kurulan TUSAM ve TÜRKSAM da faaliyetlerini durdurmuştur. 2012 itibariyle 2003 sonrası kurulan Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi (USAK), Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), Bilge Adamlar Strateji Merkezi (BİLGESAM), Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), Ankara Strateji Enstitüsü ve 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü (21YYTE) çalışmalarına devam etmektedir.

2008'de Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin kapanması ve Global Strateji Enstitüsü'nün Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi adı ile Orta Doğu'ya yönelik yoğun çalışmalar başlatması da dış politikadaki Orta Doğu'ya yönelmenin bir göstergesi olmuştur. 2009'da kurulan SDE ise misyonunu “Yeni Bir Türkiye Yeni Bir Dünya” sloganıyla açıklamaya başlamış, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine katkı sağlamak ve Türkiye'nin bölgesel ve küresel rolünü güçlendirecek politikalar üretmek olarak devam etmiştir.²⁰¹ SDE'nin amaçlarında yeni Türk dış politikasının ve AK Parti döneminde iktidarın iç politika hedeflerinin bir yansımasını görmek mümkündür. AK Parti döneminde kurulan SETA ise yayımladığı raporlarla yeni dönemin dış politika ve iç politika alanındaki bilgi ve fikir üretim aşamasına önemli bir katkı sunmuştur. Özellikle Orta Doğu ile ilgili hazırlanan raporlarla ve yayımlanan makalelerle gündemin akademik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik adımlar atılmıştır.²⁰²

Düzenledikleri çalıştaylar, yayınladıkları analizler ve düzenledikleri konferanslar aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışan düşünce kuruluşları, politika yapıcılar üzerinde etkin olma çabası içindedirler. AK Parti hükümetinin uygulamaya koyduğu “komşularla sıfır sorun” ve “çok boyutlu dış politika” ilkeleri doğrultusunda izlenen dış politikada düşünce kuruluşlarına da pay düşmektedir. Hükümet tarafından önemli bir aktör olarak kabul edilen düşünce kuruluşları TBMM'nin düzenlediği toplantılarda dinlenmekte ve bölgelere yapılan

²⁰⁰ Aras, Toktaş, Kurt, *Araştırma Merkezlerinin...*, s.51.

²⁰¹ Vizyon, Misyon ve İlkeler, <http://www.sde.org.tr/tr/content/misyon-vizyon/808>, (20.06.2013).

²⁰² SETA Yayınlar, <http://setav.org.tr/Yayinlar>, (20.6.2013).

dış gezilerde temsilcilerini gezi heyetine dâhil edebilmektedirler. Hükümetin uyguladığı “çok aktörlü diplomasi”de düşünce kuruluşlarına da yer ayrılmıştır.²⁰³

4. Arabuluculuk Çalışmaları

Türk dış politikası yeni döneminde yürüttüğü arabuluculuk faaliyetleri ile hem ülke içinde hem de uluslararası alanda gündemde yer almıştır. Arabuluculuk çalışmaları yeni dönemdeki Türk dış politikası için yukarıda sayılan ilkelerin tamamlayıcısı niteliğindedir. Çünkü Türkiye'nin jeopolitik konumu itibarıyla, Afro-Avrasya bölgesindeki riskler ve fırsatlar Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Bölge ekonomik, sosyal ve kültürel bir zenginliğe sahiptir, ancak bu zenginlik bölgedeki Soğuk Savaş döneminden kalan ve Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan devletlerarası ihtilaflar ve asimetrik unsurlar arası çatışmalar nedeniyle işbirliği fırsatlarını engellemektedir.²⁰⁴ Bundan dolayı Türk dış politikasının hedefleri açısından bölgesel bir güç olmak ve bölgede lider ülke olmak için bölgedeki işbirliğinin ve bütünleşme süreçlerinin oluşturulması gerekmektedir. Bunun sağlanması için de bölgedeki çatışmaların ve sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi adına Türkiye, “önleyici diplomasi” kavramından hareketle BM çatısı altında “Arabuluculuk Dostlar Grubu”nun oluşmasına öncülük etmiştir. 34 ülkenin yer aldığı bu grubun İstanbul'da bir merkez açması için de BM nezdinde girişimlerde bulunmaktadır. Türkiye böylece bölgedeki sorunların çözülmesi ve barışın sağlanması ile birlikte bölgede daha etkin olabileceğini hedeflemiştir. Bununla birlikte bölgede barışın sağlanmasının bölgedeki zenginliklerin de dolaşımına ve paylaşımına imkân tanıyacağı düşünülmüştür.²⁰⁵

Ağustos 2009'da Bağdat'taki bombalı saldırı sonrasında bozulan Suriye-İrak ilişkilerinin düzelmesi için de arabuluculuk yapılmıştır.²⁰⁶ Yine bu dönemde Suriye ile Irak kuraklığa karşı işbirliği amacıyla Türkiye'nin çabalarıyla bir araya getirilmiş ve işbirliği sahaları çeşitlendirilmiştir.²⁰⁷ Suriye-İsrail meselesinde arabulucu rolünü üstlenen Türkiye,

²⁰³ Filiz Sever Cicioğlu, “Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları: Türkiye'nin Balkanlar ve Türk Dünyasına Yönelik Politikası Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* C:1 S:1, (2012), s.86.

²⁰⁴ “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk”, <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>, (27.10.2012).

²⁰⁵ “Uyuşmazlıkların Çözümü...”

²⁰⁶ Mesut Özcan, “Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Mesafeden Müdahaleye Dönüşüm”, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, C. Yenigün, E. Efeğil, (Ed.), Ankara, Nobel Yayınları, 2010, s.373.

²⁰⁷ Ömer Kürkçüoğlu, Fatih Koraş, “2000 Yılı Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu Siyaseti”, *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, Y. Demirağ, Ö. Çelebi(Ed.), Ankara, Palme, 2011, s.211.

İsrail ile gerilen ilişkiler sonucu bu politikasında başarıya ulaşamamıştır.²⁰⁸ AK Parti iktidarının ilk yıllarında İsrail ile iyi ilişkileri devam ettirmeye çalışmışsa da İsrail'in Filistin'de tırmandırdığı şiddet AK Parti'nin İsrail'e karşı tutumunun değişmesine neden olmuştur. 2009'da Davos Zirvesi'nde, Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres arasındaki tartışma ise Türkiye-İsrail ilişkilerinin kopmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Türkiye, İsrail ile alakalı bölgedeki hiçbir sorun için arabuluculuk yapamayacak şekilde taraf olmuştur. Bu süreçten sonra Gazze sorunu üzerinden Türkiye-İsrail gerilimi artmış ve iki devlet savaşın eşiğine gelmiştir.²⁰⁹ Filistin'de El-Fetih ile HAMAS arasında da arabulucu rolü üstlenen Türkiye, böylece yalnızca Filistin meselesinin uluslararası boyutunun değil aynı zamanda iç ihtilafların çözümü için de rol üstlenmiştir.²¹⁰ İran ile Batı arasındaki nükleer krizde de Türkiye arabulucu rol üstlenmiştir. Nisan 2007'de Ankara'da Avrupa Birliği Dışişleri Sorumlusu Javier Solana ile İran Ulusal Güvenlik Danışmanı Ali Laricani arasında bir görüşme yapılmıştır. Ocak 2011'de ise İran ile P5+1 Grubu arasındaki görüşmeler İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.²¹¹

Türkiye Orta Doğu siyasetinde üstlendiği arabuluculuk rollerinin başarıya ulaşması halinde, bölgede oluşabilecek olan barış ortamı Türkiye'yi de doğrudan etkileyecektir. İran ile Batı arasındaki ilişkilerin düzelmesi enerji ve enerjiye bağlı ekonomik alanda Türkiye'ye doğrudan fayda sağlayacak bir meseledir. İsrail-Suriye ve İsrail-Filistin anlaşmazlıkları ise bölgedeki her devleti etkileyen bölgesel bir sorun haline dönüştüğü için, bu sorunların çözülmesi bütün Orta Doğu devletlerini etkileyecektir. Türkiye'nin Orta Doğu'daki arabuluculuk siyasetinde yanlış olan, üstlendiği rolden ziyade bu meseledeki tarafların çözüme olan inançlarına güvenmesi olmuştur. Oysa ki ne İsrail ne Suriye ne de İran çözüme yatkın taraflar olmuşlardır. Bunun sonucunda Türkiye arabuluculuk rolünden sorunların tarafı olmaya doğru kaymış ve bölgedeki sorunlar için destekleyecek taraflar seçmeye başlamıştır. Böylece sorunlar sadece Türkiye'yi etkileyen bölgesel sorunlar olarak kalmamış, Türkiye'nin de sorunları haline gelmiştir.

Türkiye Orta Doğu coğrafyasının dışında Güneydoğu Asya, Balkanlar ve Kafkaslarda da arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan

²⁰⁸ Özlem Tür, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime", *Orta Doğu Analiz*, C.1, S.4, (Nisan 2010), s.27.

²⁰⁹ Ofra Bengio, "Turkey's Quiet Revolution and It's Impact on Israel", *Israel Journal of Foreign Affairs*, 4:1, 2010, s.18.

²¹⁰ Hamas ile El Fetih Arasındaki Çatışma ve Müzakere Süreci, <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=75180&q=hamas-ile-el-fetih-arasindaki-catisma-ve-muzakere-sureci>, (14.05.2012).

²¹¹ Yeşilyurt, "Orta Doğu'yla İlişkiler...", s.456.

topraklarına girmesiyle birlikte çıkan kriz sonrasında Türkiye'nin girişimiyle Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu oluşturulmuştur. Türkiye'nin ısrarıyla başlatılan teknik kuruluş toplantıları karşılıklı güvensizlik ortamı ve devam eden çatışmalar nedeniyle devam ettirilememiştir. Ekim 2009'da Türkiye'nin öncülüğünde Bosna-Hersek ve Sırbistan arasında üçlü tanışma mekanizması kurulmuş ve bu girişimin neticesinde Bosna-Hersek Sırbistan'a büyükelçi atamış, Sırbistan parlamentosu ise Srebrenica katliamını kınayan bir karar almıştır. Nisan 2007'de de Pakistan ile Afganistan arasındaki güven ortamının oluşturulmasına yönelik Türkiye'nin öncülüğünde üçlü bir zirve başlatılmıştır.

Arabuluculuk rolünü üstlenebilmek için, bölgede etkin olabilmek, barış tesis edecek güce sahip olmak ve taraflarla yakın ilişkilere sahip olmak gereklidir, ancak bunlar yeterli değildir. Bunların yanında sorunun taraflarını masaya oturtabilecek, masada tutabilecek ve gerektiğinde taraflara baskı yapacak güce ve olanaklara sahip olmak gerekmektedir.²¹² Türkiye'nin arabuluculuk girişimlerinde tarafların uyuşmazlığının yanı sıra Türkiye'nin bu imkânlarla ve güce sahip olmamasından dolayı arabuluculuk girişimlerinden bir netice alınamamıştır.

5. Kamu Diplomasisi Çalışmaları ve Dış Yardımlar

Yeni dış politikanın hedefleri açısından en önemli ve modern dış politika aracı kamu diplomasisi çalışmaları ve bu çalışmaları daha etkili hale getiren dış yardımlar olmuştur. Kamu diplomasisi küreselleşen dünyada devletin uluslararası ilişkilerdeki tek etkin aktör olma konumunu kaybetmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Çünkü günümüzde diplomasi yalnızca devletlerarası olarak kalmamaktadır. Çağımızın diplomatu başta hükümetler olmak üzere medya, akademik çevreler, sanatçılar, öğrenciler, şirketler ve çeşitli baskı gruplarıyla iletişim kurmak zorundadır.²¹³ Burada devletin iç ve dış politikasını hem iç kamuoyuna hem de dış kamuoyuna anlatma ve destek olarak meşruiyet sağlama söz konusudur. Kamu diplomasisi askeri ve siyasi gücün yerine daha az maliyetle ile diplomaside daha büyük faydalar kazandırabilme niteliğine sahiptir. Bu da tarihi ve sosyo-kültürel bağlarıyla küresel aktör olma hedefinde olan Türkiye için en makul diplomasi aracıdır.

Kamu diplomasisi küresel güç olmak için yeterli bir araç değildir fakat modern dönemin en etkili aracıdır. Siyasi ve askeri güç sahibi ülkelerin de "yumuşak güç" olarak adlandırılan bu diplomasi türü olmaksızın küresel bir güç olmaları beklenemez. Eğer bir

²¹² Doster, "Türk Dış...", s.22.

²¹³ Vedat Demir, *Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç*, İstanbul, Beta Yayınevi, (2012), s.13.

devlet sahip olduğu kültür ve ideoloji ile diğer kültür ve ideolojilerin önüne geçirebiliyor ve farklı halkları etkileyebiliyorsa ve kendi çıkarları doğrultusunda uluslararası kabul gören normlar üretebiliyorsa, askeri ve siyasi gten daha etkili bir güce sahip demektir.²¹⁴ Bu yumuşak güç askeri ve siyasi kuvvetten daha etkili bir şekilde bir devletin küresel alanda etki oluşturmasını sağlayabilir. Bu konuda ABD'nin kamu diplomasisi alanında yürüttüğü faaliyetler küresel gücünün devamlılığını da sağlamaktadır. Askeri, siyasi ve ekonomik gücünü kamu diplomasisi ile destekleyen ABD, dış politikasında diğer devletleri, halkları, şirketleri ve medyayı yanına çekebilmektedir. ABD Soğuk Savaş süresince Kültürel zgrlk Kongresi (CFC), zgr Avrupa Radyosu (RFE), Amerika'nın Sesi Radyosu (VOA) ve Amerikan Tanıtım Ajansı (USIA) ile etkili bir kamu diplomasisi yürütmüştür.²¹⁵ ABD bu kamu diplomasisi araçlarını Soğuk Savaş sonrasında da kullanmaya devam etmiştir. Bunun yanında Amerikan popüler kültürü de bir kamu diplomasisi aracı olarak giyim, yiyecek ve müzik olarak Japon veya Çinli gençlerin arasında yayılmıştır.²¹⁶ Bu da ABD'nin bir başka halk üzerinde imaj belirlemesini ve algıları yönetmesini sağlamıştır.

Bölgesel ve küresel güç olan veya olma hedefine sahip olan diğer birçok ülke, daha küçük çapta ve etkide olsa da tıpkı ABD gibi kamu diplomasisi alanında çeşitli faaliyetler göstermektedir. Türkiye de 2003 sonrası dış politika yapım sürecinde küresel güç olma hedefi çerçevesinde, yeni bir diplomasi anlayışı geliştirmeye başlamış ve kamu diplomasisi alanına ağrılık vermiştir. Ocak 2010'da Başbakanlığa bağlı Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) kurulmuştur. KDK'nin kurulması için 30 Ocak 2010 tarihli 27478 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Başbakanlık genelgesinde, "zellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile uluslararası alanda ortaya çıkan fırsatlar ve tehditlerin, kamu diplomasisi konusunda görevli kurumlar arasında daha etkin bir koordinasyonu, yakın işbirliğini ve hızlı karar alma süreçlerini zorunlu hale getirdiği" belirtilmiştir.²¹⁷ KDK'nin vizyonu ise, Türkiye'nin güçlü mirasının ve ağdaş tecbesinin son yıllardaki bölgesel ve küresel siyaset alanında artan etkisinden yola çıkılarak, Türkiye'nin yeni hikayesini etkin bir şekilde anlatmak ve farklı kesimlerle diyalğa geçmek olarak belirtilmiştir.²¹⁸ Türkiye'nin tanıtımda dış yardımlar, bilim, ekonomi, eğitim, yüksek öğrenim, turizm, kültür ve sanat gibi geniş bir alanda faaliyet gösteren KDK, Türkiye'nin yeni potansiyellerinin dünya kamuoyuna

²¹⁴ Joseph S. Nye, "Soft Power", *Foreign Policy*, S:80, (Yaz, 1990), s.167.

²¹⁵ Sait Yılmaz, "Kamu Diplomasisi: Başka Halklara Angaje Olmak, Ayaklandırmak", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, C:1, S:1, 2012, s.202.

²¹⁶ Nye, "Soft Power" ..., s.168-169.

²¹⁷ "Kuruluş", <http://kdk.gov.tr/kurumsal/kurulus/7>, (23.06.2013).

²¹⁸ "Vizyon ve Misyon", <http://kdk.gov.tr/kurumsal/vizyon-misyon/8>, (23.06.2013).

tanıtılmasını amaçlamaktadır.²¹⁹ KDK, “Akil Adamlar Konferans Serisi” ile dünyadaki gelişmeleri ve gündemi meşgul eden meseleleri uzmanlar tarafından değerlendiren programlar yapmakta, “Gazeteci Heyetleri Programı” ile devlet ile hem yabancı basın hem de iç basın arasında iletişim kurma ve bilgi alışverişi sağlamakta, “yabancı basın bilgilendirme faaliyetleri”, “kamu diplomasisi panelleri” ve “dış politika çalıştayları” düzenlemektedir.²²⁰ Türkiye’nin değişen dış politika hedefleri ve araçları açısından kamu diplomasisi en etkili ve gerekli dış politika aracıdır. Bu dış politika aracının sistemli ve kurumsal bir şekilde yapılmış olması ve belli hedefler doğrultusunda adımlar atıyor olması, yeni dış politikanın etkili bir şekilde sürdürülebilir olması açısından önem arz etmektedir.

Kamu diplomasisi kapsamında yeni dış politikanın yukarıda sayılan kurumsal araçlarının ötesinde bir de sivil ve devletten bağımsız olarak dış politikanın aracı olan unsurlar mevcuttur. İş dünyası bu sivil etkenler arasında başı çekmektedir. Çünkü yapılan yurtdışı seyahatlerinde hükümet yetkililerine birçok iş adamı eşlik etmekte ve gidilen ülkelerde yapılan yatırımlar sayesinde hem Türkiye’nin etkinliğini artırmakta hem de Türkiye’nin dış politikada sağladığı etkinin ekonomik olarak da kalıcı olmasını sağlamaktadır. Bu çerçevede Türk İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Müstakil İşadamları Derneği (MÜSİAD), Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği gibi kuruluşlar Türkiye’nin yurtdışındaki kamu diplomasisi faaliyetlerine katkı sağlamaktadırlar.²²¹

Kamu diplomasisinin en güçlü aracı ise dış yardımlardır. Sistemli ve stratejik hedeflere odaklanan dış yardımlar dış politikada uzun vadede etkili sonuçlar doğurabilir. Türkiye özellikle 2006 sonrasında dış yardım miktarını artırmaya başlamıştır. Türkiye 2011 itibarıyla dış yardımda bulunan ülkeler arasında 1,27 milyar dolar resmi yardım ile 18. Sırada yer almaktadır.²²² Bu rakama resmi olmayan kalkınma yardımlarının da eklenmesiyle 2 milyar 363 milyon doları bulmaktadır.²²³ 2011’de sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilen proje ve faaliyetlerin önemli bir kısmı gıda yardımı, sağlık, su, su hijyeni ve barınma alanında sağlanmıştır. Sivil toplum kuruluşları Afrika başta olmak üzere Orta Doğu ve Uzak Doğu’da sağlık taramaları yapmış ve bu taramalar neticesinde birçok cerrahi müdahale ve operasyon gerçekleştirilmiştir.²²⁴

²¹⁹ “Vizyon ve Misyon”, <http://kdk.gov.tr/kurumsal/vizyon-misyon/8>, (23.06.2013).

²²⁰ Demir, *Kamu Diplomasisi...*, s.242-245.

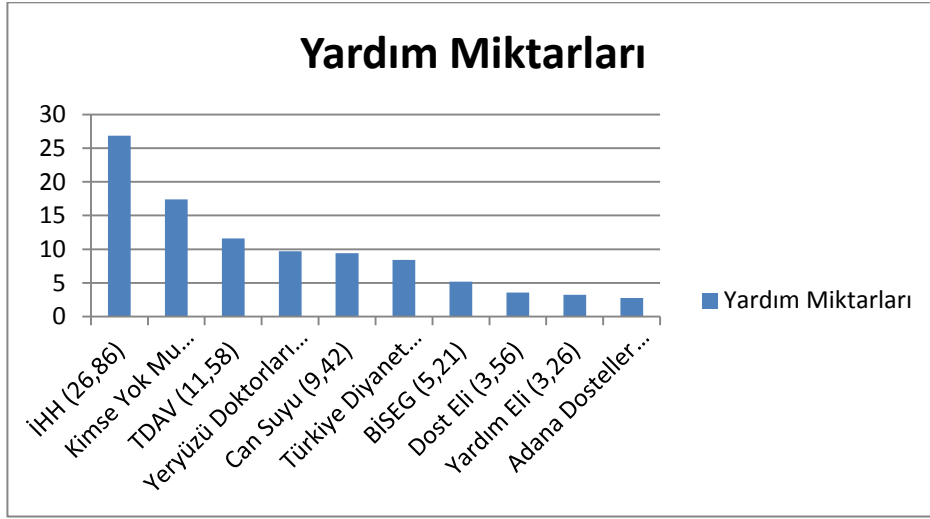
²²¹ Demir, *Kamu Diplomasisi...*, s.263.

²²² *2011 Kalkınma Yardımları Raporu*, TİKA, 2011, s.13.

²²³ *2011 Kalkınma Yardımları Raporu*, TİKA, 2011, s.16.

²²⁴ *2011 Kalkınma Yardımları Raporu*, TİKA, 2011, s.71.

Sivil toplum kuruluşları içinde İnsani Yardım Vakfı (İHH), Kimse Yok Mu Dayanışma ve Yardım Derneği, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV), Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Türkiye Diyanet Vakfı, Bir İnsan Sağlık ve Eğitim Köyleri Gönüllüler Derneği (BİSEG), Dost Eli Yardım ve Dayanışma Derneği, Yardım Eli Yardım ve Dayanışma Derneği, Adana Dosteller Yardım Derneği öne çıkmaktadır.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Yardım Miktarlarının Oranı (%)²²⁵

Sivil toplum kuruluşlarının kurmuş oldukları bu yardım ve dayanışma ağları dış politikada da etkisi göstermektedir. Özellikle Afrika ve Orta Doğu'da sivil toplum kuruluşlarının yapmış olduğu yardım ve projeler, Türkiye'nin bu bölgelerdeki halklar tarafından desteklenmesini sağlamaktadır. 2005'te başlatılan Afrika açılımının da en önemli desteklerinden biri yine Afrika'ya sağlanan dış yardımlar olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin dış yardımlar konusunda istikrarlı bir şekilde ilerleme kaydetmesi, kamu diplomasisi alanında sağlanan başarının bir göstergesidir.

III. Yeni Dış Politikanın Türkiye'nin Bölgesel ve Uluslararası Konumuna Etkisi

Türkiye'nin yeni dış politika yaklaşımı ve hamleleri Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası konumu ile ilgili algılamaları da değiştirmiştir. Yalnızca Türk dış politikasında yaşanan değişim değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası boyutta yaşanan değişimler de Türkiye'nin konumu ile ilgili algılamaları değiştirmiştir.

²²⁵ Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA, 2011, s.71.

Uluslararası alanda ABD'nin uluslararası terörle mücadele söylemi ardından önce Afganistan operasyonu ve arkasından Irak'ın işgali, ABD'nin Orta Doğu'daki varlığını daha etkin hissettirmiştir. Bu askeri harekâtları başka operasyon ve savaşların izleyeceği beklentisi tüm dikkatlerin Orta Doğu ve özellikle İran üzerine odaklanmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nden ayrılan Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'da yaşanan halk ayaklanmaları sonucunda, Avrasya jeopolitiğindeki devletlerde siyasi istikrarsızlıklar başlamıştır. Rusya bu değişime sessiz kalmamış ve 2008'de Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya'ya müdahalede bulunması üzerine, Gürcistan'a girerek, uluslararası mücadeledeki tahammül sınırlarını göstermiştir.²²⁶ Bu krizlerin hepsinde Türkiye doğrudan krizin tarafı olmasa da ya coğrafi olarak ya da tarihi ve kültürel bağları nedeniyle etkin rol oynama potansiyeline sahip olmuştur. Davutoğlu'nun jeopolitik, tarih ve kültürel miras zemininde kurduğu pro-aktif dış politika yaklaşımı sayesinde Avrasya ve Orta Doğu coğrafyasındaki krizler Türkiye için birer fırsata dönüştürülmüş ve Türkiye'nin uluslararası alandaki rolü güçlendirilmiştir. Gürcistan krizi sonrasında Kafkasya'da İşbirliği ve İstikrar Platformu'nun oluşturulmasında öncü olan Türkiye, Kırgızistan'daki istikrar arayışlarına siyasi ve ekonomik destek sağlamıştır. ABD'nin Irak müdahalesi sonrasında ise Irak'taki etnik ve mezhepsel gerilimin artmasını engellemek adına girişimlerde bulunan Türkiye, ülkedeki yeniden yapılanma sürecine katkı sağlayan güvenilir bir devlet olmuştur.

2010'dan itibaren Avrupa Birliği içinde ekonomik kriz patlak vermiş ve 2011'de Yunanistan kriz bunun en çarpıcı sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde AB'nin dağılma riski tartışılmaya başlanmış ve siyasi güç olamayan ama ekonomik güç olarak nitelendirilen AB'nin ekonomik başarısı da tartışılmaya başlanmıştır.²²⁷ 2011'de Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyasındaki devletlerde "Arap Baharı" olarak adlandırılan isyanlar başlamış ve bu isyanlar sonucunda Tunus'ta, Libya'da ve Mısır'da devletlerin son 30-40 yılında yönetimde olan diktatörler devrilmiştir. Arap coğrafyası bu hareketliliği yaşarken, Batı ile İran arasındaki nükleer kriz de gerilimin artmasına neden olmuş ve savaş riskinin yakın olduğu algısını oluşturmuştur. ABD ise Orta Doğu'daki isyanlar sırasında daha önceden aldığı karar gereği bozulan ABD imajını düzeltmek adına, Afganistan'dan ve Irak'tan askerlerini çekmeye başlamıştır. Buradaki başarısızlığın nedeni, ABD'nin de NATO'nun da terörle mücadele veya Afganistan operasyonları gibi harekâtlar için yapılanmamış örgütler

²²⁶ Mark Mc Kinnon, *Renkli Devrimlerin Sırrı Yeni Soğuk Savaş*, Çev: Emel Lakşe, Ankara, Destek Yayınları, 2008, s.327.

²²⁷ Sait Yılmaz, "Avrupa Birliği Üç Bölünürken Türkiye", 21. Yüzyıl, Sayı:38, (Şubat 2012), s.48-49.

olmasıdır.²²⁸ Bu süreçte ABD'nin Orta Doğu coğrafyasında doğrudan varlığının, ABD karşıtlığını artırdığı ve bozulan ABD imajının dış politikayı olumsuz etkilediği değerlendirilmiştir.²²⁹ ABD'nin bu dönemde en önemli dış politika sorununun büyüyen Çin olduğu değerlendirmeleri de yapılmıştır. ABD'nin 2012 strateji raporu da bunun en somut delili olarak gösterilebilir.²³⁰

Orta Doğu ve Afrika'daki halk hareketlerinde artan ABD ve Batı karşıtlığı Türkiye için yeni bir fırsat haline gelmiştir. Çünkü hem Batı ile iyi ilişkilere sahip hem de Müslüman bir ülke olan Türkiye, Orta Doğu'daki devletler yeniden şekillenirken bir model oluşturmuştur. Türkiye'nin model ülke haline gelmesi Türkiye'nin Orta Doğu'daki etkinliğini de artırmıştır.

Türkiye, Kafkasya ve Orta Doğu'da çatışmalar devam ederken, İran'a yönelik askeri operasyonların tartışıldığı, Avrupa'nın siyasi ve ekonomik olarak zayıfladığı bir dönemde, dış politikasında bir değişikliğe gitmiştir. AB'nin Türkiye ile olan ilişkilerin süruncemede kalmasına ek olarak AB'nin siyasi ve ekonomik gücünü kaybetmeye başlaması, Türkiye'nin AB politikalarında değişiklik yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'da etkinlik kurmaya çalışan Türkiye, dış politika tarihi ve kültürel referanslar ile hareket etmesi nedeniyle "Türkiye, Osmanlı dönemine dönüyor" algısının oluşmasına neden olmuştur.²³¹ Orta Doğu'da etkinliğini artıran ve bu dönem içinde NATO ve ABD ile ilişkilerini olumlu yönde geliştiren Türkiye'nin, bir bölgesel güç olarak algılandığı ve özellikle Orta Doğu ile ilgili yapılan uluslararası konferans ve toplantılarda etkin olduğu görülmüştür. Türkiye Orta Doğu'daki Filistin sorununa da doğrudan taraf olarak ve bu süreçte İsrail ile gerilen ilişkiler dolayısıyla Arap coğrafyasındaki halklar arasında prestijini artırmıştır.

Türkiye'nin bölgesinde artan rolü ve etkisinin yanında, Afrika, Latin Amerika ve Uzak Doğu ile ilişkiler kurması da, uluslararası ilişkiler alanında gelecek yıllarda Türkiye'nin sistem içinde güçlü bir devlet olacağı algısını doğurmuştur. ABD'li stratejist Brzezinski, ABD'nin hegemon güç sisteminden geri çekilmek zorunda kalacağı ve ortaya çıkan güç

²²⁸ Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, *Amerika ve Dünya*, İstanbul, Profil Yayınları, 2009, s.43.

²²⁹ Brzezinski, Scowcroft, *Amerika ve Dünya...*, s.60-61.

²³⁰ *Sustaining U.S. Leadership: Priorities for 21st Century Defense*, Department of Defence, White House, (Ocak 2012), s.2.

²³¹ Heinz Kramer, "AK Parti's New Foreign Policy Between Vision and Pragmatism", Research Division EU External Relations Stiftung Wissenschaft und Politik, Working Paper 01/2010, Berlin, 2010, s.4.

boşluğunu farklı devletler tarafından doldurulacağı ve bu devletlerden birinin de Türkiye olabileceği yönündeki analizi de, bu algının oluştuğunun göstergelerindedir.²³²

Bununla birlikte dış politikada değişimin başladığı ilk andan itibaren, “Türkiye küresel güç olacak” iddialarının resmi yetkililer tarafından dile getirilmiş olması, dış politika açısından kısa vadede ulaşılamayacak sonuçların ilan edilerek, diğer devletlerin olumsuz tepkilerine sebebiyet verebilir. Özellikle “Yeni Osmanlılık” bağlamında tartışılan dış politika ve hükümetin bu siyaseti takip etmediğini iddia etmesine rağmen, bu durumu destekleyecek açıklamalarda bulunması, bölge ülkelerinde tedirginlik yaratabilir. Türkiye için Osmanlı’nın canlanması güçlenmek anlamına geldiği gibi, bölge ülkeleri için Osmanlı dönemi esaret dönemi, hatta sömürge dönemi olarak anlaşılabilir. Bağımsızlıklarını en geç bir asır evvel kazanan Balkanlar ve 50-60 yıl önce kazanan Orta Doğu ülkeleri için, Osmanlı egemenliği altındaki günlerini hatırlamak her zaman olumlu sonuçlar doğurmayacaktır.

Türk dış politikasındaki değişim, uluslararası değişimlerle birlikte değerlendirildiğinde Türkiye’nin güçlendiği, daha güçlü bir ülke olarak hareket ettiği ve gelecekte daha güçlü olacağı yönünde bölgesel ve uluslararası bir algı oluşmuştur. Fakat bu algı olumlu sonuçlarla beraber olumsuz sonuçları da bünyesinde barındırmaktadır.

IV. Yeni Dış Politikanın Getirdiği Riskler ve Tartışmalar

Yeni dış politikanın uygulamaya koyulmasıyla birlikte beraberinde yeni tartışmalar ve yeni riskler de getirmiştir. Eksen kayması, yeni Osmanlılık, imkânlar ve hedefler arasındaki denge dış politikanın en çok tartışılan konuları olmuştur.

A. Yeni Osmanlılık Tartışmaları

Soğuk Savaş sonrası Türkiye’nin yakın coğrafyada izlemeye çalıştığı etkin siyaset Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu coğrafya ile örtüşmesinden dolayı “Yeni Osmanlılık” diye adlandırılmış ve eleştirilere neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin dağılma döneminde devlet içindeki gayrimüslim tebaanın ayrılma taleplerini engellemek adına ortaya çıkan Osmanlılık fikri, yaklaşık yüz yıl sonra Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nden ayrılan ülkeler arasında etkinliğini artırma siyaseti olarak yeniden gündeme gelmiştir. İlk kez Turgut Özal döneminde Türk dış politikasının Soğuk Savaş sonrası döneme uyumu için izlenen politikalar

²³² “Türkiye ABD’nin Kaybettiği Rolü Alabilir”, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/742828-turkiye-abdnin-kaybettiği-rolü-alabilir>, (15.05.2012).

için kullanılan yeni Osmanlıcılık, AK Parti ile birlikte Türkiye'nin yakın çevresinde artan nüfuzu ve ilgisi için kullanılmıştır.²³³

Yeni Osmanlıcılık söylemi sadece bir dış politika yaklaşımı olarak anlaşılmamıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin iç politik düzlemde devlet ideolojisinin, siyasetin, toplumun ve kimliklerin yeniden Osmanlıcılık ve İslamcılık ekseninde tanımlanması şeklinde algılanmıştır.²³⁴

Yeni Osmanlıcılık fikri zaman zaman Başbakan'ın ve Davutoğlu'nun söylemlerine yansımıştır. Örneğin Davutoğlu, Ekim 2009'da Saraybosna'da yaptığı bir konuşmada Balkanlar ve Orta Doğu ülkelerini Türkiye'nin öncülüğünde yeniden bütünleşmeye davet etmiştir.²³⁵ 2011'deki seçimlerden zaferle çıkan Erdoğan ise seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından halka hitabında, “Bugün İstanbul kadar Saraybosna kazanmıştır, İzmir kadar Beyrut kazanmıştır, Ankara kadar Şam kazanmıştır. Diyarbakır kadar Ramallah, Nablus, Cenin, Batı Şeria, Kudüs ve Gazze kazanmıştır.” demiştir.²³⁶ Bu konuşmalar Yeni Osmanlıcılık olarak yorumlanabilir, ancak Türk dış politikası açısından komşu ülke ve coğrafyalarda henüz üstünden yüz yıl geçmiş olan tarihi ve kültürel mirası etkin bir şekilde kullanmak ideolojik yaklaşımdan ziyade dış politika açısından gerçekçi bir yaklaşımdır. Uluslararası alanda etkin bir devlet olmak isteyen Türkiye'nin tarihi ve kültürel mirasını görmezden gelerek yükselmesi mümkün değildir.

Davutoğlu'nun dış politika oluştururken kullandığı tarih ve kültür referansında jeopolitik yaklaşım ile tarih algısının harmanlandığını görmekteyiz. Fakat buradaki algılama ve yaklaşım da Türkiye'nin beklenen atılımı yapması için hatalı ve yetersizdir. Davutoğlu Osmanlı dönemini yalnızca Türkler için değil, bölgedeki diğer halklar için de mükemmel bir dönem olarak algılamakta ya da böyle algılanmasını istemektedir. Tarihte Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu yıllar Türkler için özlemle anılan bir geçmiş olabilir. Fakat bu dönem dış politika referans haline getirilmek isteniyorsa, 600 yıllık tarihin tamamı sebep ve sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Türkiye'nin yakın kara havzası üzerindeki jeopolitik etkisi Osmanlı dönemiyle birlikte oluşmuştur ve bu jeopolitik havzadaki sosyo-kültürel karışmışlığın ve bu coğrafyadaki meselelerin doğrudan Türkiye'yi etkilemesine neden olan unsurların oluşması da yine Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Davutoğlu geleneksel Türk

²³³ Yeşiltaş, “AK Parti Dönemi...”, s.29.

²³⁴ İlhan Uzgel, “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzgel, Bülent Duru (Der.), Ankara, Phoenix, s. 357-380

²³⁵ Oran, “Dönemin Dış...”, s.209.

²³⁶ “Başbakan'dan Üçüncü Balkon Konuşması”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/18015912.asp>, (10.05.2013).

dış politikasındaki Batıcı yaklaşımın, ABD ve AB ile olan ilişkilerin cazibesinin Türkiye'yi yakın kara havzası ile yabancılaşma hatasına düşürmemesi gerektiğini savunmuştur.²³⁷ Hâlbuki Türkiye'deki Batıcı dış politika yaklaşımı ve yakın çevre ile iyi ilişkilerin kurulamaması da milli hafızanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çünkü yakın kara havzasında kurulan hakimiyet ve sosyo-kültürel karışmışlığın yanında, isyanlar, dışlanma, sürgün, soykırım, gibi acı hatıralar da Osmanlı Devleti'nin son döneminde yine bu jeopolitik havza da yaşanmıştır. Balkan halklarıyla uzun yıllar bir arada yaşamışlık kadar Balkanlardaki Türk katliamları ve Anadolu'ya göçler de toplumsal hafızada yerini almıştır. Bu süreç Yunanistan ve Bulgaristan ile Türkiye arasındaki sorunlarla, o coğrafyada kalan Türklere yönelik baskı ve şiddet politikalarıyla sıcaklığını korumuştur. İki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerde bir taraf sürekli acıları ön planda tutarken, diğer ülkenin ilişkileri düzeltmek adına hafızasındaki olumsuz anıları silmesini bekleyemeyiz. Bununla birlikte yalnızca olumlu hatıraları seçerek ve tarihi farklılaştırarak, yeni bir zihniyet ve jeopolitik algı oluşturmak mümkün değildir. Türkiye bir imparatorluk kimliği ve üstünlük algısı ile bu olumsuz hatıraları aşabilecek bir yapıya sahiptir. Ancak üstünlük psikolojisi ile yakın kara havzasındaki ülkelerle ilişkilerini düzeltebilecek olan Türkiye için bölge ülkelerinde, özellikle Müslüman olmayan ülkelerde, tarihi hafızanın ayıklanarak olumlu hale getirilmesi oldukça zordur.

B. Eksen Kayması Tartışmaları

Dış politikada en çok tartışılan konulardan birisi de eksen kayması meselesi olmuştur. Eksen kayması bir ülkenin mevcut ittifak ilişkilerinden ve temel yönelimlerinden koparak başka ittifak sistemleri içinde yer almasına veya başka ittifaklara yönelmesi anlamına gelmektedir.²³⁸ Davutoğlu'nun "merkez ülke" kavramıyla Türkiye merkezli bir dış politikanın oluşturulacağını söylemesi ve bununla birlikte Türkiye'nin Doğu ülkeleri ile olan ilişkileri "Türkiye Batı'ya sırt mı çevirdi?" sorusunun sorulmasına neden olmuştur. Ancak durum hiç de Davutoğlu'nun söylediği gibi Türkiye merkezli bir siyaset ya da toplum tarafından algılandığı gibi Batı'ya sırt çevirme gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü gelişen olaylar uluslararası sistemin değişmesine paralel olarak gerçekleşmiş²³⁹ ve bu süreçte Batı ile ilişkiler de güçlendirilmiştir. Türkiye'de eksen kayması tartışmaları yaşanırken, ABD Dışişleri

²³⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.117.

²³⁸ Yeşiltaş, "AK Parti Dönemi...", s.30.

²³⁹ Veysel Ayhan, "Eksen Kayması mı Sistemik Etkiler mi?, Orta Doğu-Türkiye İlişkilerine Teorik Bir Bakış", *Orta Doğu Analiz*, C:2, S:19-20, (Temmuz-Ağustos 2010), s.34.

Bakanlığı'nın Avrupa ve Avrasya İşlerinden Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Philip Gordon; ABD-Türkiye ilişkilerinin güçlendiğini,²⁴⁰ Türkiye'nin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile ABD'nin ortak düşüncelere sahip olduklarını ve Türkiye ile ABD'nin Suriye, Libya'da, Afganistan'da ve Orta Doğu'da birlikte çalıştıklarını söylemiştir.²⁴¹ Aynı zamanda dönemin NATO Genel Sekreteri Rasmussen'e "Türkiye eksen mi değiştiriyor" sorusu yöneltildiğinde, Rasmussen "*Tam tersine müttefikimiz Türkiye'nin Afganistan, Libya ve başka birçok yerdeki katkılarını takdirle karşılıyoruz. Türkiye bulunduğu coğrafyadaki ülkelerle tarihi ve kültürel bağlarını kullanarak çok önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye şu an dönüşümden geçen ülkeler için model olabilir*" cevabını vererek, NATO ittifakı içinde Türkiye'nin ilişkilerinin güçlendiğini göstermiştir.²⁴²

Başbakan Erdoğan'ın siyasi danışmanlarından Yalçın Akdoğan da 14 Ocak 2004'te katıldığı bir televizyon programında Batı ile Türkiye arasındaki uyumu şu sözlerle anlatmıştır: "*Son iki yüzyıl içinde ilk defa iç dinamikler ile dış dinamikler örtüşmektedir. TBMM'de büyük bir çoğunluğa sahip AK Parti hükümetinin talepleri ile Batı'nın talepleri birbirini tutmaktadır. AK Parti'yi iktidara getiren kitlelerin talepleri ile (iç dinamikler) ABD'nin ve AB'nin talepleri aynı çizgide birleşmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın ıslahat (reform) talepleri, iç taleple (iç dinamiklerle) örtüşmüyordu. Şimdi ise bugüne kadar görülmeyen bir yapılanma ortamı AK Parti ile söz konusu oldu. Bu defa halkın istekleri ile Batı'nın istekleri birleşmiştir.*"²⁴³

Davutoğlu ise eksen kayması iddiaları ile ilgili bir soruya, "*Bu çok yanlış bir kanaattir ve olgusal gelişmelerle hiçbir alakası yoktur. Türkiye İran ve Suriye bağlamında Orta Doğu'ya yöneldi, Avrupa ve ABD'den koptu diyenler 2004 yılının siyasi kronolojisine bakarlarsa verdikleri hükmün yanlışlığını göreceklerdir. 2004 yılının ilk dört ayında yoğun bir Kıbrıs gündemi vardı. Nisan'dan Eylül'e kadar da Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Gürcistan gibi komşu ülkelerle temas kuruldu. Eylül'den Aralık'a kadar da sadece Avrupa ülkeleri gezildi. Dolayısıyla geçen seneki dış politikanın ağırlık noktası Kıbrıs,*

²⁴⁰ Türkiye-ABD ilişkileri Son Bir Yıldır Daha Güçlü", *Zaman*, 16.09.2011.

²⁴¹ "Türkiye Bizimle Aynı Düşünüyor", *Hürriyet*, 16.09.2011.

²⁴² "Türkiye Model Olabilir", *Hürriyet*, 03.10.2011.

²⁴³ Erol Manisalı, *Hayatım Avrupa - 5*, İstanbul, Truva Yayınları, 2007, s.35.

Doğu Avrupa ve Kafkaslardı. Bu meselelerden sonra da Batı Avrupa geliyordu.” diyerek dış politikadaki ağırlık merkezinin konjonktürel olarak değişim gösterebileceğini belirtmiştir.²⁴⁴

Davutoğlu döneminde Türk dış politikasının hedeflerinde değişim gerçekleşmiştir fakat Türkiye'nin geleneksel dış politikasındaki Batıcılık ilkesinde bir değişim yaşandığı söylemek doğru değildir. Uluslararası sistemin değişmesiyle beraber, Batı ittifakının küresel siyasetinde bir değişim yaşanmış, bununla birlikte Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki rolü de değişmiştir. Hatta Batıcılık bağlamında, Soğuk Savaş sonrası batılılaşma hedefinden uzaklaşmaya yol açan Avrasyacılık, Turancılık ve Ümmetçilik girişimlerinin ardından, Türkiye AK Parti ile tekrar Batı ile aynı noktaya gelmiştir.²⁴⁵ 1991-1994 arası Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerin güçlendirilmesi ve Avrasya seçeneklerinin gündeme gelmesi, 1996'da D-8 ile birlikte İslam coğrafyasında bir bütünlük arayışı Türk dış politikasındaki hedeflerde dönemsel sapmalar olarak kalmış ve AK Parti dönemi ile birlikte Batı ile işbirliği eskisinden daha uyumlu bir sürece girmiştir. Türk dış politikasının coğrafi eksen ABD'nin dış politikasındaki coğrafi eksenin Asya'ya kaymasıyla birlikte doğuya doğru kaymıştır ve bu doğal bir süreç olmuştur. Fakat Türk dış politikasında kayan eksen coğrafi eksen olmamış, değerler eksen olmuştur.²⁴⁶ Değerler kayması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş esaslarında belirlediği milli çıkarlardaki değişimdir. Türk milletinin çıkarlarının yerine bölgesel olarak Sünni halkların çıkarları üzerine oluşturulan çıkarların benimsenmesi, Türk dış politikasındaki değerler ekseninin kayması şeklinde değerlendirilmiştir.²⁴⁷ Davutoğlu ise bu değişimi şöyle ifade etmiştir; *“Türkiye artık içine kapalı bir sistem oluşturarak dünya siyasi coğrafyasının siyasi bir birimi şeklinde varlığını idame şansına sahip değildir. Ya bu stratejik yönelişin getireceği çetin güçlükleri göze alarak dinamik bir medeniyet eksenini oluşturma çabasına girecektir ya da başkaları tarafından oluşturulmuş bir medeniyet ekseninin edilgen çevre unsuru olarak bütün şahsiyet ve itibarını yitirecektir.”*²⁴⁸ Türkiye'nin Batı medeniyeti içinde yer aldığı düşünülürse yeni bir medeniyet ile kastedilenin Batı medeniyeti olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye coğrafi eksende Batı ile uyumunu devam ettirirken değerler ekseninde Türkiye'nin Batılı değerlerden uzaklaşma isteği görülmektedir. Eksen kayması kavramının siyasi ve askeri bir ittifak sisteminden ayrılma ya da başka bir ittifaka

²⁴⁴ Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, 4. Basım, İstanbul, Küre Yay., 2013, s.217; Taha Akyol, Eğrisi Doğrusu, CNN Türk, 11 Şubat 2005.

²⁴⁵ Gözen, *İmparatorluktan Küresel...*, s.119.

²⁴⁶ Ümit Özdağ, “Türk Dış Politikasında Kayan Coğrafya Değil Değerler Eksenidir”, *21. Yüzyıl*, S:26, (Şubat 2010), s.9.

²⁴⁷ Özdağ, “Türk Dış...”, s.10.

²⁴⁸ Davutoğlu, “Stratejik Derinlik...”, s.93.

yönelme eğilimi olduğunu tekrar hatırlayacak olursak, Türkiye'nin yaşadığı değişimin bir eksen kayması olmadığı görülecektir.

C. İmkânlar ve Hedefler Arasındaki Denge

Türkiye'nin bölgesel ve küresel güç olma hedefi dış politika için çok önemli değişime işaret etmekle birlikte bu hedef hem teorik hem de pratik açıdan tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Küresel güç ya da bölgesel güç olma hedefi bir iddiadan ziyade diğer ülkelerin kabulüyle gerçekleşecek bir durumdur ve uluslararası ilişkilerde küresel güç ve bölgesel güç olmak için bazı özelliklere sahip olmak gerekir. Küresel güç olabilmek için dünyada düzen kurucu, koruyucu ve kendi üretim standartlarına göre pazar oluşturabilecek güce sahip olmak gerekmektedir.²⁴⁹ Türkiye uluslararası alandaki rolü kapsamında genellikle “orta güç” ya da “orta büyüklükte devlet” tanımlamasıyla Brezilya, Nijerya, Güney Afrika gibi ülkelerle birlikte sayılmaktadır.²⁵⁰ Türkiye'nin bu ülkelerle birlikte sayılmasının asıl nedeni orta büyüklükteki devletin de ikiye ayrılmasıdır. İlki “geleneksel orta güç” iken ikincisi “gelişmekte olan orta güç”tür. İki tanımlama arasında da belirgin farklar vardır. Geleneksel orta güç Soğuk Savaş döneminde oluşmuş, istikrarlı demokrasiye sahip, refah seviyesi yüksek, dünya ekonomisinin merkezinde yer alan, bölgesel bütünleşmelere karşı daha mesafeli duran devletlerdir. Kanada ve Norveç bu ülkelere örnek olarak verilmektedir. Gelişmekte olan orta güç ise, demokrasisi henüz gelişmemiş, Soğuk Savaş sonrası yükselen, ekonomik olarak uluslararası ekonomi ile bütünleşmeye çalışan ve bölgesel bütünleşmelere olumlu yaklaşan devletlerdir. İki güç arasındaki önemli farklardan biri de gelişmekte olan orta gücün çevresinde kendisinden zayıf devletler vardır ve bu durum o devletin yükselişini kolaylaştırırken, geleneksel orta güç çevresindeki kendinden daha güçlü devletlere rağmen güçlenmiştir.²⁵¹ Bu çerçevede Türkiye gelişmekte olan bir orta güç tanımına uymaktadır.

Bu nedenle de Türk dış politikasında küresel güç olma hedefi ile güç-hedef ilişkisi ihlal edilerek Türkiye'nin gücünün ötesinde bir hedef belirlendiği iddia edilmiştir.²⁵² Küresel güç olma hedefinin netleştirilmesi için küresel güç olmak için hangi yeteneklere sahip olmak

²⁴⁹ Robert W. Cox, “Middle Powermanship Japan and Future World Order”, *International Journal*, S.44, (Güz 1989), s. 830.

²⁵⁰ Edward Jordan, “The Concept of A Middle Power in International Relations: Distinguishing Between Emerging and Traditional Middle Powers”, *Politikon*, (Kasım 2003), s.172.

²⁵¹ Jordan, “The Concept...”, s. 173-177.

²⁵² Nejat Eslen, “Türkiye Küresel Güç Mü?”, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=949787&CategoryID=99>, (02.02.2013).

gerektiği değerlendirilmelidir. Küresel güç, küresel ekonomiyi etkileme ve yönlendirme yeteneğine sahiptir, stratejik hammadde yollarını denetleme gücüne sahiptir, güçlü bir finansal sisteme sahiptir, üstün savunma teknolojisi üretebilme ve nükleer caydırıcılık gücüne sahiptir, yeni teknolojiler üretme ve kullanma yeteneğine sahiptir, deneyimli ve etkin diplomatik alt yapıya sahiptir, küresel boyutta kültürel etkinliğe sahiptir, uzay yarışında üstünlüğü elinde tutabilecek güce sahiptir.²⁵³

Küresel güç olma iddiasının en önemli unsuru ise ekonomik olarak küresel bir güç olmaktır. Türkiye 2003 sonrası ekonomik bir atılım yapmıştır ancak bu atılım küresel çapta bir ekonomik güç olmayı henüz sağlamamıştır. Türkiye mevcut ekonomisiyle küresel bir güç olmaktan ziyade bölgesel bir aktör olarak nitelendirilmektedir. Türkiye Dünya'nın 18. büyük ekonomisi olarak Türkiye'nin dünya ekonomisindeki payı yüzde 1'dir. Bu bağlamda Türkiye'nin son yıllarda yakaladığı ekonomik performans kalkınmakta olan ülkelerin kalkınma oranlarıyla kıyaslandığında normal karşılanmaktadır. Çünkü AK Parti döneminde kalkınma oranı yüzde 4,9 iken kalkınmakta olan ülkelerde bu oran aynı dönemde yüzde 6,6'dır.

Türkiye'nin küresel güç olma iddiası gerçekçi olmamakla birlikte uzun vadeli bir hedef bile olsa şimdiden çok sık dile getirilerek diğer ülkeleri tedirgin etmektedir. Davutoğlu ise Türkiye'yi küresel güç yapma iddiasının sonuna kadar arkasında durduklarını ifade ederken Türkiye'yi bu hedefe ulaştırabilecek unsurların olduğunu da söylemiştir. Davutoğlu'na göre; Türkiye'nin tarihi derinliği, jeopolitik konumu ve insan kaynağı Türkiye'yi bu hedefe taşıyabilecek olan başlıca unsurlardır.²⁵⁴

D. Yeni Dış Politikanın Getirdiği Riskler

Türkiye'nin yeni dış politikasına yöneltilen bu eleştiriler yanında dış politikanın üstlendiği riskler de vardır. Pro-aktif dış politika ilkesinin her ne kadar Türk dış politikası bağlamında bütün bölgelere yönelik bir ilke olduğu iddia edilse²⁵⁵ de Türkiye'nin Orta Doğu'da daha etkin bir dış politika izlemekte olduğu görülmektedir. Orta Doğu, bölgesel bir güç olmak isteyen Türkiye için aktif olunması gereken bir bölgedir. Bu bölgedeki siyasi

²⁵³ Eslen, "Türkiye Küresel..."

²⁵⁴ "Sayın Bakanımızın İzmir Ticaret Odasında Dünyadaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Dış Politika Vizyonu konulu hitabı, 09 Nisan 2011", http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-izmir-ticaret-odasinda-dunyadaki-gelistmeler-ve-turkiye-nin-dis-politika-vizyonu-konulu-hitabi-09_04_2011.tr.mfa, (10.02.2013).

²⁵⁵ Aras, Davutoğlu Era..., s.11.

dengelerin değişimi Türkiye ile doğrudan bağlantılıdır. Bölgede, özellikle İran, Irak ve Suriye'deki siyasi hareketlilikler Türkiye'yi doğrudan etkileyecektir. Türkiye'nin bölge üzerindeki tarihi ve kültürel geçmişı, bölgeyi tanımak ve kültürel yakınlık açısından bir avantaj olduğu gibi aynı zamanda Türkiye'ye bölgesel bir misyon da yüklemektedir. Türkiye'nin Orta Doğu'daki etkinliğinin sınırları ise sorumluluk ve milli çıkarlar ile savaş riski arasındaki hattı oluşturmaktadır. Türkiye'nin ilk olarak İsrail ile yaşadığı gerginlik, Libya'ya müdahale tartışmaları ve son olarak Suriye'ye müdahale konuları, Türkiye'nin gündeminde savaş ihtimaline yer vermiştir.

Türkiye, pro-aktif dış politika ilkesiyle, Orta Doğu coğrafyasında, yani tarihi gurur kaynağı olarak ön plana çıkan Osmanlı Devleti'nin büyük oranda hâkim olduğu coğrafyada etkin bir dış politika izlemeye çalışmaktadır. Orta Doğu'da lider ülke rolüne soyunmak, krizleri çözmek, model ülke olmaya çalışmak ve ekonomik etkinlik sağlamak bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Orta Doğu'nun taşıdığı risklerin temel sebebini siyasi sınırlar oluşturmaktadır. Orta Doğu'nun siyasi sınırları, bölgeyi potansiyel kriz ve çatışma alanı durumuna sokmaktadır. Orta Doğu'da siyasi hatlar, fiziki ve sosyo-kültürel hatlar ile uyuşmamaktadır.²⁵⁶ Bununla birlikte bölgedeki Arap devletlerinin, olması gerekenden daha dar sınırlara hapsedildiklerini düşünmesi, devletlerin sınırlara yönelik strateji geliştirmesine neden olmaktadır.²⁵⁷ Ayrıca Orta Doğu'daki su sorunu bölgeyi potansiyel çatışma alanına dönüştürmektedir. Bu bağlamda İsrail-Suriye-Türkiye ilişkilerindeki çatışma ve ittifak ihtimallerinde su sorunu büyük önem arz etmektedir.²⁵⁸ Büyük güçlerin Orta Doğu'yu bir rekabet sahası halinde kullanmaları da, bölgedeki etnik ve dini unsurların güçlendirilerek mücadele aracı haline getirilmesine neden olmaktadır. Bölgesel dinamiklerin sürekli hareketli ve dinç tutulması, gerilimi de sürekli olarak beslemektedir.

Orta Doğu'da savaş riski olduğunu destekleyen bir diğer durum da bölgedeki siyasal yapıların anti-demokratik olmalarıdır. Tarihsel olarak, hiçbir savaşın liberal demokrasi ile yönetilen toplumlar arası gerçekleşmediği görüşü²⁵⁹ Orta Doğu'daki çatışmaları ve savaşları yönetim anlayışları çerçevesinde bir zemine oturmaktadır. Bununla birlikte demokratik Batı dünyasında gelişen diplomasi kültürü içerisinde kullanılan dış politika araçları ile Orta Doğu'da kullanılan dış politika araçlarının farklılığı da savaş riskini arttırmaktadır. Dış politikada iki devlet arasında gerilimin tırmandırılması sırasında en son başvurulacak araç olan askeri müdahale, Orta Doğu'da öncelikli bir seçenek olarak değerlendirilebilmektedir.

²⁵⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.140.

²⁵⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.361.

²⁵⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.138.

²⁵⁹ Michael W. Doyle, "Liberalism and World Politics", *The American Political Science Review*, (Aralık 1986), s.80.

Türkiye ile İsrail arasında yaşanan Mavi Marmara Krizi buna bir örnektir.²⁶⁰ Türkiye bu olayda kendisini bir anda savaşın eşiğinde bulmuştur.

Orta Doğu'da geçmişten gelen kriz ve çatışma alanlarının yanında Tunus'la başlayan halk hareketleriyle birlikte bölgedeki dinamik yapı daha da hareketlenmiştir. Bu değişim sancısının yarattığı çatışmalar ve Orta Doğu'nun geleneksel kriz ve çatışmaları bölgede savaş riskini arttırmaktadır. Bu şartlar altında Orta Doğu'da lider ülke olmak isteyen Türkiye de savaş riskini üstlenmektedir. Türkiye'nin bölgesel politikaları her ne kadar barışçıl söylemlerle ve işbirliği süreçleriyle şekillendirilmek istense de Orta Doğu barışçıl çözümlerin garantisini vermemektedir. Davutoğlu'nun Orta Doğu'daki sorunun kaynağını ortadan kaldırmak adına, sorunların iç çatışmaya dönüşmeden Türkiye'nin liderliğinde bir medeniyet açılımı ile işbirliği sürecinin oluşturulması yönündeki yaklaşımının²⁶¹ doğru bir yaklaşım olduğu söylenebilir, ancak süreç tahmin edildiği gibi ve kontrollü bir şekilde ilerlememiştir. Öyle ki, ülkeler bir anda iç çatışmaya sürüklenmiş ve bunun sonucunda bölgede tesis edilmek istenen işbirliği üzerine yapılan konuşmalar; yerini kimin, ne zaman, nereye müdahale edeceği tartışmalarına bırakmıştır.

Davutoğlu Orta Doğu ile ilgili yaptığı bir benzetmede, bölgenin iyi örülmemiş bir taş duvar olduğunu, taşlardan birinin oynatılması halinde duvarın yıkılabileceğini ve duvarın yıkmadan yeni bir şeklin verilmesi için ise, aynı anda birden fazla taşın hareket ettirilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁶² Bu benzetme, sürecin yıkılma ve yıkılırken birilerini altında bırakma riskini yansıtmaktadır. Bu bağlamda Türk dış politikasının karar alıcılarının Orta Doğu'da etkinlik ve değişim için savaş riskini üstlerine almaları gerekmektedir çünkü bölgenin doğası Türkiye savaşmayı istemese bile onu bu noktaya taşıyabilmektedir. Orta Doğu'da kontrollü bir dış politikanın aynı istikamette ve istikrarda süremeyeceği görülmektedir. Yeni bir krizle savaşın eşiğine gelindiğinde, savaşmak istemeyen devlet eşikte ayak diretse bile dengesini kaybederek veya başkası tarafından itilerek eşiğin öbür tarafına geçme ihtimali de yüksektir.

Savaş riski alınarak girilen sert söylemliler dış politikada ise diğer devletler de söylem veya eylemlerini sertleştirmeye devam etmiş, fakat Türkiye savaşa doğru tırmanan krizlerde tekrar diplomasi seçeneğine dönmüştür. Bu tür yumuşama hamleleri de Türkiye'nin inandırıcılığını yitirmesine neden olmuş ve bir prestij sorunu ortaya çıkmıştır. Filistin'in haklarını korumak adına İsrail'e karşı izlenen politikalar neticesinde 9 Türk vatandaşının

²⁶⁰ Ümit Özdağ, Şanlı Bahadır Koç, "Mahalleye Hoş Geldin: Türkiye'nin Ortadoğu'da İlk Günü", *21. Yüzyıl Dergisi*, S:18, (Haziran 2010), s.5-12.

²⁶¹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.137.

²⁶² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.323.

İsrail tarafından öldürülmesi, Suriye’de ise Esat karşıtı izlenen siyaset sonrasında bir Türk jetinin düşürülmesi ve beraberinde iki pilotun şehit edilmesi ve bunlara karşılık Türkiye’nin sonuçsuz kalan diplomasi yollarını denemesi, Türkiye’nin itibarını ve caydırıcılığını ortadan kaldırmıştır.

Davutoğlu dönemi, Batı merkezli uluslararası sistemin de değişmesiyle Türk dış politikasının da değişime uğradığı bir dönem olmuştur. Bu dönem içinde Türkiye merkezli olarak dünyayı dönüştürme ideali ile teorik bir dünya kurgulanmıştır. Bu dünyanın teorik zeminini, algılarını ve ilkelerini uygulamak hem mevcut imkân ve kaynaklar açısından hem de uluslararası ve bölgesel şartlar açısından mümkün değildir. Yeni dış politika hedefleri Türkiye’de yeni bir dönemin heyecanını yansıtmış ve ilk başta bu idealin gerçeğe taşınabileceği varsayılmıştır. Fakat izlenen siyasetin idealist teorik düzlemi bölgedeki diğer devletlerin barış ve işbirliğine olan karşıt tutumları neticesinde hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Suriye ve İsrail ile savaşın eşiğine gelen Türkiye, kendi haklarını korumak konusunda yetersiz kalarak bölgesel güç iddiasının bile tartışılmasına yol açmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

DAVUTOĞLU DÖNEMİ'NDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA YAKLAŞIMI

I. Türkiye'nin Stratejik Zihniyetinde Orta Asya

Orta Asya, jeopolitik öneminin dışında, Türk tarihinin başlangıç noktası olarak da ayrı bir yere sahip olmuştur. Farklı dönemlerde Orta Asya ile Anadolu arasındaki ilişkiler dönemin koşullarının da etkisiyle farklı algılamalarla şekillenmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türklerle Orta Asya'da kalan Türkler arasındaki sosyal, kültürel ve siyasi bağlar Sovyetler Birliği dönemine kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeniden başlayan ilişkiler kaldığı yerden ve aynı şekilde devam etmemiş, tarihin ortaya çıkardığı farklı algılarla yeniden şekillenmiştir. Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki bugünkü ilişkilerin anlamlandırabilmesi için geçmişteki ilişkilerle birlikte Türk stratejik zihniyetindeki Orta Asya ya da tarihteki adıyla Türkistan'ın yerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

A. Osmanlı Devleti Döneminde Türkistan Algısı²⁶³

Osmanlı Devleti ile Türkistan arasındaki ilişkilerin niteliğini belirleyen en önemli faktör İran olmuştur. Bu dönemde Türkistan'da Özbeklerin hâkim olduğu Şeybani devleti

²⁶³ Orta Asya tabiri ilk kez 19. Yüzyılda Prusyalı coğrafyacı Humbolt tarafından Türkistan coğrafyası için kullanılmıştır. Bugün Orta Asya ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi ya da Doğu Türkistan olarak bilinen coğrafya 20. Yüzyıla kadar Türkistan olarak adlandırılmıştır. 1924'e kadar Sovyetler Birliği tarafından da Türkistan olarak adlandırılan bölge, Sovyetler Birliği'nin ortak Sovyet kimliği oluşturma politikaları neticesinde değiştirilmiş ve Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı kaldırılmıştır. Türkistan coğrafyası Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen ve Tacik alt kimliklerine göre yeniden şekillendirilmiştir. Aynı politika Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Doğu Türkistan'da uygulanmış ve Doğu Türkistan'a "yeni toprak" anlamına gelen Sincan adı verilmiştir. 20. Yüzyıla kadar Orta Asya olarak bir adlandırması yapılmamıştır ve Orta Asya ile Doğu Türkistan toprakları arasında farklılaşmaya yol açacak bir tabir kullanılmamıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti dönemi anlatılırken bölgeye Orta Asya demek doğru değildir. Çünkü bölgede kurulan devletlerin sınırları sadece bugünkü Orta Asya coğrafyası ile sınır kalmamış, Doğu Türkistan coğrafyasını da içine almıştır. 20. Yüzyıla kadar da bölge ile ilgili yayım ve yazışmalarda Türkistan ifadesi kullanılmıştır.

ilişkilerin tarafı olmuştur. Özellikle Safevi dönemi Osmanlı-Türkistan arasındaki ilişkilerin en yoğun olduğu dönemdir. 1501'de Şii temelde Safevi Devleti'nin kurulmasıyla, Sünni olan Osmanlı İmparatorluğu ve Türkistan arasında Şii karşıtı bir blok oluşmuştur.²⁶⁴ Yavuz Sultan Selim'in amacı da Safevi Devleti'ni ortadan kaldırıp Türkistan'da Sünni Türkleri de Osmanlı idaresi altına almak olmuştur, fakat yedi yıllık hükümdarlığı bu işi yapması için yetmemiştir.²⁶⁵ Şeybani Devleti ile Osmanlı arasındaki ilişkiler Kanuni Sultan Süleyman döneminde de artarak devam etmiştir. Şeybani Devleti Kanuni döneminde de Osmanlı Devletinden Safevilere karşı yardım istemiştir. Osmanlı Devleti de bu isteklere olumlu cevap vererek I. İran Seferine çıkmış ve Tebriz'i ele geçirmiştir.²⁶⁶ Osmanlı Devleti ile Türkistan arasındaki işbirliği Safevilere karşı askeri ve siyasi ittifakın ötesine geçememiştir. Bu durum Türkistan'da Şeybani Devleti'nin tüm Türkistan halklarını bir çatı altında toplayacak kadar güçlü olmaması ve sık sık yaşanan taht kavgalarının Türkistan'da istikrarı bozmasından kaynaklanmıştır.²⁶⁷ İlişkilerin gelişmemesinin bir diğer nedeni de Osmanlı Devleti'nin isteksiz davranmasıdır. Aslında Osmanlı Devleti'nin bu tavrı genel olarak 18. Yüzyılda Safevi tehlikesinin ortadan kalkmasıyla birlikte başlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Türkistan Hanlarıyla olan ilişkileri Safevi Devleti'ni sıkıştırmaya yönelik bir politikanın neticesidir.²⁶⁸

Yavuz Sultan Selim ile başlayan ve 17. Yüzyıl'a kadar geçen süre içinde Osmanlı'daki Türkistan algısı mezhep temelli Şii karşıtı bir ittifak şeklinde gelişmiştir. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti Sünni Müslümanların merkezi ve koruyucusu konumundadır. Bundan dolayı Türkistan'da Şii Safevi Devletine karşı açılan savaşlarda Osmanlı Devleti Sünni bloğun hamisi rolünü üstlenmiş ve Türkistan Hanlarının Şii Safevilere karşı savaşlarını askeri ve siyasi olarak desteklemiştir.²⁶⁹ Safevi Devleti'nin 1723'te tamamen yıkılmasının ardından İran'da Nadir Şah dönemi başlamıştır. Nadir Şah Sünnidir ve İran'da da Sünni bir gelenek ve politika oluşturmaya çalışmıştır. Bundan dolayı Nadir Şah ile birlikte hem Türkistan için hem de Osmanlı Devleti için Şii tehdidi ortadan kalkmış ve Sünni merkezli ittifaka gerek kalmamıştır. Bu dönemden sonra Osmanlı'daki Türkistan algılamaları da değişmeye başlamıştır.

²⁶⁴ Ali Merthan Dünder, *Panislamizmden Büyük Asyacılığa, Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006, s.26.

²⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:2, 4. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983, s.306.

²⁶⁶ Dünder, *Panislamizmden Büyük...*, s.27.

²⁶⁷ Dünder, *Panislamizmden Büyük...*, s.29.

²⁶⁸ Ahat Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, İstanbul, Doğan Kitap, 2009, s.180.

²⁶⁹ Andican, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s.147.

Zaten 16. Yüzyılda, Rusların 1556'da Astrahan'ı almasının ardından Türkistan'a doğru inmesi Osmanlı Devleti ile Türkistan arasındaki bağlantıyı tamamen koparmıştır.²⁷⁰ Ancak Rusların 1567'de Osmanlılara bağı olan Kabartay toprakları üzerine Terek Kalesini işgal etmelerine kadar Osmanlılar Ruslara müdahale etmemiştir. Bu dönemden itibaren Rusların Hive ve Buharalı Müslümanların Hacca gitmelerini engellemesi ve Harezm hükümdarının durumu Kanuni Sultan Süleyman'a mektup ile bildirmesine üzerine Osmanlı durumu ciddiye almıştır.

Kanuni döneminin ardından II. Selim döneminde ise Türkistan ile Osmanlı arasındaki bağlantının tekrar sağlanabilmesi adına dönemin sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa tarafından Don ve Volga nehirlerini birleştirecek ve dolayısıyla Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bağlantıyı sağlayacak Don-Volga Kanal Projesi hazırlanmıştır. Proje 1569'da yapılan Astrahan seferi sırasında uygulamaya konulmuştur. Bu seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine proje de rafa kaldırılmıştır.²⁷¹ Bu başarısız sefer sonrasında Türkistan'daki hanlıkların Rusya'ya karşı Osmanlı'dan destek istemeleri ise devam etmiştir. İlk başta İran'a karşı geliştirilen işbirliği 17. Yüzyıl'da Rusya'ya karşı hale gelmiştir. Türkistan'da Rus tehdidinin ortaya çıkmasıyla Ruslara karşı doğuda Türkistan cephesinde ve batıda Osmanlı cephesinde yürütülen savaşlar nihai hedefler açısından ortak bir hal almıştır.

Türkistan'ın Osmanlı'dan yardım isteğı sadece İran ve Rus tehdidine karşı olmakla kalmamış, zaman zaman kendi aralarındaki taht mücadeleleri için de Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir. 1649'da Buhara Hanı Osmanlı Sultanından oğlu ile aralarındaki sorunun halledilmesi için talepte bulunmuştur.²⁷²

Türkistan hanlıkları 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ile çok yoğun ilişki içinde bulunmasalar da kendilerini Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak görmüşlerdir. 1689'da Buhara Hanı Seyyid Sübhan Kulu Osmanlı Devleti'ne sadakatini bildirirken, Kazakistan coğrafyasına yerleşen Kalmukların hükümdarı Ayuka Han da 1690'da Osmanlı hâkimiyetine girdiğini açıklamıştır. Yeni hanlar bu dönemde tahta ilk çıktıklarında Osmanlı Sultanı'na bağılılıklarını arz etmişlerdir. Buhara Hanı ise 1707'de Osmanlı Sultanına gönderdiği mektubunda "... İslam memleketlerinin idaresinde bulunan Turan ülkesinin bir takım meselelerin halli Halifemiz olan sizlerin himmetine düşmektedir." diyerek Türkistan'da Osmanlı Devleti'nin güç sahibi olduğunu ortaya koymuştur.²⁷³ Osmanlı Devleti Türkistan'da

²⁷⁰ Andican, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s.196-199.

²⁷¹ Dündar, *Panislamizmden Büyük...*, s.34.

²⁷² Alaeddin Yalçinkaya, *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1997, s.38.

²⁷³ Yalçinkaya, *Sömürgecilik ve Panislamizm...*, s.38-39.

Hanlar arası dengeyi gözeten bir politika izlemiş, fakat bazı dönemler bir hanı desteklerken diğer hanın hâkimiyetini tanımamıştır.²⁷⁴ Osmanlı için 17. Yüzyıl sonrasındaki Türkistan artık bir müttefikten çok Osmanlı toprağı olarak algılanmaya başlamıştır. Fakat aradaki mesafenin uzaklığı ve hem batıdan hem de kuzeyden gelen tehdit algılamaları ve savaşlar, Türkistan'ın sadece sembolik olarak Osmanlı toprağı kalmasına neden olmuştur. Türkistan Hanları ise zaman zaman Osmanlı Devleti'nin Türkistan'a yönelik ilgisizliğinden yakınmışlardır. Ebulgazi Bahadır Han 1798 yılında İstanbul'a gönderdiği mektubunda Türkistan ile yeteri kadar ilgilenilmediğinden şikayet ederken, Harezmi Hanlığı'nın elçisi Reis Bey, ülkesinin Osmanlı Devleti'ne tabi olduğunu ancak son elli yılda Osmanlı Devleti'nden ülkesine hiçbir emir gelmediğini vurgulamıştır.²⁷⁵

19. Yüzyıla gelindiğinde ise Rusya artık Türkistan'da ve Kafkaslarda hâkimiyet sağlamıştır ve Osmanlı Devleti üzerindeki baskıyı da artırmıştır. Osmanlı Devleti kendisine tabi olarak gördüğü hanlıkların desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde Rusya'nın baskılarına maruz kalan Osmanlı Devleti, Türkistan'daki hanlıklardan destek istemiş, hanlıkların Türkistan'da başlattığı isyanlar ile Rusya'yı zor duruma sokmaya çalışmıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Kafkasya'daki ve Türkistan'daki Türkler ayaklanma çıkarmış ve cephe ikiye bölünerek Rusların ilerleyişi durdurulmak istenmiştir.²⁷⁶ II. Abdülhamid döneminde Panislamizm ile Türkistan'da etkin olmaya çalışan Osmanlı Devleti sonraki dönemde de Türkistan'a olan ilgisini Türkçülük ve Turancılık akımı ile artırarak sürdürmüştür. Rus baskısının giderek arttığı dönemlerde Türkistan ile ilgili algılar da yeniden şekillenmiştir. Türkistan Osmanlı için yeni bir dost ve yeni bir ev gibi olmuştur. Fakat bu dost ve ev zayıf, mahkum ve uzaktadır.

Osmanlı'da İttihat Terakki ile birlikte aydınlar arasında cereyan eden Türkçülük akımı Türkistan coğrafyasında da kendisini göstermiştir. 1910'larda Türkistanlı aydın Alihan Bükeyhan "Kırgızy" başlıklı makalesinde Kazak aydınlarının yarısının batıcı diğer yarısının ise panislamcı ve pantürkçü olduğundan bahsetmiştir.²⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin de bölgeye yönelik ilgisi bu dönemde artmıştır. Öyle ki, 1916'da Türkistan'da, özellikle Kırgız bölgelerinde çıkan ayaklanmalar hakkında Rusya siyasi polisi tarafından yayımlanan emirnamede bölgedeki Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığına ve etkisine dikkat çekilmiş, tüm Osmanlı uyrukluların kontrol altına alınması istenmiştir.²⁷⁸

²⁷⁴ Yalçınkaya, *Sömürgecilik ve Panislamizm...*, s.39-40.

²⁷⁵ Andican, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s.189-190.

²⁷⁶ Dünder, *Panislamizmden Büyük...*, s.55.

²⁷⁷ Andican, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s.303.

²⁷⁸ Andican, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s.320.

Kendilerini Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak isteyen, hatta kendilerini Osmanlı Devleti'nin birer parçası olarak gören Türkistan hanlıklarına Osmanlı Devleti bekledikleri karşılığı vermemiş ya da verememiştir. Çünkü Rusların Osmanlı ile Türkistan arasındaki bağlantıyı koparmaları, coğrafi keşiflerle birlikte ticaret yollarının yer değiştirmesi, Osmanlı Devleti'nin aksine Batı'nın ve Rusya'nın yükselişe geçmeleri ve bu nedenlerin sonucunda devletlerarası güç mücadelesinin Balkanlar ile Orta Doğu'ya kayması Osmanlı Devleti'nin Türkistan'a yönelmesini güçleştirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından şekillenen uluslararası ilişkiler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan daha küçük ve sınırlı Türkiye Cumhuriyeti'nin yokluk içindeki var olma mücadelesi, Rusya'nın Türkistan'da kesin hâkimiyeti ve Türkiye'deki Turan ve Türkistan algısındaki psikolojik yıkım, Türkiye'nin Türkistan ile ilişkilerini imkânsız hale getirmiştir.

B. Cumhuriyet Dönemi Orta Asya Algısı

Cumhuriyet dönemindeki Orta Asya ile ilişkiler ve politikalar olarak 1923'ten Davutoğlu dönemine kadar geçen süreç değerlendirilecektir. Cumhuriyet döneminde Orta Asya ile ilişkiler açısından Atatürk Dönemi, II. Dünya Savaşı ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası önemli kırılmalar yaşamıştır.

Atatürk dönemindeki Orta Asya algısı daha sonraki dönemlere göre farklılık göstermiştir, fakat Osmanlı'nın son dönemi ile kıyaslandığında Orta Asya'da sorumluluk alma ve hamilik algısı kısmen devam ettirilmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği ile olan iyi ilişkilerin bozulmaması ve Lozan ile sağlanan statükonun korunması için yeni Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin yıkılma döneminde ortaya koyduğu Turancılık fikirlerine mesafesini koymuştur. Ancak resmi politikada Orta Asya'ya karşı bu mesafeli yaklaşım her fırsatta başka devletleri tedirgin etmeyecek şekilde aşılmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilen Büyük Millet Meclisi azası İsmail Suphi henüz cumhuriyet ilan edilmemişken, Temmuz 1921'de Buhara'ya gönderilmiştir. İsmail Suphi Türkistan'ın ileri gelenleri ile temaslar sağlamış ve Türkistan Milli Mücadele Merkezi'nin kurulmasına büyük katkılarda bulunmuştur.²⁷⁹ İstiklal Harbi'nin devam ettiği bu yıllarda Türkistan'dan gelen Buhara heyeti de Çankaya'da Mustafa Kemal tarafından ağırlanmış ve heyet Mustafa Kemal'e Türkistan ve Rusya ahvali ile ilgili geniş bilgiler vermiştir.²⁸⁰ 1 Mart 1921'de imzalanan Türk-Afgan İttifak Antlaşması da bu dönemde Türkistan'a olan yaklaşımı

²⁷⁹ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, s.321.

²⁸⁰ Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Ankara, Türk tarih Kurumu, 1995, s.5.

yansıtmıştır. Antlaşmanın 2. maddesi, “ *Taraflar birbirlerinin istiklalini tanımayı, bütün şark milletlerinin kurtuluşunu ve hürriyetini, bu milletlerin istediği idare tarzını müstakil bir şekilde gerçekleştirme hakları olduğunu ve bu arada Buhara ve Hive devletlerinin istiklalini kabul ve tasdik ettiklerini beyan ederler.*” şeklinde yazılmıştır.²⁸¹

Orta Asya’ya olan ilgiye rağmen Mustafa Kemal Sovyetler Birliği’nin dostluğunu kaybetmemek için bu ilgiyi açık bir şekilde beyan etmek yerine yapılabilecek ilmi ve kültürel çalışmaları yaptırmıştır. Mustafa Kemal 1 Aralık 1921’de Meclis’te yaptığı konuşmada şunları söylemiştir; “*Efendiler, büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlarımız da yaptırmamak için bir an evvel öldürelim dediler. Pantürkizm yapmadık. Yaparız, yapıyoruz veya yapacağız dedik, yine öldürelim dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatını tezyid etmekten ise haddi tabiye, haddi meşruda rücu edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh efendiler, biz hayat ve istiklal isteyen milletiz ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz.*”²⁸² Bunun yanında Atatürk Türk milletinin ve Türk dünyasının milli varlığının ve bütünlüğünün devamı için kültürel çalışmaların yapılması için Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’ni kurdurmuştur. Bu sahada yapılacak olan çalışmaların iki hedefe yönelik olmasını istemiştir.

Bu kültürel ve bilimsel çalışmalar ilk olarak, Türkiye dâhilinde milli beraberliğin ve şuurun sağlanması ikinci olarak da bütün Türk dünyasında dil ve kültür birliğinin sağlanması amacıyla yapılmıştır.²⁸³ Türk dünyasında kültürel bütünlüğü sağlayacak en önemli adım ise 1928’de yapılan harf inkılâbı ile gerçekleşmiştir. Türkiye’de batılılaşma hedefi çerçevesinde yapılan harf inkılâbının 1928’de gerçekleşmesi bir başka boyutuyla da anlamlı hale gelmiştir. Çünkü bu değişim 26 Şubat -6 Mart 1926’da Bakü’de toplanan Türkoloji Kongresi’nin tüm Türk cumhuriyetleri ve topluluklarının Latin alfabesine geçme kararı üzerine gerçekleşmiştir.²⁸⁴ Bu toplantılarda Türklerin Latin alfabesine geçişlerini organize edecek “Yeni Alfabe Merkez Komitesi” oluşturulmuş ve bu komite ciddi araştırmalara dayalı tek tip

²⁸¹ *Türkiye-Efganistan İttifak Muahedenamesi*, İstanbul, 1339, s.3-5, Aktaran: Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, 2. Baskı, İstanbul, Kitabevi, 1997, s.160.

²⁸² Saray, *Atatürk ve Türk...*, s. 20.

²⁸³ Saray, *Atatürk ve Türk...*, s.20-21.

²⁸⁴ Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s.112-113.

alfabe sistemi kurmuştur.²⁸⁵ Toplantılar sonrasında alınan kararın ardından sadece Türkiye’de Latin alfabesine geçiş çalışmaları başlamamıştır. Azerbaycan 1927’de resmen Latin alfabesine geçerken, Orta Asya’daki Türk cumhuriyetleri de 1928’de Latin alfabesine geçmişlerdir. 1937-1940 yılları arasında ise Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Kıbrıs’ta yaşayan Türkler Latin alfabesine geçmişlerdir. Fakat Sovyetler Birliği 1937-1940 yılları arasında Sovyetler Birliği içindeki Türklerin Kiril alfabesine geçmeye zorlamıştır.²⁸⁶ O dönemde yapılan bu çalışmalar 1992 sonrası Türk cumhuriyetlerinin Latin alfabesine geçişine dayanak oluşturmuştur. 2012’de Kazakistan’ın Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Kazakistan’ın 2050 stratejisi içinde Latin alfabesine geçiş çalışmalarının başladığını ve en kısa sürede tamamlanacağını söylerken, Kazakistan’ın Türkiye Büyükelçisi Tuimbayev 1929-1940 yılları arasındaki kullanılan Latin alfabesinin şimdiki geçiş sürecinde kolaylık sağlayacağını belirtmiştir.²⁸⁷

Atatürk döneminde siyasi alanda Orta Asya ile ilgili söylem ve icraattan imtina edilmiştir, fakat aradaki kültürel bağların korunması adına tarih, edebiyat, dil ve kültür alanında çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde idealist bir siyasi hareketten uzak durularak realist bir şekilde, Orta Asya Türkleri ile ilişkiler kurmak yerine Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerin kurulması hedeflenmiştir.

II. Dünya Savaşı’nda ise, Türkiye’nin Orta Asya algısı ve politikası tamamen II. Dünya Savaşı’nın gidişatıyla alakalı olarak araçsallaştırılmıştır. II. Dünya Savaşı içinde birçok unsuru ve gerekçeyi bir dış politika unsuru olarak kullanan Türkiye, milliyetçiliği de savaşın gidişatına göre kullanmaya çalışmıştır. Dünyadaki revizyonist yaklaşımlar, Türk milliyetçiliğinin bir kanadını revizyonist bir çizgiye taşımış ve Turancılık fikirlerini canlandırmıştır. Özellikle Alman-Sovyet cephesinin açıldığı Haziran 1941’den sonra Turancılık fikirlerinin canlanmasıyla, Türkçüler savaşı daha yakından takip eder olmuşlardır.²⁸⁸ Türkçülerin Turancı yaklaşımlarının yanında, hükümet de milliyetçiliğe destek vermiş ve sadece Türkçülerin dergilerinde değil, hükümete yakın olan Cumhuriyet Gazetesi’nde de Alman yanlısı yazılar yazılmıştır.²⁸⁹ 1942 yılının Ağustos ayında Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu’da yaptığı bir konuşma da; “*Türk’üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü*

²⁸⁵ Erdal Şahin, “Türk Cumhuriyetlerinde Latin Alfabesine Geçiş Çalışmaları ve Sonuçlar”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Emine Gürsoy, Naskalli Erdal Şahin (Ed.), Haarlem, Türkistan ve Azerbaycan Araştırmaları Merkezi Yayını, 2002, s.65.

²⁸⁶ Ercilasun, *Türk Dünyası Üzerine ...*, s.112-113.

²⁸⁷ Kazakistan Büyükelçisi Sayın Zhansait Tuimbayev ile Özel Röportaj, *21. Yüzyıl Dergisi*, S:53, Mayıs 2013, s.49.

²⁸⁸ Orhangazi Ertekin, ‘Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları’, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C.4, Tanıl Bora(Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.361.

²⁸⁹ Uzun, *Türk Milliyetçiliği...*, s.253.

kalacağız. Bizim için Türkçülük, bir kan meselesi olduğu kadar, bir vicdan ve kültür meselesidir” demiştir.²⁹⁰ Bu söylemin üzerine, Türkçü Hüseyin Nihal Atsız Başbakan’a açık mektup yazarak, devletin komünistlerden arındırılmasını istemiştir.²⁹¹ Milliyetçiler ile hükümet arasındaki milliyetçi söylemler ve politikalar, dönemin dergi ve gazetelerine de açık bir şekilde yansımıştır. 1942 yılında *Kopuz, Bozkurt, Çınaraltı, Millet, Tanrıdağ, Doğu Dergisi* ve *Gökbörü*, gibi Turancı dergiler yayına başlamıştır. 1931 yılında Türk Ocakları’nın kapatılmasıyla birlikte, yayını durdurulan Türk Yurdu Dergisi de, 1 Eylül 1942 yılında tekrar yayımlanmaya başlamıştır.²⁹² Fakat 1943 yılında, Stalingrad Muharebelerinde Almanların yenilmesinden birkaç ay sonra savaşın seyri değişmiş, Türkçüler ve Turancılar da en büyük tehlike olarak ilan edilmiştir. Nihal Atsız, solcu yazar Sabahattin Ali’ye hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklanmıştır. 3 Mayıs 1944’te Atsız Ankara’da hâkim önüne çıkarken Ankara sokaklarında Türkçülerin yürüyüşü başlamıştır. Duruşma sona erince Atsız Türkçü gençlerin sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Fakat hükümet gösterileri şiddetli bir şekilde bastırılmış ve Nihal Atsız ile birlikte birçok genç tutuklanmıştır.²⁹³ Atsız 9 Mayıs 1944’te 4 ay cezaya mahkûm olmuş, 18 Mayıs 1944’te 23 Türkçü-Turancı tutuklanmış ve 29 Mart 1945’te çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. 1944’teki 19 Mayıs nutkunda İsmet İnönü, Turancılarla devletin bütün imkânlarını kullanarak mücadele edileceğini söylemiştir. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiştir. 7 Haziran 1945’te 1925 Saldırmazlık Anlaşmasını yenilemek için SSCB’ye giden Büyükelçi Sarper’den Boğazlardan üs ve doğu sınırında değişiklik istenmesinin ardından Türkiye-SSCB ilişkileri bozulmuştur. 23 Ekim 1945’te de Irkçılık-Turancılık davasının sanıkları beraat ettirilmiştir.²⁹⁴

II. Dünya Savaşı boyunca hükümet, Orta Asya’ya yönelik ilgisini ülkedeki Turancılarla yönelik tavrı ile göstermiş, savaşın gidişatına göre tavrı almıştır. Turancıların SSCB’yi tahrik edecek girişimleri olduysa da hükümet kontrolü kaybetmemiş, savaş yönünü değiştirdiği anda Turancıları denetim altına almıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş ve bu dönemde Türkiye’deki komünizm tehdidi algılaması Türkiye’nin Orta Asya’yı tamamen gündemden çıkarmasına neden olmuştur.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının tanınmasının ardından Türkiye, bölgeye siyasi bir heyecanla ve uzun vadeli hedefleri gösteren söylemlerle girmiştir. Sovyetler Birliği dağılmadan hemen önce 1990’da, Türkiye’den Orta

²⁹⁰ Ertekin, ‘Cumhuriyet Döneminde...’, s.256.

²⁹¹ Hüseyin Nihal Atsız, *Makaleler 4*, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1997, s.9-31.

²⁹² Uzun, “Türk Milliyetçiliği...”, s.244-248.

²⁹³ Baran Dural, *Pratikten Teoriye Milliyetçi Hareket*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınevi, 2011, s.293.

²⁹⁴ Oran, “Savaş Kaosunda...”, s.397.

Asya'ya yönelik ilginin ilk yansımaları gelmiştir. 1990'da Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek, Türk Cumhuriyetlerine gidebilmek için Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Gorbaçov'un o yıllarda izlediği "glasnost" ve "perestroyka" politikalarını öven Zeybek'e Sovyetler Birliği Kültür Bakanı Gubenko'dan davet gelmiştir. Davet üzerine Zeybek, Bakü ve Aşkabat'a da gitmek istediğini söylediğinde ilk başta olumsuz cevap almasına rağmen ısrarları sonucunda Sovyetler Birliği'ni razı etmiş ve sekiz kişilik bir heyet ile Bakü ve Aşkabat'ı ziyaret etmiştir. Zeybek diğer Türk cumhuriyetlerini de, bilhassa Kazakistan'ı görme arzusunu Türkiye'nin Sovyetler Birliği büyükelçisine söylemiş fakat büyükelçi kendilerinin dahi Türk Cumhuriyetlerine gidemediğini belirtmiştir. O dönemde Kazakistan Mimarlar Odası Başkan Yardımcısı Zeybek'i ziyaret etmiş ve Türkistan şehrindeki Ahmet Yesevi Türbesi'nin yapılması için Sovyetler Birliği'nin para vermediğini, türbenin onarımı için ABD den ve Japonya'dan yardım isteyeceklerini söylemiştir. Zeybek ise "ABD ve Japonya'nın yardımına gerek yok, biz yardım ederiz" diyerek bu talebi karşılıksız bırakmamıştır. Bunun üzerine Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kültür Bakanı Kanat'dan Zeybek'e bir davet gelmiştir. Zeybek ise gelebileceğini ancak Özbekistan'ın da kendisini davet etmesi için Kazakistan'ın aracı olmasını istemiştir. Sonuçta ilk önce Taşkent'e ardından da Kazakistan'a seyahat gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Kültür Bakanının Türk Cumhuriyetlerini görmek için gerçekleştirdiği gayretli girişimler, Türkiye'de Orta Asya algısının ve isteğinin bir parçası olarak görülürken, ziyaret için Özbekistan ve Kazakistan'da yapılan hazırlıklar da Türk Cumhuriyetlerindeki Türkiye algısını yansıtmıştır. Taşkent'teki ziyaret sırasında Özbekler Zeybek'e Kazakistan'daki hazırlıkları kastederek, "Kazaklar düğüne hazırlanır gibi hazırlandılar" demişlerdir. Zeybek'in Kazakistan ziyareti sırasında ise Sovyetler Birliği haber ajansı TASS muhabirlerinden biri Zeybek'e "Türkiye'de kaç Kazak var?" sorusunu sormuş, Zeybek ise "Türkiye'de 57 Milyon Kazak var" cevabıyla iki halkın aynı olduğunu ima etmiştir.²⁹⁵ Zeybek o gün aynı soruyu Nazarbayev'den duymuş ve aynı cevabı vermiş ve eklemiştir, "dünyada da 160 milyon Kazak var." Nazarbayev ise samimi bir sohbet başlatarak Kazakistan'daki Türk algısını yansıtan şu cevabı vermiştir. "*Bu söyledikleriniz doğru ama hesabınız yanlış. İyi hesaplamalısınız, dünyada 160 milyondan daha çok Türk var. Biz 160 milyondan fazlayız, nasıl hesapladınız. Mesela Amerika'daki Kızılderililerin de bir kısmının Türk olduğunu biliyor musunuz? Onlar var mı hesapta? Hatta ben size bir şey anlatayım. Ben yakın bir zamanda Kore'ye gittim. Kore Cumhurbaşkanı bana dedi ki, bizim kanımızın yüzde yirmisi Türk'tür. Kore milliyetini oluşturan, Ortalık Asya'dan*

²⁹⁵ Türkiye'de 1990'da nüfus 57 milyon civarındadır.

gelen Türklerdir. Geldiler, bizi yönettiler ve bizimle karıştılar. Böylece Kore milliyeti ortaya çıktı. Bunları da hesaplamak lazım. O zaman biz 200 milyonuz.” Türkiye ve Türk cumhuriyetleri ile Sovyetler dönemi sona ererken ilk karşılaşma ve algılar bu şekilde ortaya çıkmıştır.²⁹⁶

Eylül 1991’de Orta Asya’da incelemeler düzenlemek üzere bir heyet oluşturulmuştur.²⁹⁷ Karşılıklı olarak Türk Cumhuriyetlerinden liderler de Türkiye’ye gelmişlerdir. Eylül 1991’de Nazarbayev’in Ankara ziyareti sırasında *“21 Yüzyıl Türk Yüzyılı olacak”* demesi büyük heyecan yaratmıştır.²⁹⁸ 1992’de Davos’ta Dünya Ekonomik Formu’na katılan Başbakan Süleyman Demirel, Azerbaycan Kazakistan ve Özbekistan cumhurbaşkanlarıyla yaptığı kahvaltıda *“Bu Yüzyıldır beklenen bir tablo. (...) Biz Türkiye’de yıllardır sizin bugününüzü bekledik. Yüz sene sonra elinize geçen bu fırsatı iyi değerlendirmeli demıştır.”*²⁹⁹ Bu görüşmenin ardından Başbakan Demirel’in Türk cumhuriyetlerine 27 Nisan – 3 Mayıs 1992 tarihlerinde resmi ziyareti gerçekleştirmiştir. Demirel bu gezi sırasında *“Rusya Federasyonu’nu rahatsız edecek bir politikayı bizden beklemeyiniz. Ancak Türk cumhuriyetleri bizim kuzenimizdir. Onlara ilgisiz kalamayız”* demiş ancak bir basın toplantısında, *“Bugün Türk dünyası için tarihi bir gündür. Adriyatik’ten Çin’e uzanan geniş coğrafya alanına yayılmış olan ve bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş bulunan kardeş ülkeler, tek bir kulak, tek bir yürek olma imkânı ile karşı karşıyadır.”*³⁰⁰ sözleriyle Türkiye’yi heyecanlandırırken sadece Rusya’yı değil dünyayı da telaşlandırmıştır. Başbakan Demirel 27 Nisan-3 Mayıs 1992’de Orta Asya ziyareti sırasında 1,1 milyar dolarlık ithalat kredisi ve yardım sözü vermiştir. Bunun yanında Demirel, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin, ticarete Ruble’yi terk etmelerini, Latin alfabesine geçmelerini ve enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden geçirilmesi gerektiğini söyleyerek açıkça Rusya’yı karşısına almıştır.³⁰¹ Türkiye’nin bölge ülkelerini tanımasının ardından, ikili ilişkileri artırmak adına o kadar çok ziyarette bulunulmuştur ki, bir ay içerisinde bölge ülkelerini ziyaret eden resmi görevli sayısı 1200’ü geçmiştir.³⁰²

Bölgeyle kültürel ve ekonomik ilişkileri ilerletmek adına TİKA ve TÜRKSOY kurumları kurulmuştur. Askeri ve eğitim alanında imzalanan anlaşmalar kapsamında Türkiye’den eğitim vermeye gidenler ve bölgeden eğitim almak amaçlı gelenler olmuştur.

²⁹⁶ Namık Kemal Zeybek ile Mülakat, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Ankara, 06.02.2013.

²⁹⁷ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 376.

²⁹⁸ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 380.

²⁹⁹ Hulusi Turgut, *Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Avrasya ve Demirel, Doğu Yakasının Hikayesi*, Ankara, ABC Basım Ajansı, 2001, s.45.

³⁰⁰ Turgut, *Adriyatikten Çin Seddi’ne...*, s.49-50.

³⁰¹ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 384.

³⁰² Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 382.

Dönemin en olumlu adımı ise, Türkiye’ni desteği ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin, Kazakistan hariç, Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne üye olmasıdır.³⁰³ Bu adım tarihi İpekyolu ticaret yollarını canlandırmak adına başarılı bir hamle olmuştur.

Türkiye 1992-1993 yıllarında Türk Cumhuriyetleri ile ilgili çok önemli adımlar atmıştır fakat bu süreç 1994’ten sonra hem Türkiye’deki iç siyasetin hem de Türk dış politikasının etkisiyle değişmeye başlamıştır. Turgut Özal’ın cumhurbaşkanlığı ve Demirel’in başbakanlığı döneminde Türkiye Türk dünyası ile bütünleşme yönünde adımlar atarken, Demirel’in cumhurbaşkanı olduğu 1993’ten sonra bu çabalar yavaşlamıştır. Demirel Türk Dünyası siyasetini takip etmek istemiştir. Fakat Başbakan Çiller ve dönemin hükümetleri dış politikada AB’yi öncelikli hale getirmiştir.³⁰⁴ 1993’te Ankara’da yapılan Türk Cumhuriyetleri zirvesinin ikincisi 1994’te Bakü’de düzenlenecek olmasına rağmen gerçekleştirilememiştir. Türk Zirveleri sonraki yıllarda Türkiye’de toplanmaya devam etmiştir ancak bu zirvelerden olumlu ve somut sonuçlar çıkmamıştır.³⁰⁵

1995 sonrası Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ikili ilişkiler farklı sebeplerle soğumaya başlamıştır. Türkiye-Özbekistan ilişkileri, Türkiye’nin Özbekistan’daki anti demokratik uygulamaları eleştirmesi ve muhalif lider Muhammed Salih’i Türkiye’de bulundurması üzerine bozulmuştur. Özbekistan bu dönemde ABD ile ilişkilerini güçlendirmeye başlamış ve Batı ile ilişkilerini kurarken Türkiye’ye ihtiyaç duymadığını göstermiştir. Kazakistan ise, 1994’te Nazarbayev’in Avrasya Birliği önerisi ile Rusya ile yeniden yakınlaşma sürecine girmiş ve bu sayede ekonomik ve siyasi istikrarı sağlayacağını düşünmüştür. Türkmenistan 1995’te BM’nin tarafsız ülke statüsüne kabul edilen bir ülke olarak yeni bir dış politika oluşturmuş ve ekonomik ilişkilerin dışında diğer ülkelerle siyasi ve askeri işbirliklerinden uzak durmuştur. Kırgızistan ise bir yandan demokratikleşme adımları atmaya çalışırken bir yandan da ekonomik istikrarını sağlamaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Nitekim Kırgızistan’daki siyasi sistem ve ekonomi en fazla 2005’e kadar dayanabilmiş ve 2005’teki halk ayaklanması ile yönetim devrilmiştir. 1995 sonrası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin durgunlaşması, doksanlı yılların başındaki heyecanın azalmasına neden olmuştur. 2000’li yıllara gelindiğinde bu heyecan neredeyse tamamen kaybolmuş, Türk Cumhuriyetleri özel ziyaretlerin dışında gündemde yer almamıştır. 2003 sonrası Türk dış politikasındaki yenilik ve dinamizm, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri

³⁰³ Efe Çaman, “Kafkasya ve Orta Asya’da Türkiye’nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politika’nın Yönelim Sorunsalı”, *Avrasya Dosyası*, Türk Dünyası-Çin, C.12, S.1, 2006, s. 194.

³⁰⁴ Namık Kemal Zeybek ile Mülakat, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Ankara, 06.02.2013.

³⁰⁵ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”, *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, Tayyar Arı (Der.), Bursa, MKM Yayıncılık, 2010, s.424-425.

arasındaki hedefinden sapmış, dağılmış ve heyecanını yitirmiş olan ilişkilerin yeniden inşa sürecini başlatması umudunu doğurmuştur.

C. Davutoğlu Dönemi Orta Asya Algısı

Davutoğlu'nun jeopolitik konsepti üzerinde Orta Asya, yakın kıta havzası içinde gösterilerek Avrupa, Kuzey Afrika, Güney ve Doğu Asya ile aynı kategoride ele almıştır. Bu jeopolitik düzlem üzerinde Orta Asya Türkiye'nin uzağında kalmıştır. Kademeli olarak ilişkilerin ve etkinin arttırılacağı üç jeopolitik halka³⁰⁶ içinde Orta Asya en dışta kalan bölge olarak tanımlanmıştır. Davutoğlu bu jeopolitik tasarıma rağmen Türkiye'nin Orta Asya'da büyük ölçekli strateji geliştirmesi gerektiğini de yazmıştır.³⁰⁷ Fakat bu büyük ölçekli strateji ile ilgili ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Bunun yanında Davutoğlu, Orta Asya'nın Türkiye'nin derinlemesine bir Asya stratejisi oluşturmasının anahtarı olduğunu belirtmiştir.³⁰⁸

Buradaki yaklaşım Orta Asya'ya yönelik politikaların Asya politikası içinde bir parça olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Aynı yaklaşım “*Okun yayını ne kadar Doğu'ya çekerseniz ok o kadar hızlı Batı'ya gider*”³⁰⁹ sözünde de kendini göstermektedir. Orta Asya politikaları genel dış politika içinde bir koz, hız kazandırıcı veya alternatif rolündedir.

Ayrıca Davutoğlu'na göre Türkiye'nin Orta Asya ile ilişkilerini devam ettirebilmesi için İran ve Rusya öncelikli iki ülkedir ve Orta Asya ile ilişkileri sürdürebilmenin yolu bu iki ülkeden geçmektedir.³¹⁰ Bundan dolayı İran ve Rusya ile Orta Asya'da rekabete girmekten kaçınılmaktadır. Bu yaklaşımın somut bir örneği Kırgızistan'ın 2010 yılında yaşadığı değişim sonrasında Kırgızistan'a yardım etme konusunda dahi Türkiye'nin Rusya ile birlikte hareket etmeye çalışmasıdır.³¹¹

Türk dış politikasının etki alanını genişletmeye çalışmasıyla birlikte ilişkilerini geliştirdiği her ülkede olduğu gibi Türk cumhuriyetlerinde de olumlu gelişmeler gerçekleşmiştir. Fakat Orta Asya'ya yönelik ayrıcalıklı bir politikadan bahsetmek mümkün değildir. Türk cumhuriyetleriyle ayrı ayrı diğer birçok ülkeyle olduğu gibi ticari ilişkiler geliştirilmektedir, fakat Türk cumhuriyetlerine yönelik bütüncül bir siyaset oluşturulmamıştır.

³⁰⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.118.

³⁰⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.499.

³⁰⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.499.

³⁰⁹ Sefer Levent, *Ok Yay Felsefesi*,

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1038414&Date=30.01.2011&CategoryID=77>, (17.09.2011).

³¹⁰ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.497.

Yılda bir kez yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi, yapılan yıllık toplantılarda alınan kararlarla olumlu sinyaller vermekte fakat sonrasında Türk dış politikasının gündemi yoğun olarak Orta Doğu'ya kaymaktadır.

Siyasal alanda karşılıklı ziyaretler ve Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konferansı dışında ikili ilişkileri gündemde tutan gelişmeler yaşanmamaktadır. Birlik ve kardeşlik söylemleri ikili ilişkilerdeki sıcaklığı korurken, ticari, sosyal veya kültürel bir bütünleşme yönünde uzun vadeli bir politika oluşturulmamıştır. Türkiye bölgesel barışı tesis etmek adına Orta Doğu bölgesinde ciddi riskler alabilirken, Türk cumhuriyetleri arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi yönünde bir adım atılmamıştır. Türkiye, Rusya'ya rağmen bölgeyle ilişki kurmaktan kaçınmakta, bölgede Rusya ile birlikte hareket etmeye çalışmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi Türkiye için önemli olan bölgedeki sınırlı varlığını sürdürmek, bölgesel rekabette sınırları zorlamamaktır.

Davutoğlu'nun dünyasında Orta Asya mevcut coğrafi sınırlarla uyum içinde, dış politikanın ikinci derecedeki bir bölgesi olmuştur. Davutoğlu dönemi dış politikanın odak merkezinin 2005'e kadar Avrupa, 2005'ten sonra Orta Doğu olarak dönemsel değişimler yaşadığı düşünüldüğünde, Orta Asya'nın da daha sonraki yıllarda Türk dış politikasının merkezine yerleşme ihtimali vardır.

II. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İkili İlişkilerde Yaşanan Gelişmeler

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında Davutoğlu döneminde yaşanan gelişmelerde Türk dış politikasındaki değişimin etkili olduğu kadar Türk cumhuriyetlerinin kendi iç dinamiklerinin, dış politikalarının ve Davutoğlu dönemi öncesinde kurulun ilişkilerin etkisi olmuştur.

A. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları ve Türkiye'nin Yeri

Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin daha anlaşılabilir olması açısından bu ülkelerin de dış politikalarını etkileyen temel etkenleri ve dış politikalarını bilmek gerekmektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri her ne kadar 1991'e kadar Sovyetler Birliği çatısı altında birlikte bulunmuş olsalar da kendi içlerinde farklı dinamiklere ve algılara sahiptirler. Bundan dolayı dış politikalarında da önemli farklılıklar oluşmuştur. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Rusya ve Çin gibi iki büyük komşuya sahip olmaları ve bağımsızlık sonrası ABD ile ilişkileri geliştirme çabalarından dolayı, büyük

güçlerle kurdukları ilişkiler dış politikaları için temel belirleyici etkenleri oluşturmuştur. Buna bağlı olarak Türkiye ile ilgili algılamaları ve yaklaşımları da farklılık göstermiştir.

1. Büyük Güçler Arasında Kazakistan'ın Denge Siyaseti ve Türkiye

Avrasya'daki en geniş coğrafyaya sahip olan Kazakistan'ın dış politika tercihleri ve başarıları Türk cumhuriyetleri açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte Kazakistan'ı bölgedeki Türk cumhuriyetlerinden ayıran bazı özellikler vardır. İlk olarak, Kazakistan'daki etnik yapı diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu kadar homojen değildir. Yüzde 25 Rus azınlığının yanı sıra, yüzde 2,9 Ukraynalı ve yüzde 1 oranında Alman yaşamaktadır.³¹² Bağımsızlığının ilk yıllarında ise ülkedeki Rus nüfusunun oranı yüzde 36,5 iken sonraki yıllarda Rusların Rusya'ya göç etmesiyle bu oran düşmüştür.³¹³ İkinci olarak; Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkeler arasında Rusya'nın ardından en geniş topraklara sahip olan ülke Kazakistan'dır. Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkeler arasında Rusya ile en uzun sınıra sahip olan ülke de Kazakistan'dır. Nüfus ve toprak genişliği arasındaki dengeye bakıldığında da, Kazakistan diğer Türk cumhuriyetlerine nazaran daha hassas bir konumdadır. 2.724.900 km²'ye sahip olan Kazakistan'da 1 km²'ye 6 kişi düşmektedir. Türkiye ile kıyaslanacak olursa, Türkiye'de km²'ye düşen insan sayısı 102'dir. Üçüncü olarak; tarih içinde Rusların işgalin en erken maruz kalan topraklar Kazakistan topraklarıdır ve bundan dolayı Ruslar ile Kazaklar arasındaki tarihi bağlar daha güçlüdür. Kazakistan'a özgü olan bu gerekçeler Kazakistan'ın dış politikasının oluşmasında belirleyicidir.

Kazakistan'ın dış politikasının oluşmasında belirleyici bir başka unsur, devlet başkanı Nazarbayev'dir. Nazarbayev, bağımsızlığın ilk yıllarında çok yönlü bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Nazarbayev, Orta Asya'nın bir kriz ve çatışma bölgesi olduğu veya olacağı yönündeki görüşleri reddederek, bölgede barışçıl bir potansiyelin olduğunu ve bütün sorunların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulabileceğine inanmaktadır.³¹⁴ Nazarbayev bu iddiasını, Özbekistan ile Kazakistan arasındaki, yüksek çatışma olasılığı barındırdığı iddia edilen, sınır sorununun barışçıl yollarla çözüldüğü örneğini vererek desteklemekte ve Almatı'da ilki gerçekleştirilen Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı'nın Orta Asya'daki diğer sorunların da barışçıl yollarla çözülebileceğinin göstergesi olduğunu

³¹² <http://www.kazakhembus.com/index.php?page=ethnic-groups>, (14.06.2012).

³¹³ *Türk Cumhuriyetleri Kültür Profil Araştırması*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1995, s.29.

³¹⁴ Nursultan Nazarbayev, *Kritik On Yıl*, Ankara, ASAM, 2003, s.14.

belirtmektedir.³¹⁵ Kazakistan'ın Sovyetler Birliği'nden kalan nükleer silahların ülkeden arındırılması konusundaki kararlılığı sayesinde ülkenin 1995'te nükleer silahsız ülke statüsüne kavuşması da dış politikadaki barışçıl tavrın bir yansımasıdır.³¹⁶ Ayrıca Nazarbayev Türk tarih ve kültürüne, Kazak milli kimliği oluşturma bağlamında çok bağlı bir siyasi liderdir. Nazarbayev'in bu yaklaşımı Türkiye'de dahi onun Türk dünyasının lideri olarak görülmesini sağlamaktadır. Nazarbayev'in bu konudaki en önemli tutumu ise Kazak dili üzerine olmuştur. Kazakça'nın hem Kazakistan'da yaygın ve hâkim hale gelmesini sağlarken uluslararası toplantılarda da Kazakça'yı tercih ederek bunu uluslararası platformlarda göstermiştir.³¹⁷ Kazakistan'ın diğer Türk cumhuriyetlerine nazaran daha büyük bir yükseliş yakalamasının en önemli nedeni Nazarbayev olmuştur.³¹⁸

Kazakistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılmasının ardından dış politikada çeşitli entegrasyon süreçlerini desteklediği ya da bazı entegrasyon süreçlerinin oluşmasında öncülük ettiği görülmektedir. Bunun yanında uluslararası örgütlerde etkinlik sağlamak da Kazakistan dış politikasının öncelikli hedefleri arasında gösterilebilir. İlk olarak SSCB'nin dağılmasının ardından Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)³¹⁹ üyelerini bir gümrük birliği oluşturmaya davet etmiştir. Avrupa Birliği örneğinden yola çıkılarak böyle bir ekonomik topluluğun oluşturulması hedeflenmiştir. Nazarbayev ayrıca bölgesel anlamda ekonomik bir bütünleşmenin oluşturulması gerektiğini savunmaktadır.³²⁰ Fakat bölgedeki Orta Asya Ekonomik Topluluğu (OAET)³²¹ ve Orta Asya İşbirliği Örgütü (OAİB) gibi teşkilatlanmalar Kazakistan tarafından teşvik edilse de, bölgedeki diğer ülkelerin isteksiz davranmaları ve Avrupa ile ABD ile işbirliği geliştirmeye çalışmaları, Orta Asya'daki bütünleşme süreçlerini yavaşlatmaktadır.³²² Hâlbuki OAET ilk kurulduğu dönemde başarılı bir girişim olarak değerlendirilmiş ve küçük Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) olarak adlandırılmıştır.³²³ Ancak Kazakistan bütünleşme ve işbirliği konusunda yalnızca Türk Cumhuriyetleri ile sınırlı bir dış

³¹⁵ Nazarbayev, *Kritik...*, s.15.

³¹⁶ Şatlık Amanov, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, İstanbul, Gök Kubbe Yayınları, 2007, s.208.

³¹⁷ Kürşat Zorlu, "Kazakistan Değil Kazak Cumhuriyeti Geliyor", *Yeniçağ Gazetesi*, 22.12.2012.

³¹⁸ Özcan Yeniçeri, "Kazakistan ve Nazarbayev'in Farkı", *Yeniçağ Gazetesi*, 22.08.2007.

³¹⁹ Bağımsız Devletler Topluluğu 8 Aralık 1991'de Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından oluşturulmuştur. Bu topluluğu oluşturan anlaşma aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin de dağılmasına neden olmuştur. 21 Aralık 1991'de Gürcistan hariç diğer Sovyet Cumhuriyetleri de 21 Aralık 1991'de topluluğa katılmıştır. 1993'te Gürcistan'da topluluğa katılmıştır.

³²⁰ Nazarbayev, *Kritik...*, s.130.

³²¹ OAET bölgede Rusya'nın gözetiminde olmadan kurulan ilk bütünleşme girişimidir. Nazarbayev'in öncülüğünde Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan tarafından 1994'te kurulmuştur. 1998'de Tacikistan da örgüt üye olmuştur.

³²² Nazarbayev, *Kritik...*, s.131.

³²³ Richard Pomfret, *Central Asia Turns South? Trade Relations in Transition*, London, The Royal Institute of International Affairs, 1999.

politika geliştirmemiştir. Türk Cumhuriyetleri arasında Türk Dili Konuşan lkeler Zirveleri, BDT, şanghay İşbirliği rgt (şİ)³²⁴, Kolektif Güvenlik Anlaşması rgt (KGAT)³²⁵ ve Avrasya Birliği, Kazakistan'ın etkin olarak kurucuları arasında yer aldığı ve bütünleşme süreçlerinin, örgüt çalışmalarının hızlanmasına önemli destek verdiği uluslararası örgütlerdir. Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) ve İşlam Konferansı rgt (İK) ise Kazakistan'ın etkinliğini artırmaya çalıştığı uluslararası örgütlerdir.

Kazakistan'ın entegrasyon ve işbirliği çabaları arasında Rusya ile ilişkileri gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Fakat bu süreç SSCB'nin dağılmasının hemen ardından başlamamıştır. Kazakistan ekonomik, sosyal ve askeri boyutta Rusya'nın etki alanında olmasına rağmen doksanlı yılların başında dış politikasında Rusya'ya ayrıcalık tanımamıştır.³²⁶ Bu durum Rusya'nın doksanlı yıllarda yaşadığı ekonomik sıkıntılardan kaynaklanmıştır. Bu dönemde Rusya, Orta Asya bölgesine yardım ve yatırım yapamamış, hatta kiralık olarak kullandığı üslerin ödemelerinde de sorunlar oluşmuştur. Kazakistan'daki Uzay ss olan Baykonur ss'nn dört yıl boyunca kirasının ödenmemesi zerine, Nazarbayev konuyla ilgili rahatsızlığını dile getirmiştir.³²⁷ Bağımsızlığın ilk yıllarında Kazakistan'daki resmi dilin Kazakça olması ve ülkedeki Rusların kendilerini Rusya'ya ait hissetmeleri neticesinde, nüfusun yüzde 37'sini oluşturan Ruslar gç etmeye başlamışlardır. 1990-1997 yılları arasında nüfusun yüzde 14'n oluşturan 1,2 milyon Rus ülkeyi terk etmiştir.³²⁸ 2012'ye geldiğinde Kazakistan'daki Rus nüfusu oranı yüzde 25 civarına kadar gerilemiştir.

Tarihsel olarak da Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında Çarlık Rusyası işgali ile en hızlı bütünleşen Kazakistan olmuştur.³²⁹ 15. ve 16. yüzyıllarda bölgedeki istikrarsızlıktan istifade edilerek kurulan Kazak Hanlığı 18. yüzyıla kadar hakimiyetini srdrmştir. 17. Yüzyıldan itibaren Türkistan'a yönelen Ruslar, 1821'de tüm Kazak boylarının yaşadığı toprakları doğrudan ilhak etme yönünde karar almıştır. Bu tarihten itibaren, 1822'de Orta

³²⁴ şanghay İşbirliği rgt 1996'da şanghay Beşlisi adı ile Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur. İlk olarak Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki sınır sorunlarının çözülmesi için bir araya gelen bu ülkeler 2001'de Özbekistan'ın da katılımı ile şanghay İşbirliği rgt adındaki teşkilatı kurmuşlardır. Örgüt bölgedeki siyasi, güvenlik ve ekonomik alanlarda işbirliği yapmaktadır.

³²⁵ KGAT, 7 Ekim 2002'de Bağımsız Devletler Topluluğuna ye olan Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan tarafından kurulan askeri bir ittifaktır. Özbekistan ise örgüte 2006'da katılmış, 2012'de üyeliğinin askıya alınmasını istemiştir.

³²⁶ İlyas Kamalov, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011, s.24.

³²⁷ Kamalov, *Rusya'nın...*, s.24.

³²⁸ Kamalov, *Rusya'nın...*, s.55.

³²⁹ Mehmet Dikkaya, *Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*, İstanbul, Beta Yayınları, 2009, s.235.

Orda, 1824'te Küçük Orda, 1848'de de Büyük Orda Rusya tarafından işgal edilmiştir.³³⁰ Ruslar 1853'te bugünkü adı Almatı olan şehirde büyük bir kale inşa etmişler ve Kuzey Kazakistan'da da birçok Rus köyü oluşturmuşlardır.³³¹ Bundan sonraki süreçte Kazakistan'daki nüfus yapısı da değişmeye başlamıştır. Kazakistan bu etnik ve tarihi yapısıyla kendi başına bütün Avrasya'yı yansıtmaktadır.³³² Bu tarihsel sürecin ortaya çıkardığı jeopolitik ve ekonomik bağımlılık Rusya-Kazakistan ilişkilerinin önemini de ortaya koymaktadır. Türk Cumhuriyetleri arasında Rusya ile sınıra sahip tek ülke olan Kazakistan, Sovyetler döneminde oluşturulan boru hatlarından dolayı enerji alanında da Rusya ile kopmaz bağlara sahip olmuştur. Rusya için ise Orta Asya'ya açılmasının tek yolu Kazakistan'dır.³³³

Yeltsin Döneminde askeri ve ekonomik nüfuz özelliği neredeyse ortadan kalkmış olan Rusya, Putin Dönemi ile birlikte yeniden etki alanı oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde Avrasya Birliği'nin hızlı adımlarla yol alması bu sürecin önemli bir göstergesidir. Rusya'nın etkisini artırmasıyla birlikte ilk ilişkilerini güçlendirdiği ülke Kazakistan olmuştur. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta Avrasya Birliği projesi Rusya'nın etki alanını geliştirmek için çevresindeki ülkelere dayattığı bir politika olmadığıdır. Tam aksine Avrasya Birliği'nin mimarı olarak Nazarbayev kabul edilmektedir. Nazarbayev'in 1994'te Avrasya'da entegrasyon önerisi, Avrasyacı Aleksandır Dugin'e göre yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.³³⁴ Rusya'da Putin'in liderliğe gelmesi de Avrasyacılık adına önemli bir gelişme olmuş ve Avrasya'da entegrasyon isteyen Nazarbayev için Putin uygun bir diyalog adamı olarak görülmüştür.³³⁵ BDT coğrafyasındaki ülkelerin özellikle Müslüman Türk Cumhuriyetlerinin Rusya'nın liderliğinde gerçekleşecek bir entegrasyonu, Sovyetlere dönüş olarak algılamaları ve bundan uzak durmalarına rağmen, bir Türk Cumhuriyeti'nin lideri olarak Nazarbayev'in bu girişime öncülük etmiş olması, Avrasya Birliği hakkındaki önyargıları kırıcı bir etkiye sahiptir.³³⁶

Nazarbayev'in Avrasyacı yaklaşımı Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Nazarbayev'in Rusya'ya yakın olduğu, bundan dolayı Türkiye'nin o bölgede etkili olamayacağı gibi yorumlar yapılabilir. Hatta Nazarbayev Rusçu olmakla bile suçlanabilir fakat durum böyle değildir. Kazakistan açısından değerlendirildiğinde, ülkenin güçlenebilmesi ve bölgesel tehditlere karşı koyabilmesi için Kazakistan'ın çok taraflı dış

³³⁰ Bu üç orda Kazak Hanlığını oluşturan Büyük, Orta ve Küçük olarak adlandırılan boyların yaşadığı topraklardır.

³³¹ Yılmaz, *Türklerin Dünyası...*, s.265.

³³² Dikkaya, *Orta Asya...*, s.248.

³³³ Dikkaya, *Orta Asya...*, s.239.

³³⁴ Aleksandır Dugin, *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu*, Ankara, Yeni Avrasya Yayınları, 2006, s.7.

³³⁵ Dugin, *Nursultan...*, s.10.

³³⁶ Dugin, *Nursultan...*, s.20.

politikaya ve farklı entegrasyonlara ihtiyacı olduğu görülmektedir. Az nüfus ile büyük bir coğrafyada büyük bir ekonomi ve istikrarlı bir devlet oluşturmak isteyen Nazarbayev, bağımsızlığın ardından tüm dış politika seçeneklerini en yüksek derecede değerlendirmeye çalışmıştır. Hatta 1994 yılına kadar dış politikada Ruslara ayrıcalık tanınmamasının yanında Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler için de Nazarbayev olumlu adımlar atmıştır. Rusya'ya rağmen ABD ile ilişkiler geliştirilmiş, Çin ile enerji ve ekonomi bağlamında önemli bağlantılar kurulmuştur. Bunun yanında Avrupa Birliği ile geliştirilen ilişkiler de Kazakistan ekonomisinin liberalleşmesinde mühim bir rol oynamıştır.

En son bağımsızlığını ilan eden ülke olmasına rağmen ABD tarafından ilk tanınan ülke Kazakistan olmuştur. ABD için Kazakistan'ın stratejik öneme sahip olduğu düşünülürken, Kazakistan, ABD ile ilişkilerin yüksek tutulmasının bölgede liderlik rolü oynamasını sağlayacağını düşünmektedir.³³⁷ Kazakistan petrolünün çıkartılması, işletilmesi ve ihracı alanında da ABD ile işbirliği, Kazakistan dış politikasının bir parçası haline gelmiştir.³³⁸ 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından gerçekleşen ABD'nin Afganistan operasyonlarına Kazakistan da destek vermiş ve imzalanan Savunma İşbirliği Anlaşması ile tüm hava sahasının kullanımını ve acil durumlar için Almatı Havalimanının kullanımını ABD'ye açmıştır.³³⁹

Kazakistan dış politikası açısından Çin de önemli bir dış politika seçeneği olarak değerlendirilmektedir. Kazakistan, Çin yatırımlarının ülkesine gelmesine kolaylık sağlamak ve sahip olduğu petrol ve doğalgazın Çin'e satışı ile enerji kaynaklarının ihracındaki seçeneklerini çeşitlendirmektedir. 22 Ağustos 2005 tarihinde Çin Milli Petrol Şirketi, Kazakistan'ın petrol şirketlerinden PetroKazakistan'ı 4,2 milyar dolara satın almıştır.³⁴⁰ 2006'da tamamlanan Atasu-Alaşanko petrol boru hattıyla Çin ile ilk enerji bağlantısı kurulmuş,³⁴¹ 2010'da Çin ile Kazakistan arasında imzalanan anlaşma ile 3 milyar 600 bin dolarlık Çimkent-Beyneu doğalgaz boru hattının kurulması kararlaştırılmıştır.³⁴² Çin sadece enerji ihracı için bir alternatif olarak görülmekle kalmayıp aynı zamanda ŞİÖ bağlamında önemli bir entegrasyon ortağıdır. Kazakistan ile Çin arasındaki ilişkilerin diğer bir boyutu

³³⁷ Amanov, *ABD'nin...*, s.113.

³³⁸ Amanov, *ABD'nin...*, s.114.

³³⁹ Amanov, *ABD'nin...*, s.205.

³⁴⁰ Ahat Andican, "Çin Satrancında Orta Asya", *Avrasya Dosyası*, Türk Dünyası-Çin, C.12, S.1, 2006, s.18.

³⁴¹ "Çin-Kazakistan Boru Hattı Hizmete Açıldı", <http://www.amerikaninnesi.com/content/a-17-2006-05-25-voa10-88029087/850705.html>, (15.06.2012)

³⁴² "Kazakistan ile Çin Arasında Yeni Bir Boru Hattı İnşa Edileceği Bildirildi", <http://www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=6cbafcc1-35c2-4e4e-a1a6-39ddbe9d1ba0>, (15.06.2012)

Uygurlardır. Kazakistan nüfusunun yüzde 2,8'ini oluşturan Uygurlar³⁴³ Çin tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır.³⁴⁴ Çin bölgedeki Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan ile yaptığı anlaşmalarla hem sınır güvenliği hem de Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı gruplarla mücadeleyi sağlamaktadır. Özellikle ŞİÖ'nün 2001'de terörle mücadele konusunda aldığı kararlar ile Çin, Doğu Türkistan'daki bağımsızlıkçı Uygurların dış bağlantılarını kesmeyi amaçlamaktadır.³⁴⁵ Haziran 2012'de Çin'de toplanan ŞİÖ zirvesi Afganistan'ın gözlemci statüde, Türkiye'nin de diyalog ortağı statüsünde örgüt toplantılarına katılmasıyla birlikte Asya'daki etki alanını artırmakta olduğunu göstermiştir.³⁴⁶ Daha önceki yıllarda Nazarbayev, Afganistan'daki Taliban'a karşı operasyonların ABD ve NATO tarafından yapılmış olmasını ve ŞİÖ'nün bu sorunun çözümünde etkisiz kalmış olmasını eleştirmiştir.³⁴⁷ Son ŞİÖ toplantısında ise 2014'te ABD çekildikten sonra ŞİÖ'nün Afganistan'da etkin rol alacağını sinyalleri verilmiştir.³⁴⁸ Kazakistan da bu sürecin önemli destekçilerinden biridir.

Avrupa Birliği'nin Kazakistan'a olan ilgisi özel olarak ise Almanya-Kazakistan ilişkilerinde kendini göstermektedir. Almanya'nın Türkistan coğrafyasında Kazakistan'a verdiği önemi en net gösteren iki ülke arasındaki ekonomik verilerdir.. İki ülke arasında 2010'daki ticaret hacmi 27 milyar Dolar'a ulaşmıştır. Bu rakam Almanya ile Türkmenistan-Özbekistan ve Kırgızistan'ın toplam ticaret hacminden daha fazladır.³⁴⁹ Bunun yanında Almanya, Kazakistan'ın dış ticareti açısından, ithalatta Rusya ve Çin'den sonra üçüncü sırada, ihracatta ise Çin'in ardından ikinci sırada yer almaktadır.³⁵⁰ Şubat 2012'nin başında Almanya'nın Kazakistan ile gerçekleştirdiği ticaret anlaşmaları da bu ilişkinin güçlenerek devam edeceğinin göstergesidir.³⁵¹ Kazakistan ile Almanya arasındaki bu özel ilişkinin önemli bir sebebi Kazakistan'daki Alman azınlığın varlığıdır. Kazakistan'da yaşayan 200 bin Alman,³⁵² Almanya-Kazakistan ilişkilerinin çok boyutlu bir şekilde gelişmesini sağlamaktadır. Almanya, Kazakistan ile ilişkilerinde yalnızca Kazakistan'daki Almanlara

³⁴³ <http://www.kazakhembus.com/index.php?page=ethnic-groups>, (14.06.2012).

³⁴⁴ Selçuk Çolakoğlu, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, USAK, C.1, S.2, 2006, s.41.

³⁴⁵ Çolakoğlu, "11 Eylül...", s.41.

³⁴⁶ "Türkiye ŞİÖ'nün Diyalog Ortağı Oldu", <http://www.aksam.com.tr/turkiye-sionun-diyalog-ortagi-odu--120081h.html>, (15.06.2012).

³⁴⁷ Nazarbayev, *Kritik...*, s.32.

³⁴⁸ "Şanghay İşbirliği Örgütü Afganistan'da Etkisini Artırmak İstiyor", http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/06/120605_russia_china_summit.shtml, (15.06.2012)

³⁴⁹ Erdoğan, *AB'nin Orta Asya...*, s.32.

³⁵⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, (28.02.2012)

³⁵¹ "Almanya, Kazakistan'ın Yeraltı Zenginliklerini Gözüne Kestirdi" <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1241481&title=almanya-kazakistanin-yeralti-zenginliklerini-gozune-kestirdi>, (08.02.2012).

³⁵² Murat Erdoğan, *AB'nin Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011, s.31, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, (28.02.2012).

yönelik politika geliştirmekle kalmamaktadır. Almanya Kazakistan'a her yıl yaptığı 50 milyon Avro yardımıyla etkisini hissettirmekte³⁵³, 1999'da açılan Alman-Kazak Üniversitesi ile eğitim alanında da kendine yer açmaya çalışmaktadır.³⁵⁴

Kazakistan'ın bağımsızlığın ardından ilişkilerini güçlendirmek istediği bir diğer devlet de Türkiye'dir. Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin gelişmesinde Türkiye'nin algılarından çok Kazakistan'ın Türkiye algısı önemlidir. Türkiye her ne kadar Türk Cumhuriyetlerine yönelik bir strateji geliştirmemiş olsa da Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir isteğe sahip olmuştur. Fakat bu yaklaşımların Kazakistan'ın algılamaları, özel durumları ve Kazakistan'ın dış politika tercihleri değerlendirilmeden ortaya konulduğu için başarılı bir siyasi hedef ve bu siyasi hedefe yönelik stratejik ve aşamalı adımlar belirlenememiştir.

Kazakistan'daki Türkiye algısı, Sovyetler Birliği tarafından şekillendirildiği için Soğuk Savaş döneminde Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ortaklıklar gündeme getirilmemeye ve unutturulmaya çalışılmıştır. Hatta Türkiye, Avrupa'daki Türk algısında olduğu gibi barbar ve medeniyetten uzak, Orta Doğulu bir ülke gibi gösterilmeye çalışılmıştır.³⁵⁵ Sovyetler Birliği'nin son döneminde yıkılmaya başlayan Sovyet ideolojisiyle birlikte eski kalıplaşmış bilgiler de yavaş yavaş yıkılmaya başlamıştır. 1991'de İzvestiya Gazetesi'nde yayınlanan bir makalenin "Türkiye'de Her Şey Var" başlığı, bu değişimin çarpıcı bir yansıması olmuştur. Bağımsızlıkla birlikte, Kazakistan'ın kendi bilgi kaynaklarıyla Türkiye'yi tanımaya başlaması Türkiye algısının olumlu yönde ani bir değişim yaşamasına neden olmuştur.³⁵⁶ Algıdaki bu hızlı değişim yüksek beklentileri de beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin Orta Asya'daki sorunlara çözüm üretebilecek güçte olduğu algısı kısa zamanda yerini Türkiye'nin sanıldığı kadar güçlü olmadığı algısına bırakmıştır.³⁵⁷ Her ne kadar Kazakistan'daki algı Türkiye ile akraba oldukları yönünde değişime uğramış olsa da Sovyetler döneminden kalma etkiler hala kendini hissettirmektedir.³⁵⁸

Kazakistan'ın işbirliği ve entegrasyon seçenekleri arasında Türkiye'nin de öncülüğünü yaptığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) da vardır. Bu örgütlerin işlevselliğinin yeterli ve uzun vadeli olmadığı görülmektedir. Bunların yanında Türk cumhuriyetleri arasındaki "Türk Konseyi" daha işlevsel yapıya sahip olabilecek

³⁵³ Erdoğan, *AB'nin Orta Asya...*, s. 32.

³⁵⁴ *Germany and Central Asia*, Federal Foreign Office, Division 607, Public Relations, Berlin, 2010, s.7.

³⁵⁵ Anar Somuncuoğlu, "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Türkiye ve Türk Algısının Geçirdiği Değişim", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, 2007, s. 42-45.

³⁵⁶ Somuncuoğlu, "Bağımsızlık Sonrası...", s.45-47.

³⁵⁷ Somuncuoğlu, "Bağımsızlık Sonrası...", s.48.

³⁵⁸ Somuncuoğlu, "Bağımsızlık Sonrası...", s.56.

bir potansiyele sahiptir. Kazakistan için Türkiye Batılı bir ülke olarak Rusya ve Çin'e karşı bir alternatif olarak görülmektedir.³⁵⁹

2. Demokrasi Adası Kırgızistan'ın Ayakta Kalma Mücadelesi ve Türkiye

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında coğrafi olarak en küçük, ekonomik olarak en zayıf ve demokratikleşme yönünde en istekli görünen Kırgızistan'dır. Aynı zamanda Kırgızistan ilk milli parayı kullanan ve ilk Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan Orta Asya Türk cumhuriyetidir.³⁶⁰

Demokratikleşme isteği ile yola çıkan Kırgızistan 20 yıllık bağımsızlık tarihi içinde iki halk hareketi yaşamış ve iki kez devlet başkanları ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği sonrasında ilk devlet başkanı olan Askar Akayev, eşinin, çocuklarının ve mensup olduğu klanın yolsuzlukları yüzünden devrilmiştir.³⁶¹ SSCB döneminde Komünist Parti ile iyi ilişkiler içinde olmayan ve hayatının büyük bir bölümünü bilimle uğraşarak geçiren Akayev, bağımsızlığın ilk yıllarında sadece Kırgızistan'da değil tüm Orta Asya'da demokratik kimliği ile tanınmıştır.³⁶² Kırgızistan'da siyasi alanda aşiretler arası bir mücadele mevcuttur ve aşiretler arası güç dengesi gözetilmeden hareket edildiği takdirde, yönetimden dışlanan aşiretler siyasi sisteme yönelik muhalefeti sertleştirmektedir.³⁶³ Akayev'in 2005 yılında devrilmesi bu durumun ilk somut örneği olmuştur. Akayev'den sonra seçilen Bakiyev de bir güneyli olarak kendi aşiretini yönetimde etkin bir konuma getirmiş ve 2010 yılında Akayev ile aynı kaderi paylaşmıştır.³⁶⁴ Kırgızistan yönetim sistemi yirmi yıl içinde üç kez değişmiş ve Kırgızistan sürekli bir geçiş dönemi yaşamıştır.³⁶⁵

Kırgızistan'ın Orta Asya'da jeopolitik anlamda kilit bir bölge olan Fergana bölgesinde olması ve Çin ile sınır komşusu olması, bu ülkeyi büyük güçler için önemli hale getirmektedir. Hem Rusya'nın hem de ABD'nin askeri üssünün bulunması bu durumun göstergesidir.³⁶⁶ Buna rağmen Kırgızistan'ın diğer Orta Asya Türk cumhuriyetleri gibi yer altı zenginliklerine sahip olmaması ve ekonomik olarak da zayıf olması, Orta Asya'daki rekabette diğer cumhuriyetlerin daha ön planda olmasına neden olmaktadır. 2010 yılında gerçekleşen

³⁵⁹ Anar Somuncuoğlu, "Bağımsız Kazakistan: Gök Bayrağın Altında 20 Yıl", *21. Yüzyıl*, S:35, (Kasım 2011), s.14.

³⁶⁰ Özcan Yeniçeri, "Kırgızistan'da Devrimden Devrime Giden Süreç", *2023 Dergisi*, S: 109, (Mayıs 2010), s.13.

³⁶¹ Yeniçeri, "Kırgızistan'da Devrimden...", s. 14.

³⁶² Burulkan Abdibaitova, "Özgür Kırgızistan 20 Yaşında", *21. Yüzyıl*, S.35, (Kasım 2011), s.18.

³⁶³ Hasan Ali Karasar, "Kırgızistan Bir Ayaklanmayı Daha Kaldırmaz", *2023 Dergisi*, S.109, (Mayıs 2010), s.16-17.

³⁶⁴ Karasar, "Kırgızistan Bir...", s. 18.

³⁶⁵ Abdibaitova, "Özgür Kırgızistan...", s.21.

³⁶⁶ Ali Asker, "Kırgızistan Yol Ayrımında: Demokrasiye mi Otoriterizme mi?", *2023 Dergisi*, S.109, (Mayıs 2010), s.25.

olaylar sonrasında Kırgızistan diğer devletlerden beklediği desteği görememiştir. Olaylar esnasında ve sonrasında Kırgızistan'ın bölge ülkelerinden, özellikle Rusya'dan istediği destek karşılıksız kalmıştır. Şanghay İşbirliği Örgütü, olayların Kırgızistan'ın iç meselesi olduğunu söylemiş, Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı (KGAT) ise kuruluş amacının, dış müdahalelere karşı güvenlik sağlamak olduğunu belirterek, Kırgızistan'daki olaylara müdahil olmak istememiştir.³⁶⁷

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan, Türkiye ve Türk dünyası için üç önemli özelliğe sahiptir. İlk olarak, Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olmayan tek ülkedir. Bu durum Kırgızistan için bir dezavantajdır fakat Türkiye ve Türk dünyası için avantaja çevrilebilir bir durumdur. Çünkü enerji kaynaklarının yokluğu ülke üzerinde küresel güçlerin siyasi ve ekonomik rekabete yönelik teşvik edici nitelikte değildir. Bundan dolayı Türkiye'nin Kırgızistan ile geliştireceği ilişkiler daha az rekabetin olduğu bir ortamda daha fazla gelişme imkânı bulabilecektir. Türkiye'nin hem Orta Asya'daki varlığı açısından hem de ikili ilişkilerin diğer Orta Asya Türk cumhuriyetlerine örnek ve özendirici olabilir.

İkinci olarak; Kırgızistan yaşamış olduğu siyasi istikrarsızlıkların ardından uluslararası alanda ekonomik ve teknik desteğe ihtiyaç duymaktadır. Uluslararası örgütlenmelerin amaçlarından birinin, sorunları çözmek olduğunu ve ancak bu şekilde etkinliklerini artırdıklarını düşündüğümüzde, Kırgızistan'daki durum Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin etkinliğini göstermesi için sorundan öte bir fırsattır.³⁶⁸ İstanbul'daki Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Toplantısı'nın 10. Zirve'de Kırgızistan'daki geçiş sürecine destek verileceği vaat edilmiştir. Sonuç bildirgesine de giren bu vaat³⁶⁹, sistemli bir şekilde uzun süreli olarak yerine getirilmelidir. Türkiye'nin bu konuda tek başına yaptığı yardımlardan ziyade, Türk cumhuriyetlerinin birlikte hareket edebilmeleri daha önemlidir, çünkü bu şekilde yıllardır istenen düzeye gelemeyen Türk cumhuriyetleri politikasında önemli bir aşama kaydedilebilir. Ayrıca Türk cumhuriyetleri arasındaki örgütlenme sürecinin dışında kalan, Özbekistan ve Türkmenistan da, Kırgızistan'daki mevcut durumun düzeltilmesinde Türk cumhuriyetlerinin sağlayabileceği başarıyı fark etmesi durumunda, örgütlenme sürecine dâhil olabilir. Bununla birlikte bu süreçte Türk cumhuriyetlerinin, özellikle Kırgızistan'ın,

³⁶⁷ *Kırgızistan'da Son Gelişmeler:Dün,Bugün,Yarın*, ORSAM, Rapor No:26, Ocak 2011, s.11.

³⁶⁸ Turgay Düğen, "Kırgızistan'a Destek Sürecinin Önemi", <http://www.21yyte.org/tr/yazi6081-Kirgizistana-Destek-Surecinin-Onemi-.html>,(14.02.2012)

³⁶⁹ 10. Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi Toplantısının Bildirisi, <http://www.mfa.gov.tr/bildiri.tr.mfa>, (20.09.2010).

“Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi”nin etkinliğine olan inancı ve güveni de artacaktır.³⁷⁰

Son olarak; Kırgızistan’ın hem Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik hem de Türk Dünyasında bir bütünleşmeye yönelik olumlu ve istekli tavrı, önemli ve teşvik edicidir. Yönetimdeki değişikliklere rağmen bu tavrın sürekliliği ve Atambayev ile birlikte daha ciddi bir şekilde dillendirilmesi görmezden gelinmemelidir

3. Bölgesel Güç Adayı Özbekistan’ın Dış Politika Tercihleri ve Türkiye

Özbekistan SSCB’nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetleri içinde Batı ile işbirliğini en çok geliştiren ülke olmuştur. Tarihi olarak kendini Timur Devleti, Şeybani Devleti ve Hive ile Buhara Hanlıklarına dayandıran Özbekistan, Orta Asya’da bölgesel liderliğe oynayan en güçlü devlettir. Özbek adı da bu tarihi geçmişe dayanmaktadır. Özbekistan’ın siyasi yapısında ve bölgesel algılamalarında bu tarihi arka planın büyük etkisi olmuştur. Özbekistan dış politikasını oluştururken Timur’un mirasçısı olduğunu unutmamıştır. Bundan dolayı Özbekistan’ın tarihi hem Özbek dış politikası hem de Türkiye ile olan ilişkilerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Altın Orda hükümdarı Özbek Han’ın 1313’te tahta geçmesinin ardından Türkistan’da Şibanlıların nüfuzu artmış ve Özbek Han’ın emrindeki tüm halklara Özbek denilmeye başlanmıştır.³⁷¹ Devletin adı da daha sonraki yıllarda Şibanlılardan dolayı Şeybani Devleti olarak geçmiştir. Özbekler 1500-1510 arasında Muhammed Şiban Han döneminde Buhara’yı ele geçirmiş ve Türkistan’da hâkimiyet kurmuşlardır.³⁷² 18. Yüzyılda Türkistan’da Hanlıklardan oluşan parçalı bir yapı ortaya çıkmıştır ama Buhara, Hive ve Hokand Hanlıklarının yöneticileri Özbekler olmuşlardır.³⁷³

Bundan sonraki süreç Türkistan hakimi Özbeklerin Rus egemenliğine girmesi süreci olmuştur ve bu süreç Özbeklerdeki Rus algısını şekillendirmiştir. 1856’da Kırım Savaşı’nı kaybeden ve Osmanlı Devleti üzerindeki yayılmacı hedeflerinde başarılı olamayan Rusya, daha zayıf olan Türkistan üzerine yönelmiş ve bu coğrafyayı işgal etmiştir. Akdes Nimet Kurat’a göre; “*Timur devrinde dünyanın en cesur ve en mükemmel ordularını kurmaya muktedir olan ahali kitlesinin barındığı Türkistan, 19. Yüzyılda en gevşek ve korkak ahali*

³⁷⁰ Turgay Düğen, “Kırgızistan’a Destek...”

³⁷¹ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 3. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006, s.175.

³⁷² İbrahim Kafesoğlu, “Ondördüncü Yüzyıldan Sonra Orta Asya’da Kurulmuş Türk Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 1. Cilt Coğrafya-Tarih, 2. Baskı, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992, s.452-453.

³⁷³ Kafesoğlu, “Ondördüncü Yüzyıldan...”, s. 453-454.

kitlesinin barındığı bir ülke derecesine inmiş bulunuyordu.”³⁷⁴ Bu tarihi travmanın izleri 1990 sonrasına kadar taşınmış ve Özbekistan’ın Rus algısını oluşturan ana damar haline gelmiştir.

Rusya ve Çin gibi bölgenin komşusu olan ve tehdit olarak algılanan devletlerle sınırı olmayan Özbekistan, jeopolitik olarak da Orta Asya’nın ortasında kendini daha güvende hissetmiştir.³⁷⁵ Orta Asya’nın en kalabalık nüfusuna sahip olan Özbekistan ABD ile geliştirdiği ilişkiler doğrultusunda güçlü bir ordu da kurmuştur. Bunlara ek olarak sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları da Özbekistan ekonomisinin güçlenmesini sağlamıştır.

Özbekistan’ın dış politikasının oluşmasında ve Özbekistan ile büyük güçler arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde birbiriyle bağlantılı olan üç etken vardır. İlk olarak Özbekistan, Türkistan tarihinde bölgenin hâkim gücüdür. Kendisini Timur’un mirasçısı olarak gören Özbekistan, Buhara, Semerkant ve Hive gibi şehirlere sahip olmasından dolayı bölgedeki medeniyet mirasına da sahip çıkmaktadır. Timur Devleti sonrasında Türkistan’daki Şeybani Devleti, Buhara Hanlığı, Hive ve Hokand hanlıkları dolayısıyla siyasi mirasa sahip olan Özbekistan, Ali Şir Nevai ve Uluğ Bey gibi alimlerle bölgedeki medeniyetin de mirasçısı olmuştur.

İkincisi, Özbekistan’ın jeopolitik konumu diğer Türk cumhuriyetlerine göre daha farklıdır. Kazakistan hem Rusya hem de Çin ile sınır komşusudur. Kırgızistan, küçük yüzölçümü ile Çin’in yanında yer almaktadır. Özbekistan ise Orta Asya’nın ortasında kalırken, komşuları tamamıyla Türk cumhuriyetlerinden oluşmaktadır. Güney sınırında Afganistan’ın yer almasına rağmen Afganistan’ın kuzeyi Özbeklerden oluşmaktadır. Bundan dolayı Özbekistan sınırlarında tarihsel ve kültürel olarak farklı kökenden topluluklar ve büyük devletler bulunmamaktadır. Bu durum Özbekistan’ı büyük devletlerin baskı ve etkisinden korurken, Özbekistan’ı da bölgenin merkez gücü konumuna getirmektedir.

Üçüncüsü ise Özbekistan’ın toplumsal yapısının ülke içindeki homojenlik ve bölgedeki diğer ülkelere dağılmış bir Özbek nüfusunun varlığıdır. Özbekistan’da nüfusun yüzde 80’ini Özbekler oluşturmaktadır. Nüfusun geri kalanı ise, yüzde 3,8 Rus, yüzde 4,9 Tacik, yüzde 3,6 Kazak, yüzde 2,5 Karakalpak ve yüzde 1,5 Tatar’dır.³⁷⁶ Özbekistan’daki

³⁷⁴ Kurat, *Rusya Tarihi...*, s.353.

³⁷⁵ Haktan Birsal, “Orta Asya Güç Mücadelesi İçinde Bağımsızlıktan Günümüze Özbekistan”, 21. Yüzyıl, S.35, (Kasım 2011), s.27-28.

³⁷⁶ Türkiye Ekonomi Bakanlığı, Özbekistan Ülke Profili, <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ülke.cfm?id=%C3%96zbekistan>, (13.01.2013); CIA The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, (12.01.2013); Ilkhamov Alisher (der.), *Ethnic Atlas of Uzbekistan*, Taşkent, Open Society, 2002; Aktaran: Çiğdem Balım, Y.Emre Gürbüz, *O’zbekistan Respublikası: “ Özbek Modeli”, Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Türk Dilli Halklar – Türkiye ile İlişkiler*, 1. Kitap, Ayşegül Aydıngül, Çiğdem Balım (Ed.), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, s.224.

etnik dağılımının yanında çevre ülkelerdeki Özbek nüfusunun varlığı da Özbekistan'ın elini bölgedeki politikaları açısından güçlendirmektedir. 30 Milyon nüfusu olan Afganistan'daki Özbek nüfusunun oranı yüzde 9 olarak tahmin edilmektedir. 5,5 milyon nüfusa sahip Kırgızistan'da yüzde 13, 17,5 milyon nüfuslu Kazakistan'da yüzde 2,8 ve 5 milyon nüfusu olan Türkmenistan'da yüzde 5 oranında Özbek yaşamaktadır.³⁷⁷ Özbek nüfusunun en önemli özelliği ise bölgedeki diğer Türk halklarına göre milli kimlik ve kültürlerini daha iyi korumuş olmalarıdır. Bundan dolayı sovyetologlar Sovyetler Birliği karşıtı olası bir Müslüman hareketin Özbekistan merkezli gelişmesini beklemişlerdir.³⁷⁸

Özbekistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler diğer Türk cumhuriyetlerinden farklı bir seyir izlemiştir. Türkiye diğer Türk cumhuriyetleriyle genel olarak olumlu ilişkiler kurmuşken, Özbekistan ile kurulan ilişkiler çeşitli krizlerle sekteye uğramış ve Türkiye'nin düzeltme çabalarına rağmen bir türlü düzeltilememiştir. Özbekistan-Türkiye ilişkilerindeki bugünkü sorunların temelinde tarihi algılar ve Özbekistan'ın diğer Türk cumhuriyetlerinden farklı olan tarihsel derinliğe sahip jeopolitik konumu bulunmaktadır. Fakat Özbekistan-Türkiye ilişkilerinin dışında Özbekistan'ın genel dış politikası diğer Türk cumhuriyetlerine göre farklıdır. Özbekistan bağımsızlığı sonrasında Rusya'ya bağlı bir dış politika geliştirmemiştir. Bunun yanında ABD ile kurduğu ilişkilerde de bir bağlılığın oluşmasını engellemiştir. Çin ile de kurulan ilişkiler ekonomik düzeyde sürekli olarak geliştirilmiştir. Bu bağlamda Özbekistan'ın Türkiye ile kurduğu ilişkileri anlamlandırabilmek için öncelikle Özbekistan'ın büyük güçlerle olan ilişkilerini incelemek gerekmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ABD Orta Asya'ya ilgisini yoğunlaştırırken ilk olarak bölgede kendisine güçlü bir ortak seçmek istemiştir. İlk başta Kazakistan ABD için en iyi seçenek olarak görülmüştür. ABD, Nazarbayev'in demokratik kimliğine vurgu yaparak, Kazakistan'ı liberal demokrasi bağlamında makbul devlet olarak göstermek istemiştir. Bu süreçte Özbekistan ise demokratik olmayan politikaları nedeniyle eleştirilmiştir. Fakat kısa bir süre içinde uygulanan politika tersine dönmüştür. Kazakistan ABD için sıradan bir Orta Asya ülkesine dönüşürken Özbekistan bölgedeki müttefik olarak seçilmiştir.³⁷⁹ 1994'ten sonra Kazakistan Rusya ile yakınlaşmaya başlarken, Özbekistan Rus korumacılığından kurtulma ve bölgesel bir güç olma yolunda kararlı olduğunu göstermiştir. Özbekistan'ın Rusya'dan bağımsız hareket etme isteği ABD'nin Orta Asya siyasetini yeniden gözden geçirmesine ve

³⁷⁷ CIA The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, (12.01.2013).

³⁷⁸ Cengiz Sürücü, "Türkiye-Özbekistan İlişkilerinin Üç Evresi", *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006*, Avrasya Üçlemesi II, Mustafa Aydın (Ed.), Ankara, Nobel Yayınları, 2007, s.348-349.

³⁷⁹ Djalili, Kellner, *Yeni Orta Asya...*, s.83.

Özbekistan'dan yana bir tercih kullanmasına neden olmuştur.³⁸⁰ 11 Eylül 2001 sonrasında ise ABD'nin Afganistan operasyonu için Özbekistan daha önemli bir ülke haline gelmiştir. Afganistan operasyonu ile birlikte Özbekistan ABD'nin askeri müttefiki olmuştur. Özbek lider Kerimov'un ülkesinde laik bir sistem istemesi ve ülkedeki şeriat yanlısı olan Özbek İslam Hareketi ve Hizbut Tahrir gibi örgütlerin varlığı, Özbekistan ile ABD'nin bölgedeki terörist gruplara karşı ortak hareket etmelerine neden olmuştur.³⁸¹ 1994'ten itibaren NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" projesinin içinde yer alan Özbekistan için 2001 sonrası ABD ile askeri müttefik olmak zor olmamıştır. Çünkü Özbek subaylar 1995'ten itibaren eğitim için ABD'ye giderken, iki ülke 1995, 1997, 1999 ve 2001 yıllarında ortak tatbikatlarda da yer almıştır.³⁸² 2002'de ABD ile Özbekistan terörizme karşı mücadelede işbirliğinin temelini oluşturan Stratejik Ortaklık Anlaşması'nı imzalamış ve anlaşma sonrası yapılan ortak bildiride iki devletin de bölgesel güvenlik ve istikrarı sağlamak için uzun vadeli taahhüde dayalı yeni bir ilişkinin kurulduğu ilan edilmiştir.³⁸³ Böylece Özbekistan dış politikasında ABD ve NATO ana eksen haline gelmiştir. ABD de Özbekistan'ın siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı üstlenmiştir. Bunun karşılığında ise Afganistan operasyonu ve bölgedeki Özbek İslam Hareketi'ne karşı düzenlenecek operasyonlar için Özbekistan'daki Hanabat askeri üssü ABD'ye verilmiştir. Anlaşmanın ardından 1500-2000 arası Amerikan askeri de üste görev almak üzere Özbekistan'a gelmiştir.³⁸⁴ Özbekistan dış politikası ABD eksenli olarak şekillenirken, Stratejik Ortaklık Anlaşması'ndaki bir madde Özbekistan'ın ABD'ye de çok güvenmediğini göstermiştir. Bu maddeye göre Özbekistan ABD'ye 180 gün önceden haber vermek suretiyle anlaşmayı tek taraflı olarak sonlandırma hakkına sahip olmuştur.³⁸⁵ ABD yapılan anlaşma ile Kerimov'un ülke içindeki otoritesini güçlendirdiğini ve ABD ile olan ilişkileri sayesinde bunu meşrulaştırdığını fark etmiştir. 2002'de ABD'de devlet kurumları tarafından hazırlanan bir rapor bunu açıkça belirtmiştir.³⁸⁶

Özbekistan'ın ABD eksenli dış politikası ve Orta Asya'daki askeri ittifakı 2005'e kadar kesintisiz devam etmiştir fakat 2005'te meydana gelen Andican olayları sonrasında Özbekistan'ın ABD ile olan ilişkileri gerilmiştir. Özbekistan'ın güneyindeki Fergana

³⁸⁰ Djalili, Kellner, *Yeni Orta Asya...*, s.83.

³⁸¹ Thomas M. Sanderson, Daniel Kimmage, David A. Gordan, "From the Ferghana Valley to South Waziristan" CSIS Report, Mart 2010, s.8.

³⁸² Djalili, Kellner, *Yeni Orta Asya...*, s.354-355.

³⁸³ Djalili, Kellner, *Yeni Orta Asya...*, s.358.

³⁸⁴ Djalili, Kellner, *Yeni Orta Asya...*, s.360.

³⁸⁵ Salih Bıçaklı, "Andijon'da Nima Boldi? Özbekistan'da Terör, Güvenlik ve Demokrasi", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, S:6, USAK, 2008.

³⁸⁶ *A Review of the State Department's Human Rights Reports from the Victims' Perspective: Hearing Before the Subcommittee on International Operations and Human Rights of the Committee on International Relations, House of Representatives, One Hundred Seventh Congress, Second Session, U.S. G.P.O, 6 Mart 2002, s. 5.*

bölgesinde Özbek İslam Hareketi ve Hizbut Tahrir gibi aşırı örgütler gücünü ve halk arasındaki desteğini artırmıştır. Mayıs 2005'e gelindiğinde Özbekistan güvenlik güçlerinin yapmış olduğu operasyonlara karşı tepkiler de büyümeye başlamıştır. 12 Mayıs 2005 gecesi silahlı ve askeri araçlara binmiş grupların Andican şehrinde bir karakola ve Savunma Bakanlığının Barakalarından birine saldırmasıyla başlayan çatışmalar 2 gün devam etmiş ve sivillerin de bu çatışmalarda hayatını kaybettiği iddia edilmiştir. Özbekistan bu olaylarda ABD'nin de etkisi olduğunu düşünerek Temmuz 2005'te Hanabad askeri üssünün boşaltılmasını istemiştir.³⁸⁷ Andican olayları sadece Özbekistan-ABD ilişkilerinin bozulmasına neden olmamıştır. Özbekistan tüm Batılı ülkelerle arasına mesafe koymuştur. Andican olaylarının ardından AB de Özbekistan'a silah ambargosu kararı almış ve Andican olaylarına karışan 12 bürokrata bir yıl süreyle vize verilmemesine karar vermiştir.³⁸⁸

Özbekistan bu tarihten itibaren ABD ile daha mesafeli ilişki kurmaya başlamıştır. Ortak operasyonların devam etmesine rağmen Hanabad üssü tekrar açılmamıştır. Özbekistan, ABD'ye tepki olarak 2006 ve 2007'de ŞİÖ'nün askeri tatbikatlarına katılmıştır, fakat 2007'den sonra gerçekleşen hiçbir tatbikata katılmamıştır.³⁸⁹ Batı ile kısa süreli bozulan ilişkiler tekrar düzeltilmesine rağmen Özbekistan dış politikasında Kerimov iktidarını sarsacak hiçbir müdahaleye müsaade etmeyeceğini göstermiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Kerimov için önemli olan iç istikrarın ve kendi iktidarının devamı, dış politikadaki her türlü ikili ilişkinin önünde gelmiştir.

Kerimov'un Rusya ve Çin ilişkileri birlikte değerlendirilebilir çünkü her iki ülke de bölgede mesafeli durulan, ancak Batı ile ilişkilere alternatif oluşturması sebebiyle belirli bir düzeyde tutulan ve fırsat olarak görülen ilişkiler olmuştur. Özbekistan'ın Rusya ile ilgili jeopolitik algısı tamamen bir tehdit algılaması olmuştur. Özbekistan Rusya'yı hakimiyetinden kurtulduğu düşman olarak görmüş ve bundan dolayı Rusya ile hiçbir entegrasyon sürecine yakın durmamıştır.³⁹⁰ İşbirliği süreçlerine girmiş ancak bunun iki eşit devlet statüsünde gerçekleştiği vurgusunu yapmıştır. Kerimov'a göre Rusya hala yayılmacıdır³⁹¹ ve BDT de dahil olmak üzere Rusya'nın öncülüğündeki entegrasyon süreçleri Rusya'nın eskiye dönme arzusundan kaynaklanmıştır.³⁹² Kerimov Rusya'nın bölgeye yaklaşma projelerine, "*Biz Boris Yeltsin'in eski birliği yeniden kurmaya kalkışmak bir faciaya dönüşecektir düşüncesine*

³⁸⁷ Bıçakçı, "Andijon'da Nima Boldi?...", s.13-17.

³⁸⁸ Bıçakçı, "Andijon'da Nima Boldi?...", s.17.

³⁸⁹ Ainur Nogayeva, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, USAK, Ankara, 2011, s.253.

³⁹⁰ Nazım Cafersoy, "Bağımsızlık ve Güvenlik Gölgesinde Rusya-Özbekistan İlişkileri (1991-2001)", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.3, (Sonbahar 2001), s.181.

³⁹¹ İslam Kerimov, *Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde*, Ankara, Bilig, 1997, s.58.

³⁹² Kerimov, *Özbekistan...*, s.59-60.

katılıyoruz” diyerek görüşlerini açıkça beyan etmiştir.³⁹³ Kerimov Avrasya Birliği projesini de eskiye giden bir yol olarak görmüş,³⁹⁴ Türkistan bütünleşmesine karşı bir entrika olarak yorumlamıştır.³⁹⁵ Kerimov’a göre bölgedeki birçok sıkıntının kaynağı Sovyetler Birliği olduğu gibi bölgedeki terör sorunu da Sovyet politikalarının bir sonucudur. Sovyetlerin din karşıtı politikaları bölgedeki dini grupların radikalleşmesine ve siyasi bir cephe haline gelmesine neden olmuştur.³⁹⁶ Bu bağlamda Kerimov’un oluşturduğu dış politika yaklaşımında ŞİÖ ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı (KGAT) üye olunan, fakat etkin olmaya gerek görülmemeyen örgütler olmuştur. Bu algının en somut adımı Haziran 2012’de ortaya çıkmıştır. Özbekistan KGAT üyeliğini askıya almak istediği beyan etmiş, Aralık 2012’de gerçekleşen KGAT zirvesinde bu talep kabul edilmiştir.³⁹⁷

Özbekistan dış politikasında Türkiye’nin durduğu yer Batı ile benzerlikler gösterse de önemli farklılıklar da vardır. Benzerlikler açısından bakıldığında Türkiye, Özbekistan için Soğuk Savaş sonrası yakınlaşılması gereken, laik ve batılı bir model olmuştur. Ayrıca terörle mücadele konusunda deneyimli bir NATO ülkesi olarak Türkiye’nin askeri rolü de Özbekistan için işbirliği gerekçesi olmuştur. Fakat tıpkı ABD ve diğer Batılı ülkelerin, Kerimov yönetimini demokratikleşmesi konusunda uyardıkları gibi Türkiye’nin de Özbekistan’da demokratikleşmenin gerekliliğini savunması, Özbekistan-Batı ilişkilerinde olduğu gibi Özbekistan-Türkiye ilişkilerinin de kopmasına neden olmuştur.³⁹⁸ Farklılık ise Türkiye ile Özbekistan’ın ortak tarih ve kültüre sahip olmalarından kaynaklanmıştır. Bunun olumlu bir tarafı olduğu gibi Özbekistan için olumsuz bir tarafı da olmuştur. Öncelikle Türkiye Batı’ya göre Özbekistan ile ilişki kurarken kullanabileceği ortak bağlar vardır. Bu bağlar devlet başkanlar nezdinde samimi ilişkilerin, “kardeşlik” vurgusuyla oluşmasına yardımcı olmuştur. Özbekistan Orta Asya’da tarih boyunca egemen olan devletlerin mirasçısı olarak Türkiye’yi bir dost olarak gördüğü gibi bir rakip olarak da görmektedir. Türkiye’nin Türk cumhuriyetlerindeki lider rolüne karşılık Özbekistan da Orta Asya’da tarihi kökleri, büyük nüfusu, enerji kaynakları ve askeri gücüyle lider olabilecek bir ülke konumundadır. Bu bağlamda Türkiye-Özbekistan ilişkileri siyasi ve ekonomik olarak, bu “kardeş ülke” söylemleriyle başlamış, Türkiye’nin laik bir Batı ülkesi olması nedeniyle gerekli görülmüş, fakat Kerimov iktidarını zayıflatacak demokratikleşme yönünde söylemleri ve Orta Asya’da

³⁹³ Kerimov, *Özbekistan...*, s.64.

³⁹⁴ Karasar, Kuşumbayev, *Türkistan Bütünleşmesi...*, s.53.

³⁹⁵ Karasar, Kuşumbayev, *Türkistan Bütünleşmesi...*, s.59.

³⁹⁶ Kerimov, *Özbekistan...*, s.41.

³⁹⁷ “Özbekistan’ın KGAÖ üyeliği sona erdi”, <http://www.zaman.com.tr/dis-haberler/ozbekistanin-kgao-uyeligi-sona-erdi/2030653.html>, (12.01.2013).

³⁹⁸ Sürücü, “Türkiye-Özbekistan...”, s.366.

rekabet algısıyla zaman zaman ilişkiler gerilmiştir. Özbekistan-Türkiye ilişkileri açısından en önemli etken ise Kerimov'un, Türkiye'nin Özbekistan'ın içişlerine karıştığı algısıyla hareket etmesi olmuştur.

4. Türkmenistan'ın Tarafsızlık Statüsünde Türkiye'nin Yeri

Türkmenistan Hazar Denizi'nin doğu kıyısında, Afganistan ve İran'ın kuzeyinde Kazakistan ve Özbekistan'ın güneybatısında yer alan, yüzde 85'ini Türkmenlerin oluşturduğu yaklaşık 5 milyon nüfusa sahip bir Orta Asya ülkesidir. Nüfus içinde Türkmenlerden sonra gelen en büyük grup ise yüzde 5 ile Özbeklerdir. Bulunduğu jeopolitik konumunda 488,100 kilometre kare yüzölçümüne sahip olan Türkmenistan, sahip olduğu tahmin edilen 7,5 trilyon metre küp doğalgaz rezervi ile dünyada en fazla doğalgaz rezervine sahip 7. ülkedir.³⁹⁹ Az nüfusu, jeopolitik konumu ve sahip olduğu enerji kaynaklarının varlığı, Türkmenistan'ın dış politikasında belirleyici olmuştur. İçerideki istikrarı korumak ve sahip olduğu petrol ve doğalgaz ile ekonomisini geliştirmek isteyen Türkmenistan, 12 Aralık 1995'te BM'nin tarafsız ülke statüsüne kabul edilmiştir. Böylece Türkmenistan, bölgesel ve küresel anlamda bütün siyasi ve askeri örgütlere karşı mesafeli bir politika benimsemiştir. Türkmenistan tarafsızlık statüsü ile Afganistan'daki savaş, Özbekistan'daki iç karışıklıklar ve bölgedeki aşırı dinci akımların hedefinden de korunmuş olmuştur.⁴⁰⁰

Türkmenistan kendini bağımsız bir enerji ihracatçısı olarak görmüş ve buna uygun bir dış politika yaklaşımı oluşturmuştur.⁴⁰¹ Türkmenistan'ın dış politikasında ülkedeki iktidara yönelik söylemler geliştirmeyen ve Türkmenistan'dan enerji ithalatı yapabilecek ülkeler önemli ortak ülkeler olarak kabul edilmiştir. Doğu'da dünyanın en büyük nüfusu ile sanayileşme atılımı gerçekleştiren Çin, kuzeyde enerji taşınmasında gerekli altyapıya sahip Rusya, batı'da ise Avrupa'ya enerji koridoru olabilecek Türkiye, Türkmenistan'ın dış politikası için önemli seçeneklerdir. Güneyde Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusuna ulaştırılacak, TAPI olarak adlandırılan boru hattı projesiyle ilgili önemli

³⁹⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, (13.01.2013).

⁴⁰⁰ İsmail Birer, Bircan Dokuzlar, "Türkiye-Türkmenistan ilişkileri", *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006*, Avrasya Üçlemesi II, Mustafa Aydın (Ed.), Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s.329.

⁴⁰¹ Şatlık Amanov, "Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinin Siyasi, Güvenik ve Kültürel Açılardan Analizi ve Gelecek İçin Öngörüler", *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Haydar Çakmak*, M. Seyfettin Erol (Ed.), Ankara, Barış Kitapevi, 2013, s.166.

gelişmelere de vardır.⁴⁰² Fakat bu projenin hayata geçmesi için Afganistan ve Pakistan'daki güvenlik sorunlarının aşılması gerekmektedir.

Rusya Türkmenistan'ın dış politika yaklaşımına uygun olarak Türkmenistan ile enerji ağırlıklı ilişkiler yürütmüştür. Türkmenistan ilk devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı döneminde, Rusya ile yapılan anlaşma ile ülkede üretilen gazın bin metreküpü 44 dolardan Rusya'ya satılması kabul edilmiştir. Bu anlaşma ile Türkmenistan 200 milyar dolar kar elde ederken, Rusya 300 milyar dolar kar sağlamıştır. Bunun yanında anlaşma gereği Rusya paranın yarısını nakit olarak verirken, geri kalan yarısını da Rus mallarıyla tahsis edilmesi Türkmenistan tarafından kabul edilmiştir.⁴⁰³

Çin ise Türkmenistan'ın dış politikasındaki enerji ağırlıklı yerini her geçen gün güçlendirmiştir. 2009'da inşası biten ve faaliyete başlayan Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı ile 2012'ye kadar toplamda 30 milyar metreküp doğalgaz taşınmıştır. Haziran 2012'de iki ülke arasında imzalanan yeni bir anlaşmaya göre taşınacak doğalgazın 2015'te 40 milyar metreküpe, sonraki yıllarda ise 60 metreküpe çıkarılmasına karar verilmiştir. Bunun yanında Türkmenistan 2007'de Çinli bir şirkete doğalgaz arama izni vermiştir ki, böylece Türkmenistan ilk kez bir yabancı şirkete doğalgaz arama izni vermiştir. Çin Kalkınma Bankası da 2011'de Türkmenistan'daki doğalgaz arama faaliyetleri için 8,1 milyar dolar kredi vermiştir.⁴⁰⁴ Çin, Türkmenistan için enerji tüketimi ile en önemli ticaret ortağı konumundadır.

ABD ise Türkmenistan'daki doğalgazın Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint okyanusuna inmesini istemiştir. 1996 yılında Afganistan'a gelen ABD'nin Güneydoğu Asya'dan Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Robin Raphel, "*Afganlıları bir araya getirip konuşurmak için buradayım*" demiştir, fakat o dönemde ABD Taliban'a Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan üzerinden Pakistan'a doğalgaz taşıyacak, Amerikan Petrol Devi Unocal tarafından inşa edilecek boru hattı teklifini götürmüştür.⁴⁰⁵ 1997'ye kadar Afganistan'da Taliban yönetimi ile iyi ilişkiler kurarak, bu boru hattının oluşumunu sağlamak isteyen ABD, Taliban ile ilişkilerin bozulması ve ardından 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Afganistan'ın savaş alanına dönmesiyle bu proje askıya alınmıştır. 2011 ve 2012'de bu projenin tekrar gündeme gelmesine rağmen Afganistan'da barış ve istikrar sağlanmadan bu projenin ilerlemesi zordur.

⁴⁰² "TAPI Pipeline Gas Sale Agreement Signed", <http://www.thehindu.com/business/Economy/article3449588.ece>, (13.01.2013).

⁴⁰³ Dikkaya, *Orta Asya ve Kafkasya...*, s.277.

⁴⁰⁴ "Çin, Türkmenistan ile yeni doğalgaz anlaşması imzaladı", <http://enerjienstitusu.com/2012/06/07/cin-turkmenistan-ile-yeni-dogalgaz-anlasmasi-imzaladi/#more-26479>, (13.01.2013).

⁴⁰⁵ Ahmed Raşid, *Taliban, İslamiyet Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Everest Yayınları, Kasım 2001, 71.

Türkmenistan, Türkiye ile olan ilişkilerini ise en kalıcı ve istikrarlı ilişkilerden biri olarak görmüştür. Enerji alanında sürekli konuşulan, ancak hayata geçirilemeyen Türkmen gazının Türkiye'ye ulaşması projesi hayata geçmese de, ticaret, finans, eğitim ve turizm alanında sürekli olarak ilerleyen ilişkiler, Türkiye'yi enerji ithalatı olmadan Türkmenistan dış politikasında önemli bir konuma taşımıştır.⁴⁰⁶ Türkmenistan enerji kaynakları dış politikasında hem başarının hem de sorunların kaynağı haline gelmiştir. Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının paylaşımı konusundaki sorun iki ülke arasındaki ilişkilerin dönem dönem gerilmesine neden olmuştur.⁴⁰⁷ Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki anlaşmazlık Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir, çünkü Azerbaycan'dan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıyla Türkiye'ye gelecek olan doğalgazın, Türkmenistan'dan da Hazar üzerinden tankerle desteklenebileceği beklenmiştir. Bu durum Orta Asya'da enerji alanında Rusya'nın tekelini kıracak bir proje olduğu için Batı tarafından da desteklenmesi beklenmiş, fakat bu proje gerçekleştirilememiştir.⁴⁰⁸ Hem Türkmenbaşı'nın hem de şimdiki Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un seçildikten sonra ilk resmi ziyaretlerini Türkiye'ye yapmış olmaları, bu ayrıcalığı göstermiştir.⁴⁰⁹ Türkiye ile Azerbaycan arasında sık sık dile getirilen "iki devlet bir millet" söylemi Türkiye-Türkmenistan ilişkileri için de geçerli bir slogan haline gelmiştir.

B. Davutoğlu Dönemi Öncesi Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinin Genel Durumu

Davutoğlu dönemi öncesi Türkiye'nin izlediği Orta Asya politikaları dönemsel olarak ayrılacak olursa dört farklı dönemde incelenebilir. Bunlardan ilki, bağımsızlık sürecinin yaşandığı ve Türkiye'nin bölge ülkelerine yakınlaşmakta kararsız kaldığı 1989-1991 arası dönemdir. İkinci dönem ise, 1991-1993 arası dönemdir ki, bu dönemde siyasi hedefler planlı bir şekilde oluşturulmamıştır fakat liderlerin inisiyatifiyle bir yakınlaşma ve bütünleşme süreci başlatılmıştır. Üçüncü dönem ise bölgede Rus etkisinin kabul edildiği, hayal kırıklığının yaşandığı, 1993-1995 arası dönemdir.⁴¹⁰ 1995-2003 arası dönem ise durgunluk dönemidir. Bu dönemde ilişkiler devam etmiş fakat karşılıklı olarak oluşan hayal kırıklığı

⁴⁰⁶ Amanov, "Türkiye-Türkmenistan...", s.165.

⁴⁰⁷ Tuğçe Varol Sevim, "Türkiye Türkmen Gazını Ancak Uzaydan Alabilir", <http://www.21vyte.org/tr/yazi6741-Turkiye-Turkmen-Gazini-Ancak-Uzaydan-Alabilir.html>, (01.03.2013).

⁴⁰⁸ Varol, "Türkiye Türkmen..."

⁴⁰⁹ Amanov, "Türkiye-Türkmenistan...", s.167.

⁴¹⁰ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 371-372.

ortamı ve tarafların dış politika farklı yönelişler yaşadığı bir dönemdir. Türkiye bu dönemde AB hedefine yönelmişken Türk Cumhuriyetleri ABD ve Rusya arasında tercih yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde Rusya'nın ekonomik ve siyasi krizleri aşarak yeniden toparlanmaya başlaması Türk cumhuriyetlerinin Rusya ile yeniden yakınlaşmasının en önemli etkeni olmuştur. Bu süreçte Türkmenistan iki taraf arasında kalmak yerine 1995'te BM'nin tarafsızlık statüsündeki ülkesi olarak kabul edilmiş, Özbekistan ise ABD ile ilişkilerini geliştirerek Rusya'nın etki alanından çıkmaya çalışmıştır. Kazakistan Rusya ile yeniden ekonomik ve siyasi entegrasyon sürecini başlatırken Kırgızistan demokratikleşme çabaları, siyasi ve ekonomik krizlerle boğuşmak zorunda kalmıştır.

İlk olarak Moskova'daki yönetimin Kazakistan Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne bir Rus'u atamasıyla başlayan "Jeltoksan Olayları", milliyetçi öğrenci hareketleri ve Ermenistan sorunundan dolayı Azerbaycan'da da benzer olayların yaşanması ülkelerin bağımsızlık süreçlerini başlatmıştır. Türkiye olaylara ilk başta temkinli yaklaşmıştır, ancak 1991 yılına gelindiğinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal, SSCB ziyareti sırasında sadece Moskova'yı değil, Kazakistan ve Azerbaycan Birlik Cumhuriyeti'ni de ziyaret etmiştir.⁴¹¹

Bağımsızlıkların tanınmasının ardından Türkiye, bölgeye siyasi bir heyecanla ve uzak hedefleri gösteren söylemlerle girmiştir. Eylül 1991'de Orta Asya'da incelemeler düzenlemek üzere bir heyet oluşturulmuştur. Bilal Şimşir, Kurtuluş Taşkent ve Halil Akıncı oluşan heyet 12-17 Eylül arasında, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir. 28 Şubat – 6 Mart 1992 tarihleri arasında da Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin bölge ülkelerine ziyaretlerde bulunmuştur.⁴¹² Karşılıklı olarak Türk Cumhuriyetlerinden liderler de Türkiye'ye gelmişlerdir. Eylül 1991'de Nazarbayev'in Ankara ziyareti sırasında "21 Yüzyıl Türk Yüzyılı olacak" demesi büyük heyecan yaratmıştır.⁴¹³ Demirel'in 27 Nisan-3 Mayıs 1992'de Orta Asya ziyareti sırasında Türkiye 1,1 milyar Dolarlık ithalat kredisi ve yardım sözü vermiştir. Bunun yanında Demirel, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin, ticarete Ruble'yi terk etmelerini, Latin alfabesine geçmelerini ve enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden geçirilmesi gerektiğini söyleyerek açıkça Rusya'yı karşısına almıştır.⁴¹⁴ İlişkilerin geliştirilmesi için oldukça olumlu adımlar olarak görülen bu politikalar, iyi yönetilememiştir. 30-31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da düzenlenen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde Kazakistan ülkesindeki Rus azınlıkları dikkate alarak,

⁴¹¹ Çaman, Efe, "Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politika'nın Yönelim Sorunsalı", *Avrasya Dosyası*, Türk Dünyası-Çin, C.12, S.1, 2006, s. 191.

⁴¹² Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 376.

⁴¹³ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 380.

⁴¹⁴ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 384.

etnik ve dini söylemlerden kaçınmıştır. Yine Rus nüfusunun yarattığı endişeden dolayı, Kıbrıs meselesine destek vermemiştir. Türk Dünyasının ortak sorunlarından bir olarak görülen Karabağ meselesinde de, Rusya'yı kızdırmak istemeyen Orta Asya ülkeler, Türkiye ve Azerbaycan'a destek vermemişlerdir.⁴¹⁵ 1994 yılında düzenlenen 2. Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde de Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey'in milliyetçi söylemleri diğer ülkeleri rahatsız etmiştir. Elçibey'in milliyetçi ve Rusya karşıtı biri olarak bir darbeye devrilmesi de, diğer ülkeler tarafından ders olarak algılanmıştır.⁴¹⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de ilk yıllarda heyecanlı konuşmalara konu olan Orta Asya Türk cumhuriyetleri, 1995'e gelindiğinde önemini yitirmiştir. 1997 yılı da Türk diplomasisinin ağır darbeler aldığı bir yıl olmuştur. AB üyelik sürecinden dışlanan Türkiye, Kuzey Irak operasyonları ve İsrail'e yakınlaşması nedeniyle İKÖ tarafından kınanmıştır. TBMM'deki dış politika üzerine yapılan konuşmalarda da DSP adına konuşan Bayram Fırat Dayanıklı'nın rutin bir ziyaret gezisini belirtmesinin dışında, Türk Cumhuriyetleri'nin adı bile geçmemiştir.⁴¹⁷ 2001 yılında Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise, Meclis'te yaptığı konuşmada, Türkiye ve Türk cumhuriyetleri arasındaki ekonomik gerilemeyi, Türk diplomasisinin başarısızlığına değil, Türk cumhuriyetlerinin ekonomik gerilemesine bağlanması gerektiğini, ayrıca Rusya'nın Türk cumhuriyetlerini terk edip çıktığının sanılmamasını, bu ülkelerin nüfuslarının yüzde 35-40'ının zaten Rus olduğunu hatırlatarak, Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerde Rusya'nın hala birinci aktör olmasının normal karşılanması gerektiğini belirtmiştir.⁴¹⁸ Halbuki durum İsmail Cem'in söylediği gibi değildir. Orta Asya'daki Rus algısı değişim göstermekle beraber Türk cumhuriyetleri ile sıkı ilişkilerin kurulmasına müsait bir siyasi boşluk da oluşmuştur. Rusların en yoğun yaşadığı Kazakistan'da bağımsızlığın ilk yıllarında yaklaşık yüzde 40 civarında olan Rus nüfusu 1997'ye kadar Kazakistan'dan Rusya'ya gerçekleşen göçler ile yüzde 14 oranında düşmüştür.⁴¹⁹ Diğer Türk cumhuriyetlerinde, Kırgızistan'da yüzde 20, Özbekistan'da yüzde 14, Türkmenistan'da ise yüzde 4 civarında Rus azınlık yaşamaktadır.⁴²⁰ Kazakistan ve Kırgızistan ülkelerindeki Rus nüfusunun yanında güvenlik endişeleriyle birlikte Rusya ile yakın ilişkiler kurmuşlardır fakat bu Özbekistan ve Türkmenistan için tam anlamıyla geçerli değildir. Kazakistan'ın yanında Kırgızistan da

⁴¹⁵ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s.390.

⁴¹⁶ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s.397.

⁴¹⁷ Yenigün, M. Cüneyt, *Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika Belgeler-Yorumlar*, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.501.

⁴¹⁸ Yenigün, *Soğuk Savaş...*, s. 502.

⁴¹⁹ İlyas Kamalov, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011, s.55.

⁴²⁰ Cia factbook, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_cas.html, (02.02.2013).

güvenlik gerekçeleriyle Rusya ile ortak hareket etmeye çalışmaktadır. Kırgızistan, Kazakistan gibi Rusya ile ortak bir sınıra sahip değildir ancak küçük ve ekonomik olarak zayıf bir ülke olan Kırgızistan, Çin sınırında yer almasından dolayı, Rusya ile hareket etmeyi bir güvence olarak görmektedir. Özbekistan'ın Rusya ile ilgili jeopolitik algısı tamamen bir tehdit algılamasıdır. Özbekistan Rusya'yı hakimiyetinden kurtulduğu bir düşman olarak görmekte ve bundan dolayı Rusya ile hiçbir entegrasyon sürecine yakın durmamaktadır.⁴²¹ İşbirliği süreçlerine girmekte ancak bunun iki eşit devlet statüsünde gerçekleştiği vurgusunu yapmaktadır. Kerimov'a göre Rusya hala yayılmadır⁴²² ve BDT de dahil olmak üzere Rusya'nın öncülüğündeki entegrasyon süreçleri Rusya'nın eskiye dönme arzusundan kaynaklanmaktadır.⁴²³ Kerimov Rusya'nın bölgeye yaklaşma projelerine, "*Biz Boris Yeltsin'in eski birliği yeniden kurmaya kalkışmak bir faciaya dönüşecektir düşüncesine katılıyoruz*" diyerek görüşlerini açıkça beyan etmektedir.⁴²⁴ Kerimov, Avrasya Birliği projesini de eskiye giden bir yol olarak görmekte,⁴²⁵ Türkistan bütünleşmesine karşı bir entrika olarak yorumlamaktadır.⁴²⁶ Kerimov'a göre bölgedeki birçok sıkıntının kaynağı Sovyetler Birliği olduğu gibi bölgedeki terör sorunu da Sovyet politikalarının bir sonucudur. Sovyetlerin din karşıtı politikaları bölgedeki dini grupların radikalleşmesine ve siyasi bir cephe haline gelmesine neden olmuştur.⁴²⁷ Özbekistan'ın Rus algılaması Orta Asya'yı anlamak için önemlidir, çünkü Özbekistan gerek Türk Cumhuriyetleri'nin ortasında yer alan, diğerlerine göre daha az riskli bir coğrafyaya sahip, nüfus olarak daha homojen ve yoğun, kültürel anlamda daha az tahribata maruz kalmış bir ülkedir. Bundan dolayı Rusya'nın üzerinde herhangi bir araçla baskı kurması zor olan ve kültürel kimliğini koruyabilmiş bir bölgenin Rus algısını yansıtması açısından daha yalındır. Türkmenistan ise 1995'te aldığı BM tarafsızlık statüsünü dış politikasının merkezine oturtturarak güvenliğini sağlamış ve ne Rusya ile ne de Orta Asya devletleri ile bütünleşme süreçlerine girmemiştir. 1881'de Göktepe Kalesinde Ruslara karşı son direnişlerini gerçekleştirirken yaklaşık 14 bin şehit veren Türkmenlerin⁴²⁸ Rus algısı da çok olumlu değildir. Türkmenistan'ın bu yaklaşımında da tarafsızlık statüsünden kaynaklanan güven yatıyor olabilir. Türkmenistan'ın Rus algısı,

⁴²¹ Nazım Cafersoy, "Bağımsızlık ve Güvenlik Gölgesinde Rusya-Özbekistan İlişkileri (1991-2001)", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.3, (Sonbahar 2001), s.181.

⁴²² İslam Kerimov, *Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde*, Ankara, Bilig, 1997, s.58.

⁴²³ Kerimov, *Özbekistan...*, s.59-60.

⁴²⁴ Kerimov, *Özbekistan...*, s.64.

⁴²⁵ Hasan Ali Karasar, Sanat Kuşumbayev, *Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001*, İstanbul, Ötüken, 2009, s.53.

⁴²⁶ Karasar, Kuşumbayev, *Türkistan Bütünleşmesi...*, s.59.

⁴²⁷ Kerimov, *Özbekistan...*, s.41.

⁴²⁸ Hugh Pope, Evlad-ı Fatihan Türki Dünyanın Yükselişi, İstanbul, Özkaraçan Matbaacılık, 2005, s.197.

Avrasya Birliği'ne karşı Özbekistan ile benzer tepkileri vermesinden de okunmaktadır. Türkmenistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Niyazov, Avrasya Birliği'ni "Prematüre, gereksiz ve ayrılıkçı" olarak nitelendirmiştir.⁴²⁹ Türkiye-Türk cumhuriyetleri ilişkileri kurulurken Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde Rus algısı ve etkisi Türkiye'ye imkan sağlayabilecek durumda olmuştur. Bundan dolayı Türk dış politikasının 2000'lere gelindiğinde Türk cumhuriyetleri politikalarında başarılı olduğunu, fakat Rusya'nın bölge üzerindeki etkisinden dolayı vazgeçilmesi gerektiğini söylemek, dış politikada Türkiye'nin çıkarlarına uygun bir söylem olmamıştır.

Türkiye'nin Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine yönelik politikaları 1990-2002 yılları arasında umutlar, hayaller, heyecanlar ve büyük projeler arasında dalgalı bir dönem geçirmiş, önemli adımların atılmasına rağmen beklenen faydayı sağlayamamıştır. 11 Eylül 2001 sonrası dönemde ise; hem küresel çapta yaşanan değişim hem de Türk dış politikasının yaşadığı değişim, Türkiye'nin Orta Asya politikalarında da bir değişimin ve yenilenme sürecinin beklenmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, Orta Asya  lkeleri de, artık yeni bağımsızlığını kazanan tecrübesiz devletler değildir ve kendilerine ait politikalar geliştirme çabası içindedirler.

Bağımsız Türk cumhuriyetleri ya da daha geniş bir coğrafi algılamayla Türk dünyası, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türk dış politikasının gündemine, heyecanlı söylemlerle düşmüştür. Girmiştir yerine düşmüştür diyebiliriz çünkü bu gündem Türk dış politikasını hazırlıksız yakalamıştır. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye için, ani olan dağılma süreci sonunda bağımsızlıklarını ilan eden Türk cumhuriyetleri Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye hatta Türk dünyası söylemini benimseyerek hızlı bir bütünleşme sürecine hazır olduklarını ya da buna razı olduklarını göstermişlerdir. Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasında çeşitli alanlardaki anlaşmalarla ve kalabalık ziyaretlerle başlayan ilişkiler, geleceğe yönelik bilinçli bir stratejinin değil dünyadaki değişimin sonucu ortaya çıkan Türk dünyası heyecanını siyasi ve ekonomik zemine oturtma çabasıdır. Bu çaba duygusal yoğunluğun daha fazla yaşandığı bir dönemi ortaya koymuştur. Bu durumu Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgeye giden dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, gerçekleştirdiği ziyaretler sonrasında Türk cumhuriyetleriyle ilgili olarak, "*H l  dilsiz gibi birbirlerinin yüzlerine baksalar bile, birbirlerini kucaklayacak kadar, hem sağduyuya hem de hisse sahiptirler.*" diyerek⁴³⁰ ülkeler arasındaki duygusal durumu tarif etmiştir. Bunun yanında ülkeler arasında işbirliği için yeterli

⁴²⁹ Karasar, Kuşumbayev, *Türkistan Bütünleşmesi...*, s.56.

⁴³⁰ Turgut, *Adriyatik'ten Çin Seddi'ne...*, s.83.

ekonomik, siyasi ve stratejik planlamanın olmadığı da hissiyata yapılan vurgunun yoğunluğundan çıkarılabilmektedir.

Türk dünyası heyecanı ile takip edilen siyaset Türk cumhuriyetlerine yönelik toptancı politika üretilmesine, yani bu ülkelerin hepsinin bir arada değerlendirilmesine ve hep bir arada düşünülerek politika üretilmesine neden olmuştur. Türk dünyası'nda bir bütünleşme stratejisi çerçevesinde izlenen bir siyasetin yokluğu bütüncül tarzdaki politikayı havada bırakmıştır. Geleceğe yönelik uzun vadeli planlarla hareket edilmediği sürece bütünleşme yönündeki söylemler yalnızca bölgeye yönelik politika geliştiren diğer devletleri endişeye sevk etmiş ve Türkiye'nin politikalarının şüpheyle karşılanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin her birinin kendine özgü tarihsel, ekonomik ve sosyal koşulları da göz ardı edilmiştir. Türkiye'nin Orta Asya politikaları ele alınırken devletlerin özgün koşulları ele alınmamış, yalnızca Türkiye'nin Orta Asya veya Türk cumhuriyetleri politikaları şeklinde bir değerlendirme yolu tercih edilmiştir. Bu yöndeki değerlendirmelerin gerekliliği Türk dünyasında bütünleşme stratejileri bağlamında gerekli olmakla birlikte, ikili ilişkilerin değerlendirilmemesi bölgeye yönelik politikaları ve analizleri eksik bırakmaktadır.

C. Davutoğlu Dönemi Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkilerindeki Gelişmeler

Davutoğlu dönemi Türkiye ile Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler 2003-2006 arası karşılıklı olarak yeniden tanışma dönemi şeklinde geçmiştir. 1995 sonrası bozulan ilişkilerin yeniden geliştirilmesi için bu üç yıllık dönem içinde karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir. Bu ziyaretler ile AK Parti hükümeti Türk cumhuriyetleri ile yeni bağlantılar kurarken Türk cumhuriyetleri de Türkiye'deki yeni hükümeti tanımaya başlamışlardır. 2006'da 2001'den itibaren yapılmayan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Zirvelerinin yeniden başlamasıyla birlikte Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.

1.Siyasi İlişkiler

2003 sonrası dış politikadaki atılım ilk günlerinden itibaren kendini göstermiştir. Özellikle yurtdışı ziyaretleri farklı makam ve kanallarla geliştirilmiştir. Orta Asya'ya ilk ziyaret ise 7-11 Ocak 2003 tarihlerinde Recep Tayyip Erdoğan'ın henüz başbakan olmadan önce, AK Parti Genel Başkanı sıfatıyla gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur. Azerbaycan,

Kazakistan ve Türkmenistan'ı kapsayan bu ziyarete İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Kültür Bakanı Hüseyin Çelik ve birçok iş adamı ile gazeteci katılmıştır.⁴³¹ Bu ziyaret yeni hükümetin Orta Asya tanışma ziyareti niteliğinde olmasına rağmen kalabalık bir kadro ile gidilmesi Orta Asya'dan beklentilerin de yüksek olduğunu göstermektedir. Ziyarete gidenler arasında enerji bakanının, kültür bakanının ve iş adamlarının bulunması, bu ülkelerle sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkileri güçlendirmenin ve enerji alanında işbirliğinin hedeflendiğini de göstermektedir.

Bu ziyaretten yaklaşık altı ay sonra Türk cumhuriyetleri ve Türkiye Bişkek'teki ECO'nun 13. Dönem konsey toplantısında bir araya gelmiştir. Bu toplantıya ise Türkiye'yi temsilen Başbakan Yardımcısı Abdüllatif Şener katılmıştır.⁴³² ECO zirveleri Türk cumhuriyetlerinin toplantı zeminlerinden birini oluşturarak ikili ilişkilerin de sıcak kalmasını sağlamıştır.

Türkiye ile Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında 2006 sonrası başlayan yeni dönemde siyasi ilişkiler iki farklı zeminde gelişme göstermiştir. Türkiye ile ikili ilişkilerin yeniden gelişmesiyle birlikte Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Zirveleri de yeniden başlamış ve bu zirveler kurumsallaşma sürecine girerek ülkeler arasındaki siyasi ilişkiler için yeni bir zemin oluşturmuştur.

a. İkili İlişkiler

Türkiye ile Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler Türk Konseyi zemininde ortak bir görünüm oluştururken ikili ilişkilerde farklılıklar mevcuttur. Her ülkenin Türkiye ile ilgili algısı ve dış politikasında Türkiye'ye ayırdığı yer farklı ilişkilerin oluşmasına neden olmuştur. Bundan dolayı ikili ilişkileri bütüncül bir yaklaşımla incelemek mümkün değildir.

Türkiye'nin Orta Asya politikaları kurulan iyi ilişkilerin sürekliliği ve etkinliği açısından en önemli ülke Kazakistan'dır. Kazakistan kendi içindeki siyasi ve ekonomik istikrarını güçlendirmesi ve eş zamanlı olarak uluslararası alanda daha etkin bir ülke olmaya başlaması Türkiye ile olan ilişkilerini de olumlu etkilemiştir.⁴³³ Nursultan Nazarbayev 21-23 Mayıs 2003 tarihleri arasında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı

⁴³¹ *Avrasya Bülteni*, S:6, TİKA, Ocak 2003, s.1-2.

⁴³² *Avrasya Bülteni*, S:12, TİKA, Temmuz 2003, 4.

⁴³³ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, Cilt: 3, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.473.

Ahmet Necdet Sezer ile görüşen Nazarbayev, Rusya ve Ukrayna'dan sonra Türkiye'nin bölgedeki en iyi ortağı olduğunu ifade etmiştir. Yapılan görüşmelerde Türkiye-Kazakistan Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomi İşbirliği Anlaşması, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Konularında İşbirliği Anlaşması ve Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yapılanma Anlaşması imzalanmıştır.⁴³⁴

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvelerinin 2001 ile 2005 arasında yapılmaması iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerdeki gelişmeyi de olumsuz olarak etkilemiştir. Ocak 2006'da Kazakistan'a giden Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, zirveleri tekrar başlatacaklarını buradan duyurmuştur. Bu tarihe kadar Türk dış politikasında Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetleriyle ilgili önemli adımlar atılmamıştır. 2006'daki Gül'ün ziyaretinin ardından gerçekleşen ilk ziyaret ise Aralık 2007'de Devlet Bakanı Mustafa Said Yazıcıoğlu'nun ziyareti olmuştur. Bu ziyarete Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Mehmet Görmez ve TİKA Başkanı Musa Kulaklıkaya da katılmıştır.⁴³⁵ Türkiye-Kazakistan arasındaki ilişkilerde olduğu gibi diğer Türk cumhuriyetleri ile olan ilişkilerin seyrek olması ve Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine olan ilgisizliği eleştiri noktası olmuştur.⁴³⁶ 2008'den itibaren gelişen ilişkiler diğer Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilere de yansımıştır. 2008'den sonraki ilk ziyaret Devlet Bakanı Faruk Çelik tarafından Temmuz 2009'da gerçekleştirilmiştir. Nursultan Nazarbayev tarafından karşılanan Çelik, 3. Semavi ve Geleneksel Dinler Liderleri Kurultayına katılmak için Kazakistan'a gitmiş ve burada TİKA'nın yeni koordinasyon ofisinin de açılışını gerçekleştirmiştir.⁴³⁷

Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olmasının ardından başlattığı ziyaretlerle Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkiler daha hızlı bir ivme kazanmıştır. Bu süreçte en etkili isim de yine Cumhurbaşkanı Abdullah Gül olmuştur.⁴³⁸ Nazarbayev'in dış politikada Türk Cumhuriyetlerine önem vermesi ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesinin kurumsallaşarak Türk Konseyi'ne dönüşmesinde önemli rolü olmuştur.⁴³⁹ Ekim 2009'da imzalanan Stratejik İşbirliği Anlaşması ile ikili ilişkiler daha üst düzeye çıkarılmıştır.⁴⁴⁰

⁴³⁴ *Avrasya Bülteni*, S:11, TİKA, Haziran 2003, s.3.

⁴³⁵ *Avrasya Bülteni*, S: 65, TİKA, Ocak 2008, s.7.

⁴³⁶ Sedat Laçiner, "Türkiye-Kazakistan İlişkileri", <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=597>, (30.12.2012).

⁴³⁷ *Avrasya Bülteni*, S: 82, TİKA, Ağustos 2008, s.7.

⁴³⁸ Kürsat Zorlu, "Kazakistan Yolu ve Nazarbayev Diasporası", *Yeniçağ Gazetesi*, 10.12.2007.

⁴³⁹ Canseyit Tümbayev, *Orsam, Bilkent Üniversitesi, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Tarafından 22 Kasım 2011 Tarihinde Düzenlenen "Bağımsızlığının 20. Yılında Kazakistan Ve Kazakistan-Türkiye İlişkileri" Çalıştayı*, Orsam Tutanakları No: 18, 4 Ocak 2012, s.6.

⁴⁴⁰ "Türkiye - Kazakistan Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (14.01.2013).

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler 2008 sonrası hızlı bir gelişme göstermiştir. Nazarbayev 21-24 Ekim 2009 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarette 200 Kazak iş adamıyla birlikte gelmiş ve bu ziyaret sonrasında iki ülke arasında Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Kazakistan Başbakanı Masimov ise 22 Aralık 2010 tarihinde yine Kazak işadamları ile birlikte Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁴⁴¹ Bu gelişmeler de Nazarbayev ve Kazakistan'dan Türkiye'ye gönderilen büyükelçilerin rol oynadığı kabul edilmektedir.⁴⁴² 2008 ve 2009'da Gül'ün gerçekleştirdiği Kazakistan ziyaretlerinin ardından Mayıs 2012'de Erdoğan da Kazakistan'a iki günlük resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret esnasında iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve Türk-Kazak İş Formu düzenlenmiştir.⁴⁴³

Nazarbayev, hem Avrasya coğrafyasında hem de Türk cumhuriyetleri arasında bütünleşme ve kurumsallaşma adına önemli adımlar atan bir lider olarak, Türk Konseyi'nin de kurulmasında etkili olmuştur. Bundan dolayı Kazakistan ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin gelişimi Türk cumhuriyetleri arasındaki bütünleşmeyi de olumlu olarak etkilemiştir. Fakat bu süreçte Türkiye, Kazakistan ile ilişkilerin geliştirilmesinde yeterli çabayı göstermemiştir. Rusya'nın Avrasya Birliği ile Kazakistan-Rusya-Belarus arasındaki bütünleşme sürecini hızlandırdığı bir dönemde Türkiye, Kazakistan'dan gelen talepleri karşılamanın ötesinde bir noktaya geçememiştir. Rusya'nın Kazakistan'a verdiği önem ve Kazakistan'a daha sık yapılan ziyaretler, Rusya'nın Kazakistan'a emek harcayarak, Kazakistan'ı kazanmasına ve "emek harcayan kazanır" yorumunun yapılmasına neden olmuştur.⁴⁴⁴

Türkiye-Kırgızistan ilişkileri ise 1991'den bugüne olumlu bir seyir izlemiş olsa da Kırgızistan'ın kendi iç sorunları nedeniyle beklenen gelişimi sağlayamamıştır. Kırgızistan ile 2003 sonrası ilk temas Kırgız Cumhuriyeti Başbakanı Nikolay Tanayev'in Erdoğan'ın davetlisi olarak 13-15 Mayıs 2003'te Türkiye'ye gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında Uzun Vadeli Ticari Ekonomik İşbirliği Programının Uygulanmasına İlişkin Eylem Planı ile bayındırlık, konut ve inşaat sektörlerinin geliştirilmesi için işbirliği protokolü imzalanmıştır.⁴⁴⁵ İmzalanan protokole uygun olarak Ağustos 2003'te iki ülke arasında "Bayındırlık İşleri ve Konut İnşaatı Alanında Ortak Anlayış ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. 5 yıl boyunca geçerli olacak bu anlaşma gereğince her iki ülkede

⁴⁴¹ *TİKA Dünyası*, S:1, TİKA, Haziran 2012, s.7-10.

⁴⁴² Kanbolat, "Başbakan Erdoğan'ın...".

⁴⁴³ *TİKA Dünyası*, S:1, Haziran 2012, s.7.

⁴⁴⁴ Laçiner, "Türkiye-Kazakistan...".

⁴⁴⁵ *Avrasya Bülteni*, S:11, TİKA, Haziran 2003, s.4.

de alt yapı ve üst yapı inşaat ve projelerin planlanmasında, tabii afetler, arsa ve arazi araştırmalarında işbirliği imkanlarının artırılması hedeflenmiştir. Anlaşmanın başarılı olması için de iki ülke arasında ortak çalışma grubu oluşturulmuştur.⁴⁴⁶ Bu anlaşma hedef ve içerik açısından zayıf bir anlaşma olarak değerlendirilebilir fakat iki ülke arasındaki ilişkilerin sürdürülebilir ve çok boyutlu bir nitelik kazanması için her parça değerli olarak görülmelidir.

Erdoğan Başbakan olmasının ardından 21-23 Ekim tarihlerinde Kırgızistan ve Tacikistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Ocak 2003'te Başbakan olmadan önce gerçekleştirilen Orta Asya ziyaretinde Kazakistan ve Türkmenistan'a giden Erdoğan, 2003 bitmeden Kırgızistan'ı da ziyaret etmiştir. Erdoğan'a bu ziyaretinde Devlet Bakanı Beşir Atalay, Mehmet Aydın, Kürşat Tüzmen ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek eşlik etmiştir. Bu ziyaret Başbakan'ın ve yeni hükümetin Kırgızistan ve Tacikistan ile tanışma ziyareti niteliğinde olmuştur.⁴⁴⁷

Şubat 2005'te Kırgızistan'da devlet başkanı Akayev'e karşı başlatılan devrim hareketi sırasında Türkiye tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Kırgızistan'da yönetimin yeniden kurulmasının ardından 5-6 Mayıs 2005'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, TİKA Başkanı Hakan Fidan, milletvekilleri ve üst düzey bürokratlarla birlikte Kırgızistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur.⁴⁴⁸ Bu ziyaret aslında Kırgızistan'da devrim sonrası kurulan yönetim ile ilk temasın sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan'da devrim sonrası seçilen Cumhurbaşkanı Bakıyev'in 14 Ağustos 2005'teki yemin törenine ise Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül katılmıştır. Bu ziyaret sırasında iki ülkenin savunma bakanları arasında da bir toplantı gerçekleştirilmiştir.⁴⁴⁹ Bakıyev hükümetinin kurulması sonrasında demokratik reform sürecine destek vereceğini açıklayan Türkiye, Bakıyev hükümetinin de baskıcı bir yönetime dönüşmesiyle Kırgızistan'a karşı tedirgin ve olumsuz bir hal almıştır.⁴⁵⁰ 2010 yılında Bakıyev'in devrilmesiyle sonuçlanan Kırgızistan'daki devrim sonrasında bölgeye giden Başbakan Erdoğan'ın ziyareti iki ülke arasındaki ilişkiler için Kırgızistan'ın istekli tavrını göstermiştir. Başbakan Erdoğan'ın 1-2 Şubat tarihlerinde gerçekleştirdiği Kırgızistan ziyareti Kırgızistan tarafından çok önemsenmiştir. Öyle ki, Kırgızistan Başbakanı Atambayev "çok mutlu olduğunu ve mutluluktan uyuyamadığını" dile getirmiştir.⁴⁵¹ Daha sonra

⁴⁴⁶ *Avrasya Bülteni*, S:14, TİKA, Eylül 2003, s.5.

⁴⁴⁷ *Avrasya Bülteni*, S:35, Haziran 2005, s.4.

⁴⁴⁸ *Avrasya Bülteni*, S:16, Kasım 2003, s.1.

⁴⁴⁹ *Avrasya Bülteni*, S:38, Eylül 2005, s.4.

⁴⁵⁰ Aydın, "Orta Asya ve Kafkasya...", s.475.

⁴⁵¹ "Tayyip Ağabeyimiz Geldi", <http://www.aksam.com.tr/tayyip-agabeyimiz-geldi--16896h.html>, (03.02.2011).

Otunbayeva'dan görevi devralarak Devlet Başkanı olan Atambayev'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Erdoğan'a "ağabey" diye hitap etmesi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Türk cumhuriyetleri'nin bir birlik oluşturmaları gerektiğini vurgulaması,⁴⁵² Kırgızistan'ı hem Türkiye hem de Türk dünyası için önemli hale getirmektedir.

Türkiye'nin ilişkilerini geliştiremediği tek Türk cumhuriyeti ise Özbekistan olmuştur. 2001 yılında Türkiye ile Özbekistan arasındaki kötü olan ilişkileri düzeltmek adına başlatılan olumlu gelişmelerden sonra 2003'te Başbakan Erdoğan geniş bir heyetle Özbekistan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Erdoğan ile Kerimov arasında samimi bir ilişki kurulduğu gözlenmiştir.⁴⁵³ Bu ziyaret 2003 yılında Kazakistan ve Türkmenistan ile başlayan, Kırgızistan ve Tacikistan ile devam eden Orta Asya ziyaretlerinin son ayağını oluşturmuştur. Bu ziyarette iki ülke arasında terörle mücadele alanında anlaşmalar imzalanmıştır.⁴⁵⁴ Anlaşmaya göre Türkiye'nin vereceği techizat ve malzemenin teslimatı 2004'te gerçekleştirilmiştir. Fakat bu süre içinde Özbekistan'daki kapatılan Türk okullarının yeniden açılması sağlanamamıştır.⁴⁵⁵ 2001'den 2005'e kadar ilişkilerin düzeltilmesi için önemli adımlar atılmıştır, fakat 2005'teki Andican olayları Türkiye-Özbekistan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Sivillerin de öldüğü Andican olaylarında, Türkiye'nin Özbekistan'a terörle mücadelede kullanılmak üzere verdiği, bir kapısında Özbek diğer kapısında Türk bayraklarının yer aldığı ciplerin kullanılması ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Özbekistan yetkililerine göre ilişkilerin bozulmasını gerektirecek bir durum yoktur çünkü "cipler terörle mücadele için verilmiş, Andican'daki olaylarda bir muhalefet hareketi değil terörist saldırılardır" şeklinde değerlendirilmiştir. Özbekistan'ın Ankara Büyükelçisi Rüstem İsaev, olaylar devam ederse cipleri yine kullanacağız demiştir. Basındaki görüntüleri gören dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ise üzüntü duyduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁶ Türkiye Andican olayları ile ilgili 2 Kasım 2006'da BM genel kurulunda onaylanan "Özbekistan'da İnsan Hakları Durumu" başlıklı Özbekistan'a yönelik sert eleştirilerin yer aldığı raporu desteklemesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden bozulmuştur. Özbekistan 17 Kasım 2006'da düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler

⁴⁵² "Atambayev TBMM'de Konuştu", <http://siyaset.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-atambayev-tbmm-de-konustu/siyaset/siyasetdetay/12.01.2012/1488107/default.htm>, (15.02.2012)

⁴⁵³ Sedat Ergin, "Siz Aşırılık Dışında Yol Olduğunu Gösterdiniz", <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=191176> (13.01.2013).

⁴⁵⁴ "Türk-Özbek İşbirliği Pekiyor", <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=190819>, (13.01.2013).

⁴⁵⁵ Aydın, "Orta Asya ve Kafkasya...", s.473.

⁴⁵⁶ "Türkiye'nin cipini yine kullanacağız", <http://www.milliyet.com.tr/2005/05/24/siyaset/siy02.html>, (13.01.2013).

Devlet Başkanları Zirvesine katılmayı reddetmiştir.⁴⁵⁷ Bu dönemde bozulan siyasi ilişkilerde daha sonra da herhangi bir düzelme sağlanamamıştır.

2003'te Erdoğan'ın Özbekistan ziyaretinin ardından Türkiye'den üst düzey ilk resmi ziyareti Nisan 2008'de Devlet Bakanı Mustafa Said Yazıcıoğlu gerçekleştirmiştir. Yazıcıoğlu Özbekistan'da TİKA'nın desteği ile yapılan sera tesislerinin açılışını yapmak için gitmiştir. TİKA Başkanı Musa Kulaklıkaya da Yazıcıoğlu'na eşlik etmiştir.⁴⁵⁸

2011'de Özbekistan'ın özerk bölgesi Karakalpakistan'da çevre sorunlarının yol açtığı sağlık sorunları için Türkiye'den giden doktorlar da Özbekistan'da olumlu izler bırakmıştır.⁴⁵⁹ 2011'de yapılan mülakatlarda Özbekistan'da 2000-2500 Türk vatandaşı kalmıştır, fakat buna rağmen pazarlarda ve marketlerde Türk mallarını görmek mümkündür. Türk şirketleri hala Özbekistan faaliyet göstermektedir fakat Türkiye'nin Özbekistan'daki görünürlüğü azalmıştır.⁴⁶⁰

Özbekistan Devleti'nin Türkiye'ye yönelik izlediği politika, Özbek halkının Türkiye'nin çekim alanı içine girmesiyle ilgili endişelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Türk ve Özbek halkları Kıpçak olan Kazaklara ve Kırgızlara göre birbirine daha çok benzemektedir. Türkiye'nin Özbekistan'da kültürel bir nüfuz alanı yaratması bile Özbekistan'da iktidarı endişelendirmektedir.⁴⁶¹ Özbekistan'da Kerimov iktidarının istikrarı öncelikli konu olduğu için, dış politikada Kerimov iktidarını zayıflatabilecek ilişkilerden kaçınılmaktadır. Burada ikili ilişkilerin iktidarı zayıflatabilecek etkisinin olmasından çok Kerimov'un nasıl algıladığı önemlidir. Bununla birlikte 2005 sonrasında Türkiye, Özbekistan'ın endişelerini ortadan kaldırabilecek herhangi bir girişimde bulunmamıştır. 2003'te Başbakan Erdoğan'ın Özbekistan ziyareti ile başlayan ilişkileri düzeltmeye yönelik girişim sonraki yıllarda sonuçsuz kalmıştır. 2005'te Andican olayları sonrasında tekrar gerilen ilişkilerin düzeltilmesi için ise üst düzey bir ziyarette bulunulmamıştır. Davutoğlu'nun dış politikada etkinliğini artırdığı 2007 sonrası süreçte ise Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin düzelmesi adına herhangi bir adım atılmamıştır. Sonuç olarak 2012 itibariyle siyasi ilişkilerde herhangi bir düzelme ve gelişme sağlanamamıştır.

Türkiye-Türk cumhuriyetleri ilişkileri arasında Türkmenistan'ın farklı bir konumu vardır. Türkmenistan Türkiye ile ilişki kurmaya açık bir ülke olmakla beraber sahi olduğu tarafsızlık statüsü nedeniyle ilişkiler genel olarak ekonomik boyut ile sınırlı kalmıştır.

⁴⁵⁷ Aydın, "Orta Asya ve Kafkasya...", s.473.

⁴⁵⁸ *Avrasya Bülteni*, S:69, Mayıs 2008, s.4.

⁴⁵⁹ Balım, Gürbüz, "O'zbekistan Respublikası...", s.296.

⁴⁶⁰ Balım, Gürbüz, "O'zbekistan Respublikası...", s.297.

⁴⁶¹ Balım, Gürbüz, "O'zbekistan Respublikası...", s.299.

Türkmenistan'a 7-11 Ocak 2003'te Erdoğan ve beraberindeki heyetin ziyaretinden kısa bir süre sonra 18-20 Mayıs 2003 tarihlerinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen ziyaret etmiştir.⁴⁶² Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsü nedeniyle siyasi işbirliğine uzak durması ve ikili ilişkilerde ticari ilişkilere odaklanmış olması Türkiye tarafından fark edilmiş ve ilişkiler ekonomik kanallar aracılığıyla sürdürülmek istenmiştir. Bundan dolayı genellikle Türkmenistan ile ilişkilerde ticaret, ekonomi ve enerjiden sorumlu bakanlar ön plana çıkmıştır. AK Parti döneminde Türkiye-Türkmenistan ilişkileri genellikle Abdullah Gül tarafından yürütülmüştür. 2012 itibariyle Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Türkmenistan'a 5 kere ziyarette bulunurken, Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov da 5 kere Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁴⁶³ Abdullah Gül Cumhurbaşkanı olduktan sonra Türkmenistan'a ilk ziyaretini 5 Aralık 2007'de gerçekleştirmiştir.⁴⁶⁴ Gül'ün 28 Kasım 2008'de gerçekleştirdiği Türkmenistan ziyareti sırasında ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de Türkmenistan'da bulunmuş ve üç lider birlikte Türkmenistan'ın turistik bölgesi Avaza'da incelemelerde bulunmuşlardır.⁴⁶⁵ Avaza turistik bölgesinin yapımı tamamlandıktan sonra da Türkmen lider Gül'ü davet etmiş ve Gül 11 Kasım 2010'da Türkmenistan'a bir günlük bir ziyarette bulunmuştur.⁴⁶⁶ 30 Mayıs 2011 tarihinde de Gül Türkmenistan'a yine bir günlük bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Gül bu ziyarette Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticari ilişkilerin yanında kültürel ilişkilerin geliştiğini vurgulamıştır.⁴⁶⁷

2006'da Berdimuhammedov'un iktidara gelmesiyle birlikte Türkmenistan uluslararası alanda daha etkin ve görünür bir ülke olmuştur. Bu dönemde Türkmenistan Rus tekeline kırarak arayışlar içine girmiştir. Özellikle enerji alanındaki Nabucco projesi, her ne kadar 2012'de sekteye uğramış olsa da Orta Asya doğalgaz ve petrolünün Avrupa'ya taşınması için önemli proje olarak kalmıştır. Nabucco projesi için ise Türkmenistan kilit tedarikçi rolündedir.⁴⁶⁸ Bunun dışında Türkiye-Türkmenistan ilişkileri Türkmenistan'ın diğer ülkelerle olan ikili ilişkileri gibi ağırlıklı olarak ekonomik alanda devam etmektedir. 2010'da İstanbul'daki Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesine Berdimuhammedov ile gözlemci statüde katılan Türkmenistan, tarafsızlık statüsünü gerekçe göstererek 2010'dan sonraki zirvelere bile hiçbir şekilde katılmamıştır. Türkmenistan ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Türk Konseyi'ne Türkmenistan'ın da dâhil edilebilmesi için Türkmenistan'ın tarafsızlık

⁴⁶² *Avrasya Bülteni*, S:11, Haziran 2003, s.5.

⁴⁶³ Amanov, "Türkiye-Türkmenistan...", s.169.

⁴⁶⁴ <http://www.tccb.gov.tr/yurt-disi/254/49561/turkmenistan.html>, (20.02.2013).

⁴⁶⁵ <http://www.tccb.gov.tr/yurt-disi/254/49583/turkmenistan.html>, (20.02.2013).

⁴⁶⁶ <http://www.tccb.gov.tr/yurt-disi/254/78003/turkmenistan.html>, (20.02.2013).

⁴⁶⁷ <http://www.tccb.gov.tr/yurt-disi/254/79965/turkmenistan.html>, (20.02.2013).

⁴⁶⁸ Amanov, "Türkiye-Türkmenistan...", s.180.

statüsünden kaynaklanan endişelerini giderecek formüllerin üretilmesi gerekmektedir. Gözlemci statüde dahi olsa Türk cumhuriyetleri arasındaki kültürel, siyasi ve ekonomik örgütlenmelerde Türkmenistan'ın da yer alması gerekmektedir.

b. Türk Konseyi Zemininde İlişkiler

20-21 Ekim 2011'de Kazakistan'da ilk zirvesini gerçekleştiren Türk Konseyi'nin ikinci zirvesi 23 Ağustos 2012'de Kırgızistan'da gerçekleşmiştir. Bu toplantı ile birlikte Türk Konseyi'ni temsil eden bir bayrak belirlenmiştir. Kazakistan Bayrağı'nın mavisi, Kırgızistan Bayrağı'nın güneşi, Azerbaycan'ın yıldızı ve Türkiye'nin hilalinin iç içe girdiği bayrakta Özbekistan ve Türkmenistan'dan hiçbir sembol yer almamıştır çünkü iki devlet hiçbir şekilde Türk Konseyi toplantılarına katılmamışlardır.⁴⁶⁹ Bu toplantı her ne kadar "ikinci" olarak anılsa da bu kadar yeni değildir. "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Toplantısı Devlet Başkanları Zirvesi"nin kısa adı olarak kullanılan Türk Konseyi toplantısı, yapıldığı her dönemde Türk dünyasının ve Türk birliği fikrinin, dar bir çevrede de olsa, tartışılmasına zemin hazırlamaktadır.

Türk Konseyi süreci nasıl gelişmiştir ve bugün gelinen nokta nasıl değerlendirilmelidir? İlk olarak, Türk Cumhuriyetleri arasındaki bütünleşme girişimlerini ve Türk cumhuriyetlerinin bütünleşmeye nasıl yaklaştığını hatırlamalı ve değerlendirmeliyiz. Çünkü bu süreç 2012 itibariyle artık 20 yıllık bir süreç olmuştur. Türk cumhuriyetleri arasındaki bütünleşme ve işbirliği çabaları iki farklı kanalda gelişme göstermiştir. Biri Türkiye'nin ön planda olduğu bütünleşme ve işbirliği çabaları, diğeri ise Türkiye'nin dâhil olmadığı Orta Asya Türk cumhuriyetleri merkezli, fakat Azerbaycan'ın da dâhil edildiği işbirliği çabalarıdır. Bu durum şu açıdan önemlidir; Türk cumhuriyetleri arasında entegrasyon, Türkiye'nin bir dış politika hamlesi değil, Türk dünyasının ihtiyaç duyduğu jeopolitik bir gereksinimdir. Bu iki durumun dışında bir de Rusya'nın Orta Asya'da nüfuzunu artırmak için işbirliği ve bütünleşme girişimleri vardır. Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Avrasya Birliği gibi Rusya'nın Orta Asya politikasının bir parçası olan örgütler, Türk dünyasının işbirliği ve bütünleşme çabalarının dışında bir anlam taşıdığı için bu yazı içinde değerlendirilmeyecektir.

⁴⁶⁹ "Türk Konseyi'nin Bayrağı Bişkek'te Kabul Edildi", <http://turkkon.org/icerik.php?no=159>, (28.08.2012).

Orta Asya cumhuriyetlerinin bir arada hareket etme kaygısı henüz Sovyetler Birliği dağılmadan, Nisan 1990'da Almatı'da gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin kötüleşen ekonomisinin sonuçlarından korunmak için bir araya gelen Orta Asya Sovyet cumhuriyetleri, 13-15 Ağustos 1991'de yeniden bir araya gelmişlerdir.⁴⁷⁰ Bağımsızlık sonrası Ocak 1993'de ise Özbekistan'ın liderliğinde Taşkent'te bir araya gelen Orta Asya cumhuriyetleri, 1994'e gelindiğinde Tacikistan'daki iç savaş ve Türkmenistan'ın tarafsızlık politikaları dolayısıyla "Özbekistan-Kazakistan ve Kırgızistan Üçlüsü" olarak toplanabilmiştir.⁴⁷¹ Bu üçlü Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nu oluşturmuş ve 1998'te Tacikistan da bu topluluğa katılmıştır. Bu örgüt dönemi içinde mini ECO'ya benzetilmiştir.⁴⁷² 1995'te Kerimov'un girişimi ile Kazak, Kırgız, Karakalpak, Türkmen, Tacik ve Özbek halkalarını bir araya getirmek amacıyla "Türkistan Ortak Evimiz" projesi başlatılmıştır.⁴⁷³

Türkiye de Orta Asya'yı yeni bir dış politika sahası olarak görmüş ve doksanlı yıllarda bölgeyle ilişkilerini geliştirmek adına politikalar oluşturmuştur. KEİ, ECO ve Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Toplantıları Türkiye'nin Orta Asya politikalarının önemli parçalarını oluşturmuştur. AB'ye alternatif göstermek ve Rusya ile ilişkileri düzeltmek için oluşturulan KEİ ile İran'ın da içinde olduğu ve bundan dolayı Rusya ile ABD'yi tedirgin eden ECO'nun hedef ve araçlarındaki çelişkiler, Orta Asya politikasının uzun vadeli stratejik hedeflere sahip olmadığına göstergesidir. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Orta Asya'ya girme çabaları, Türkiye'nin AB'ye alternatif veya karşı koz olarak Türk dünyasını göstermesi de Türk dünyası politikalarının bir parçası olmuştur.

Orta Asya Türk cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıkları tarihten itibaren sürekli olarak farklı bütünleşme denemelerinde bulunmuşlardır. Çünkü bölgenin ekonomik, siyasi ve askeri yönden dirençli olabilmesi için bir uluslararası bütünleşmeye ihtiyaç vardır. Ekonomik olarak; Çin'in büyük ekonomisi karşısında direnmek ve tarihte Rusya'ya bağlı hale getirilen üretim ve ticaret mekanizmalarını aşmak için bütünleşmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Siyasi olarak; Rusya, Çin ve ABD'nin bölgedeki rekabetine karşı ezilmemek ve bu rekabeti fırsat haline getirebilmek için bir arada hareket edilmesini sağlayacak bir bütünleşmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Güvenlik açısından ise; bölgede sınır güvenliğinin sağlanması, Orta Asya'da güç sahibi olan El-Kaide, Hizb-ut Tahrir ve Özbek İslam Hareketi adlı terör örgütlerine karşı

⁴⁷⁰ Eltazarov, "Orta Asya...", s.447.

⁴⁷¹ Eltazarov, "Orta Asya...", s.448-449.

⁴⁷² Dikkaya, *Orta Asya ve Kafkasya...*, s.291.

⁴⁷³ Eltazarov, "Orta Asya...", s.451.

mücadele edilmesi ve bölgedeki uyuşturucu kaçakçılığının önüne geçilmesi için Orta Asya ülkelerinin ortak hareket etmeleri gerekmektedir. Ekonomik bağlamda Rusya'nın etkin olduğu Avrasya Birliği bölgedeki bütünleşme sahasını genişletmeye çalışırken,⁴⁷⁴ güvenlik bağlamında da Şanghay İşbirliği Örgütü etkinliğini artırmaya devam etmektedir.⁴⁷⁵

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi de Türk cumhuriyetlerini kültürel paydada bir araya getiren fakat siyasi ve ekonomik hedeflere yönelen bir yapılanma olmuştur. 1992'de başlayan zirveler 2001'deki zirveden sonra 2006'ya kadar yapılmamıştır. 2006'da yeniden başlayan zirvelerde Türk dünyası için önemli sayılabilecek adımlar 2009 Nahçıvan Zirvesi'nde atılmıştır. Bu adım Türk cumhuriyetleri arasındaki işbirliğinin kurumsallaşmasını sağlamaya yöneliktir ve böylece daha önce yaşanan bunalım dönemi tekrarlanmayacaktır. 16 Ekim 2010 İstanbul Zirvesi, Nahçıvan Anlaşması'nı hayata geçirmeye yönelik adımların atıldığı bir zirve olmuştur. Nahçıvan'da alınan karar doğrultusunda, Türk Konseyi olarak adlandırılan örgütün daimi genel sekreterliği oluşturulmuş, sekreteryanın merkezi de İstanbul olarak belirlenmiştir. 2010 İstanbul Zirvesi'nin ardından imzalanan bildirinin kurumsallaşma yönündeki önemli kararları şunlar olmuştur; Türk kültür mirasının korunması için Bakü'de özel bir vakıf oluşturulmuş, Astana 2012 Türk Kültür Başkenti seçilmiş, Türk Dili Konuşan Ülkeler Kalkınma Bankası ve ortak sigorta şirketinin kurulması kararlaştırılmış, üniversiteler arası birlik kurulmuş ve "3 Ekim" tarihi Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Günü olarak kabul edilmiştir.⁴⁷⁶

Nahçıvan Zirvesi'ne kadar kalıcı adımlar atamayan Türk cumhuriyetleri, 2009 sonrasında kurumsallaşmaya başlamıştır. Kurulan daimi sekreterlik ülkeler arasındaki iletişimin sürekliliğin sağlaması açısından oldukça önemlidir. Belirlenen 3 Ekim günü ve diğer kutlamalar, gösterişli bir şekilde yapılabilirse, hem halklar arasındaki bağlar kuvvetlendirilir hem de örgütün önemi ve ciddiyeti fark edilebilirdi, fakat 2011'de medyada Türk Dünyası'nı ön plana çıkaran ortak ve büyük kutlamalar gerçekleştirilmemiştir. 2011'de Astana'daki zirveye Türkiye'den Cumhurbaşkanı yerine Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ'ın katılması da zirvenin Türkiye'deki basın ve yayında ön plana çıkmamasına neden olmuştur. 2012'deki Zirvede ise Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan'ın Devlet Başkanları

⁴⁷⁴ Vladimir Putin, "A New Integration Project For Eurasia: The Future in the Making", <http://www.russianmission.eu/en/news/article-prime-minister-vladimir-putin-new-integration-project-eurasia-future-making-izvestia-3->, (18.11.2011).

⁴⁷⁵ "SCO Looks to Next Decade" , http://www.chinadaily.com.cn/opinion/2012-06/13/content_15497055.htm, (25.06.2012).

⁴⁷⁶ <http://www.mfa.gov.tr/bildiri.tr.mfa>, (20.09.2010).

katılırken, Azerbaycan'dan Başbakan Artur Razizade katılmıştır. Bu bağlamda 2010 İstanbul Zirvesine hem tüm üye ülkelerin devlet başkanlarının katılmış olması hem de Türkmenistan'ın gözlemci statüde katılması, zirveyi önemli hale getirmiştir. 2011 ve 2012 zirveleri 2010 zirvesine nazaran daha sönük gibi dursa da toplantıların sürekliliği ve her sene yeni adımların atılıyor olması, işbirliğinin sürekli ve kalıcı olacağına göstergesidir.

2012 Bişkek Zirvesi ise “eğitim, bilim ve kültürel işbirliği” teması üzerine toplanmıştır. Zirve kapsamında toplanan Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından Türk Konseyi sekreteryasının Mali Esaslarına ilişkin anlaşma imzalanmış, Millî Eğitim Bakanı Ömer Dinçer ve diğer üye ülkelerin ilgili bakanları ise Astana'da Türk Akademisi ile Bakü'de Türk Kültür Miras Vakfı kurulmasına ilişkin anlaşmalara imza koymuşlardır.⁴⁷⁷

Türk Konseyi'nin günümüzdeki durumunu değerlendirirsek; ilk olarak, kurumsallaşma yönünde ilerleme sağlanmıştır. İkinci olarak, doksanların sonunda hayal kırıklığına dönüşen Türk Devletleri arasındaki işbirliği süreci 2009 ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Üçüncü olarak, ilişkilerdeki gelişmelere rağmen Türk dış politikasındaki Orta Doğu merkezli taraf olma, risk alma, arabuluculuk rolleri neticesinde harcanan diplomatik enerji, Orta Asya'ya gerekenden daha az ilgi gösterilmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı Türk Konseyi ile birlikte, Orta Asya'da Rusya'nın etkinliğini artırdığı Avrasya Birliği ve Çin'in Orta Asya'daki varlığını siyasi ve askeri olarak gösterdiği Şanghay İşbirliği Örgütü gibi uluslararası örgütler hızlı mesafe kat etmektedirler. Türkiye'nin zaten 2009'a kadar gerçekleştirmekte geç kaldığı kurumsallaşma sürecinde, zaman kaybını telafi edebilmesi için Orta Asya merkezli bir dış politika konsepti oluşturması gerekmektedir. Son olarak ise, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Türk Konseyi'ne katılmamaları konseyin etkisi, amacı ve faaliyetleri açısından önemli bir eksiklik. Türkmenistan'ın “tarafsızlık statüsü”ne zarar gelmesinden endişe ettiği için konseye katılmama durumu, etkin bir gözlemci statüsünün oluşturulmasıyla aşılmalı, Özbekistan'ın ise Türkiye'ye karşı mesafeli tavrının değiştirilmesi adına ilişkiler Özbekistan'ın siyasi yapısını tedirgin etmeyecek şekilde geliştirilmelidir.

⁴⁷⁷ “Türk Konseyi 2. Zirvesi Bişkek'te düzenlendi.”, <http://turkkon.org/icerik.php?no=158>, (28.08.2012).

2. Ekonomik İlişkiler

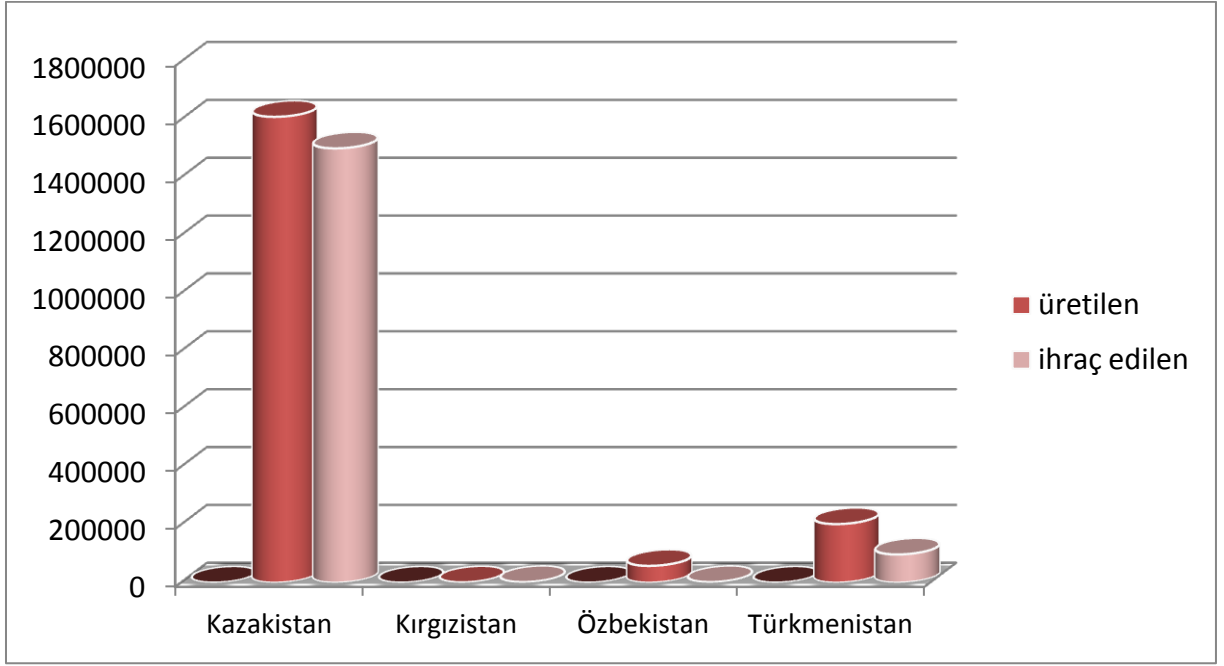
Türkiye-Türk Cumhuriyetleri arasındaki siyasi ilişkilerde bütünleşme hedefi bağlamında yetersizlik ile sosyo-kültürel ilişkilerde olumlu fakat ağır gelişmeler, ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Tüm dünya için piyasa ekonomisinin bu yeni coğrafyası, Rus duvarlarının yıkılmasının ardından dünyaya açılırken, Türkiye için de yeni bir ekonomik saha olarak görülmüştür. Aslında Türkiye için ekonomik yaklaşımın ötesinde daha çok sosyo-kültürel, siyasi ve tarihi anlamlar yüklenmiş olan Orta Asya, ekonomik olarak da Türkiye için önem arz etmektedir. Bu değerlendirme yapılırken Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile ikili ilişkilerde yaşanan gelişmeler incelenirken, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik bütüncül bir ekonomik strateji geliştirmediği ortaya konulmuştur.

Soğuk Savaş sonrası bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Kırgızistan haricinde diğer Türk Cumhuriyetleri ekonomik olarak başarılı bir grafik çizmişlerdir. Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik yükselişleri Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin ekonomik boyutu açısından olumlu bir etki yaratmıştır. Fakat Türk Cumhuriyetlerinin bu ekonomik yükselişlerinde Türkiye'nin katkısı beklenenden çok daha az olmuştur. Türkiye Orta Asya'a ekonomik boyutta bütüncül bir politika oluşturmamıştır, fakat bu süreçte bölgede Türkiye'nin içinde etkin bir şekilde yer aldığı ekonomik temelli uluslararası örgüt olan KEİ kurulmuş, ECO'ya Türkiye'nin çabaları ile Türk cumhuriyetleri de dâhil edilmiştir. Fakat bu örgütler Türkiye ile Orta Asya arasında ekonomik bir zemin oluşturmaktan ziyade daha geniş çapta bir bölgeye yayılmış örgütlerdir ve bundan dolayı işlevselliği de zayıftır. ECO'nun yayılmış olduğu geniş coğrafyada yer alan ülkeler arasındaki çıkar çatışmaları ve Türkiye'nin ECO'nun genişleme sürecinden sonra⁴⁷⁸ İran'ı dışlayarak Rusya ile KEİ'yi kurması, örgüt içindeki çatlaklara ve örgütün işlevsel bir yapı kazanamamasına neden olmuştur.⁴⁷⁹

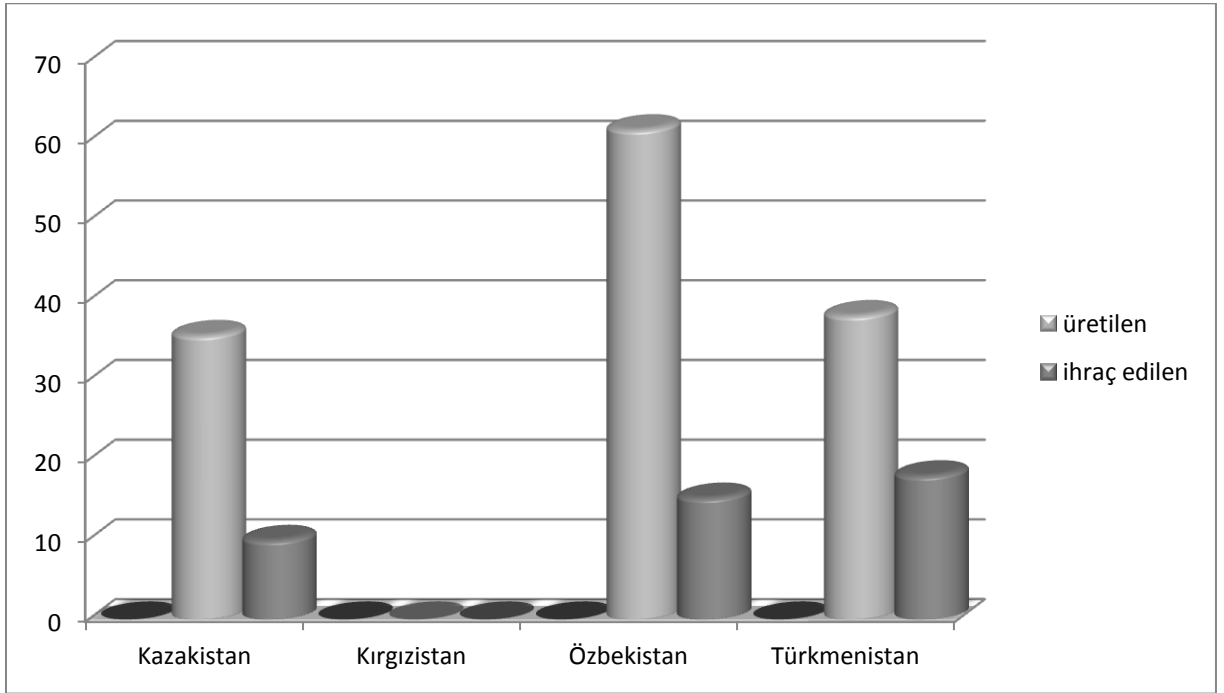
İkili ilişkilerde karşılıklı olarak ülkelerin ekonomik durumları ilişkileri doğrudan etkilemiştir. Orta Asya'daki ekonomik gelişmişlik ise bu ülkelerdeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının etkisiyle yaşanmıştır. Bundan dolayı ekonomik ilişkileri okurken ülkelerin ekonomik yükselişlerini ve bu yükselişleri değerlendirirken de ülkelerin doğal kaynaklarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

⁴⁷⁸ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayınları, 20. Baskı, 2004, s.269.

⁴⁷⁹ Nazif Özdağdeviren, Orhan Ertunç, *Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1995, s.49-56.

Grafik 1: Petrol Üretim ve İhraç Miktarları (1gün/milyon varil)⁴⁸⁰

Grafik 2: Doğalgaz Üretim ve İhraç Miktarları (milyar metreküp)⁴⁸¹

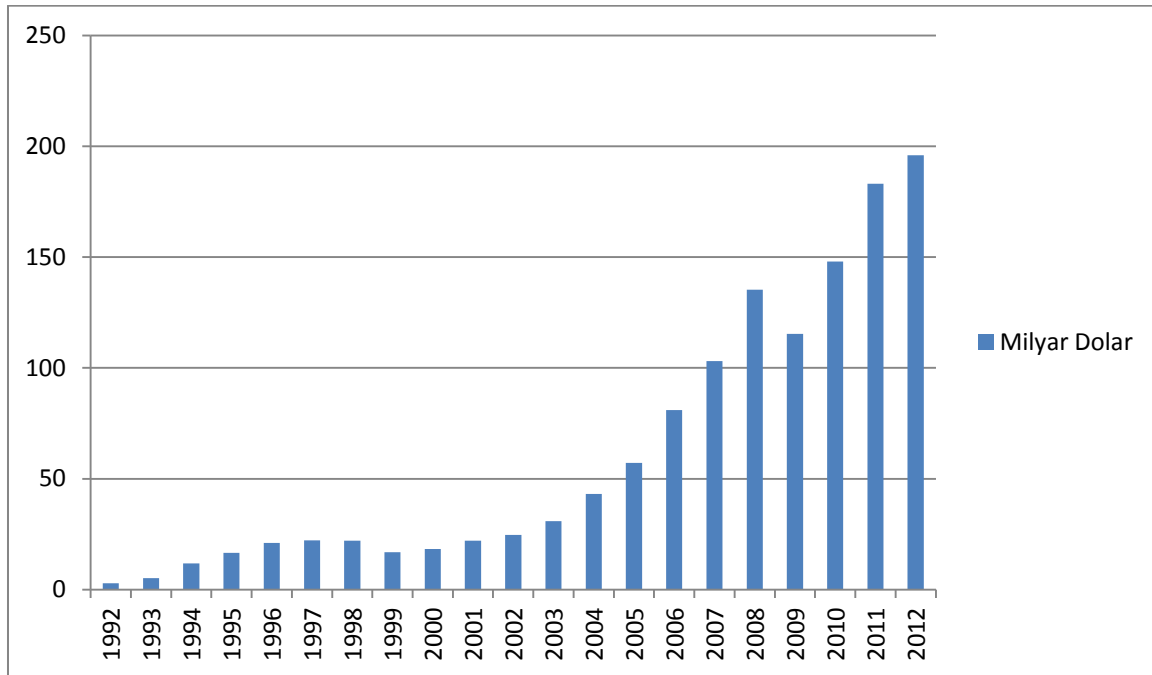
⁴⁸⁰ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, (13.01.2013).

⁴⁸¹ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, (13.01.2013).

Ülkelerin petrol ve doğalgaz üretimleri kadar ihraç etme durumları da önemlidir. Çünkü ihraç edilen kaynak ülkeye doğrudan gelir sağlamaktadır. Bu açıdan en başarılı ülkenin Türkmenistan olduğu görülmektedir. Kırgızistan ise doğalgaz ve petrol kaynaklarına sahip olmadığı için ekonomik olarak diğer Türk Cumhuriyetlerine göre ekonomik açıdan oldukça zayıftır.

Ekonomik yapıları farklılık gösteren Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri de özgün koşulları nedeniyle farklılık göstermiştir. Orta Asya'ya yönelik ekonomik boyutta bütüncül bir politika oluşturulmamasından dolayı da ülkeleri ayrı ayrı incelemek gerekmektedir.

Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin en fazla gelişme gösterdiği ülke Kazakistan olmuştur. Kazakistan'ın ekonomik olarak Orta Asya'daki diğer cumhuriyetlere nazaran büyük bir gelişme kaydetmesi ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye ile ilişkilere önem vermesi ilişkilerin gelişmesindeki en önemli iki etkidir.

Grafik 3: Kazakistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hâsılası (1992-2012)⁴⁸²

Türkiye-Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler iki ülkenin son on yılda kaydettiği ekonomik büyüme ve Kazakistan ekonomisinde devam eden liberalleşmeyle bağlantılı olarak

⁴⁸²http://www.economywatch.com/economic-statistics/Kazakhstan/GDP_Current_Prices_US_Dollars/, (15.05.2013).

gelişmiştir. 1992 ‘de 30 milyon dolar civarında ticaret hacmi ile başlayan ekonomik ilişkiler 2004’te yaklaşık 800 milyon dolara ulaşmış, 2011 itibariyle de bu rakam 2 milyar 600 milyon civarına gelmiştir.⁴⁸³ İki ülke arasında dış ticaret hacmi, 2011 itibariyle 3,968 milyar doları bulmuştur. 2011’de Türkiye Kazakistan’ın en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında onuncu en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında ise sekizinci sırada yer almıştır.⁴⁸⁴ Türkiye’den Kazakistan’a ihraç edilen ürünlerin başında, makine ve cihazlar, plastikten mamul eşya, elektrikli makine ve cihazlar olmuştur. İthalatındaki başlıca kalemleri ise bakır, demir-çelik ve mineral yakıtlar olmuştur.⁴⁸⁵

Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkileri (1996-2003) (Milyon Dolar)								
Yıl	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
İthalat	100	165	253	296	346	90	203	266
İhracat	164	210	214	96	118	119	160	233

Tablo 1: Türkiye-Kazakistan İthalat-İhracat Verileri (1996-2003)⁴⁸⁶

Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerin gelişmesini, ilişkilerin kurumsallaşması yönünde atılan adımlar ve kurulan dernekler de etkilemiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin hukuki alt yapısı ilk olarak 1997’de Almatı’da imzalanan 2000’de yürürlüğe giren anlaşma ile sağlanmıştır. 1995’te imzalanan 1996’da yürürlüğe giren Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ve 1996’da yürürlüğe giren Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ile ekonomik ilişkilerin gelişmesine elverişli bir hukuki ortam hazırlanmıştır.⁴⁸⁷ 1995’te Kazakistan’a Türkiye’den giden yatırımcıların kurduğu Kazakistan-Türkiye İş Adamları Derneği (KATIAD), ticari ilişkilerin ilerlemesine katkıda bulunmuşlardır.⁴⁸⁸

⁴⁸³ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12, (13.01.2013).

⁴⁸⁴ Kazakistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Mayıs 2011, s.7.

⁴⁸⁵ Hasan Kanbolat, “Başbakan Erdoğan’ın Kazakistan Ziyaretinin Analizi: Yeni Stratejilere Doğru”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3494>, (12.01.2013).

⁴⁸⁶ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12, (13.01.2013).

⁴⁸⁷ Esra Hatipoğlu, “Türkiye-Kazakistan İlişkileri”, *Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006, Avrasya Üçlemesi II*, Mustafa Aydın (Ed.), Ankara, Nobel Yayınları, 2007, s. 384.

⁴⁸⁸ “KATIAD Hakkında”, <http://www.katiad.kz/index.php/tr/katiad-hakkinda/katiad-hakk-nda>, (12.01.2013).

Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkileri (2004-2011) (Milyon Dolar)								
Yıl	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İthalat	442,193	558,900	993,728	1284,049	1861,131	959,455	1392,528	1815,840
İhracat	355,590	459,946	696,823	1079,887	890,568	633,417	818,900	879,174

Tablo 2: Türkiye-Kazakistan İthalat İhracat Verileri (2004-2011)⁴⁸⁹

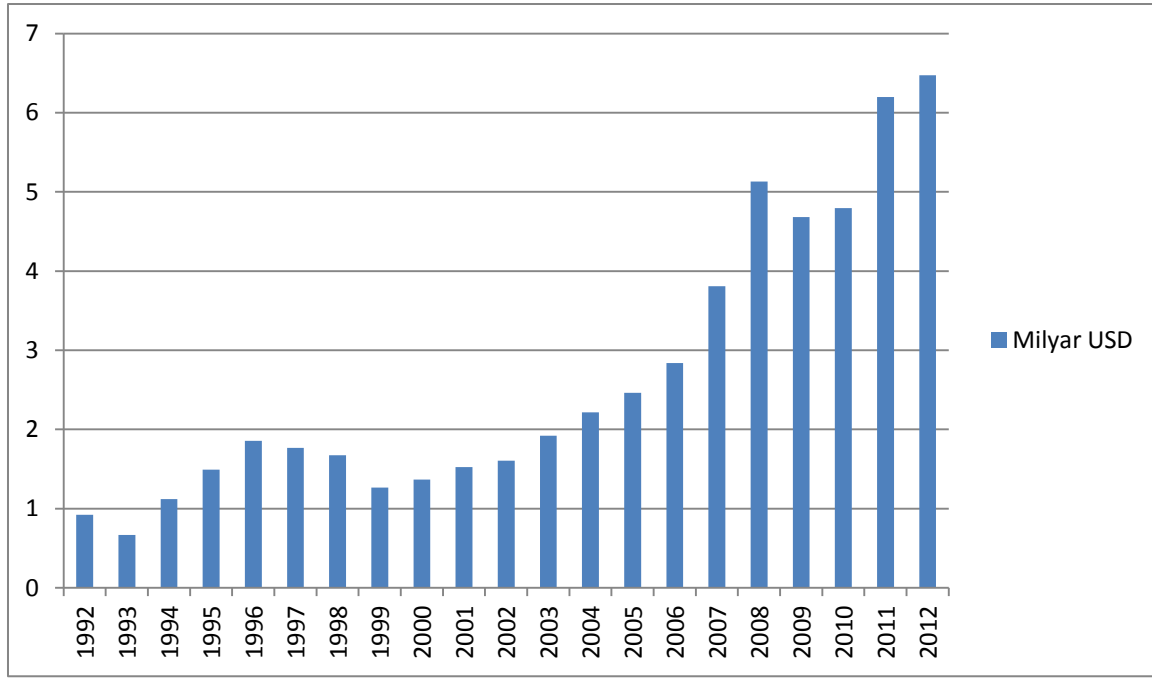
Başbakan Erdoğan Kazakistan'a 2005'teki ilk ziyaretinden sonra tekrar Mayıs 2012'de gitmiştir. Bu ziyaretle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin bir üst düzeye çıkarılmasına karar verilmiş ve Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

Ekonomik alanda önemli bir yükseliş ve liberalleşme yaşayan Kazakistan ile Türkiye arasındaki ticaret rakamları da son on yıl içinde artış yakalamıştır. Mayıs 2012'de Başbakan Erdoğan'ın Kazakistan'a yaptığı ziyaret neticesinde iki ülke arasındaki ilişkinin "Stratejik İşbirliği" düzeyinden "Yüksek Stratejik İşbirliği" düzeyine yükseltilmesiyle birlikte düzenlenen Türk Kazak İş Formunda 17 yeni anlaşma imzalanmıştır.⁴⁹⁰

Siyasi ilişkilerde beklenen gelişmenin sağlanamadığı Kırgızistan ile ekonomik ilişkiler de çok fazla gelişmemiştir. Orta Asya'da ekonomik olarak en zayıf ülke olan Kırgızistan'ın, bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 2005 ve 2010'da yaşanan halk ayaklanmaları neticesinde demokratikleşme çabaları siyasi istikrarsızlıklarla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda Kırgızistan'daki ekonomik ve siyasi olumsuzluklar Türkiye ile ekonomik ilişkilerin de gelişmesini engellemiştir. Fakat Kırgızistan ekonomisindeki dış krediler ve kalkınma yardımları açısından bakıldığında, Türkiye'nin kalkınma yardımları içinde Kırgızistan öne çıkan bir ülke olmuştur.

⁴⁸⁹ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12, (13.01.2013).

⁴⁹⁰ "Nazarbayev: Türkiye ile Her Zaman Birlikteyiz", <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1292289&title=nazarbayev-turkiyeile-her-zaman-birlikteyiz>, (15.06.2012).

Kırgızistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hâsılası (1992-2012)⁴⁹¹

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler sürekli olarak artırılmaya çalışılmıştır, fakat Kırgızistan'daki siyasi istikrarsızlık ile ekonomik durum arasındaki ilişkilerin birbirine bağlılığı siyasi kriz dönemlerinde ithalat ve ihracat oranlarının ani düşüşler yaşamasına neden olmuştur.

Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkileri (1992-1999) (Milyon Dolar)								
Yıl	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
İthalat	1,34	3,47	3,65	5,51	5,87	7,45	6,77	2,77
İhracat	1,81	17,04	14,85	38,15	47,08	49,13	41,51	23,19

Tablo 3: Türkiye-Kırgızistan İthalat İhracat Verileri (1992-1999)⁴⁹²

⁴⁹¹http://www.economywatch.com/economic-statistics/Kyrgyzstan/GDP_Current_Prices_US_Dollars/, (15.05.2013).

⁴⁹² Hulusi Turgut, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Avrasya ve Demirel, Doğu Yakasının Hikayesi, Ankara, ABC Basım Ajansı, 2001, s.911-912.

Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkileri (2000-2010) (Milyon Dolar)												
Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İthalat	2,3	6,3	17,7	10,9	13,3	14,1	27,4	45	47,9	31,4	30,9	47
İhracat	20,5	17,3	24	40,8	74,7	89,5	132	181	191	140	129	163

Tablo 4: Türkiye-Kırgızistan İthalat İhracat Verileri (2000-2010)⁴⁹³

Ekonomik ilişkilerin ve verilen kredilerin dışında TİKA'nın yaptığı kalkınma yardımları da Türkiye'nin Türk Dünyası Politikası için önem arz etmektedir. Ancak Türk Dış Politikası'nın öncelikleri doğrultusunda TİKA'nın yaptığı kalkınma yardımları son yıllarda Türk Cumhuriyetleri'nden Orta Doğu, Afrika ve Balkanlar'a doğru kaymaya başlamıştır. 2005 yılında Kalkınma yardımlarının yüzde 12,1'ini alan Orta Doğu ve Afrika,⁴⁹⁴ 2009 yılında yapılan kalkınma yardımlarının yüzde 24.68'ini almıştır.⁴⁹⁵ Kırgızistan bu yardımlardan önemli paylar almaktadır, fakat son yıllarda, Kırgızistan'ın geçirdiği ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklardan dolayı bu rakamlarda düşüş yaşanmıştır.

TİKA'nın Kırgızistan'a Yaptığı Kalkınma Yardımları (2005-2009) (Milyon Dolar)					
Yıl	2005	2006	2007	2008	2009
Yardım	57,45	113,14	69,56	53	67,72
Sıralama	2.	1.	2.	4.	2.

Tablo 5: TİKA'nın Kırgızistan'a Yaptığı Kalkınma Yardımları⁴⁹⁶

Türkiye-Özbekistan ilişkileri 1992 sonrası zaman zaman siyasi boyutta gerilerken ekonomik boyutta gelişmeye devam etmiştir. Fakat her iki ülkenin dış ticaret hacimleri göz önüne alındığında bu gelişim beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Özbekistan bağımsızlık sonrası diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi piyasa ekonomisini kendisine hedef olarak

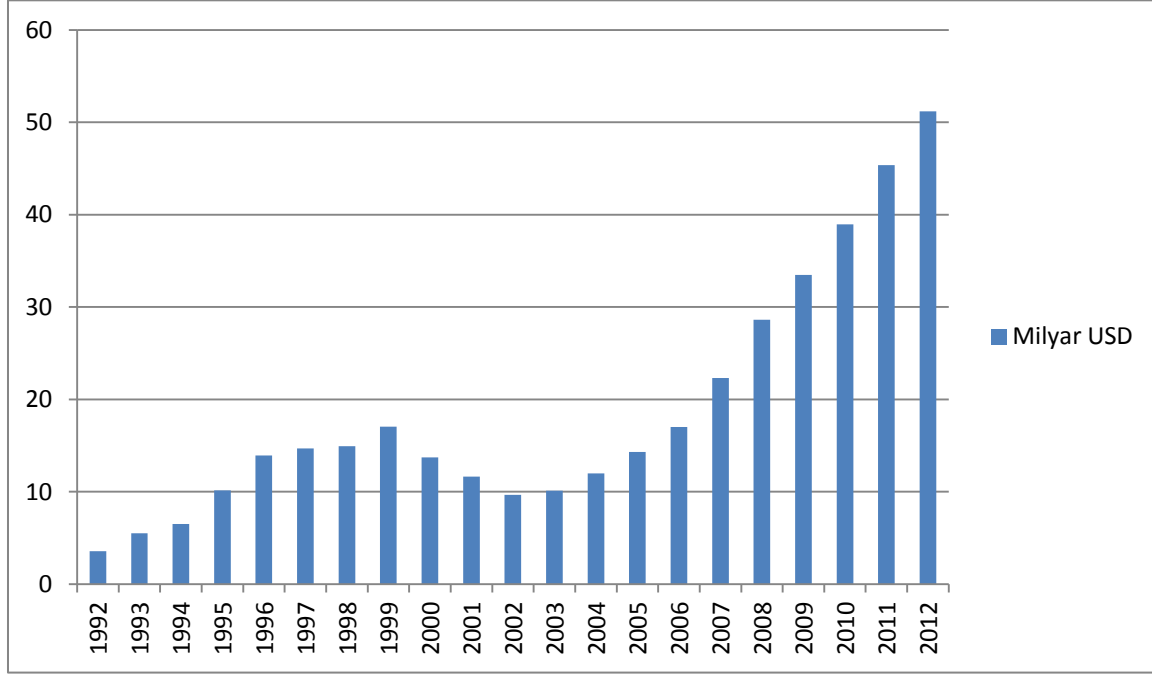
⁴⁹³ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12, (13.01.2013).

⁴⁹⁴ TİKA Kalkınma Yardımları Raporu 2005.

⁴⁹⁵ TİKA Kalkınma Yardımları Raporu 2009.

⁴⁹⁶ TİKA Kalkınma Yardımları Raporu 2005, 2006, 2007, 2008, 2009. Tabloda sıralama satırında verilen rakamlar TİKA'nın Kalkınma yardımı verdiği ülkeler arasında Kırgızistan'ın kaçınıcı olduğunu göstermektedir.

belirlemiştir. Fakat bu hedefe ulaşmak için “şok terapi” denilen ani değişiklikler yerine evrimsel gelişmeyi tercih ederek, halkın bu değişimden en az düzeyde etkilenmesini istemiştir.

Özbekistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hâsılası (1992-2012)⁴⁹⁷

Bu politikanın bir diğer nedeni de iktidardaki istikrarın devamlılığını korumak olmuştur. Bu politika ile Özbekistan son on yıl içinde ekonomisini iki kat büyütürken başarılı bir grafik çizmiştir.⁴⁹⁸

Türkiye-Özbekistan Ekonomik İlişkileri (2004-2011) (Milyon Dolar)								
Yıl	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İthalat	179	261	416	614	581	413	861	940
İhracat	145	151	176	226	337	279	283	355

Tablo 6: Türkiye-Özbekistan İthalat İhracat Verileri (2004-2011)⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ http://www.economywatch.com/economic-statistics/Uzbekistan/GDP_Current_Prices_US_Dollars/, (15.05.2013).

⁴⁹⁸ Jumaev, “Türkiye-Özbekistan...”, s.153.

⁴⁹⁹ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12, (13.01.2013).

Türkiye-Özbekistan Ekonomik İlişkileri (1996-2003) (Milyon Dolar)								
Yıl	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
İthalat	58	94	96	47	85	36	75	99
İhracat	230	210	156	99	82	89	93	138

Tablo 7: Türkiye-Özbekistan İthalat İhracat Verileri (1996-2003)⁵⁰⁰

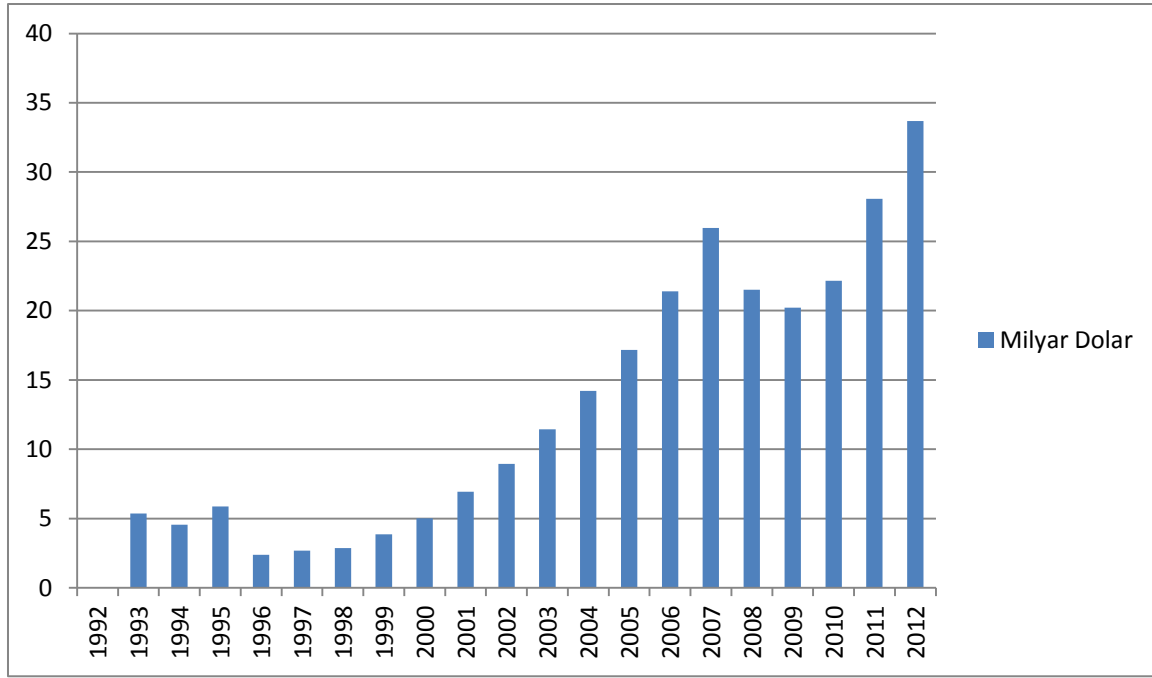
Türkiye-Özbekistan arasında 2000’li yıllardan sonra siyasi ilişkilerin iyi olmamasına rağmen ekonomik ilişkilerde küçük bir artış yaşanmıştır. 2001’de Türkiye’deki ekonomik kriz dış ticarete durgunluğa neden olmuştur. 2003-2008 arası fazla bir ilerleme olmazken, 2008’de Karma Ekonomik Komisyon toplantısından sonra ekonomik ilişkilerde düzelmeye başlamıştır. Özbekistan’ın ihracat yaptığı ülkeler arasında Türkiye yüzde 17’lik pay ile 2. sırada yer alırken,⁵⁰¹ ithalat yaptığı ülkeler arasında yüzde 5-6’lık pay ile 7. sırada yer almıştır. 1 Ekim 2011 itibariyle Özbekistan’daki Türk sermayeli kuruluş sayısı 604 iken, bunlardan 555’i faaliyetlerine devam etmektedir. Türkiye’de ise 103 Özbek sermayeli şirket faaliyetini sürdürmektedir.⁵⁰² Özbekistan 45,3 milyar dolarlık GSYİH ve 30 milyona yakın nüfusu ile Türkiye için Orta Asya’daki en önemli ithalat ve ihracat ortağı potansiyeline sahiptir. Türkiye, Orta Asya’da etkinlik sağlamak istiyorsa Özbekistan ile olan siyasi krizlerin aşılması ve ekonomik alanda ilişkilerin daha üst seviyelere çekilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye, Özbekistan’daki iktidarın hassasiyetlerine uygun hareket ederek çıkar odaklı, bağımsız ve uzun vadeli bir politika geliştirmelidir.

Türkiye’nin önemli ekonomik ilişkiler kurduğu v büyük yatırımlar yaptığı bir diğer ülke Türkmenistan’dır. 2005’te Birleşmiş Milletlerin tarafsızlık devlet statüsüne geçen Türkmenistan, bu tarihten itibaren askeri ve siyasi ittifaklardan uzak durarak ekonomik gelişmeye öncelik vermiştir. Ülkesindeki petrol ve doğalgaz rezervleri de bu ekonomik yükselişin en önemli ayağını oluşturmuştur. Henüz Türkmenistan doğalgazının Türkiye’ye ulaştırılması gerçekleşmemiş olsa da iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler başka kalemler üzerinden artarak devam etmektedir.

⁵⁰⁰ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12, (13.01.2013).

⁵⁰¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, (13.01.2013).

⁵⁰² Jumaev, “Türkiye-Özbekistan...”, s.158.

Türkmenistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hasılası (1992-2012)⁵⁰³

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ekonomik ilişkiler, başından itibaren artan bir grafik çizmiştir. 1992'de 7,5 milyon dolar ticaret hacmi ile başlayan ilişkiler 2012 itibariyle 1,88 milyara ulaşmıştır.⁵⁰⁴ Türkmenistan ile Türkiye arasındaki en önemli ticaret kalemi inşaat sektörü olmuştur. Türkmenistan'daki inşaat faaliyetlerinin yaklaşık yüzde 80'ini Türkiyeli firmalar üstlenmiştir.⁵⁰⁵

Türkiye-Türkmenistan Ekonomik İlişkileri (1996-2003) (Milyon Dolar)								
Yıl	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
İthalat	100	73	41	67	97	71	106	123
İhracat	65	117	95	106	120	105	110	170

Tablo 8: Türkiye-Türkmenistan İthalat İhracat Verileri (2004-2011)⁵⁰⁶

⁵⁰³ http://www.economywatch.com/economic-statistics/Turkmenistan/GDP_Current_Prices_US_Dollars/, (15.05.2013).

⁵⁰⁴ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12, (13.01.2013).

⁵⁰⁵ Azat Agahanov, "Türkiye-Türkmenistan İlişkilerinin İktisadi ve Ticari İlişkiler Boyutuyla Analizi ve Gelecek için Öngörüler", *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Haydar Çakmak, M. Seyfettin Erol (Ed.), Barış Kitapevi, Ankara, 2013, s.195.*

⁵⁰⁶ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12, (13.01.2013).

2012 itibariyle Türkmenistan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında yüzde 60 ile Çin 1. Sıra iken, Türkiye yüzde 5 ile 2. sırada yer almıştır. Burada Çin'e yapılan doğalgaz ihracatı belirleyici olmuştur. Türkmenistan'ın ithalat yaptığı ülkeler arasında ise Türkiye yüzde 21 ile 1. sırada yer almaktadır.⁵⁰⁷

Türkiye-Türkmenistan Ekonomik İlişkileri (2004-2011) (Milyon Dolar)								
Yıl	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İthalat	175	160	189	396	389	327	386	382
İhracat	214	180	281	339	662	945	1139	1371

Tablo 9: Türkiye-Türkmenistan İthalat İhracat Verileri (2004-2011)⁵⁰⁸

Türkmenistan'da Türk şirketlerin ve vatandaşların yaptığı yatırımlar da artış göstermiştir. 2011 verilerine göre Türkiye'den Türkmenistan'a yapılan toplam yatırım 26 milyon dolar civarında olduğu hesaplanmıştır.⁵⁰⁹ İki ülke arası artan ticari faaliyetler başka alanları da doğrudan etkilemektedir. Türkiye-Türkmenistan arası Türkmenistan Hava Yollarına ait haftada 17 sefer sağlanmışken, Türk Hava Yolları'nın da uçak sefer sayısı 11'e ulaşmıştır.⁵¹⁰ Türkmenistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında da 2011'de yüzde 24 oranında artış olmuştur.⁵¹¹

30-31 Ocak 2012 tarihinde Aşgabat'ta İktisadi İşbirliğine Dair Hükümetler Arası Türk-Türkmen Komisyonu 4. Dönem Toplantısı Protokolü imzalanmış ve bu protokolde iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin daha da artırılması için önerilerde bulunulmuştur. Protokolün en önemli maddelerinden biri de Türk şirketlerinin Türkmenistan'daki petrol arama ihalelerine katılması hakkındaki öneri olmuştur. Bununla birlikte protokolde Türkiye üzerinden Türkmenistan'a uzanan konteynır taşımacılığının Çin'e kadar uzanması yönünde çalışmaların başlatılması da önerilmiştir.⁵¹² Bu protokol de göstermektedir ki, Türkiye-Türkmenistan ilişkileri her geçen gün daha da gelişmiştir. Fakat bu ekonomik gelişme iki ülke

⁵⁰⁷ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, (13.01.2013).

⁵⁰⁸ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12, (13.01.2013).

⁵⁰⁹ Ali Konca, "Türkmenistan Ülke Raporu", T.C Başbakanlık DTM İGEME, Ankara, 2011, s. 8; Aktaran: Agahanov, "Türkiye-Türkmenistan...", s.197.

⁵¹⁰ Agahanov, "Türkiye-Türkmenistan...", s.197.

⁵¹¹ 2010'da gelen turist sayısı 11,390 kişidir; Agahanov, "Türkiye-Türkmenistan...", s.198.

⁵¹² Agahanov, "Türkiye-Türkmenistan...", s.199-200.

ile sınırlı kalmayacak, Çin ile Avrupa arasındaki ticaretin geçiş güzergahı olmak adına çalışmalar sürdürülecektir. Böylece iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler öncelikle Türk cumhuriyetleri arasında sonrasında ise Asya kıtasının büyük bir bölümünde ticari merkez noktalarını oluşturacaktır.

Türkiye ile Orta Asya'daki bağımsız Türk cumhuriyetleri arasında ekonomik ilişkiler uzun vadede artan bir grafik çizmiştir. Dönemsel olarak durgunluklar ve düşüşler de yaşanmıştır. Fakat Soğuk Savaş sonrası Türkiye Orta Asya'ya yönelik ortak bir ekonomik konsept belirleyememiş, ekonomik bütünleşmenin adımlarını atamamıştır. Oysaki ekonomik bütünleşme bölgedeki devletleri için bir ihtiyaç olmuştur. Bundan dolayı bölge devletleri ekonomik bütünleşme projeleri ortaya atmış ya da bu tür projelere hep olumlu yaklaşmıştır. Türkiye'nin beklenen ekonomik atılımı yapamaması neticesinde 2012'de Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında Avrasya Ekonomik Birliği kurulmuştur. Avrupa Birliği'ni örnek alan bu ekonomik topluluğa Tacikistan ve Kırgızistan'ın da katılması beklenirken, Özbekistan'ı ikna çabaları da devam edecektir. Rusya'nın ekonomik bütünleşme sağlamak üzere hızlı adımlar attığı Orta Asya'da Türkiye ikili ilişkilerle dış ticaret hacmini yükseltmek hedefi üzerine bir ekonomi politikası oluşturmuştur.

3. Sosyo-Kültürel İlişkiler

Türkiye'nin Orta Asya'daki en önemli avantajı tarihi ve sosyo-kültürel bağlarıdır. Özellikle 1992'den itibaren devlet başkanlarının kardeş ülke söylemleriyle kurdukları samimi ilişkiler, Orta Asya'da Türkiye'yi diğer bölgesel güçlere ve küresel aktörlere göre daha etkili kılmaktadır. 1992'den itibaren bu sosyo-kültürel bağların güçlendirilmesi adına kurumlar oluşturulmuş, projeler hazırlanmış ve hedefler konulmuştur. Ancak 2000'lere gelindiğinde kurumların başarısızlığı, projelerin tamamlanamaması ve hedeflerin inandırıcılığını yitirmesi, Türkiye'nin en önemli gücü olan sosyo-kültürel bağların da yeteri kadar gelişmemesine neden olmuştur. 2003 sonrası Orta Asya'ya yönelik sosyo-kültürel politikalar ve çalışmalar ise 1990'ların sonunda oluşan hayal kırıklığını telafi etme yönünde adımlar atmıştır.

Türkiye'nin Orta Asya'daki sosyo-kültürel ilişkilerini TÜRKSOY, TİKA, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar, TRT, Yunus Emre Vakfı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı ve bazı sivil toplum kuruluşları ile yardımlaşma dernekleri yürütmektedir. Bu çerçevede bu kuruluşların faaliyetleri Türkiye ile Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasındaki sosyo-kültürel

ilişkileri de yansıtmaktadır. Sosyo-kültürel ilişkilerde üç başlık öne çıkmaktadır. Bunlar; eğitim, temel ihtiyaçlar alanındaki yardımlar ve konut inşası ile tarihi eserlerin restorasyon çalışmalarıdır.

Eğitim alanında TİKA'nın açmış olduğu kültür merkezleri, Türkoloji projesi, çeşitli meslek dallarında verilen mesleki eğitimler önemli adımlarıdır. Örnek olarak 2003'te Kırgızistan'da açılan Türk Kültür Merkezi⁵¹³ ve 2005'te Semerkant'ta açılan Türk Dili ve Kültür Merkezi⁵¹⁴ Orta Asya'daki kültürel bağları güçlendirmektedir. TİKA'nın 2005'de Özbek yönetici adaylarına verdiği eğitim,⁵¹⁵ yine 2005'te Özbek kardiyoğlara verdiği eğitim,⁵¹⁶ Özbek kadınlara yönelik açılan meslek edindirme kursları,⁵¹⁷ Özbek işitme engellilere yönelik meslek edindirme kursları⁵¹⁸ ve Özbek bankacı ve maliyecilere Türkiye'de verilen eğitimler ikili ilişkilerdeki sosyal bağları kuvvetlendirmektedir. TİKA'nın eğitim alanındaki en önemli projesi ise Türkoloji projesidir. 2003'ten itibaren Türkoloji Yaz Kursları olarak başlayan proje, 2011'de YÖK ile TİKA arasında imzalanan anlaşma ile Türkiye dışındaki ülkelerde TİKA tarafından desteklenen Türkoloji bölümleri ile Türkiye'deki 12 üniversitenin Türkoloji bölümüne Türkiye'deki Yüksek Öğretim Kurumu nezdinde eşitlik verilmiştir.⁵¹⁹ Bu sayede Türkoloji çalışmalarının tüm Türk dünyasına eşgüdümlü olarak yayılması sağlanmaktadır.

Eğitim alanında önemli girişimlerden biri de Türk Konseyi tarafından gerçekleştirilen Türk Akademisi'dir. Nazarbayev'in 2009'da Nahçivan'daki Türk Konseyi zirvesindeki önerisi üzerine 2010'da Astana'da kurulan Türk Akademisi, tarih, dil, edebiyat, uluslararası ilişkiler ve ekonomi alanlarında çalışmalar yapacaktır.⁵²⁰

Eğitim alanında faaliyet gösteren bir diğer kurum TÜRKSOY'dur. TÜRKSOY kültür ve sanat alanında sempozyum ve kongreler düzenlemekte, yarışmalar ve festivaller yapmakta, Türk dünyasının sanat ve bilim alanındaki önemli şahsiyetleri adına anma toplantıları düzenlemekte ve resim sergileri açmaktadır.⁵²¹ TÜRKSOY tam anlamıyla Türk dünyasında kültürel birliği sağlama yönünde sürekliliği ve çeşitliliği olan etkinlikler düzenlemektedir. TÜRKSOY sadece Türk dünyasındaki kültürel değerlerin tüm Türk topluluklarına taşınmasını

⁵¹³ *Avrasya Bülteni*, S:16, TİKA, Kasım 2003, s.2.

⁵¹⁴ *Avrasya Bülteni*, S:35, TİKA, Haziran 2005, s.7.

⁵¹⁵ *Avrasya Bülteni*, S:35, TİKA, Haziran 2005, s.25.

⁵¹⁶ *Avrasya Bülteni*, S:34, TİKA, Mayıs 2005, s.7.

⁵¹⁷ *Avrasya Bülteni*, S:42, TİKA, Ocak-Şubat 2006, s.5.

⁵¹⁸ *Avrasya Bülteni*, S:91, TİKA, Haziran Temmuz 2010, s.26.

⁵¹⁹ 2011 Faaliyet Raporu, TİKA, 2011, s.252.

⁵²⁰ Uluslararası Türk Akademisi Hakkında Genel Bilgiler, <http://www.turkacadem.kz/tr/ab.php?set=2>, (21.06.2013).

⁵²¹ 2008-2011 Faaliyet Raporu, TÜRKSOY, 2012.

sağlamamakta, aynı zamanda kaybolan kültürel değerleri canlandırmakta ve yeni kültürel ve sanatsal ürünler ortaya koymaktadır.

Eğitim alanında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV) ve Yunus Emre Vakfı da etkili çalışmalar yapmaktadır. Eğitim alanında Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin hemen ardından çalışmalarına başlayan TDAV'ın Kırgızistan'da, Kazakistan'da ve Azerbaycan'da birer üniversitesi bulunmaktadır.⁵²² TDAV ayrıca Türk cumhuriyetlerinde Türkoloji bölümlerinin açılmasını sağlamak ve çeşitli kongre ve sempozyumlar ile akademik bilgi üretimine katkı sağlamaktadır. Yunus Emre Vakfı ise Türk dilinin ve kültürünün yayılması üzerine faaliyetler yürütmektedir. Yunus Emre Vakfı özellikle Türkçe kursları ile farklı ülkelerde Türkçe öğrenmek isteyenlere bu imkanı sağlamaktadır. Genellikle Balkanlar ve Orta Doğu ülkelerinde faaliyet gösteren Yunus Emre Vakfı'nın Orta Asya'da sadece Kazakistan'da şubesi vardır.⁵²³

Eğitim alanında yurt dışındaki Türk okulları da eğitim kaliteleri ve faaliyetleri ile Türkiye'nin sosyo-kültürel politikalarını desteklemektedir. Gülen cemaati ile anılan okulların özellikle çağdaş ve kaliteli bir eğitim vermelerinin yanında öğrencilerine Anadolu Türkçesini öğretmeleri ve Türkçe Olimpiyatları adı ile her yıl yüzlerce öğrenciyi Türkiye'ye getirmeleri Türkiye'nin uluslararası alanda hem kısa vade de hem de uzun vade de kazanımlar elde etmesini sağlamaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya ile sosyo-kültürel ilişkilerinde konut inşası ve onarım projeleri ile ortak Türk tarihine ait eserlerin onarılması konuları da etkili olmaktadır. İlk olarak 2003'te Türkmenistan'daki Sultan Sencer Türbesi'nin onarılması ile başlayan bu faaliyetler, Moğolistan'daki Göktürk Yazıtlarının bulunduğu yerin müze haline getirilmesi ve ulaşımını kolaylaştırmak için yolunun yapılması ile devam etmiştir.⁵²⁴ Son olarak ise Mayıs 2005'te Abdullah Gül'ün Türkmenistan ziyareti sırasında, Sultan Alparslan'ın mezarının bulunduğu yere TİKA'nın da desteği ile türbe yapılmasına ilişkin protokol imzalanmıştır.⁵²⁵ Orta Asya'daki Türk tarihine ait eserlere Türkiye'nin gösterdiği hassasiyet diğer ülkeler tarafından da ortak köklere yönelik mensubiyeti güçlendirecek adımlardır. Bundan dolayı ortak tarihi şahsiyetler ile ilgili atılan her adım, Türk cumhuriyetleri arasındaki bağları kuvvetlendirmektedir.

⁵²² Kurumlarımızın Genel Özellikleri, <http://turan.org.tr/kurumlarimizin-genel-ozellikleri/>, (23.06.2013).

⁵²³ Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=53>, (23.06.2013).

⁵²⁴ Avrasya Bülteni, S:15, TİKA, Ekim 2003, s.1.

⁵²⁵ <http://www.tika.gov.tr/haber/cumhurbaskani-abdullah-gulun-turkmenistan-ziyareti-kapsaminda-tikanin-gerceklestirecegi-restorasyon-projeleri-icin-isbirligi-protokolu-imzalandi/653>, (21.06.2013).

III. Davutoğlu Dönemi Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Yönelik Eleştiriler

Davutoğlu dönemi oluşturulan dış politika yaklaşımında Türkiye'nin Orta Asya politikası değerlendirirken, Davutoğlu'nun ortaya koyduğu dış politika ilkeleri ve bu ilkelerin Orta Asya politikasına yansımaları üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında özellikle ekonomik alanda son on yılda elde edilen başarılı grafik ikili ekonomik ilişkiler yansıtılmıştır. Fakat Türkiye'nin Orta Asya politikasına yöneltilen esas eleştiri, bölgeye yönelik kısa vadeli, siyasi hedefleri olmayan, sıradan ekonomik çıkarlı ilişkilerin kurulmuş olmasıdır. Davutoğlu dönemi dış politikada küresel aktör olma hedefi çerçevesinde dış politikadaki yeni kavram ve ilkelerin uzun vadeli hedeflere yönelik ve stratejik olarak uygulamaya koyulması gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin Orta Asya politikasında atılan adımların da uzun vadeli hedeflere yönelmesi beklenmektedir. 2003 sonrası dış politikada ise Orta Asya politikası söylemde yakın kara havzasına yönelik söylem ile paralellik göstermektedir. Fakat uygulama sahasında yakın kara havzası ile Orta Asya arasında iki farklı tablo ortaya çıkmaktadır.

AK Parti iktidarının ilk yıllarında dış politikanın merkezine AB'ye üyelik sürecini koymuş ve dış politikadaki temel hedef AB'ye üye olmak olmuştur. 2007 sonrasında ise teorik olarak Ahmet Davutoğlu'nun ortaya koyduğu dış politika yaklaşımında, dünya siyasetinde etkin bir Türkiye'nin oluşturulması hedeflenmiştir. Bu yaklaşım da pro-aktif dış politika söylemiyle yansıtılmıştır. Pro-aktif dış politika ilkesi ile uluslararası örgütlerde etkinlik, bölgesel krizlerde ve çatışmalarda arabuluculuk, bölgesel kalkınma yardımları, komşularla sıfır sorun ve bölgesel maksimum işbirliği adımlarının atılması hedeflenmiştir.⁵²⁶ Bu ilkenin her ne kadar Türk dış politikası bağlamında bütün bölgelere yönelik bir ilke olduğu iddia edilse⁵²⁷ de Türkiye'nin Orta Doğu'da daha etkin bir dış politika izlemekte olduğu görülmektedir. 2007'ye kadar AB odaklı bir dış politika, 2007 sonrasında ise Orta Doğu odaklı bir dış politika ortaya konulmuştur. Dış politikanın önceliklerdeki bu değişim ilerleyen dönemde yakın kara havzasının dışına doğru genişleme ihtimalini de doğurmaktadır. Fakat 2013 itibariyle dış politikanın önceliklerinde bir değişim görülmemiştir.

İlk olarak, Türkiye yeni dış politika yaklaşımında etkin bir arabuluculuk rolü üstlenmeye başlamıştır. Türkiye bölgesel ve ikili anlaşmazlıkların giderilmesi için anlaşmazlıkların çözülmesinde taraf ülkelere öncülük etmeye çalışmakta ve Batılı ülkelerin

⁵²⁶ Bülent Aras, "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", SETA, Policy Brief, (Mayıs 2009), No:32, s.9.

⁵²⁷ Aras, Davutoğlu Era..., s.11.

dikkatini, bu sorunların çözümüne ilişkin planlara çekmektedir. Bu konuda Balkanlarda, Orta Doğu'da ve nükleer müzakereler konusunda İran ile Batılı ülkeler arasında yapılan arabuluculuk çalışmaları ön plana çıkmıştır. Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında var olan çeşitli uzlaşmazlıklar, hatta çatışmalar konusunda ise Türkiye daha geri planda kalmıştır. Örneğin Fergana bölgesinde Kırgızlar ile Özbekler arasındaki sınır sorunlarının çözümünde veya yine bu bölgedeki sınırı aşan sular yüzünden çıkan anlaşmazlıkların uzlaşma zeminini oluşturmak için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Oysa Fergana bölgesindeki sınır anlaşmazlıkları ve sınır aşan sular sorunları yalnızca bölgedeki Türk cumhuriyetlerini ilgilendiren konular olarak bu devletler arasında çözüme kavuşturulabilir. Ayrıca bu alanda Türkiye'nin hem Batılı bir ülke olarak algılanması hem de Türk Cumhuriyetleri arasında herhangi bir ayırım gözetilmeksizin kardeş ülke olarak algılanması, Türkiye'yi bu bölgedeki arabuluculuk girişimleri için avantajlı hale getirmektedir.

İkinci olarak, Türk dış politikasının yoğun bir şekilde üstünde durduğu “sınırların ve engellerin kaldırılması” söylemi ile vizesiz alanların oluşturulmaya ve ekonomik bütünleşme süreçlerinin başlatılmasına çaba harcanmaktadır. Bunun en önemli örneği Türkiye-Suriye-Ürdün ve Lübnan arasında başlatılan ekonomik bütünleşme girişimi olmuştur. Rusya, Avrasya Birliği kapsamında başta Kazakistan ile ekonomik temelli başlattığı bütünleşme sürecinde, Orta Asya üzerinde kaybettiği etkisini tekrar sağlamlaştırmaya yeni bir dönemi açarken⁵²⁸, Türkiye-Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler daha ağır ilerlemiştir. 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Nahçıvan Anlaşması ve 16 Ekim 2010'da İstanbul'da gerçekleştirilen 10. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerde önemli adımların atılması⁵²⁹, “Türk dünyası politikasında yeni bir dönem mi?” sorusunu gündeme getirmiştir. İstanbul Zirvesinde Türk Cumhuriyetleri arasında kurumsallaşma yönünde önemli adımların atılacağı yönünde sinyaller verilmiştir. Bu bağlamda Orta Doğu'da bütünleşme yönünde atılan adımların benzeri adımlar Türk Konseyi zemininde Türk Cumhuriyetleri ile de atılmaktadır. Fakat Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik bütünleşme adımlarında daha çabuk hareket etmesi gerekmektedir. Çünkü Orta Asya'da bütünleşme yönünde Türkiye'nin önünde Rusya gibi güçlü bir rakip vardır ve Rusya Avrasya Birliği konusunda her geçen gün önemli adımlar atmaktadır. Fakat Orta Doğu'da bütünleşme yönünde siyaset geliştiren Türkiye'nin karşısında herhangi bir rakip yoktur. Balkanlar ise

⁵²⁸ Vladimir Putin, “A New Integration Project For Eurasia: The Future in the Making”, <http://www.russianmission.eu/en/news/article-prime-minister-vladimir-putin-new-integration-project-eurasia-future-making-izvestia-3->, (18.11.2011).

⁵²⁹ Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve Toplantısının Bildirisi, <http://www.mfa.gov.tr/bildiri.tr.mfa>, (20.09.2010).

bütünleşme konusunda en başarılı örnek olan AB'nin yanındadır. Bazı Balkan üyeleri AB'ye üye iken diğerleri de üye olmak için beklemektedir. Bundan dolayı Balkanlar da yeni bir bütünleşme projesi ortaya atmaya gerek yoktur.

Dördüncü olarak, sıfır sorun söylemi kapsamında öncelikle komşularla sonrasında ise sorunlu olduğu tüm ülkelere ilişkiler geliştirme yönünde tek taraflı adımlar atılmışken, doksanlı yıllarda ilişkilerin bozulduğu Özbekistan ile ilişkileri düzeltmek adına ciddi bir politika izlenmemiştir. Burada Türkiye sorunun tek taraflı kaynağı olmadığı gibi sorunun çözümünde de etkili olacak tek taraf değildir. Özellikle Özbekistan'ın siyasi istikrarını korumak adına aşırı hassas davranması ikili ilişkilerin yeniden normalleşme sürecine girmesini engellemektedir.

Orta Asya ülkeleri arasındaki sorunlar için herhangi bir çözüm üretme arayışı, bölgesel barış veya bütünleşme için risk alma söz konusu değildir. Türkiye Orta Asya'da etkili bir güç olan Rusya ile işbirliği temelinde bir politika izlenmiştir.⁵³⁰ Fakat bu politika Orta Asya'da Rusya'nın aleyhine yorumlanabilecek her türlü hamleden kaçınmak şekline dönüşmüştür. Hatta 2010'da Kırgızistan'daki devrimin ardından Başbakan Erdoğan, Kırgızistan'da yaptığı konuşmada, Kırgızistan'a yatırım konusunda, Kırgızistan, Rusya ve Türkiye'nin üçlü bir işbirliği yapabileceğini söylemiştir.⁵³¹ Oysa Türkiye'nin, Kırgızistan konusunda çözüme yönelik adım atarken, partner olarak Rusya'yı seçmesi stratejik bir hata olmuştur. Kırgızistan'daki durum, 2010'da İstanbul'da 10. zirvesi yapılan ve kurumsallaşma yönünde önemli adımlar atan "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" için büyük önem arz etmektedir, çünkü uluslararası örgütlenmelerin amaçlarından birinin sorunları çözmek olduğu ve ancak bu şekilde etkinliklerini arttırdığını düşündüğümüzde, Kırgızistan'daki durum Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi için sorundan öte bir fırsattır.⁵³² 2003 sonrası Türkiye ise Orta Asya'da Rusya olmadan hamle yapmaktan çekinmiştir. Oysa Suriye meselesinde Rusya ve İran ile karşı karşıya gelmekten kaçınılmamıştır ki, Suriye de Rusya için Orta Doğu'da vazgeçilmez tarihi bir müttefik niteliğindedir.⁵³³

Türkiye dış politikada Türk tarihi'nin sunmuş olduğu jeopolitik sahalar içinde dış politikada odak merkezi olarak Orta Doğu doğrultusunda bir tercih yapmıştır. Bu durum dış politikada oluşturulan teorik zemine uygun bölgenin seçilerek, bu bölge üzerine Türkiye'nin diplomasi enerjisinin boşaltılmasına neden olmuştur. Bu enerjinin bir hedef doğrultusunda

⁵³⁰ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.497.

⁵³¹ İşbirliğimiz Kardeşliğimiz Gereğidir, <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pActualDetail.aspx>, (03.02.2011).

⁵³² Turgay, Düğen, "Kırgızistan'a Destek Sürecinin Önemi", http://www.21yyte.org/tr/yazi6081-Kirgizistana_Destek_Surecinin_Onemi_.html, (14.05.2012).

⁵³³ Ali Asker, "Rusya'nın Orta Doğu Politikası", *21. Yüzyıl*, S.31, (Temmuz 2011), s.41-42.

olmaktan çok dönemsel sapmalar Şeklinde hareket etmesi de dış politikada hedefe varmak yerine değişen hedefler arasındaki bir koŐuŐturmaya dönmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Türk Cumhuriyetleri ile hem ikili ilişkilerde hem de Türk Konseyi zemininde önemli adımların atılmasına rağmen Orta Asya Türk dış politikasının odak merkezine yerleŐtirilmemiŐtir. Bu durum Türk dış politikası aÇısından bir olumsuzluk değil, sadece bir tercih meselesidir. Davutoğlu döneminde Orta Asya ile ilişkilerde dış politikadaki genel olarak artan etkinliğin bir sonucu olarak hem siyasi hem de ekonomik bir gelişme sağlanmıştır. Fakat Orta Asya Türk dış politikasının öncelikli bölgesi olmamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA POLİTİKASININ BÖLGESEL VE KÜRESEL YANSIMALARI

I. Büyük Güçler Orta Asya Rekabeti ve Türkiye

21. yüzyılda uluslararası ilişkilerin ağırlık merkezi Asya-Pasifiğe doğru yönelmektedir. Büyüyen ekonomiler, nüfusları kalabalık ülkeler ve enerji kaynakları güç ağırlığındaki bu değişim sürecinin ön plana çıkan konularındır. Çin ve Hindistan’ın yanında Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte uluslararası rekabet alanından çekildiği düşünülen Rusya da güçlü bir şekilde rekabete katılacağına sinyallerini vermektedir. Rusya, Sovyetler Birliği dönemine göre etki alanını daraltarak, Avrasya ölçekli bir devlet olarak etki alanı oluşturacağı öngörülmektedir. Asya’nın yükselen güçlerinin siyasetleri takip edilirken Orta Asya’nın özel konumu daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çin, Rusya ve Hindistan’ın arasında yer alan Orta Asya ülkeleri, ABD ve NATO’nun Afganistan operasyonları münasebetiyle ABD’nin de komşusu gibidir. Dört büyük gücün mücadele sahasına dönüşen Orta Asya’daki bu rekabet, doğrudan Orta Asya ülkelerinin dış politikalarının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan’da bu rekabetin etkileri görülmekle birlikte, her bir devletin sahip olduğu coğrafi konum, sosyo-politik yapı, ekonomik durum ve enerji kaynakları, etkilerin farklı şekillerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

A. Geleneksel Müttefik ABD’nin Orta Asya Politikası ve Türkiye

Soğuk Savaş döneminde ABD’nin Orta Asya’ya ilgisini çeken tek şey, Sovyetler Birliği’nin bu bölgede yaptığı nükleer denemelerdir. Bu denemeleri izlemek için, Türkiye, İran ve Pakistan’daki üslerden kalkan casus uçakları kullanmıştır, ancak 1 Mart 1960’ta

İncirlik üssünden kalkan U-2 casus uçağının Sovyetler Birliği tarafından düşürülmesi, bu uçuşlara son vermiştir.⁵³⁴ Amerikan'ın Orta Asya bölgesine yönelik politika geliştirmemesinin en önemli sebebi, Orta Asya'nın Sovyetler denetiminden çıkarılması en zor olan bölge olarak görülmesiydi.⁵³⁵ ABD'nin bu politikası ancak Sovyetler Birliği'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesiyle birlikte değişmiştir. Afganistan'ın işgalinden sonra, Pakistan üzerinden Orta Asya'daki İslami örgütler desteklenmiş, Kızılordu'daki Müslümanların ayaklanması istenmiş ve Suudi Arabistan, Mısır ve Kuveyt'deki radyolardan bölgeye yönelik destek çağrılarında bulunulmuştur.⁵³⁶ Bu dönemde Türkiye de ABD gibi Orta Asya ile ilgili herhangi bir faaliyet ya da çalışmada bulunmamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Sovyetler Birliği'ni kızdırmadan NATO şemsiyesi altında güvenliğini korumak amacıyla dış politika izleyen Türkiye, Orta Asya'daki Türklerle ilgilenmenin Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmesinden endişe etmiştir.

Soğuk Savaş'ın sonrası dönemde ABD, Orta Asya'ya yönelik yoğun bir politika izlememiştir. Daha çok Orta Doğu ve Balkanlar'a ağırlık vermiştir. Bu bölgeye yönelik hâkim politika yine Rusya tarafından oluşturulmuştur. İyi niyetli bir Moskova hükümetinin Orta Asya politikalarına ABD tarafından göz yumulmuştur, çünkü ABD o dönemde yeni bir jeopolitik gündemle karşılaşmak istememiştir.⁵³⁷ Bununla birlikte bölgeye yönelik, ABD'nin genel dünya politikasına uygun dış politika hedefleri, 1991 yılında Dışişleri Bakanı Baker tarafından açıklanmıştır. Bu programa göre, Orta Asya ülkelerine yönelik temel hedefler; Self-Determinasyon, mevcut sınırların kabulü, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması ve uluslararası hukuka riayet olmuştur.⁵³⁸ Bu dönemde Türkiye ABD'nin Orta Asya politikasına uygun olarak, Orta Asya ülkelerinin piyasa ekonomisine uygun, laik ve demokratik bir devlet olmaları için model ülke rolüne soyunmuştur. Türkiye'den Türk cumhuriyetlerine resmi ziyarete gidenler piyasa ekonomisine geçiş ve demokratikleşme yönünde tavsiyelerde bulunmuşlardır. ABD ile birlikte Türk cumhuriyetlerine demokratikleşme yönünde tavsiyelerde bulunmak Türkiye-Özbekistan ilişkilerini bozan nedenlerden bir olmuştur.

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik etkin politikalar izlemesi Clinton döneminde gerçekleşmiştir, ancak Clinton dönemini de ikiye ayırmak gerekir. 1994 ile 1997 yılları

⁵³⁴ Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımlar", *Stradigma Analiz e-Dergi*, www.Stradigma.com, S: 9, (Ekim 2003), s.2.

⁵³⁵ Erhan, "ABD'nin Orta Asya..."., s.2.

⁵³⁶ Erhan "ABD'nin Orta Asya..."., s.3.

⁵³⁷ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev: İbrahim H. Kurt, 4. Basım, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s.792.

⁵³⁸ M. Seyfettin Erol, Çiğdem Erol, "11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya" *Avrasya Dosyası*, Küresel Değerlendirme Özel, C.9, S.3, (Sonbahar 2003), s. 8-9.

arasındaki dış politika ekibi, “First Russia” olarak adlandırılan ve Rusya’ya öncelik veren, Rusya ile iyi ilişkilerin devamını hedefleyen politikalar izlemiştir. 1996 yılının sonunda Dışişleri Bakanlığına getirilen Madeline Albright ve ekibi, Orta Asya cumhuriyetlerine öncelik veren ve Rusya ile bölgede rekabete giren politikalar izlemeye çalışmıştır.⁵³⁹ 1998 yılında ABD’nin Ulusal Güvenlik ve Strateji Belgesi’nde ise, bölgenin enerji kaynaklarına dikkat çekilmiş ve şöyle denmiştir; *“İstikrarlı ve müreffeh Kafkasya ve Orta Asya, Akdeniz’den Çin’e uzanan geniş bir bölgede istikrar ve güvenliğe katkı sağlayacak ve Kafkasya gaz ve petrol rezervlerinin, ABD’nin muazzam ticari katılımıyla, dünya piyasalarına aktarılmasını mümkün kılacaktır. Bu bölgedeki ülkeler, egemenliklerini ve uluslararası camiadaki yerlerini teminat altına aldıysalar da, demokratik ve ekonomik alanda gerçekleştirilmesi gereken reformlar vardır. [...] Bu ülkelerin bağımsızlıkları, egemenlikleri, toprak bütünlükleri ve demokratik ve ekonomik reformları gerçekleştirmeleri Amerikan çıkarları için önemlidir. Bu hedeflere ulaşılabilmesi için ikili ilişkilerimizi ve uluslararası kuruluşlardaki liderliğimizi kullanarak milyarlarca doların bölgeye akmasını sağlıyoruz.”*⁵⁴⁰ 1999 yılında ABD Senatosu’ndan geçen “İpekyolu Strateji Yasası” ABD’nin yeni dönemdeki Orta Asya hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yasanın gerekçelerini oluşturan bölümde ise, yedi önemli nokta ön plana çıkarılmıştır. Bu noktalar şunlardır: 1- İpekyolu’nun üstünde bulunan ülkeler; Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan’dır. 2- İpekyolu Halkları arasında barış sağlanmalı, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi alanındaki politikalar desteklenmelidir. 3-Ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve güvenlik işbirliği güçlendirilmelidir. 4- Uluslararası yatırımlar teşvik edilmelidir. 5- Ülkelerde oluşturulan laik devlet yapısı korunmalıdır. 6- bölgedeki enerji kaynaklarının varlığı, ABD’nin Basra Körfezi’ne olan bağımlılığını azaltacaktır. 7- Demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve insan haklarını geliştirmeye yönelik politikalar izlenmelidir.⁵⁴¹ ABD’nin İpekyolu strateji Yasasında, İpekyolu’nun tarih içerisinde etkin ve verimli olduğu dönemlerin özelliklerinin iyi bir şekilde analiz edildiği görülmektedir çünkü İpekyolu’nu canlandırabilecek en önemli unsurlar güvenlik, barış ve uluslararası ticarete açık bir ekonomik yapıdır.

11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırıları ise, ABD’nin dünya politikalarıyla birlikte, Orta Asya’ya olan yaklaşımını da değiştirmiştir. İslamcı kabul edilen terör örgütlerine karşı başlatılan mücadelede ilk hedef Afganistan olarak belirlenmiştir. Afganistan’a müdahaleyle

⁵³⁹ Erhan “ABD’nin Orta Asya...”, s.5.

⁵⁴⁰ Erhan “ABD’nin Orta Asya...”, s.6.

⁵⁴¹ Erhan “ABD’nin Orta Asya...”, s.6.

birlikte, ABD bölgede etkin bir politika izleyeceğini göstermiştir. Rusya, ABD'nin askeri müdahalesine, ortak tehdit olarak kabul edilen köktendinci terör örgütleriyle mücadele politikası kapsamında göz yummuştur. Aynı zamanda sürekli eleştirilen Çeçenistan politikaları gündemden düşmüştür. Bununla birlikte bölgede güçlenen Çin'in dengelenmesi de, Rusya'nın temel hedeflerinden biri olmuştur.⁵⁴² Orta Asya ülkeleri ise, savaşın kendi ülkelerine sıçramasından endişe ederken, ABD ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Geçici olarak bölgeye gelen ABD'nin Afganistan'da çekilme programı ise, her geçen gün ertelenmiştir. Türkiye ise bu dönemde terörle mücadele kapsamında ABD'ye destek verdiği gibi Özbekistan ile 2001'de imzalanan anlaşma ile Özbekistan'daki terörle mücadele için de askeri teçhizat vermiştir.

Afganistan'daki bu başarısızlığın altından kalkmak isteyen ABD Başkanı Barack Obama, 1 Aralık 2009 tarihinde West Point Askeri Akademisi'nde, ABD'nin Afganistan'daki yeni stratejisini açıklamıştır. Belirlenen yeni strateji, tartışılan üç seçenek arasından ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, minimum strateji olarak adlandırılan ve nokta hedeflere yönelik operasyonlarla, az sayıda asker kullanarak etkili sonuç bekleyen stratejidir. İkinci seçenek, Afganistan'daki ABD güçlerinin komutanı General McChrystal'in hazırladığı maksimum strateji olarak adlandırılan plandır. Bu plana göre ise, başarılı olabilmek için Afganistan-Pakistan bölgesinde büyük bir güçle, kapsamlı ve bütüncül operasyonlar yapılmalıdır. Son seçenek de, "orta yol planı" olarak adlandırılan ve Afganistan'daki savaşı, iyi eğitilmiş Afgan ordusuna bırakarak bölgeden çekilmeyi amaçlayan plandır.⁵⁴³ ABD yönetimi bu seçenekler arasından, General McChrystal'in Maksimum Strateji Planı'nı tercih etmiştir. Bu plan, asker sayısını ve maliyeti arttırmayı gerektirmektedir. Plan, genel görünümü itibariyle erken çekilme planlarıyla uyumsuz gibi görünmektedir ancak, planda öngörülen kapsamlı savaşın, sonuca ulaşmakta süreci kısaltabileceği düşünülmektedir. Bu sayede, kuvvetler hızlı bir şekilde görevini tamamlayıp, 2011 yılında geri çekilmeye başlayacaktır. Afganistan'dan çekilme bu tarihte gerçekleşse bile, ABD artık bölgeyle ilgilenmekten vazgeçmeyecektir. Bunun temel nedenlerinden biri ise, enerji kaynaklarının taşınması sorunudur.

ABD'nin Orta Asya politikası ile Türkiye'nin Orta Asya politikası genel hatları itibariyle örtüşmektedir. ABD'nin Orta Asya ile ilişkisinin olmadığı Soğuk Savaş döneminde Türkiye'de de Orta Asya'ya yönelik çalışmalar yapılmazken, Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Orta Asya ülkelerini demokratikleştirme çabalarında Türkiye model ülke olmuştur. 2001

⁵⁴² Erhan "ABD'nin Orta Asya...", s.14.

⁵⁴³ Sabri Çiftçi, "Afganistan Çıkamaz, Obama'nın Dış Politika Tercihleri ve AF-PAK Bölgesinin Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, C.1, S.11, (Kasım 2009) s.43-44.

sonrası ABD'nin terörle mücadele kapsamında Afganistan merkezli olarak Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da üsler açmasıyla paralel olarak Türkiye de aynı dönemde Özbekistan'la, Kazakistan'la ve Kırgızistan'la askeri anlaşmalar imzalamıştır.

B. Rusya ile İşbirliği-Rekabet Çelişkisi

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya'dan tamamen kopması anlamına gelmemektedir. Rusya dağılma sonrası yaşadığı güç kaybına rağmen, Orta Asya üzerindeki güç mücadelesinden vazgeçmemektedir. Rusya'nın Orta Asya politikalarında üç önemli etken vardır. Bunlardan ilki, Rusya'nın küresel bir güç olması için öncelikle Orta Asya'da hâkim olması gerektiğine olan inançtır. İkincisi, emperyal dönemden kalma, Orta Asya'daki Rus azınlığın korunmasıdır. Son olarak ise; Orta Asya, Rusya için hem içeride hem de dışarıda bir prestij mücadelesidir. Bu bağlamda Türkiye'nin Orta Asya'da etkinliğinin önündeki en önemli güç Rusya'dır. Fakat Türkiye'nin Orta Asya'da etkinliğini artırması için Rusya ile rekabete girebileceği gibi Rusya ile işbirliğine gitmesi de bir seçenektir.

Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bile kendi içinde bir imparatorluk yapısına sahiptir. Gerek geniş coğrafyası gerekse birçok halkı içinde barındırmasıyla bu özelliğini korumaktadır. Ruslar için bu büyük imparatorluğun korunma sorunu, Çarlık dönemlerinde işgal edilen, İpekyolu'nun Müslüman Türk bölgesinin etki alanı içinde korunmasıyla mümkündür.⁵⁴⁴ Rusların sahip olduğu “*emperyal ulusal kimlik*”⁵⁴⁵, yakın çevreyi hala “Rus İmparatorluğu”nun parçası olarak algılamaktadır. Rusya'nın büyük güç olabilmesi için, uzak bölgelerde etkin olmak yerine, yakın çevrede etkili olması daha akılcı bir yaklaşımdır.⁵⁴⁶ Özellikle Doğu Avrupa ülkelerin Batı etkisine girmesiyle birlikte, Orta Asya kaybedilmemesi gereken tek bölge olarak kalmıştır. Rusya'nın bölgede 30 askeri üssü bulunmaktadır ve bunları kaybetmek istememektedir.⁵⁴⁷ Bu bağlamda Rusya bölgedeki sorunların çözümünü hedeflememektedir, çünkü bölgedeki etkinliğini krizler sayesinde sağlamaktadır. Bölgedeki ülkeler arasında yaşanan krizler için Rusya ilk başvuru merkezidir ve krizler devam ettikçe Rusya'ya olan ihtiyaç da sürecektir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Muzaffer Özdağ, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği*, Ankara, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, 2003, s.149.

⁵⁴⁵ Zeynep Dağı, *Kimlik Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002, s.175.

⁵⁴⁶ Dağı, *Kimlik Milliyetçilik...*, s. 175.

⁵⁴⁷ Dağı, *Kimlik Milliyetçilik...*, s.189.

⁵⁴⁸ Oliver Roy, *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, Çev: Mehmet Morali İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s.259.

1992 sonrası Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından 1995'e kadar Rusya'nın kendi federal yapısı içinde bütünlüğünü korumaya çalışmış ve Orta Asya üzerinde etkinlik kuracak güçte olmamıştır. Fakat bu dönemde Türk cumhuriyetleri de henüz Sovyetler Birliği'nin kurmuş olduğu siyasi, bürokratik ve ekonomik sistemi aşamamıştır. Orta Asya Türk cumhuriyetleri siyasi ve ekonomik istikrar sağladıklarında ise Rusya da kendi iç sorunlarını çözmüş, yeni sisteme adapte olmuş ve eski Sovyet coğrafyasına yönelik siyasi, askeri ve ekonomik hamleler yapmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasında kurulan ilişkiler ise karşılıklı olarak ekonomik ve siyasi olarak beklentileri karşılamaması ve tarafların farklı dış politika seçeneklerine yönelmeleri üzerine duraklamıştır.

Orta Asya'daki Rus azınlıklar, Rusya'nın Orta Asya politikasının hem amacı hem de aracı konumundadır. Rus azınlığın şartlarının kötüleşmesi Rusya'nın Orta Asya ülkelerinden algıladığı tehditlerden biridir. Diğer bir önemli tehdit olarak ise, siyasi İslamlaşma görülmektedir.⁵⁴⁹ Bölgedeki Rus azınlığın durumunun kötüye gitmesi, Orta Asya ülkelerinden Rusya'ya doğru olası bir göç hareketini başlatabilir. Bu durum Rusya'nın bölgedeki etkinliğini önemli oranda azaltacaktır. Rusya'nın Orta Asya'da en etkili olduğu iki devlet, Rus azınlığın yoğun olduğu Kazakistan ve Kırgızistan'dır. Bu iki devletteki durum, Rus azınlığın etkisini göstermesi açısından önemlidir. Kazakistan kendisini Rusya ile stratejik ortak olarak görmektedir.⁵⁵⁰ Rusya ile Kazakistan arasındaki ticaret hacmi 2003-2004 yıllarında 8 milyar Doları bulmuştur. Bu ticaretin yüzde 70'i ise, Rus azınlığın yoğun olduğu, Kazakistan'ın kuzeyindeki vilayetler tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁵¹ Kırgızistan'daki Rus etkisi de Kazakistan'da olduğundan farklı değildir. Hatta 2001 Aralık ayında Akayev hükümeti, Kırgız dili ile Rus diline anayasalarında eşit statü vermiştir.⁵⁵² Kırgızistan ile Rusya arasındaki ticaret hacmi de 2006 yılı itibarıyla 1,5 milyar doları bulmuştur.⁵⁵³ Görüldüğü gibi, İpekyolu üzerinde ticari, siyasi ve sosyal etkinin devam ettirilmesi için, Orta Asya ülkelerindeki Rus azınlığın korunması, Rusya'nın bölgesel öncelikleri arasında yer almaktadır.

Orta Asya'daki Rus azınlığın varlığı Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri de etkilemektedir. Özellikle Rus azınlığın oranının yüksek olduğu Kazakistan ve Kırgızistan'da Türkiye ile kurulan ilişkilerde kültürel bütünleşme yönünde taleplerin ortaya çıkması, bu devletlerde iç huzursuzluk endişesini doğurmaktadır. Kazakistan'daki Rus

⁵⁴⁹ Dağı, *Kimlik Milliyetçilik...*, s.176.

⁵⁵⁰ Asem Nauşabay Hekimoğlu, *Rusya'nın Dış Politikası*, Ankara, Vadi Yayınları, 2007, s. 142.

⁵⁵¹ Hekimoğlu, *Rusya'nın Dış...*, s.146.

⁵⁵² Hekimoğlu, *Rusya'nın Dış...*, s.154.

⁵⁵³ Hekimoğlu, *Rusya'nın Dış...*, s.157.

azınlığın Rusya sınırında yoğunlaşmış olması, Kazakistan'ın toprak bütünlüğünün korunması için Kazakistan devletinin daha temkinli davranması neticesini doğurmuştur.

Orta Asya, Ruslar için bir prestij mücadelesi anlamı da taşımaktadır. Küresel güç olduğu iddiasını taşıyan bir Rusya'nın İmparatorluk mirası olarak gördüğü yakın çevresinde etkili olamaması, küresel güç iddiasını geçersiz kılmaktadır. Bu bölgede başka devletlerin etki alanı oluşturmaları da, Rusya için yalnızca uluslararası alanda değil iç politikada da bir prestij kaybı olarak görülmektedir.

Orta Asya ülkeleri ise Rusya ile iyi geçinmek attıkları atılan her adımda kendilerini Rusya'ya daha fazla bağlamaktadır. Bu durum Türkiye ile Rusya arasındaki rekabetin en sert olduğu alandır. Rusya enerji nakil hatları üzerinden Orta Asya üzerinde kurduğu ekonomik egemenliği kaybetmek istememektedir. Fakat Avrupa ülkeleri ise Orta Asya enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaşması için Rusya'nın dışında alternatiflerin olmasını istemektedir. Rusya'ya alternatif olabilecek tek ülke ise Türkiye'dir. Türkiye'nin bu alanda Rusya ile işbirliğine gitmesi zordur. Çünkü enerji alanında Rusya gelişmiş bir ülke iken Türkiye bu konuda uluslararası işbirliğine ihtiyaç duymaktadır. İşbirliği yapabileceği Batılı ülkeler ise bu alanda Rusya'nın çıkarlarına uygun hareket etmeyecektir. Çünkü Rusya enerji tekeli korumak isterken Avrupa bu tekeli kırmak üzerine politika oluşturmaktadır.

Rusya 2011 ve 2012 yıllarında gerçekleştirdiği stratejik hamlelerle bölgenin kendisi için ne kadar önemli olduğunu ve bölgeden çekilmek yerine aksine siyasi, askeri ve ekonomik olarak etkinliğini artıracığını göstermiştir. Kırgızistan ve Tacikistan'da yaşanan süreç şimdilik Avrasya Birliği sürecinin dışında ilerlemektedir fakat bu iki ülkenin de Birliğe dâhil olma ihtimalleri yüksektir. 8 Ekim'de Rus Dışişleri Bakanı ile Kırgız Dışişleri Bakanının yaptıkları görüşmede Rusya'nın Kırgızistan'ı gümrük birliğine davet etmesi üzerine Kırgızistan da birliğe katılmak istediğini beyan etmiştir. Bu da göstermektedir ki Kırgızistan'ın Avrasya Birliği'ne katılma süreci hızlandırılmıştır.⁵⁵⁴ Kırgızistan ve Tacikistan'ın Rusya ile ilişkilerinde iki konu öne çıkmaktadır. Bunlar; Orta Asya'daki su sorunu bağlamında Tacikistan ve Kırgızistan'daki barajların yapım süreci ve bu iki ülkedeki Rusların askeri varlığıdır.

Rusya, Kırgızistan'da 4 farklı askeri tesise sahiptir. Bunlardan en önemlisi Bişkek yakınlarındaki Kant Askeri üssüdür. Bunun dışında Rusya, Issık Gölde deniz askeri eğitim

⁵⁵⁴ "Russia welcomes Kyrgyzstan's accession to Customs Union", <http://www.itar-tass.com/c154/539912.html>, (09.10.2012).

merkezi ve Sismik gözlemine, Celalabat'ta ise bir nükleer test gözlemine sahiptir.⁵⁵⁵ Daha önce yapılan anlaşmalara göre bu Kant askeri üssünün kullanım süresi 2017'de sona eriyordu. Fakat Putin'in ziyareti sırasında imzalanan anlaşmaya göre, bu tesislerin kullanım süresi 2017 sonrasında 15 yıl daha uzatılacaktır. Taraflardan herhangi birinin itirazı olmaması durumunda da bu süre 5'er yıl daha otomatik olarak uzatılacaktır. Bu anlaşma karşılığında ise Kırgızistan'ın Rusya'ya olan 189 milyon dolarlık borcu da silinmiştir.⁵⁵⁶

Rusya, Fergana Vadisi'nin kuzeyinde ve güneyinde bulunan iki üssünün kullanım sürelerini uzatmasının yanında, Orta Asya'daki devletler arasında ihtilafli olan su meselesine de doğrudan taraf olmuştur. Orta Asya'da dünyanın en kötü çizilmiş sınırlarına sahip olan Fergana Vadisi'nde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan sınırları iç içe girmiş durumdadır. Bölgede dağlık arazilere Tacikistan ve Kırgızistan sahipken, vadinin verimli tarım arazileri Özbekistan sınırlar içinde yer almaktadır. Bunun yanında tarım arazilerini sulayan nehirlerin kaynakları Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içindedir. Kırgızistan'dan çıkan Seyhun Nehri Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan geçerken, Tacikistan'dan çıkan Ceyhun Nehri Afganistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'dan geçmektedir. Türkistan'daki diğer Türk cumhuriyetlerinin aksine hiçbir enerji kaynağına sahip olmayan Tacikistan ve Kırgızistan ülkelerindeki su kaynaklarını enerjiye çevirmek istemektedir, fakat bu nehirler üzerine kurulan barajlar nehirlerin geçtiği ülkelerdeki tarımı olumsuz etkilemektedir. Seyhun Nehri'nin yüzde 80'ini kontrol altında tutan Tacikistan, bu nehir üzerine 1976'da inşa edilmeye başlanan Rogun Barajı'nın tamamlanması ile birlikte su üzerindeki kontrolünü artıracak ve Özbekistan'ın su sıkıntısı çeken Sukhanderya ve Kaşkanderya bölgelerine giden suyun tamamını kontrol altına almış olacaktır. Barajın yapımına Rusya destek verirken, ABD barajın inşasının Dünya Bankası tarafından yapılacak olan kontrollere kadar durdurulmasını istemiştir. Rusya'nın 6-7 Ekim 2012 tarihlerinde Tacikistan ile imzaladığı anlaşmalar arasında Rogun Barajı'nın inşası da yer almaktadır.

Özbekistan ve Tacikistan arasındaki Rogun Barajı'nın inşasından kaynaklanan sorun iki ülke arasındaki gerilimi artırmaktadır. Rogun Barajı'nın yapımına karşı olan Özbekistan 30 Temmuz 2012 tarihli bir habere göre Tacikistan'ın gizlice Rogun Barajı'nı yapmaya devam ettiğini iddia etmiştir. Özbekistan Dışişleri Bakanlığı da Tacikistan'ın Rogun barajı inşaatının tekrar başlatılmasının Özbekistan ile yapılan anlaşmanın ihlali anlamını geldiğini belirtmiştir. Tacik yetkililerin Rogun tasarım çalışmaları için Rusya, Ukrayna gibi ülkelere

⁵⁵⁵ "Putin Kırgız Liderle 15 Yıllık Askeri Üs Anlaşması İmzaladı", <http://haberrus.com/politics/2012/09/20/putin-kirgiz-liderle-15-yillik-askeri-us-anlasmasi-imzaladi.html>, (22.09.2012).

⁵⁵⁶ "Kyrgyz President Calls Cooperation With Russia Crucial", <http://www.rferl.org/content/russia-kyrgyzstan-putin-atambaev/24714151.html>, (22.09.2012).

yabancı yükleniciler ile anlaşmaya vardığını kaydeden Özbekistan, santralin başlatılması için gerekli ekipman, bileşen ve malzemelerin temini için sözleşmelerin bile yapıldığını öne sürmüştür.⁵⁵⁷

Kırgızistan'da milli proje olarak görülen Kambar Ata 1-2 barajlarının yapımı da bölgedeki stratejik dengeler açısından önem arz etmektedir. 1986'da planlanan bu barajlar, Kırgızistan'ın bağımsızlığının ardından da gündemde kalmıştır. Kambar Ata 2 Barajı, diğerine nazaran daha küçük bir barajdır. Bu baraj, Rusya'nın finansmanı sağlaması üzerine bir Rus şirketi tarafından Ağustos 2010'da tamamlanmıştır. Kambar Ata-2, bölgesel sorunlara neden olmaması adına Özbek yetkililerin de onayları alınarak gerçekleştirilmiştir.⁵⁵⁸ Kambar Ata-1 Barajı'nın inşaatına ise hala başlanmamıştır. 2009'da Kırgız Parlamento sözcüsü Kubanıçbek İsabekov'un yaptığı açıklamaya göre, bu barajın bitmesi halinde, Kırgızistan'ın stratejik önemi artacak ve ülke bölgesel bir güç haline gelecektir.⁵⁵⁹ Her ne kadar Kırgızistan, barajların yapım sürecinde Özbekistan ile olan ilişkilerini gözetererek hareket etmeye çalışsa da bölgedeki stratejik dengelerin değişmesi Özbekistan tarafından kolay kabul edilebilecek bir durum değildir. Putin'in 21 Eylül'deki Kırgızistan ziyaretinde hidroelektrik santrallerinin inşalarına destek vereceğini belirtmesi, Kambar Ata-1'in hızlandırılacağı şekilde okunabilir. Rusya'nın Kırgızistan'daki Hidroelektrik santrallerinin inşası için Kırgızistan'a 5 milyar dolar vereceği tahmin edilmektedir.⁵⁶⁰ Rusya'nın Avrasya Birliği'ne dâhil etmek istediği Kırgızistan'ın ekonomik olarak güçlendirilmesi, birliğin geleceği açısından da önemlidir. Aksi takdirde siyasi ve ekonomik olarak istikrarsız ve zayıf bir Kırgızistan, Avrasya Birliği için bir yük olacaktır.

Rusya Orta Asya coğrafyasına askeri, ekonomik ve siyasi bir dönüş yapmaktadır. Askeri üslerin sürelerini uzatması ve yapılan tatbikatlar bu dönüşün askeri yönünü yansıtmaktadır. Öyle ki Kırgızistan ve Tacikistan ile üs anlaşmalarının uzatılması Kremlin için jeopolitik bir zafer olarak adlandırılmaktadır.⁵⁶¹ Avrasya Birliği ise Orta Asya'daki Rus nüfuzunun ekonomik ve siyasi ayağını oluşturmaktadır. Avrasya Birliği kapsamında ayrıca Sovyet sonrası bağımsız olan ülkeler arasında ortak bir kimlik ve medeniyet oluşturma kaygısı da vardır. Bunun yanında Rusya'nın Tacikistan ve Kırgızistan'daki barajların inşasına verdiği destek ile bölgedeki ihtilafli konularda kesin taraf olduğu ve kendisi ile birlikte

⁵⁵⁷ "Özbekistan: Tacikler gizlice HES inşa ediyor",

<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=220886>, (9.10.2012).

⁵⁵⁸ Dursun Yıldız, *Orta Asya'daki Saatli Bomba Su Sorunu*, İstanbul, Truva Yayınları, 2012, s.59.

⁵⁵⁹ Yıldız, *Orta Asya'daki ...*, s.60.

⁵⁶⁰ Fozil Mashrab, "Bishkek Hands Putin Kyrgyz Independent",

http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/NI21Ag01.html, (28.09.2012).

⁵⁶¹ Mashrab, "Bishkek Hands...".

olmayan karşısında olacağını göstermektedir. Rusya, Tacikistan ve Kırgızistan'daki baraj inşası süreçlerine destek vererek, bölgedeki suyu kontrolünde tutacak ve böylece Özbekistan ve Türkmenistan'a karşı bir koz daha kazanmış olacaktır. ABD ise bu süreçte, Rusya'nın Orta Asya'da etkisini artırmasına müsaade edebilir. Çin'in ekonomik yükselişinin yanında ŞİÖ içindeki etkinliği ile askeri ve siyasi bir yükselişe geçme ihtimaline karşılık, ABD Orta Asya'daki rekabete doğrudan katılmak yerine Rusya ile Çin rekabetinde, Avrasya'da güç dengesini gözetebilir.

Rusya Orta Asya'daki son hamleleriyle ABD müsaade etsin ya da etmesin askeri, ekonomik ve jeopolitik üstünlükler yakalamıştır. Bu üstünlüğü Orta Asya'daki tarihi Rus nüfuzu ile birlikte değerlendirdiğinde, Orta Asya'daki etkisini, dönemin koşullarına uygun bir hâkimiyet modeline dönüştürebilir. Türkiye'nin Rusya ile rekabet mi işbirliği mi çelişkisi sonuçları tahmin edilebilir bir tercihtir. Eğer Rusya ile Orta Asya'da işbirliğine gidilmek istenirse, Türkiye'nin Orta Asya'daki etkinliği Rusya'nın müsaade ettiği sınırlar içinde kalacaktır. Geçen süre içinde ise Rusya Orta Asya'daki etkinliğini artıracak ve daha sonra rekabete girilmek istense de Rusya'nın önüne geçmek mümkün olmayacaktır. Rekabet seçeneğinde Türkiye'nin artıları olduğu gibi eksiklikleri de vardır. Ekonomik ve askeri alanda, Rusya'nın Sovyetler Birliği döneminde kurduğu alt yapının ve sistemin aşılması zordur fakat kültür ve eğitim alanında atılacak adımlar uzun vadede siyasi neticelere dönüştürülebilir

C. Çin'in Orta Asya Politikası ve Türkiye

Orta Asya Bölgesi Çin için tarihsel açılarından hem bir ticaret ortağı hem de bir tehdit kaynağıdır. Çin, yüzyıllar boyunca doğudaki şehirlerini korumak adına batı sınırlarındaki güvenlik önlemlerini artırmış ve bu güvenlik önlemlerini artırırken de Çin Seddi gibi bir dünya harikasını ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Çin'in batısındaki tehdit aynı zamanda Çin'in dış dünyaya açılan kapısı olmuştur. Çin'den başlayan, Türkistan'ın içinden geçen ve Avrupa'ya kadar uzanan yollar dünya tarihinin en önemli ticaret yolu olan İpekyolu'nu oluşturmuştur. Qing Hanedanı (1644-1911) dönemine kadar Çin Seddi ve civarındaki karakolları batı sınırı olarak kabul eden Çin, Qing Hanedanı döneminde Doğu Orta Asya'yı Çin topraklarının bir parçası olarak görmeye başlamıştır.⁵⁶² I. Dünya Savaşı sonrasında Batı

⁵⁶² Giray Fidan, *Zamanın Yenemediği Ülke Çin*, Ankara, Sinemis Yayınları, 2012, s.151.

Orta Asya'nın Sovyetler Birliği hâkimiyetine girmesi, Doğu Türkistan'ın ise Çin hâkimiyetine girmesiyle birlikte Orta Asya Sovyetler Birliği-Çin ilişkilerine sahne olmuştur.

Doğu Türkistan üzerinde Türkler ile Çin arasında 8. Yüzyıl ile 18. Yüzyıl arasında Çin ile kültürel ve siyasi alanda yaşanan işbirliğinin ardından 1759'da Çin Mançu İmparatorluğu'nun Doğu Türkistan'ı işgaliyle bozulan bin yıllık barış süreci, Çin'in işgal girişimleri ve Doğu Türkistan'ın direnişii ile devam etmiştir. 1759'dan itibaren yaklaşık 200 kere silahlı ayaklanma gerçekleştiren Doğu Türkistan, 1864'te Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Devletin kurucusu Yakup Han'ın Osmanlı Devletinden yardım istemesi üzerine de, Sultan Abdulaziz Albay Kazım Bey komutasında 5 Muvazzaf 3 emekli subay ile bölgeye 1200 piyade tüfeği ve 6 adet sahra topu göndermiştir. Yakup Han'ın 1877'de vefatı üzerine Çin 1878'de yeniden bölgeyi işgal etmiştir.⁵⁶³ Çin işgali sırasında halkın ayaklanma girişimleri 1930'lu yıllarda milli bir galeyana dönüşmüştür. Hoca Niyaz Hacı liderliğinde Nisan 1931'deki Kumul Ayaklanması, Mehmet Emin Buğra liderliğinde Şubat 1933'deki Hoten Ayaklanması ve Mahmut Muhiti liderliğinde Ocak 1933'teki Turfan ayaklanması gibi büyük ayaklanmalar neticesinde 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.⁵⁶⁴ Sovyetler Birliği'nin sınırında yer alan ve Sovyetler'in çıkarları için de tehlikeli olan bu devletin yıkılması için Çin ile Sovyetler işbirliğii yapmış ve Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti 12 Nisan 1937'de kanlı bir şekilde yıkılmıştır. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin ömrü kısa olmuştur, ancak kendisinden sonraki ayaklanmalar için milli bir heyecan kaynağı olarak tarihteki yerini almıştır. Rusların ve Çin'in Doğu Türkistan'da giderek artan baskısı sonucunda 10 yıllık süreçte üç vilayet ayaklanmaları diye bilinen ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu süreçte Çin'in II. Dünya Savaşı'ndaki ortamdan yararlanarak Çin'i zayıflatmak isteyen Sovyet Rusya Doğu Türkistan'da ayaklanmayı destekleyeceğini duyurmuştur. İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve Mesut Sabri 1940'tan itibaren Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için çalışmışlar ve nihayet onlar için de uygun ortam oluşmuştur. 21 Eylül 1944'te İli'deki Türkler Ali Han Töre liderliğinde ayaklanmış ve bu ayaklanmanın etkisiyle 12 Kasım 1944'te Gulca şehrinde Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Rusların destek vereceklerini açıklamalarına rağmen bağımsızlığın üstünden 1 yıl geçmeden Ruslar ile Çinliler anlaşmış ve Doğu Türkistan'a karşı yine ortak siyaset geliştirmişlerdir. Bu Cumhuriyet de yine Rus-Çin işbirliğii neticesinde 1949'da yıkılmıştır. Bu tarihten itibaren Doğu Türkistan'da Komünist Çin Devletinin

⁵⁶³ İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)*, Ankara, TTK, 1992, s.9.

⁵⁶⁴ Kurban, *Şarki Türkistan...*, s.12.

asimilasyon politikaları uygulanmaya başlamış ve Doğu Türkistan'daki Türkler varlıklarını koruma mücadelesine girmişlerdir.⁵⁶⁵

Doğu Türkistan meselesi Türkiye ile Çin arasındaki ilişkileri ve Türkiye'nin Orta Asya politikasında Çin'in alacağı tavrı belirleyen en önemli unsurdur. Doğu Türkistan konusu Türkiye'deki Doğu Türkistanlılar ve Türk Milliyetçileri tarafından dikkatle ve hissiyatla takip edilen bir meseledir. Aynı zamanda dindar kesimler de meseleyi "Dünya'da zulme uğrayan Müslümanlar" bağlamında takip etmektedirler. Türkiye'deki bu ilgi ise Çin yönetimini rahatsız etmektedir.

5 Temmuz 2009'da Doğu Türkistan'ın Başkenti Urumçi'de, 150'den fazla Uygur'un öldürüldüğü olaylar, Doğu Türkistan'ın hem Türkiye'de hem de dünyada daha fazla gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu tarihe Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin gerilmemesi adına, siyasi söylemlerden kaçınan Türkiye, 5 Temmuz olaylarından sonra, bölgeye yönelik en sert ve uyarıcı tabirleri kullanarak Çin'i eleştirmiştir.⁵⁶⁶ Çin basını ve televizyonları Erdoğan'ın tutumunu, terörizme destek olarak yorumlamış ve sorumsuzluk olarak nitelendirmiştir.⁵⁶⁷ Çin, Türkiye'nin tutumunu Turancılık olarak suçlamıştır ve bazı yorumcular Türkiye'ye Ermeni ve Kürt meselesiyle karşılık verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁶⁸

Türkiye-Çin ilişkilerinde ciddi bir krize sebep olan Urumçi olaylarının üstünden uzun bir süre geçmeden Ekim 2010'da Çin Başbakanı Wen Jiabao Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında ticaret, kültür ve ulaştırma alanında çok önemli görülen sekiz anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan en önemlisi de, iki ülke arasındaki ticaretin artık dolar ile değil Lira ve Yuan ile yapılacak olmasıdır.⁵⁶⁹

Jiabao'nun Türkiye ziyaretinin hemen ardından 27 Ekim 2010'da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Çin'e gitmiştir. Altı gün süren ziyaretin ilk durağının Doğu Türkistan olması oldukça önemlidir. Çin ile Türkiye arasında büyük bir krize neden olan Doğu Türkistan'ın ikili ilişkilere hizmet eden bir ziyaret noktası haline gelmesi, geçmiş politikalar ve Doğu Türkistanlıların geleceği açısından analiz edilmelidir. Davutoğlu'nun bu ziyaret kapsamındaki görüşmeleri ve söylemleri, bu açıdan oldukça önemlidir. Davutoğlu ziyaretinin ilk bölümünde Doğu Türkistan Valisi Bekri ile yaptığı görüşmede, Doğu Türkistan'ın Türkiye ve Türkler için özel bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁰

⁵⁶⁵ Kurban, *Şarki Türkistan...*, s.15.

⁵⁶⁶ Erkin Emet, "5 Temmuz Urumçi Olaylarının Gerçek Yüzü", *Türkiye Günlüğü*, Yaz 2009, s. 21.

⁵⁶⁷ Erkin Emet, "Urumçi Olayı: Çin Medyasında Türkiye Karşısı Yorumlar", *Türkiye Günlüğü*, Yaz 2009, s.43-44.

⁵⁶⁸ Emet, "Urumçi Olayları...", s.45-48.

⁵⁶⁹ "Türkiye ve Çin Doları Devre Dışı Bıraktı", <http://www.ntvmsnbc.com/id/25139135/>, (04.11.2010).

⁵⁷⁰ "Turkish FM hopes better China ties to help Uighurs", http://www.worldbulletin.net/news_detail.php?id=65679, (30.10.2010).

Doğu Türkistan'daki ziyaretlerinin ardından Davutoğlu'nun gerçekleştirdiği en önemli görüşmelerden biri de o dönemde Başkan Yardımcısı olan ancak 2012'de devlet başkanı olan Xi Jinping ile yaptığı görüşmedir. Çin resmi haber ajansı Xinhua'ya göre; Xi, görüşmeyle ilgili olarak Türkiye'nin, Çin'in bütünlüğünü tehdit eden "Doğu Türkistan terörist güçlerine" karşı verilen mücadeleyi desteklemesinden dolayı minnettarlığını bildirmiştir. Ayrıca Davutoğlu da, tek Çin politikasını desteklediğini ve Türkiye'de Çin'in egemenliğini ve bütünlüğünü tehdit edecek bütün eylemlere karşı önlemlerin alınacağını söylemiştir.⁵⁷¹

Davutoğlu, ilişki kurulan her bölge ile Türkiye arasındaki ortak noktaları ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Davutoğlu, Çin ziyareti sırasında da bu politikayı devam ettirmiştir. 2 Kasım 2010'da China Daily'de yayımlanan makalesinde Davutoğlu, Türk-Çin ilişkilerini; M.Ö 2000'lere kadar uzanan ilk dönem, Türklerin Anadolu'ya yerleştiği ikinci dönem ve Yirminci Yüzyıl'da başlayan üçüncü dönem olarak üç tarihi döneme ayırmıştır.⁵⁷² İlk dönem içinde iki ulusun da bir arada yaşadığı dönemlerin olmasını, ikinci dönemde İpekyolu ticaretinin iki ülkeyi birbirine bağlamasını ve son dönemde de, her iki ülkenin de emperyalist devletlerin işgaline uğramasını ortak noktalar olarak ön plana çıkarmıştır. İlk dönemdeki, iki ulusun bir arada yaşadığı süreçlerin, savaşlar ve sonrasında da karşılıklı himaye altına alma ya da esirlik dönemi olduğunu düşünürsek, aslında bu dönem barışa hizmet edecek bir dönem değildir. Üçüncü dönem de herhangi bir yakınlığı gerektirecek bir geçmiş değildir. Bu dönem içinde her iki ülke de zorunlu bir çöküş dönemi yaşamıştır ve bu süreçler sonrasında, kendi dinamiklerinin etkisiyle farklı yapıya sahip devletler ortaya çıkarmışlardır. Bu aşamada Türkiye ile Çin'in deneyimleri ve yeni devlet kurma süreçleri Davutoğlu'nun ifade ettiği şekliyle bir uyum değil, aksine bambaşka iki süreçtir. Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin gerekliliğini gösteren en önemli dönem, Davutoğlu'nun ikinci dönem olarak gördüğü, İpekyolu ticaretinin etkin olduğu dönemdir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, tarihin en önemli ticaret yolu olan İpekyolu, Rusların tekelinden çıkmış ve tekrar farklı devletlerin elinde hür hale gelmiştir. Çağımızın İpekyolu'nu ise boru hatları ve demiryollarının oluşturacağı düşünüldüğünde, tarihi İpekyolu'nun canlanması ve etkin hale gelmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda Çin ile Türkiye ilişkilerinin de ekonomik olarak hızlanacağı öngörülebilir. Bu süreçte Doğu Türkistan ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan fırsat ve kriz potansiyeli taşımaktadır.

⁵⁷¹ "China, Turkey Voice Commitment in Fight Against Terrorism, Separatism", http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2010-11/01/c_13586011.htm, (03.11.2010).

⁵⁷² Ahmet Davutoğlu, "Taking Sino-Turkish Relations Forward", http://www.chinadaily.com.cn/opinion/2010-11/02/content_11488172.htm, (03.11.2010).

Türkiye-Çin ilişkilerinde Doğu Türkistan sorununun zaman zaman kriz yaratacağı muhakkaktır, çünkü bu konuda Çin ile Türkiye'nin algılamaları uyuşmamaktadır. Doğu Türkistan Çin tarafından milli bir tehlike olarak algılanmaktadır, çünkü Çin'in milli bütünlüğünü tehdit etmektedir. Doğu Türkistan ile Orta Asya ülkeleri arasındaki soy bağı ve Doğu Türkistan'da sürekli canlı tutulan milli şuur ve bağımsızlık isteği, bu tehlikenin Çin açısından ciddi olduğunu göstermektedir.

Doğu Türkistan meselesini Çin açısından önemli kılan dört önemli husus vardır. Bunlardan ilki, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlık süreçlerinin Doğu Türkistan'da bağımsızlık hareketlerini canlandırmış olmasıdır. İkincisi, Orta Asya cumhuriyetlerinde 2003 Çin verilerine göre, yaklaşık 250 bin Uygur diasporası bulunmaktadır. Üçüncü olarak, Doğu Türkistan'da Turfan, Cungar ve Tarım gibi petrol sahaları vardır ve aynı zamanda önemli tarım merkezleri de bu bölgede bulunmaktadır. Son olarak ise, Çin'in içyapısı açısından, Doğu Türkistan'ın bağımsız olması, beraberinde Tibet, İç Moğolistan ve Mançurya bölgelerinin de Çin'den ayrılmasına neden olabilecektir.⁵⁷³ Doğu Türkistan meselesinde hassas davranan Çin, Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini sıkılaştırarak, bu ülkeleri kendi yanına çekmek ve Doğu Türkistan meselesine etkilerini azaltmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Çin, son olarak 5 Temmuz olaylarından sonra Doğu Türkistan olaylarına en sert söylemi kullanan Türkiye'yi de yanına çekmek istemektedir. Bunun için en önemli araç şüphesiz ki ekonomik bağlar olacaktır.

Çin'in yeni dönemdeki dış politikasının önemli ayaklarında biri, ekonomik gücün barışçıl amaçlarla kullanılmasıdır.⁵⁷⁴ Fakat bu söylem Çin'in ekonomik gücünü siyasi baskı olarak kullanmayacağına garanti değildir. Çin'in milli tehdit olarak gördüğü Doğu Türkistan meselesinde ekonomik gücünü en etkin şekilde kullanacağı gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Türkiye Doğu Türkistan meselesine her zaman oldukça temkinli yaklaşmıştır. Genel dış politika anlayışına uygun olarak, başka bir ülkenin iç işlerine karışmamak adına da, Çin'in Doğu Türkistan politikalarına karşı söylem ve politika geliştirmemiştir. Ancak 5 Temmuz olaylarından sonra verilen tepkiler, alışılmış dış politika söyleminin dışına taşmıştır. Bundan sonraki gelişmeler de, Türkiye'nin artık bir Doğu Türkistan politikası oluşturacağına sinyallerini vermiştir. Bir bütünlük içinde düşünüldüğünde, soruna karşı yaklaşımın genel dış politika seyrine uyduğunu da görebiliriz. Türkiye'nin bu soruna yaklaşımı insan hakları ve

⁵⁷³ Ahat Andican, "Çin Satrancında Orta Asya", *Avrasya Dosyası*, Türk Dünyası-Çin, C:12, Sayı:1, 2006, s.13, 14,15.

⁵⁷⁴ Susan L. Shirk, *China Fragile Superpower*, Oxford Pres, 2007, s.111.

Çin'in toprak bütünlüğüne saygı sınırları çerçevesindedir. Özellikle Davutoğlu'nun Çin ziyareti bunun güvencesini vermeye çalışmıştır.

Türkiye ile Çin arasındaki bu ilişkilerin odak noktası olan Doğu Türkistan'ın ve Doğu Türkistanlıların, Türkiye-Çin ilişkilerinden farklı şekillerde etkilenmesi beklenebilir. Türkiye'nin bölgeyle gelişen ilişkileri neticesinde, Çin'in "barışçı" söylemlerini de ele alarak, Doğu Türkistan halkına karşı insan hakları ihlallerinin azalması beklenebilir. Türkiye'deki Doğu Türkistanlıların memleketlerine giriş çıkışları sağlanabilir. Ancak tüm bunların yanında, Çin'in talepleri doğrultusunda, Türkiye'deki Doğu Türkistanlıların özgürlüklerine kısıtlama getirilebilir. İlişkilerin gelişerek devam etmesi durumunda, Doğu Türkistanlılar için yukarıda sayılan gelişmeler gerçekleşebilir, fakat bu kadar hassas bir konuda ilişkilerin beklendiği gibi gelişmemesi de kuvvetle muhtemeldir. Hatta Çin'in baskı ve asimilasyon politikalarından vazgeçmemesine bağlı olarak, Türkiye ile Çin çok daha büyük krizler yaşayabilir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Çin'de de büyük değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Çinli siyasetçiler Soğuk Savaş sonrası daha temkinli politikalar izlemeye başlamışlar çünkü komünist devletlerin bir gecede nasıl çözüldüklerine şahit olmuşlardır.⁵⁷⁵ Doğu Türkistan ise tarihsel ve kültürel bağlarıyla potansiyel 6. Orta Asya ülkesi konumundadır.⁵⁷⁶ Çin yöneticileri devletin yapısını korumak adına yeni sisteme uyum sağlanması gerektiğini fark etmişlerdir. Yeni dönemdeki politikalarını şekillendirirken de küreselleşmenin "kazanabilecekleri bir oyun olduğunu" kabul etmişlerdir.⁵⁷⁷ Bu oyunda yeni bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri Pekin için büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda Çin'in Orta Asya algısının ve politikalarının üç boyutu vardır. Bunların birincisi ekonomik ve demografik yayılmadır. İkincisi enerji kaynaklarının güvenliği ve taşınması meselesidir. Üçüncüsü ise güvenlik boyutudur.

İlk olarak, yükselişini ekonomik temelli olarak gerçekleştiren Çin, Orta Asya ülkelerini önemli bir pazar ve kaynak olarak görmektedir. Bu sebeple bölgeyle olan ticaretin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamak için, bölgeyi Çin'e bağlayan otoyollar yapılmıştır. Aynı zamanda, merkezi hükümetin kontrol ettiği 16, bölgesel yönetimlerin kontrol ettiği 12 gümrük kapısı açılmıştır. Bu hızlı ekonomiye dönük atılımlar sayesinde, Çin'in Orta Asya ülkelerinin dış ticaret hacmindeki payı da zamanla artmıştır. 2011 verilerine göre Çin, ekonomik olarak Orta Asya'daki varlığını rakiplerine karşı artırmış ve korumuştur.

⁵⁷⁵ Susan L. Shirk, *China Fragile Superpower*, Oxford Press, 2007, s.7.

⁵⁷⁶ Niklas Swanström, "China and Great Central Asia: New Frontiers?", *Silk Road Paper*, Johns Hopkins University, (Aralık 2011), s.27.

⁵⁷⁷ Shirk, *China Fragile...*, s.19.

Çin, yatırımlarıyla birlikte çalıştırmak üzere götürdüğü işçilerle, Orta Asya ülkelerindeki Çinli nüfusu da arttırmaktadır. Tahminlere göre Orta Asya'daki Çin nüfusu 650 bini geçmektedir. 300 bin Çin vatandaşı Kazakistan'da, 200 bin Çin vatandaşı Kırgızistan'da yaşamaktadır. Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'da ise toplamda 150 bin Çin vatandaşının yaşadığı tahmin edilmektedir.⁵⁷⁸ Bu bağlamda, Orta Asya'ya yönelik politikalar ekonomik temelli bir nüfus politikasını da göstermektedir. Yaklaşık 115 milyon⁵⁷⁹ nüfusa sahip olan Orta Asya bölgesi⁵⁸⁰ 2 milyar 700 milyon nüfuslu çevre ülkeler⁵⁸¹ tarafından bir yayılma alanı olarak görülmektedir ve dünyanın en büyük nüfusuna sahip olan Çin için nüfusun yayılabileceği en yakın coğrafya da Orta Asya'dır.

	İthalat	İhracat	Sıralama
Kazakistan	%30	%22	1 - 1
Özbekistan	%15	%15	3 - 3
Kırgızistan	%60	%8	1 - 4
Türkmenistan	%11	%60	3 - 1

Tablo:10 Orta Asya Ülkelerinin Çin ile İthalat ve İhracat Rakamlarının, Toplam İthalat ve İhracat Rakamlarına Oranı ve Dış Ticaret Hacmindeki Sıralaması⁵⁸²

Çin'in Orta Asya yönelik ikinci önemli başlığı ise, enerji güvenliği ve taşınmasıdır. Çin'in sanayileşmedeki yükselişi ve günlük petrol tüketim miktarı, enerji konularındaki hassasiyetini daha anlamlı kılmaktadır. Çin'in petrol tüketiminin 2025 yılına gelindiğinde 14,2 milyon varili bulacağı tahmin edilmektedir.⁵⁸³ 2040'a gelindiğinde ise Çin, enerji alanında yüzde 87 dışarıya bağımlı hale geleceği öngörülmektedir. Bugün için Çin petrol ithalatının yüzde 46'sını Orta Doğu'dan, yüzde 31,1'ini Afrika'dan, yüzde 13,7'sini de Orta Asya'dan yapmaktadır. Orta Asya dışındaki bölgelerden yapılan ithalat da tanker gemileriyle yapılmaktadır ve Çin'in petrol sevkiyatını gerçekleştiren tanker gemilerin sadece yüzde 20'si Çin'e aittir.⁵⁸⁴ Çin'in Batılı güçler ile olası bir savaş durumunda, Orta Doğu ve Afrika'dan gerçekleşen petrol sevkiyatının aksaması durumunda enerji ihtiyacını karşılayabileceği tek

⁵⁷⁸ http://www.rferl.org/content/beijing_stealthy_expansion_central_asia/2274062.html, (15.12.2012).

⁵⁷⁹ CIA World Factbook, 2011, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/>, (15.10.2011).

⁵⁸⁰ Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan .

⁵⁸¹ Çin, Hindistan, Rusya ve İran.

⁵⁸² https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_cas.html, (15.12.2012).

⁵⁸³ Shirk, *China Fragile...*, s.23.

⁵⁸⁴ Fidan, *Zamanın Yenemediği...*, s.153.

yer Orta Asya'dır. Bu bağlamda, Rusya'nın hâkimiyetinde olan petrol boru hatlarının yeni güzergâhlarla Rus topraklarının dışına çıkartılması planlanmaktadır.

Çin, Kazakistan'daki petrol boru hatları için yaklaşık 9 milyar dolar yatırım yapmıştır. Bu yatırımların projelendirilmiş ve projelerden ikisi tamamlanmıştır. 22 Ağustos 2005 tarihinde de, Çin Milli Petrol Şirketi, Kazakistan'ın petrol şirketlerinden PetroKazakistan'ı 4,2 milyar dolara satın almıştır. Türkmenistan'dan Çin' uzanan doğalgaz boru hattı da Çin'in Orta Asya'daki güçlü bağlarından biridir. 2011'de Türkmenistan ile Çin arasındaki anlaşma ile bu boru hattından yılda 65 milyar metreküplük doğalgaz taşınması kabul edilmiştir.⁵⁸⁵

Bu planları gerçekleştirmek adına, Kazakistan'dan Sincan Uygur Özerk Bölgesine kadar uzanan, 3000 km'lik boru hattı projelendirilmiştir. Bu projenin ilk bölümü olan Atrau-Kenkiyak Boru Hattı 2003'te tamamlanmıştır. İkinci bölümü oluşturan Atasu-Alaşanko Boru Hattı da 2006'da tamamlanarak petrol sevkiyatına başlamıştır.⁵⁸⁶ Projenin tamamı 2011'de tamamlanmış ve yılda 20 milyon ton petrol taşımaya başlamıştır.⁵⁸⁷ Çin'in Orta Asya siyaseti birkaç projeye sınırlı kalmayacaktır. Çin için önemli olan, dünyadaki enerji kaynaklarının tekelden çıkmasıdır. Bu bağlamda, Orta Doğu üzerindeki ABD hâkimiyeti ve Avrasya üzerindeki Rusya hâkimiyeti, Çin'in sanayileşmesindeki enerji ihtiyacı önündeki önemli engellerdir. Bu engellerin aşılabilmesi için, bu bölgelerden farklı güzergâhlara sahip boru hatları oluşturulmalıdır. Çin'e ulaşmasa dahi, bölgelerdeki tekeli kıracak bütün projeler Çin açısından da faydalı olacaktır çünkü tekel gücünün kırılmasıyla birlikte bölgedeki rekabet daha serbest bir hal alacaktır. Çin'in Orta Asya enerji kaynaklarını Çin'e taşımak için attığı adımlar, Orta Asya-Türkiye arasındaki boru hattı konusundaki gecikmelerin nasıl başka devletler tarafından fırsata dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Çin'in Orta Asya siyasetinin üçüncü boyutunu güvenlik endişeleri oluşturmaktadır. Çin güvenliğini tehdit eden "üç şeytan"ı terör, ayrılıkçılık ve aşırılık (aşırı dincilik) olarak belirtmiştir.⁵⁸⁸ Fakat aslında bunların hepsi Doğu Türkistan bölgesinin kontrolünü artırmaya yönelik söylemlerdir.

Doğu Türkistan meselesini önemli kılan dört önemli husus vardır. Bunlardan ilki, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık süreçlerinin Doğu Türkistan'da bağımsızlık hareketlerini canlandırmış olmasıdır. İkincisi ise, Kazakistan ve Kırgızistan'da tahmini olarak

⁵⁸⁵ http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1206161, (15.12.2012).

⁵⁸⁶ Bircan Dokuzlar, Hasan Yılmaz, Cenk Pala, "Çin'in Türkistan Enerji Politikası", *Avrasya Dosyası*, Türk Dünyası-Çin, C.12, S.1, 2006, s.306.

⁵⁸⁷ <http://www.inform.kz/eng/article/2482532>, (15.12.2012).

⁵⁸⁸ Swanström, "China and Great...", s.29.

400 bin Uygur Türkü yaşamaktadır⁵⁸⁹ ve buradaki Uygur diasporasının varlığı da Çin'i endişelendirmektedir. Çin de ekonomik ve Çinli nüfus varlığı ile bölgede buna karşılık vermektedir. Üçüncü olarak, Doğu Türkistan'da Turfan, Cungar ve Tarım gibi petrol sahaları vardır ve aynı zamanda önemli tarım merkezleri bu bölgede bulunmaktadır. Son olarak ise, Çin'in içyapısı açısından, Doğu Türkistan'ın bağımsız olması, bununla birlikte Tibet, İç Moğolistan ve Mançurya bölgelerinin de Çin'den ayrılmasına neden olabilecektir.⁵⁹⁰

Çin, Doğu Türkistan'daki bağımsızlık hareketlerini kontrol altına almak için Orta Asya'ya yönelik çok boyutlu bir strateji izlemektedir. Ekonomik ve demografik olarak Batı Türkistan'da etkinliğini artıran Çin, Türk Cumhuriyetleri ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde, bu bölgenin Doğu Türkistan'ı bağımsızlık yönünde etkilemesinin ve desteklemesinin önünü kesmeye çalışmaktadır. Orta Asya'daki her gelişmenin doğrudan Doğu Türkistan'ı etkileme potansiyelinin farkında olan Çin, bölgedeki askeri varlığını ve etkinliğini de artırmıştır. 2010'da Kırgızistan'da halk ayaklanmalarının ardından Çin, Lanzhou askeri bölgesinde Doğu ve Batı Orta Asya için yeni askeri birlikler (Rapid Reaction Forces, Special Operation Forces, Resolving Emerging Mobile Combat Forces) oluşturmuştur.⁵⁹¹ Rusya'nın tahminlerine göre de, bölgeye yönelik oluşturulan askeri birlikler arasında, NATO da dâhil olmak üzere, en büyük askeri güce Çin sahiptir.⁵⁹² Türkiye'nin Orta Asya'da bütünleştirici bir politika izlemesi de bu bağlamda Çin için bir tehdit olarak algılanacaktır.

Çin bölgedeki askeri gücünü ve etkinliğini artıracığının sinyalleri ABD'nin Afganistan'dan çekilme tarihini açıklamasıyla birlikte vermiştir. Çin askeri etkinliğini tek başına artırmak yerine Şanghay İşbirliği Örgütü'nü (ŞİÖ) daha etkin hale getirecektir. ABD/NATO Afganistan'dan çekilme tarihini 2014 olarak açıklamıştır, fakat ABD'nin birçok sorunu bölgede bırakarak çekileceği de görülmektedir.⁵⁹³ ABD'nin Afganistan'ı terörden arınmış, demokratik ve liberal bir ülke haline getireceğini kimse beklememiştir. Ancak ABD çekilirken hiçbir sorun çözülmemiş ve bölgedeki istikrarsızlık komşu ülkeleri de tehdit eder boyutta yayılmıştır. Çin ve Rusya, ABD'nin bölgedeki varlığının Avrasya'da rekabet oluşturduğu için rahatsız olmakla birlikte, ABD çekildikten sonra Afganistan'da ne olacağı da sorgulanmaktadır. Hatta Putin, 2 Ağustos 2012'de verdiği bir demeçte "*Eğer Afganistan'da*

⁵⁸⁹ Swanström, "China and Great...", s.27.

⁵⁹⁰ Andican, "Çin Satrancında...", s.13.

⁵⁹¹ Stephen Blank, "The Central Asian Dimension of Chinese Military Strategy," http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=3652, (15.12.2012).

⁵⁹² Dmitry Gorenburg, "Armed Forces of Central Asia and the Regional Threat Situation," <http://russiamil.wordpress.com/2010/10/28/>, (15.12.2012).

⁵⁹³ "Afghan Forces Learn to Read, Write Before US Power Transfer," http://www.msnbc.msn.com/id/47916001/ns/world_news-south_and_central_asia/, (25.06.2012)

düzen olmazsa güney sınırlarımız güvende olmaz. Mevcut Afgan liderler durumu kontrol etmekte çok zorlanacaklar. NATO üyesi ülkeler orada ve bu görevi yerine getiriyorlar. Onlara yardım etmemiz gerekiyor. Biz kendimiz orada savaşmayacağız. Bırakalım onlar orada kalsın ve savaşsın” demiştir.⁵⁹⁴ Rusya Afganistan’da askeri sorumluluk almayacağını belirtmektedir, fakat bu sorumluluktan kaçamayabilir. Çin ise genel tavrının aksine Rusya kadar çekimsiz bir tutum takınmamaktadır. Bu bağlamda 2014’e yaklaşırken Haziran 2012’de Tacikistan’da kapsamlı bir tatbikat gerçekleştiren ŞİÖ’nün güçlenme ve etki alanını genişletme çabaları, Afganistan sorularıyla birlikte değerlendirilebilir.

ŞİÖ’nün kuruluş aşamasının, amaçlarının ve gelişim evresinin nasıl olduğuna bakıldığında, Örgütün bir sonraki adımının ne olabileceği konusu hakkında ipuçları ortaya çıkmaktadır. İlk olarak 1996’da SSCB ile Çin arasında Soğuk Savaş döneminden kalma sınır sorunlarının çözümü amacıyla “Şanghay Beşlisi” olarak Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Çin’in bir araya gelmesiyle başlayan süreç, sınır sorunlarının çözümden sonra da devam etmiştir. 2001’de Şanghay İşbirliği Örgütü adını alan Örgüt, Özbekistan’ın katılımı ile üye sayısını 6’ya çıkarmıştır.⁵⁹⁵ 11 Eylül 2001 sonrası ABD’nin Afganistan Operasyonları ile birlikte bölgeye gelmesi, Örgütün bölgede ABD’yi dengeleyecek bir unsur olup olmayacağını sorgulanmasına neden olmuştur.⁵⁹⁶ Fakat ABD’nin Afganistan’a müdahalesiyle birlikte ŞİÖ’nün henüz ne kadar etkisiz olduğu da görülmüştür. Nazarbayev de Afganistan’daki Taliban’a karşı operasyonların ABD ve NATO tarafından yapılmış olmasının ve ŞİÖ’nün bu sorunun çözümünde etkisiz kalmış olmasını eleştirmiştir.⁵⁹⁷ ŞİÖ o tarihte henüz yeni oluşum sürecinde olan bir örgüt olarak NATO’nun yaptığı gibi kapsamlı operasyonlar yapabilecek koordinasyona ve kurumsallaşmaya sahip değildi fakat 2014’e doğru bu süreci tamamlayabilir.

6-7 Haziran 2012’de Pekin’de altıncı ŞİÖ zirvesi gerçekleştirilmiştir. Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’ın üye olduğu ŞİÖ, Avrasya coğrafyasında hem etki alanını genişletmeye çalışmakta hem de üye ülkeler arası işbirliğini farklı boyutlarda çeşitlendirmekte ve derinleştirmektedir. Aynı zamanda 8-14 Haziran 2012’de Tacikistan’da “Barış Görevi 2012” adlı bir tatbikat gerçekleştirilmiştir. 2000’den fazla askerin katıldığı tatbikata Tacikistan Askeri Üssü’nden ve Bişkek’teki Kant Üssü’nden havalanan uçaklar da

⁵⁹⁴ “Putin: NATO, Afganistan’da Bizim Yerimize Savaşıyor”, <http://tr.euronews.com/2012/08/02/putin-nato-afganistanda-bizim-yerimize-savasiyor-/>, (05.08.2012)

⁵⁹⁵ Selçuk Çolakoğlu, “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, *Uluslararası İlişkiler*, C.1, S.1, (Bahar 2004), s.181.

⁵⁹⁶ Çolakoğlu, “Şanghay İşbirliği...”, s.174.

⁵⁹⁷ Nursultan Nazarbayev, *Kritik On Yıl*, Ankara, ASAM, 2003, s.32.

katılmıştır.⁵⁹⁸ Tatbikat Tacikistan'ın Afganistan sınırına çok yakın bir bölgesinde gerçekleştirilmesinden dolayı Örgütün Afganistan sorununa dâhil olup olmayacağı sorularını akıllara getirmiştir. Bunun yanında ŞİÖ'nün henüz Afganistan'daki sorunu devralamayacağı çünkü üyeler arasında böyle bir operasyonu yürütebilecek koordinasyonun olmadığı yönünde yorumlar yapılmaktadır.⁵⁹⁹ Fakat sorunun kaynağının bölge ülkelerini doğrudan etkileme ihtimali yüksek olduğu için Afganistan'daki sorun bölge ülkelerinin müdahale etmeleri gereken bir hal alabilir.

Afganistan sorunu bölge için birbiriyle bağlantılı iki önemli sorunun kaynağını teşkil etmektedir. İlk olarak bölgede radikal grupların terör eylemlerinin Rusya ve Çin de dâhil olmak üzere bölgeye yayılmasından endişe edilmektedir. İkinci olarak sınır güvenliğinin sağlanamamış olmasıdır ki, bundan dolayı hem terör örgütlerinin faaliyetleri kontrol edilememektedir hem de uyuşturucu kaçakçılığı önlenememektedir. Bölgedeki terörizm Çin ile birlikte tüm bölge devletleri için ciddi bir tehdit algılaması oluşturmuştur. El Kaide yalnızca Afganistan'da etkili olmakla kalmayıp Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ı doğrudan etkilemektedir. Fergana Vadisi, birbiriyle bağlantılı olduğu iddia edilen El Kaide, Hizbut Tahrir ve Özbek İslam Hareketi için geçiş güzergâhını oluşturmakta ve bölge üzerinden bu grupların sınırlar arası geçişleri kolaylaşmaktadır.⁶⁰⁰

Afganistan'daki sorun kısa vadede çözüme kavuşmayacaktır ve ABD'nin çekilmesinin ardından terör örgütlerinin güçlenmesi söz konusu olursa, sorun Çin, Rusya ve Orta Asya ülkelerini etkileyebilecek bir düzeye ulaşacaktır. ŞİÖ bu ülkelerin terörle mücadelede ortak hareket edebilecekleri bir yapıda gelişmektedir. Rusya Afganistan sorununa askeri olarak müdahil olmak istememesine rağmen, tehdidin artmasına kayıtsız kalamayacaktır. Çin açısından ise Afganistan Operasyonu ekonomik gücün siyasi ve askeri sahaya geçişine bir imkân tanıyacaktır. Orta Asya ülkeleri kendi başlarına baş edemeyecekleri terör sorunu karşısında böyle bir işbirliğine ihtiyaçları olacaktır. Bu işbirliğine katkı sağlayacaklarını 2001 sonrası ABD'nin operasyonlarına hava sahalarını açarak veya üsler sağlayarak göstermişlerdir. Afganistan'daki terör sorunu aynı zamanda ŞİÖ'nün bölgedeki varlığını ispatlayacak bir girişim olacaktır.

⁵⁹⁸ "Peace Mission 2012 War Games Starts in Tajikistan Today", http://english.ruvr.ru/2012_06_08/77458226/, (25.06.2012)

⁵⁹⁹ Giorgio Fiacconi, "China, Russia and Central Assian Countries of SCO Wat More Involvement in Afghanistan", <http://www.stratfor.com/other-voices/china-russia-and-central-asian-countries-sco-want-more-involvement-afghanistan>, (25.06.2012).

⁶⁰⁰ Thomas Sanderson, Daniel Kimmage, David A. Gordon, From The Ferghana Valley to South Vaziristan: The Evolving Threat of Central Asian Jihadist, CSIS Rapor, (Mart 2010), s.3.

Çin'in genel siyasi hedeflerine baktığımızda, Soğuk Savaş döneminden farklı olarak, Orta Asya bölgesine yönelik serbest piyasa ekonomisini benimsediğini görmekteyiz. İpek yolu'nun başlangıç noktasında olan bir gücün, yükselen ekonomik gücü ile Orta Asya bölgesinde bir ekonomik seçenek haline gelmesi, Orta Asya'daki tek taraflı hegemonik yapının kırılması açısından olumlu bir durumdur. İpek yolu'nun en önemli kavşak noktalarından biri olan Türkiye için ise Çin'in serbest piyasa ekonomisi ile hareket etmesi olumlu bir gelişmedir. Çin'in son dönemdeki "Barışçıl Yükseliş" diye nitelendirdiği politikaların devam edeceğini kabul edecek olursak, Çin politikalarının İpek yolu ticaretini tekrar canlandıracağını söyleyebiliriz. Fakat bunun yanında Çin'in Doğu Türkistan'daki politikalarına baktığımızda, etnik baskı ve şiddetin bölgesel barışı olumsuz etkileyeceği de bir gerçektir. Orta Asya'da ekonomik canlılığın sağlanması için, İpek yolu'nun tarihsel ve zengin bölgelerinden bir olan Doğu Türkistan'da da barışın sağlanması gerekmektedir. Fakat Çin bu sorunu Orta Asya'da ekonomik ve demografik gücünü askeri güç ile de destekleyerek çözmek istemektedir. Ancak enerji bağımlılığı açısından bakıldığında Çin'in güvenliği ve sürdürülebilir kalkınması da büyük ölçüde Orta Asya'nın enerji kaynaklarına bağlıdır. Çin Orta Asya ilişkilerinde ekonomik ve güvenlik bağlamında karşılıklı bir bağımlılık oluşmuştur. Çin bu bağımlılığı ekonomik ve nüfus gücü sayesinde kendi çıkarları doğrultusuna çekebilmektedir. Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin dış politika alanında ayrı ayrı siyasetlere sahip olmaları Çin'in bu ilişkileri daha rahat yönlendirebilmesini sağlamaktadır. Bundan dolayı Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri için Çin şimdilik sadece iyi bir ekonomik seçenektir. ŞİÖ'nün etkinliğini artırmasıyla askeri bir müttefik haline gelecektir. Ancak Çin'in artan etkinliğine rağmen ABD ve Rusya, Orta Asya bölgesindeki mücadelede mağlubiyeti kabul etmeyeceklerdir. Soğuk Savaşın galibi ABD için Orta Asya bir ödül olarak görülürken, Rusya için Orta Asya sadece bir ekonomik ve askeri saha değil aynı zamanda bir prestij göstergesidir. Çin ise 21. yüzyıldaki yükselişini en rahat ve etkili bir biçimde bu bölgede gösterebilecektir. Türkiye'nin Orta Asya'da siyasi ve kültürel alanda etkinliği Çin açısından sadece dış politika sahasında bir rekabet değil Çin'in toprak bütünlüğü açısından da tehdit olarak algılanmaktadır.

D. Orta Asya'da Avrupa Birliği'nin Lokomotifi Almanya ile Rekabet

Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik rekabete en geç katılan Avrupa Birliği olmuştur. Avrupa Birliği Orta Asya coğrafyasına ancak 2001 sonrası ilgi göstermeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda AB içindeki kurumsallaşma ve bütünleşme çabalarının yanında yaşanan genişleme dalgaları AB'nin dikkatinin AB içine ve Doğu Avrupa'ya odaklanmasına neden olmuştur. AB için Orta Asya dış politika öncelikleri açısından alt sıralarda yer almıştır. Oysa ki Orta Asya ile Avrupa arasındaki bağlar tarihi köklere sahiptir. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşı yılları iki bölge arasındaki iletişimin en yoğun dönemi olmuştur. Fakat bu ilişkiler Avrupa genelinden ziyade Almanya-Orta Asya ilişkileri şeklinde gelişmiştir. Bu bağlamda Almanya ile Orta Asya arasındaki ilişkiler Avrupa ile Orta Asya arası ilişkilerin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Almanya Orta Asya'da Türkiye açısından da güçlü bir rakiptir. Çünkü Almanya bir AB ülkesi olarak Orta Asya'da bulunmasının yanında tarihi ve kültürel araçlarıyla da Orta Asya'dadır. Bu bağlamda AB'nin Orta Asya politikası da Almanya'nın belirleyici olduğu dönemlerde ön plana çıkmıştır.

Soğuk Savaş sonrası Orta Asya coğrafyasında ciddi bir varlık ve etki gösteremeyen AB, 2001 sonrası uluslararası alandaki değişim ve AB'nin genişleme sürecinin hızlanmasıyla birlikte Orta Asya'ya yönelik politikalarını yeniden değerlenmiştir.⁶⁰¹ Özellikle 2007'de AB dönem başkanlığına Almanya'nın gelmesinin ardından AB'de "Orta Asya (Siyasi) Strateji Belgesi kabul edilmiştir. Almanya'nın dönem başkanlığı sırasında öncelikler sıralanırken "Avrupa'nın güvenlik ve istikrar alanının genişletilmesi" hedefi birinci sıraya yerleştirilmiş ve burada da Orta Asya ülkeleri, Karadeniz Bölgesi ve Rusya ile ilişkiler üzerinde durulmuştur.⁶⁰² Almanya'da dönemin dışişleri bakanı Frank-Walter Steinmeier "*Orta Asya Konumu itibariyle Rusya ve Çin sınırında yer alıyorsa da, bölgenin her iki büyük komşunun tekeline girmesi arzu edilmemektedir. Bölgede, Avrupa'nın Orta Asya'ya ilgi göstereceğine inanan, Avrupa'ya yönelmiş geniş bir kesim var.*" diyerek Almanya'nın o dönemdeki Orta Asya algısını yansıtmıştır.

Bununla birlikte Almanya'nın tarihi köklere sahip çıkar odaklı dış politika yaklaşımı AB içinde bazı aykırı seslere de neden olmuştur. Söz konusu muhalefetin sebebi ise Orta Asya Cumhuriyetlerindeki demokratik olmayan iktidarlar ve insan haklarına uygun olmayan

⁶⁰¹ Esra Hatipoğlu, "Avrupa Birliği – Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (?)", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, S:5, 2008, s.1.

⁶⁰² Hatipoğlu, "Avrupa Birliği...", s.2.

uygulamalarıdır. Soğuk Savaş süresince insan hakları söylemi AB'nin üçüncü dünya ülkeleriyle olan ilişkilerinin merkezinde olmamasına rağmen Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte dış politikada insan hakları hassasiyeti dile getirilmeye başlanmıştır.⁶⁰³ AB'deki bu değişim 2007'deki AB'nin Orta Asya Strateji Belgesine de yansımıştır. Belgede, AB'nin "iyi yönetim, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokratikleşmeyi" ilişkilerde ana konu olarak gördüğü vurgulanmıştır.⁶⁰⁴ AB'ye göre Türkmenistan ve Özbekistan insan hakları ve demokrasi konusunda bölgenin en kötü durumda olan ülkelerdir. Kırgızistan bölgedeki en iyi konumdaki ülke olmasına rağmen kıt kaynakları ve istikrarsız ekonomisi ile diğer devletlerin ilgisini çekmemiştir. Kazakistan ise demokratikleşme konusunda Özbekistan ve Türkmenistan'a göre daha iyi durumdadır.⁶⁰⁵ Bu durum AB ile Kazakistan arasındaki ilişkilerde ve Kazakistan'ın uluslararası örgütlerdeki etkinliğinde olumlu etkiler yaratmıştır. Türkiye'nin Orta Asya politikasında da Kazakistan öne çıkan ülke olmuştur. Özbekistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin mesafeli olması ve Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsü nedeniyle ticari ilişkilerin dışında çekingen davranması Türkiye-Orta Asya ilişkilerinde de Kazakistan'ın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye ile Almanya arasındaki Orta Asya çekişmesi de Kazakistan özelinde ortaya çıkmaktadır. Almanya'nın Orta Asya politikası ile Türkiye'nin Orta Asya politikası genel hatlarıyla benzerlik göstermektedir. Çünkü her iki ülke de Rusya ve Çin'e göre bölgeye uzakta kalmaktadır. Her iki ülke de bölgede birer Batılı olarak algılanmaktadır ve her iki ülke de bölgede sosyo-kültürel ve tarihi araçlarını kullanmaya çalışmaktadır. Fakat Türkiye tarihi ve sosyo-kültürel olarak Orta Asya'da Almanya'ya göre çok daha büyük bir ortaklığa sahiptir.

Almanya'nın Kazakistan'a olan ilgisi jeo-kültürel, jeo-politik ve jeo-ekonomik olmak üzere üç başlık altında incelenebilir. Jeo-kültürel ilginin sebebi Kazakistan'daki yaklaşık 200 bin nüfuslu Alman azınlığın varlığıdır. Bu nüfusun Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasında 1 milyondan düştüğü düşünülürse durumun etkisi daha net anlaşılabilir.⁶⁰⁶ Kazakistan'daki Alman azınlığının varlığı, Rusya'nın politikaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, 18. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'daki boş toprakları işletmek üzere Almanlar ülkeye davet

⁶⁰³ Ali Resul Usul, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik İnsan Hakları Siyaseti", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, USAK, Cilt:6, Sayı:11, 2011, s.77.

⁶⁰⁴ Usul, "Avrupa Birliği'nin...", s.83.

⁶⁰⁵ Freedom in the World 2013: Democratic Breakthroughs In The Balance, Freedom House Report, <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202013%20Booklet%20-%20for%20Web.pdf>, (15.01.2013).

⁶⁰⁶ Murat Erdoğan, *AB'nin Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011, s.31, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, (28.02.2012).

edilmiştir.⁶⁰⁷ I. Dünya Savaşı sırasında bu nüfusun bir kısmı casusluk şüphesiyle Kazakistan'a sürülmüştür.⁶⁰⁸ Buna rağmen Volga Bölgesi'nde yaşayan Almanların sayısı Sovyetler Birliği'nin ilk etnik özerk bölgesini oluşturmaya yetecek sayıda olmuştur.⁶⁰⁹ 1924'te kurulan Volga Boyu Alman Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı esnasında, 1941'de, Sovyetler Birliği'nin güvenlik endişeleri sonucunda lağvedilmiştir.⁶¹⁰ 1933'de yüzde 66'sı Alman olan 576 bin nüfuslu Volga Alman Cumhuriyeti'nden 444 bin Alman Kazakistan'a sürülmüştür.⁶¹¹ Kazakistan'daki Alman nüfusunun artışı 1979'da Kazakistan'da Özerk Alman Bölgesi oluşturma talebine neden olmuştur. Sovyet Yönetimi'nin bu talebi kabul etmesine rağmen Kazakistan'daki protestolar sonrasında karar geri çekilmiştir.⁶¹² Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasında, Kazakistan'daki uluslaşma süreci ve birleşen Almanya'nın dünyadaki tüm Almanlara kapılarını açmasıyla birlikte, Kazakistan'daki Almanlar Almanya'ya göç etmeye başlamıştır.⁶¹³ Fakat Almanya bu durumun devam etmesini istememiştir. 1996'ta Almanya Dış İşleri Bakanı Kazakistan'daki Almanların Kazakistan'da kalarak iki ülke arasında köprü olacağını belirtmiştir.⁶¹⁴ Almanya, Kazakistan ile ilişkilerinde yalnızca Kazakistan'daki Almanlara yönelik politika geliştirmekle kalmamaktadır. Almanya Kazakistan'a her yıl yaptığı 50 milyon Avro yardımıyla etkisini hissettirmekte⁶¹⁵, 1999'da açılan Alman-Kazak Üniversitesi ile eğitim alanında da kendine yer açmaya çalışmaktadır.⁶¹⁶

Jeo-kültürel ilişkilerin bir başka boyutunu 20. yüzyılda Bağımsız Orta Asya mücadelesini sürdürenlerin Almanya ile olan ilişkileri oluşturmaktadır. Özellikle 1925'ten önce Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki siyasi yapıları değiştirmesine karşı mücadele edenlerin merkezi Berlin olmuştur.⁶¹⁷ 1933'de Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesinin ardından Sovyet karşıtı mücadelelerini Berlin'de yürüten, aralarında ünlü Kazak fikir adamı Mustafa Çokayoğlu'nun da bulunduğu, Orta Asyalı mülteciler daha fazla önem

⁶⁰⁷ Tsypylma Darieva, "Recruiting fort he Nation: Post-Soviet Transnational Migrants in Germany and Kazakhstan", *Rebuilding Identities, Pathways to Reform in Post-Soviet Siberia*, Erich Kasten (Ed.), Berlin, 2005, s.156.

⁶⁰⁸ Nermin Güler, "Kazakistan'da Alman Azınlığı", *Avrasya Dosyası*, Kazakistan Kırgızistan Özel Sayısı, C: 7, S:4, Kış 2001-2002, s.164.

⁶⁰⁹ Güler, "Kazakistan'da Alman...", s.165.

⁶¹⁰ Ali Yiğit, "Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:10, S:2, Elazığ, 2001, s.7.

⁶¹¹ Güler, "Kazakistan'da Alman...", s.169.

⁶¹² Güler, "Kazakistan'da Alman...", s.171.

⁶¹³ Erdoğan, AB'nin Orta Asya..., s.31.

⁶¹⁴ Güler, "Kazakistan'da Alman...", s.172.

⁶¹⁵ Erdoğan, AB'nin Orta Asya..., s. 32.

⁶¹⁶ *Germany and Central Asia*, Federal Foreign Office, Division 607, Public Relations, Berlin, 2010, s.7.

⁶¹⁷ A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Orta Asya Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s.233.

kazanmıştır.⁶¹⁸ II. Dünya Savaşı sırasında Almanların safında savaşa katılan Orta Asyalılar için, “Orta Asya Lejyonu” oluşturulmuş,⁶¹⁹ ve “Yeni Orta Asya Gazetesi” çıkarılmıştır.⁶²⁰ Nazi Dönemi’nde Türklerin Slavlardan daha aşağı bir ırk olarak görülmesi sonucunda, ırkçı bir anlayışla katledilen Türkler ise Almanların Orta Asya merakı ve Türklerle olan ilişkilerinde çelişki oluşturmakta ve Nazilerin Türklerle ilişkilerinde farklı bir boyutu göstermektedir.⁶²¹ Almanya’nın mağlubiyeti ile biten II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistem ve tarihi endişeler, Almanların Orta Asya merakına müsaade etmemiştir.

I. ve II. Dünya Savaşlarında benzer süreçler Türkiye’de de yaşanmıştır. Özellikle Turancı akımların bu dönemlerde yükselişe geçmesi, Orta Asya’dan gelen aydınların Türkiye’deki akademik hayat içindeki varlıkları bu durum için örnek gösterilebilir. Fakat Orta Asya’dan Almanya’ya gidenler için Almanya misafirperver bir ülke iken Türkiye vatan olarak algılanmıştır. Bu algılama olumlu bir etki yarattığı gibi Türkiye’den beklentilerin de yüksek olmasına neden olmuştur.

Almanya’nın Orta Asya coğrafyası bağlamında Kazakistan’a olan jeo-politik ilgisi, Dünya hâkimiyeti için Avrasya’ya odaklanan jeo-politik teorilerin ve Almanya’nın dünyada hâkim güç olma isteğinin ortaya çıkardığı doğal sonucudur. I. Dünya Savaşı’nda Rusya’yı arkadan çevreleme amacıyla Orta Asya’ya önem veren Almanlar, II. Dünya Savaşı sırasında da hem Sovyetleri parçalamak hem de Hazar petrollerine sahip olmak amacıyla Orta Asya’ya yönelik politikalar geliştirmeye devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında uluslararası örgütlerle ve demokratik ülkelerle işbirliği temelinde dış politika oluşturan Almanya,⁶²² Avrupa Birliği ile birlikte hareket etmiştir. Ocak-Haziran 2007’de AB dönem başkanlığını yürüten Almanya, AB’nin önceliklerini sıralarken, güvenlik ve istikrar için Orta Asya coğrafyasının önemini vurgulamıştır.⁶²³ Genel olarak AB’nin Orta Asya’ya yönelik politikalar geliştirmesinde Almanya öncülük etmektedir. Bunun yanında Avrupa’nın enerji kaynakları bağlamında Körfez Bölgesine bağımlı olması ve Rusya’nın da sahip olduğu enerji kaynaklarını jeo-politik çıkarları için kullanması, Almanya’ya göre Orta Asya’daki enerji kaynaklarını ve bu kaynakların taşınmasında rol oynayacak olan Türkiye’yi daha önemli hale

⁶¹⁸ Andican, *Cedidizm’den Bağımsızlığa...*, s.464.

⁶¹⁹ Andican, *Cedidizm’den Bağımsızlığa...*, s.524.

⁶²⁰ Andican, *Cedidizm’den Bağımsızlığa...*, s.554.

⁶²¹ Andican, *Cedidizm’den Bağımsızlığa...*, s.492. Ayrıca bazı Türkler, Nazilerin Yahudileri ayırmak için sünnetli olup olmadıklarına bakmaları dolayısıyla Yahudi sanılıp yakılmıştır. ANDİCAN, s.493.

⁶²² Kemal İnat, “Birleşme Sonrası Almanya’nın Dış Politikası: Normalleşmenin Son Adımları”, *Bilgi Dergisi*, 2009/1, s. 2.

⁶²³ Erdoğan, Orta Asya..., s.31.

getirmektedir.⁶²⁴ Almanya kendi başına Orta Asya siyasi mücadele de Rusya, Çin ve ABD ile bir rekabette geride kalabilir ama AB olarak Orta Asya'daki siyasi etkinliği zaman içinde güçlenebilir. Bu kısa vadede kendini gösterebilecek bir etki değildir. Orta Asya'daki siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşüm, AB'yi ve Almanya'yı bu coğrafyada daha etkili hale getirebilir. Almanya Orta Asya'da varlığını güçlendirirken, geleceğe dönük olarak öngörülü adımlar da atmış olacaktır. Küresel güçlerin Orta Asya'ya gösterdiği özel ilgiyi dikkate alacak olursak, AB'nin ve Almanya'nın da Orta Asya'da etki alanı oluşturmaya çalışması şaşırtıcı değildir.

Almanya'nın Orta Asya coğrafyasında Kazakistan'a verdiği önemi en net gösteren iki ülke arasındaki ekonomik verilerdir. Almanya'nın Orta Asya'ya yönelik jeo-ekonomik ilgisi de bu bağlamda değerlendirilebilir. İki ülke arasında 2010'daki ticaret hacmi 27 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakam Almanya ile Türkmenistan-Özbekistan ve Kırgızistan'ın toplam ticaret hacminden daha fazladır.⁶²⁵ Bunun yanında Almanya, Kazakistan'ın dış ticareti açısından, ithalatta Rusya ve Çin'den sonra üçüncü sırada, ihracatta ise Çin'in ardından ikinci sırada yer almaktadır.⁶²⁶ Şubat 2012'nin başında Almanya'nın Kazakistan ile gerçekleştirdiği ticaret anlaşmaları da bu ilişkinin güçlenerek devam edeceğinin göstergesidir. Özellikle Siemens, Linde, Thyssen-Krupp ve Leipzig Takraf gibi Alman şirketlerinin de yer aldığı Kazakistan'daki yer altı zenginliklerinin işletilmesi yönündeki anlaşmalar dikkat çekicidir. Kazakistan topraklarında da bulunan, lazer diyotlarının yapımında kullanılan samaryum, güçlü mıknatısların yapımında kullanılan neodim gibi nadir yer altı kaynakları yüzde 95 oranında Çin tarafından kontrol edilmektedir, fakat Almanya bu alanda Kazakistan'da yaptığı anlaşmalarla bu alana gireceğini göstermiştir.⁶²⁷ Kazakistan ile Almanya arasında imzalanan anlaşmaların konusunu oluşturan ürünlerin özellikleri, anlaşmaları ticari boyuttan stratejik boyuta taşımaktadır. Ekonomik rekabet açısından Almanya Türkiye'nin önünde yer alan bir ülkedir. Özellikle Almanya'nın ağır sanayi alanındaki gelişmişliği Almanya'yı daha zorlu bir rakip haline getirmektedir.

⁶²⁴ Wulfdiether Zippel, "Enerji Kaynaklarını Çeşitlendirme Yaklaşımları Altında AB'nin Enerji Politikası", *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Werner Guapel, Alpay Hekimler, Konrad Adenaur Stifting Yayını, s.50.

⁶²⁵ Erdoğan, Orta Asya..., s.32.

⁶²⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, (28.02.2012)

⁶²⁷ "Almanya, Kazakistan'ın Yeraltı Zenginliklerini Gözüne Kestirdi" <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1241481&title=almanya-kazakistanin-yeralti-zenginliklerini-gozune-kestirdi>, (08.02.2012)

Almanya dış politikası için Orta Asya özel bir öneme sahip olmakla birlikte, Orta Asya içinde de Kazakistan ayrı ve daha önemli bir konumdadır. Almanya'nın dış politikasında ve Alman siyasi tarihinde Orta Asya'ya ve özel olarak Kazakistan'a olan ilgi, ideolojik yaklaşımların değil jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik gerçeklerin gerektirdiği bir siyasettir. Almanya'nın Orta Asya siyaseti, tarih içindeki her türlü değişime rağmen, imkânlar dâhilinde süreklilik göstermiştir. Almanya'nın Orta Asya siyaseti Rusya, Çin ve ABD rekabetinin arkasında kalmış gibi görünse de aslında Almanya tüm dış politika araçlarıyla Orta Asya coğrafyasında varlığını hissettirmektedir. Orta Asya'daki ülkeler içinde Rusya ve Çin gibi bir tehdit olarak algılanmayan AB ve Almanya, makul bir ticaret ortağıdır. Almanya'nın Orta Asya'da tehdit olarak algılanması coğrafi olarak mümkün değildir fakat bölge ülkelerindeki iktidarlar demokratikleşme konusunda yoğun baskıyla karşılaştıklarında bunu tehdit olarak algılamaktadırlar. Almanya demokratikleşme ve insan hakları konusunda iktidarları rahatsız etmek yerine ticari ilişkilerini sıklaştırarak, bölgedeki ekonomik varlığını güçlendirmektedir. Küresel alanda ekonomik ve siyasi olarak etki sağlamak isteyen her ülke Orta Asya coğrafyasında, tıpkı Almanya gibi varlığını güçlendirmekte ve ikili ilişkilerini geliştirmektedir. Almanya bu siyaseti geliştirirken bölgedeki az sayıdaki soydaşını bölgeyle olan kültürel ilişkilerini, bölgenin doğal kaynaklarını ve yükselen ekonomilerini dikkate almıştır. Böylece Alman dış politikası için uzak bir coğrafyada önemli ve kıymetli bir manevra sahası oluşturulmuştur.

II. Orta Asya Politikasının Türkiye'nin Bölgesel ve Uluslararası Konumuna Etkisi

Orta Asya Türkiye'nin küresel aktör olma hedefi çerçevesinde fırsatlar ve riskler taşımaktadır. Türkiye Orta Asya'da sahip olduğu fırsatları değerlendiremediği takdirde Orta Asya'da etkinliğini artıran Rusya, Çin ve İran Türkiye küresel aktör olma hedefini engelleyebilecek pozisyonlar kazanacaktır. Bundan dolayı Türkiye'nin Orta Asya'da etkinlik kurmak isteyen ülkelerle işbirliği zeminlerini koruyarak, Orta Asya'daki etkinliğini korumalı ve artırmalıdır. Türkiye'nin Orta Asya politikası, uzun vadede siyasi bir hedef olmaksızın sadece ikili ilişkiler bağlamında gelişerek ilerlerse, Türkiye'nin bölgedeki etkinliği bir yerden sonra tıkanacaktır. Çünkü bölgede Rusya'nın ekonomik ve siyasi bütünleşme çabaları devam ederken, Çin de ekonomik ve demografik olarak bölgedeki etkinliğini artırmış ve bölgenin

enerji rezervlerini Çin'e akıtmaya başlamıştır. Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik geliştirebileceği iki büyük çapta politika olabilir. Bu politikalar Türkiye'yi bölgesel anlamda güçlendireceği gibi uluslararası alanda da eki sahibi bir güç haline getirecektir. Bunlardan ilki tarihi İpekyolu'nun demiryolları ile canlandırılması, ikincisi ise İpekyolu'nun demiryollarının ardından enerji boru hatlarıyla desteklenmesidir. Davutoğlu dönemi Türkiye'nin Orta Asya politikasında, daha önceden atılan bu adımlara yeni ve önemli adımlar eklenmiştir fakat bu süreçte Rusya ve Çin'in Orta Asya'da attığı stratejik adımlar bu rekabette hamlelerin niteliği kadar çabukluğunun da önemli olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye, Rusya'nın, Çin'in ve diğer bölge devletlerinin reddemeyeceği veya dışında kalmak istemeyeceği stratejik projelerin hayata geçirilmesinde ısrarcı davranmalıdır. Bu bağlamda Orta Asya merkezli olarak tüm Avrasya coğrafyasında ekonomik canlanmanın sembolik ismi olan İpekyolu ön plana çıkmaktadır. Bundan dolayı Türkiye tarihi İpekyolu'nu iyi analiz etmeli ve 21. Yüzyıl'daki İpekyolu'nun inşasında kilit bir rol üstlenmelidir.

A. Tarihi İpekyolu'nun 21. Yüzyıl'daki Durumu ve Türkiye

İpekyolu tarihsel olarak Doğu ile Batı arasında ekonomik, kültürel ve siyasi etkileşimin ana güzergâhlarından birini oluşturan ticaret yollarının bütününe verilmiş bir isimdir. Çin'den başlayarak Anadolu üzerinden Avrupa'ya ulaşan İpekyolu'nun bu çok boyutlu etkisinden dolayı siyasi mücadeleler de bu bölge üzerinde yoğunlaşmıştır. Fetih dönemleri boyunca bölgede güçlü imparatorlukların kurulması, ticaret yollarının güvenliğini de korumuştur. Bu bağlamda, bölgedeki hâkim devletin gücü ile ticaretin güvenliği ve verimliliği arasında bir doğru orantı oluşmuştur.

İpekyolu, tarihte büyük imparatorluklara bir bütünlük içinde ev sahipliği yapmış bir coğrafya olarak bugün çok daha parçalı ve istikrarsız yapıya sahiptir. Yüzyıllar içinde değişen sistem ve dengeler İpekyolu'nun jeopolitiğini de etkilemiş ve bu coğrafyada farklı dönemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Çeşitli devletlerin İpekyolu'nda hâkimiyet kurmak istemiş olmalarına rağmen, Türklerin ve Moğolların hâkimiyetleri, İpekyolu tarihinin çok önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.⁶²⁸ İslamiyet'in bölgeye yayılması öncesinde bölgenin egemen Türk devletleri Hunlar, Avarlar ve Kök Türkler olmuştur. Bu devletler dağınık boyları bir araya getiren ve İpekyolu'nun tamamında bütüncül bir güvenlik sağlayan güçlerdir.

⁶²⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarih Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 5. Basım, Ankara, TTK, 2010, s.137.

Karahanlılar'dan sonra hızla yayılan İslamlaşma sürecinde de Türkler İpekyolu hâkimiyetini bütünlük içinde korumuşlardır. Karahanlıların ve Gaznelilerin hızlı yükselişinin önemli nedenlerinden biri de İpekyolu'nun kilit noktaları olan Hotin, Serinde ve Kabil gibi şehirleri merkez olarak kullanmaları olmuştur.⁶²⁹

İpekyolu'nun en kuvvetli karakterlerinden biri olan Cengiz Han, İpekyolu'nda güvenli ticaret ortamını tesis etmiş ve ticaretin en verimli dönemlerinden birinin yaşanmasını sağlamıştır. Cengiz Han, bütün Türk ve Moğol kabileleri tek bir imparatorluk içinde toplamış, Pekinden Hazar Denizi'ne kadar sert bir disiplin uygulayarak bölge içindeki savaş dönemlerine son vermiştir. O dönem ile ilgili Ebulgazi şöyle yazmıştır; “*Cengiz Han saltanatı döneminde İran ile Turan arasında bütün ülkelerde öylesine bir sükûn vardı ki, hiç kimseden en ufak bir şiddet gösterisi gelmeksizin, kafanızın üstünde altın bir tepsi ile Doğu'dan Batı'ya gitmeniz mümkündü.*”⁶³⁰ Cengiz Han sonrası Altın Orda Devleti tarafından Rusya'nın tamamıyla fethedilmesinin ardından bile Rusların ticari ilişkilerine engel olunmamış, aksine Altın Orda Hanları tarafından ticari ilişkiler teşvik edilmiştir.⁶³¹

16. Yüzyıl İpekyolu'nun önemini ve etkisini kaybetmeye başladığı bir dönem olmuştur. Bu dönemle birlikte, İpekyolu etkin bir konumdan edilgen bir konuma düşmüştür. Rusların Türkistan coğrafyasına hızlı bir şekilde hâkim olması ve bu coğrafyanın yüzyıllardır uygulanan ticari geçişkenliğini engellemesi İpekyolu'nu dünyaya kapalı bir bölgeye dönüştürmüştür. Ruslar bölgede tek hâkim güç olmak adına bölgeye girmeleriyle birlikte etnik, dini ve siyasi yapıları dağıtmıştır.⁶³² İpekyolu'nun edilgen dönemi I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Sovyetler Birliği ile birlikte de devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin serbest ticarete izin vermeyen ideolojik yapısı, İpekyolu'nu tek bir halkın kullanımına ve tek bir ticaret havzasına dönüştürmüştür. Denize çıkış için bir tek Rusya Karadenizi kullanılabilir olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nin komünist yapısı ve politikaları da İpekyolu'nun doğu kısmını oluşturan Doğu Türkistan'ı, Batı Türkistan'la aynı kadere sürüklemiştir.

Davutoğlu'na göre iktisadi tarihin en önemli ticaret yolu olan ve doğu-batı doğrultusunda Avrasya coğrafyasını bileştiren İpekyolu, klasik önemin dinamik hatlarından biridir. Rus işgaliyle birlikte çöken İpekyolu ekonomisi Soğuk Savaş sonrasında yeni bir

⁶²⁹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev: M. Reşat Uzmen, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 1999, s., 242-243.

⁶³⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu...*, s.247.

⁶³¹ Kurat, *Rusya Tarihi...*, s.79.

⁶³² Kurat, *Rusya Tarihi...* s.143-174.

ekonomi-politik yapılanma ve yönelişle canlandırılmalıdır. Böylece Orta Asya kaynaklarının da rasyonel bir şekilde kullanılması mümkün olacaktır.⁶³³

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ve Çin'in ekonomik olarak serbest piyasa kurallarıyla hareket ederek başlattığı yükseliş,⁶³⁴ tarihi İpek yolu'nun edilgen konumdan etkin konuma geçebileceği bir geçiş dönemini başlatmıştır. İpek yolu üzerinde yer alan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olmalarıyla birlikte başlayan yeni dönem, bölge üzerindeki güç mücadelelerini de başlatmıştır. Orta Asya üzerindeki güç mücadeleleri, Orta Asya ülkeleri için tehlikelerle birlikte fırsatlar da sunmaktadır.

Tarihi İpek yolu'nun yeniden canlanması yönünde umut vadeden bu önemli değişime rağmen Tarihi İpek yolu ile 21.Yüzyıl'ın İpek yolu arasında önemli farklılıklar mevcuttur. İlk olarak, İpek yolu'nun ticaret malları günümüzde önemini yitirmiştir. 21. Yüzyıl İpek yolu'nun ticaret malları ipek, kürk, köle veya demir değil, büyük oranda enerji kaynaklarından oluşmaktadır. İpek, yükte hafif pahada ise ağır olmasına rağmen enerji kaynakları, yani petrol ve doğalgaz, çok kıymetli olmasıyla birlikte taşınması için büyük yatırımlar ve devletlerarası işbirlikleri gerekmektedir. Enerji kaynaklarının taşınması sorunu devletlerarası ciddi projelerle aşılmaktadır, fakat taşınma konusunda önemli sorunlardan biri de güvenlidir. Tarihi İpek yolu'nda ticaret yollarına hâkim tüm devletler ticari güvenliği sağlamaya çalışmışlar ve büyük oranda başarılı olmuşlardır. Günümüzde ise İpek yolu'nun merkezi coğrafyaları siyasi istikrarsızlık ve terör sorunu yaşamaktadır. İpek yolu üzerinde güven ortamının oluşturulamaması tarihi İpek yolu'nun yeniden canlandırılması yönündeki en önemli engeldir. Batılı devletlerin Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşmadaki ısrarı ile bölgede, çıkarları doğrultusunda sorumluluk almaları güvenliğin daha erken gelmesini sağlayabilir. Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılayacak olan boru hatlarının güvenliği Avrupa için de önemli olduğundan, gerçekleşecek boru hattı projeleri ülkeler arası "güvenlik zinciri" vazifesi görebilir.

İpek yolu'nda ikinci büyük değişim bölgenin siyasi yapısında yaşanmıştır. Büyük ve güçlü imparatorlukların hâkim olduğu coğrafyada artık küçük parçalanmış siyasi yapılar mevcuttur. Bu durum yukarıda değinilen güvenlik hususu ile de yakından alakalıdır, çünkü zayıf ve küçük siyasi yapıların varlığı İpek yolu'nun merkezi güçler tarafından değil, çevre

⁶³³ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s.465.

⁶³⁴ Shirk, *China Fragile...*, s. 19.

güçler tarafından yönlendirilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, yaklaşık 115 milyon⁶³⁵ nüfusa sahip olan merkez bölgenin⁶³⁶ 2 milyar 700 milyon nüfuslu çevre⁶³⁷ tarafından etki altına alınmaması mümkün değildir. Etki altındaki kaynak sahibi merkez bölgenin kendi koşullarını ortaya koyarak şekillendiremediği dış politika, İpekyolu'nun etkinliğini de olumsuz yönde etkileyecektir. Bununla birlikte merkez bölgenin çevrenin kontrolü dışında ekonomik veya siyasi bir bütünleşme sürecine girmesi, çevreye karşı direncini arttırabilir. Böylece merkez ülkeler kaynakların taşınması ve dağıtımını konusunda daha bağımsız bir siyaset oluşturarak, İpekyolu'nun geleceğini kendileri tayin edebilirler. Bu ihtimal ise mevcut güç dengeleri göz önüne alındığında dışarıdan bir destek olmadığı takdirde oldukça zor görünmektedir.

21. Yüzyıl İpekyolu ile Tarihi İpekyolu arasındaki en önemli fark, güzergâhlar ile kaynak-talep arasında yaşanan değişim olmuştur. Tarihi İpekyolu'nda ticari hareketlilik ana hatlarıyla doğu ile batı arasında gerçekleşmiştir. İki coğrafyadan da birbirine farklı mallar taşınmış, merkezi bölge ticaretin taşıyıcı rolünü üstlenmiştir. Çevreler arasındaki ticari akım bütün devletlerin kazanç sağlayabildiği bir ticari yapıyı oluşturmuştur, fakat 21. Yüzyıl İpekyolu'nda kaynaklar çevre bölgeler arası bir trafiği değil merkezden çevrelere doğru bir hareketi gerektirmektedir. Bundan dolayı İpekyolu üzerinde çevre bölgelerin birbirlerine ihtiyaçları yoktur. Hatta Merkezi bölgedeki kaynakların tek yönlü akışı için çevre ülkeler arası bir rekabet mevcuttur. Çevredeki her ülke kendi çıkarları gereği merkezi Asya'ya tek başına hâkim olmaya çalışmaktadır.

Tarihi İpekyolu Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte dünya ticaretinin soyutlandığı uzun bir dönemi geride bırakmıştır. Yeni dönem siyasi, ekonomik ve sosyal farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Orta Asya halkları bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte, milli şuuru canlandırmak adına her millet gibi tarihi zaferlere ve hâkimiyetlerine dönüp bakmıştır. Türk cumhuriyetleriyle birlikte diğer büyük güçler de Sovyetler Birliği'nden kopan bu yeni devletlerin coğrafyası için, İpekyolu'nun yeniden canlandırılması projelerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Her ne kadar yakın geçmişe nazaran Tarihi İpekyolu'nun canlandırılması daha kolay gibi görünse de yüzyıllar içinde yaşanan büyük değişimler Tarihi İpekyolu'nun şartlarını fazlasıyla değiştirmiştir. Geriye dönüş için aynı büyüklükte değişimlerin yaşanması gerekir. Tarihi referansların ışığında Orta Asya, bir bütünlük

⁶³⁵ CIA World Factbook, 2011, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/>, (15.10.2011).

⁶³⁶ Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan .

⁶³⁷ Çin, Hindistan, Rusya ve İran.

içerisinde, geleceğe dönük büyük proje ve planlarla değerlendirilmelidir, çünkü 21. Yüzyıl Orta Asya'sı tarihi İpekyolu'ndan daha büyük bir öneme sahip olabilir.

Tarihi İpekyolu, 17. Yüzyıl ile 21.Yüzyıl arasında uzun bir dönem edilgen konumda kalarak, dünya ticaretinden ve siyasetinden uzak kalmıştır. 19. Yüzyıl'ın son on yılından itibaren İpekyolu edilgen dönemden etkin döneme doğru bir geçiş sürecine girmiştir.

Yeni dönemdeki boru hattı ve demiryolu projeleri, İpekyolu'nun tekrar etkin olacağı dönemlerin göstergesidir. Boru hatları ise ülkeler arası bir güvenlik zinciri görevi görmektedir. Özellikle enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılacağı göz önüne alınırsa, İpekyolu'ndaki boru hatları projelerinin Batılı ülkelerin de koruması altında olacağını gösterir. Boru hatlarının geçtiği ülkelerde herhangi bir istikrarsızlık olmasına, boru hatlarından faydalanan hiçbir ülke müsaade etmeyecektir. Bu bağlamda, İpekyolu üzerinde tekrar güvenlik ortamının sağlanması mümkündür. Bu güvenlik ortamının hızlı bir şekilde kurulması ve işleyebilmesi için, uluslararası ekonomik işbirliği süreçleri başlatılmalıdır. Bu süreçlerin sonunda, ticaret havzaları güvenlik altına alınabilir. Bu bölgelerin ekonomik olarak kalkınması, muhtemelen etkisini İpekyolu'nun Hint Okyanusu Ticaret Havzasında da hissettirebilir ve bu bölgedeki barış sürecini olumlu olarak etkileyebilir.

Liman ülke seçenekleri arasında birçok avantajı bünyesinde barındıran ve en az soruna ve sorunlu algılamaya sahip olan ülke Türkiye'dir. Türkiye 21. Yüzyıl İpekyolu'nun oluşturulmasında ve geliştirilmesinde öncü rol oynayarak, geleceğe dönük büyük bir dış politika hamlesi yapmış olacaktır. Bunun için, bu bölgenin güvenliğine yapılacak katkılar, Türkiye'nin geleceği açısından önem taşımaktadır. Türkiye'nin İpekyolu için Liman Ülke pozisyonunu alabilmesi, Türkiye'yi, tüm yakın coğrafyalarda etkin bir ülke haline getirecektir.

B. Enerji Kaynaklarının Taşınmasında Türkiye'nin Artan Rolü

Mevcut boru hatları ve boru hatları projeleriyle birlikte, Orta Asya enerji kaynaklarının limanlara ulaşması için 21. Yüzyıl İpekyolu'nun 4 farklı seçeneği bulunmaktadır. Bu seçenekler Uzakdoğu, Güney Limanları, Rusya Karadenizi ve Türkiye üzerinden Akdeniz ve Karadeniz'dir.

Uzak Doğu'nun iki büyük ekonomisi ve pazarı olan Çin ve Japonya'nın, özellikle ABD'nin Orta Doğu'da etkinliğini arttırmasıyla Avrasya enerji kaynaklarını önemli bir alternatif olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının Uzak

Doğu'ya ulaşması ise diğer liman bölgelerine göre daha yakın ve kolaydır çünkü Çin, bölgenin doğrudan kara komşusudur. Buna karşılık, nüfusları az fakat coğrafyaları büyük olan, enerji zengini Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Çin'i bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Çin gibi büyük bir ülkeye ekonomik olarak bağlanmak, bu ülkelerin ekonomik manevra kabiliyetlerini de sınırlayacaktır. Çin'in siyasi olarak da olumsuz bir model kabul edilmesi, muhtemel Çin etkisine karşı Orta Asya ülkelerini endişelendirmektedir.

Hint Okyanusu, Orta Asya'nın dünya okyanuslarına en yakın çıkışıdır. Buraya kadar boru hatlarıyla ulaştırılacak olan enerji kaynakları, buradan deniz taşımacılığıyla tüm dünyaya ulaştırılabilir. Hint Okyanusu'na çıkış için ise, iki seçenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Pakistan ve Hindistan limanları üzerinden Hint Okyanusuna çıkıştır. İkincisi ise, İran üzerinden Basra körfezine ve buradan da uluslararası sulara olan çıkıştır. Orta Asya'dan Pakistan limanlarına ulaşacak olan boru hatlarının Afganistan üzerinden geçmesi gerekir. Hindistan limanlarının kullanımı için ise boru hatlarının Pakistan üzerinden geçmesi gerekir. Bu seçeneğin en olumsuz yönü, bölgenin istikrarsız olmasıdır ki, bu da Hint Okyanusu seçeneğini kullanılamaz hale getirmektedir. Ayrıca Hindistan ile Pakistan arasındaki düşmanlık da, böyle bir güzergâhın oluşturulmasını zorlaştırmaktadır.

Asya enerji kaynaklarının Güney doğrultusunda ikinci liman seçeneği İran, Basra Körfezi'dir. Bu seçenek için, Kazakistan'dan gelecek olan boru hattı Özbekistan ve Türkmenistan üzerinden İran'a ulaşacaktır. İran'ın "Liman Ülke" olmasındaki en önemli avantaj, boru hattının geçtiği ülkelerin aynı zamanda kaynak ülke olmasıdır ki, bu da boru hattının her noktada beslenebilmesi imkânını doğurmaktadır. Böylece enerji kaynaklarına sahip olan 4 ülkenin, yapacağı bir anlaşma ile hepsinin kaynakları uluslararası pazarlara ulaşmış olacaktır. Basra Körfezi'ne Orta Asya'dan gelecek olan enerji kaynakları, Orta Doğu enerji kaynakları ile birleştiğinde, bu bölge tam anlamıyla enerji kaynaklarının merkez noktası haline gelecektir. Buna karşılık, İran'ın uluslararası alandaki olumsuz imajı ve birçok ülkenin karşı olduğu nükleer programı, bu seçeneğin en olumsuz tarafıdır. Devrim sonrası kimliğini Batı karşıtlığı üzerine kurmuş olan İran, Batı tarafından hep tehlikeli bir ülke olarak algılanmaktadır. Bundan dolayı Batılı ülkeler, tüm kaynakların İran'ın hâkim olduğu bir bölgede toplanmasına müsaade etmeyeceklerdir.

İpekyolu'nun liman seçeneklerinden biri de Rusya üzerinden Karadeniz'dir. Rusya, Orta Asya ile ilişkileri en sıkı olan ülkedir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği döneminden miras olarak, Orta Asya kaynaklarını Rusya limanlarına taşıyacak alt yapı ve projelere de sahiptir. Ancak Rusya'nın Orta Asya enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında etkin rol oynaması Avrupa ülkeleri tarafından pek de olumlu karşılanmamaktadır. Özellikle, Rusya'nın Ukrayna

üzerinden Avrupa'ya uzanan boru hatlarını siyasi bir araç olarak kullanması, Avrupa ülkelerini rahatsız etmektedir. Aslında enerji kaynaklarının taşınması ile ilgili üretilen projelerin temel amaçlarından biri, Rusya'nın tekeli kırabilmektir. Orta Asya ülkeleri de, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Rusya'nın baskısının dışına çıkabilmek adına alternatif ticaret yollarının oluşmasını istemektedir. Bu bağlamda, Rusya hem kaynak ülkeler için hem de enerji pazarı için "istenmeyen taşıyıcı" konumundadır.

Tarihi İpekyolu'nun en önemli bölümlerinden biri olan Anadolu, 21 Yüzyıl İpekyolu için de önemini korumaktadır. Balkanlar üzerinden Doğu ve Orta Avrupa'ya enerji akışını sağlayabilecek konuma sahip olan Türkiye, aynı zamanda Akdeniz ve Karadeniz üzerinden deniz taşımacılığı yapabilme imkânına da sahiptir. Türkiye'nin enerji kaynaklarının taşınması alanında ön plana çıkması, Türkiye ile Rusya arasındaki rekabeti arttırmaktadır. Fakat Türkiye, bu konuda ABD ve Avrupa ülkelerinin desteğini almış gibi görünmektedir. Avrupa ülkeleri açısından, enerji koridorları arasında en güvenli ve makul seçenek Türkiye'dir, çünkü bir yandan Rusya'ya karşı bir alternatif oluşturulurken bir yandan da Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde olan, güvenli bir ülkedir. Bu yönüyle Türkiye, Yeni İpekyolu için makul bir "liman ülke" görüntüsü taşımaktadır. Türkiye bir "liman ülke" olmak için jeopolitik özelliklerinin yanında, son yıllarda ekonomik alanda büyüme göstermesi, dış politikada hedef büyütmesi, Orta Asya ile sahip olduğu tarihi ve kültürel bağlar gibi özellikleriyle de diğer liman seçeneklerinden kendisini ayırmaktadır.

Bir liman ülke seçeneği olarak Türkiye, İpekyolu için önemli fırsatlarla beraber bazı sorunları beraberinde taşımaktadır. İlk olarak 2003 sonrası değişim dönemine giren Türk Dış Politikası, bu anlamda bir yenilik dönemi getirmiş ancak bu dönemde ortaya çıkan olumsuz algılara da sebep olmuştur. 2003-2010 yılları arasındaki dış politika alanında genel Türk Dış Politikasının seyri dışında gelişmelerin yaşandığını görebiliriz.

Yeni dönemin politikalarını belirleyen Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Orta Asya ile olan ilişkilerde vurguladığı önemli noktalara baktığımızda ise, İran ve Rusya vurgusunu görmekteyiz; *"Coğrafya'nın ortaya koyduğu basit bir gerçek vardır. Orta Asya ile kara bağlantısı kurmak isteyen bir Türkiye'nin Rusya ve İran ile aynı anda çatışmaya girmesi de, bu ülkelerden biri ile sürekli gerginlik yaşaması da doğru değildir."*⁶³⁸ Bu açıdan, İran ve Rusya ile Orta Asya üzerindeki rekabet aynı zamanda işbirliği zeminine çekilmektedir. Bu durum, Orta Asya ülkelerinin üzerlerindeki Rusya mı Batı mı baskısını daha kolay atmalarını

⁶³⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 498.

sağlayabilir çünkü Türkiye'nin bu yöndeki politikaları başarıya ulaşabilirse, hem Batı hem Rusya aynı anda gerçekleşebilir.

Türk dış politikasında yaşanan bu değişimin Orta Asya ile olan ilişkilerde bazı riskleri de beraberinde getirdiğini görmek gerekir. Türkiye'nin İslami rejimlerle olan sıkı ilişkileri yanlış yorumlanarak, laik sistemden yana olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini olumsuz etkileyebilir. Bu durumun aşılabilmesi için, ilişkilerin ve ziyaretlerin sürekliliği sağlanmalıdır. Resmi heyetlerin veya devlet başkanlarının yapacağı ziyaretlerde imaj sorunu oluşturabilecek algılamaların önüne geçilmelidir. Orta Asya ile yaşanabilecek bir diğer sorun ise, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini düzelmek için atılan adımların Azerbaycan ile Türkiye arasında yarattığı krizin diğer Türk cumhuriyetlerinde nasıl algılandığıdır? Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Türk dünyası içindeki öncü ve örnek ilişki yapısını oluşturabilir. Türk cumhuriyetlerine yönelik atılacak adımların ilk durağı her zaman Azerbaycan olmuştur ve Azerbaycan ile Türkiye arasında yaşanan sorunlar, Türk cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ilişkiler açısından kötü örnek oluşturmamalıdır.

Türkiye'nin liman ülke pozisyonunun sorunlarından biri de, İran ve Ermenistan'ın hem İpekyolu açısından hem de Türk jeopolitiğinin karasal bağlantısı açısından kopukluk oluşturan bir nokta olmasıdır. Bir yanda Türkiye ve Azerbaycan ile sorunları olan Ermenistan adeta bölgeden soyutlanmıştır, diğer yandan Batı dünyasıyla sorunlar yaşayan İran'ın bölgeden ve dünyadan soyutlanması istenmektedir. İpekyolu'nun Kafkasya'da ve İran'da kopukluk yaşaması, Akdeniz ve Karadeniz ticaret havzalarını da olumsuz etkileyecektir. Bundan dolayı bu sorunun aşılması için, İran ve Ermenistan'ın barış içerisinde hem bölgeye hem de uluslararası alana entegre edilmesi gerekmektedir. Bu hedef doğrultusunda bir takım tavizlerin verilmesi ise doğru değildir çünkü bu ülkelerin ticaret yollarına ve boru hatlarına dâhil edilmesi en çok bu ülkelerin çıkarıdır. Gerekli projeler Ermenistan ve İran'ın isteksizliği durumunda Gürcistan üzerinden çözüme kavuşturulabilir.

Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki tarihi ve kültürel ortaklık, siyasi saha için önemli bir avantajdır. Buna rağmen, 1990'lı yıllarda yaşanan başarısızlığın nedeni olarak, bu ortaklığın yarattığı heyecan gösterilmiştir. Oysaki sorun ne bu ortaklıklar ne de bu ortaklıkların yarattığı heyecandır. Sorun, o dönem içerisinde bu ortak kültürün ve heyecanın iyi yönetilememesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin istenen düzeye ulaşamamasında Türkçü çevrelerin suçlanması, Soğuk Savaş sonrası

sistem değişikliğini ve devlet kadrolarının hazırlıksızlığını görmeden, büyük çapta bir dış politikanın küçük bir alana hapsedilerek eleştirilmesine neden olmaktadır.⁶³⁹

Bundan sonraki süreçte, Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki kültürel ve tarihi ortaklıkları koruyan ve canlandıran bir siyaset izlenerek, tekrar yeni bir heyecanın oluşturulması ve bu tür avantajların kontrollü bir şekilde yönlendirilmesiyle, Türkiye Orta Asya'da daha fazla etkinlik sağlayabilecektir. Davutoğlu döneminde bu yönde atılımın sağlanabilmesi için Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Dışışleri Bakanlığı arasındaki işbirliği artırılmıştır. Dış politikada Türkiye'nin güvenli koridor rolünün önemi vurgulanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı da bu durumun somut bir örneğidir.⁶⁴⁰ Fakat enerji alanında bölgede Rusya ile rekabetin zorluğu ve İran'ın küresel kriz noktası haline gelmesi Türkiye'nin enerji koridoru olmasını olumsuz etkilemektedir.

III. Türkiye'nin Küresel Güç Olma Hedefi Çerçevesinde Orta Asya'nın Önemi

Türkiye'nin dış politikadaki yaşadığı en önemli değişim, hedeflerin farklılaşmasıdır. Öncelikle etkin bir bölgesel güç olma ve sonrasında da küresel güç olma iddiası, dış politika açısından oldukça büyük bir hedeftir. Bu dış politikanın mimarı olan Ahmet Davutoğlu'nun bu hedefe ulaşmak için hazırladığı teorik zemin, kullanılacak araçlar ve Davutoğlu'nun potansiyel bir güç olarak gördüğü tarihi ve kültürel mirasın kullanılabilirliği ve etkinliği analiz edilmelidir. Bunun yanında, bölgesel güç konumundan küresel güç konumuna geçebilmek için hangi bölgelerde etkinliğin artırılması gerektiği önemlidir. Bu bağlamda, Kafkaslar, Orta Doğu ve Balkanlar Türkiye'nin komşu olduğu bölgeler olarak, bölgesel güç olabilmek için mutlak etkin olunması gereken bölgelerdir. Fakat Orta Asya bölgesi siyasi coğrafya olarak, Türkiye'ye sınırsal bağlantının olmadığı ve diğer bölgelere göre Türkiye'ye en uzak kalan bölgedir.

Küresel bir güç olmak için ortaya koyulan jeopolitik teoriler farklı yöntem ve güzergâhlar ile Orta Asya bölgesinin önemine vurgu yapmışlardır. Mackinder 20. Yüzyıl'da dünyaya hâkim olmak için kontrol edilmesi gereken bölge olarak Doğu Avrupa ve Orta Asya'yı işaret etmiş ve burayı kalpgah olarak adlandırmıştır. Don, Volga, Amu Derya ve Sir Derya nehirlerinin havzasını kaplayan bu coğrafya, Mackinder'e göre jeopolitik ve

⁶³⁹ Meryem Kırımlı, Dilek Temiz, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası", 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, İdris BAL (Ed.), Ankara, Nobel Yay., 2004, s.475.

⁶⁴⁰ Yeşiltaş, "AK Parti Dönemi...", s.27.

jeoekonomik bir merkezdir.⁶⁴¹ Bir başka jeopolitik teori olan “kenar kuşak” teorisi de dünyanın en önemli bölgesinin Doğu Avrupa ve Orta Asya olduğunu kabul etmekle birlikte, buraya hâkim olmak için bu coğrafyanın kenar kuşağına hâkim olunması gerektiğini iddia etmiştir.⁶⁴² Bu teoriler II. Dünya Savaşı stratejilerini ve Soğuk Savaş döneminin politikalarını da etkilemiştir. Nitekim I. ve II. Dünya Savaşları da Paris-Berlin-Varşova-Moskova ana çizgisinde yaşanmıştır.⁶⁴³ Mackinder’in “kalpgah” olarak adlandırdığı bölge dünyanın en önemli güç merkezi olarak belirtilmiş ve bunun dışında ve içinde kuşakların olduğu varsayılmıştır. Fakat coğrafi olarak güç merkezi kabul edilen bu coğrafya siyasi ve ekonomik olarak gücünü yitirdiğinde ya da ABD daha büyük bir güç olarak ortaya çıktığında coğrafi güç merkezi de önemini yitirmiştir. Fakat 21. Yüzyılda güç dengesinin nüfus ve ekonomi odaklı olarak yeniden Asya’ya yönelmesi, güç merkezinin yeniden değişebileceğini göstermiştir. ABD de bu durumun farkında olarak 2012 stratejik planını Asya-Pasifik odaklı olarak duyurmuştur. Askeri, ekonomik ve siyasi olarak Asya-Pasifik bölgesi ABD için öncelikli bölge olarak görülmüştür.⁶⁴⁴ 21. Yüzyılda güç merkezi Orta Asya merkezli değildir fakat Asya-Pasifik üzerindeki rekabette Orta Asya önemli bir konumdadır. Çin açısından ekonomik yükselişi sürdürülebilir hale getirmek için Orta Asya ekonomik ve demografik bir yayılma alanı olarak görülürken, Rusya’nın yeniden eski siyasi ve ekonomik gücüne kavuşabilmesi için de Orta Asya öncelikli olarak görülmektedir.

Türkiye açısından ise Orta Asya ile başlayan jeopolitik etki tarihi ve sosyo-kültürel bağlar ile Sibiry’a’nın derinliklerine ve Asya-Pasifik’e uzanabilecek bir niteliğe sahiptir. Siyasi sınırların etkisinin artık sosyo-kültürel ve ekonomik iletişimi engelleyemediği için Rusya Federasyonu içinde bulunan ve kültürel olarak Türk kültür dairesinde yer alan bölge Kafkaslardan başlayıp Yakutistan ile birlikte Sibiry’a’ya uzanmaktadır. Çin sınırları içinde ise Doğu Türkistan’ın varlığı bu etkinin Çin’in içlerine taşınmasını sağlayacaktır. Bölgesel bir güç olan Türkiye, Avrasya coğrafyasına yayılan Türk dünyası ile birlikte küresel bir aktör haline gelecektir.⁶⁴⁵

Orta Asya yakın kara havzasındaki bölgelere kıyasla Türkiye’nin en az etki sahibi olduğu bölgedir. Türkiye’nin politikalarının yanında, Rusya ve Çin’in iki büyük küresel aktör

⁶⁴¹ Halfrod J. Mackinder, “The Round World and the Winning of the Peace”, *Foreign Affairs*, C:21, S:4, 1943, s. 596-597.

⁶⁴² Michael P. Gerace, “Between Mackinder and Spykman: Geopolitics, Containment and after”, *Comparative Strategy*, C:24, S:2, 2005, s. 349.

⁶⁴³ Suat İlhan, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, 3. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2006, s.36.

⁶⁴⁴ Sustaining U.S. Leadership: Priorities for 21st Century Defense, Department of Defence, White House, (Ocak 2012), s.2-3.

⁶⁴⁵ İlhan, “Türklerin Jeopolitiği...”, s.40.

olarak Orta Asya'da bulunmaları da bu durumu etkilemektedir. Coğrafi ve siyasi olumsuzluklarla beraber, bölgeyle Türkiye arasındaki tarihi ve kültürel bağ, bölgeye yönelik ilginin azalmadan devam etmesini sağlamaktadır. Bu olumlu ve olumsuz etkenlerle birlikte Orta Asya, Türkiye'nin küresel güç olabilme hedefinin en önemli parçasıdır. Gerek Orta Asya'nın özel konumu itibarıyla gerekse Türkiye'nin etki alanı kurabileceği en uzak coğrafya olabilme durumuyla Orta Asya, Türkiye'nin küresel güç olabilme hedefi için en önemli uygulama alanıdır.

Türkiye'nin Orta Asya'da etkinliğini artırması jeopolitik etki alanı ve imkânların yanı sıra uluslararası örgütlerde etkinlik ve dünya kamuoyu açısından da büyük bir diaspora oluşturabilecektir. KKTC ile birlikte yedi Türk Cumhuriyeti ve bunun dışında yaşayan Türklerin nüfus olarak oluşturabilecekleri etki, tüm Türk cumhuriyetleri için mevcut durumdan daha üstün olacaktır. Bunun adımları da Türk Konseyi çatısı altında atılmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı mirası dolayısıyla sahip olduğu dağıntık nüfus, Türk cumhuriyetlerinde de Sovyetler döneminin baskı politikaları ve sürgünleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Sonraki yıllarda yaşanan göçlerle birlikte her Türk cumhuriyetinin kendi diasporası oluşmuştur. 21 Haziran 2013'te ise diasporalar arası işbirliği ve eşgüdümün sağlanabilmesi için Bakü'de Türk Konseyi çatısı altında yaklaşık 600 diaspora üyesi, Türk Dildeş Diaspora Örgütleri 1. Formu'nu gerçekleştirmiştir.⁶⁴⁶ Bu konuda her ne kadar geç kalınmış olsa da eldeki imkânlar kaybedilen zamanı telafi edebilecek kadar fazladır.

Türk cumhuriyetlerinin uluslararası örgütlerde ortak tutum belirlemeleri ve ortak gündemler üzerine çalışmaları her Türk cumhuriyetinin sorunlarının uluslararası platformlarda daha rahat gündeme gelmesini sağlayacaktır. 2010'da 10. Türk Konseyi zirvesi sonuç bildirgesinde bu yönde bir karar alınmıştır.⁶⁴⁷ Eğer bu karar doğrultusunda uzun vadeli stratejik planlamalar yapılabilirse hem tüm Türk cumhuriyetlerinin üye olduğu BM ve AGİT gibi örgütlerde etkinlik artırılacak hem de bazı Türk cumhuriyetlerinin üye olmadığı örgütlerde diğerlerinin de sözü yer bulabilecektir. Örneğin Türkiye'nin diyalog ortağı olduğu ŞİÖ'de Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan üyedir. Türkiye ise İİT, AB ve NATO gibi uluslararası örgütlerde söz sahibidir. Türk cumhuriyetleri arasında ortak bir gündem ve politika oluşturulursa Türkiye'nin ŞİÖ'de, diğer Türk cumhuriyetlerinin de Türkiye'nin etkin olduğu örgütlerde etkinlik kazanması söz konusu olacaktır.

⁶⁴⁶ "Türkdildeş Diaspora Örgütleri 1. Forumu gerçekleşti", <http://turkkon.org/icerik.php?no=254>, (23.06.2013).

⁶⁴⁷ "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi, İstanbul, 16 Eylül 2010", http://www.turkkon.org/docs/01_a_IstanbulBildirisi-16Eylul2010_Turkce.pdf, (20.06.2013).

Orta Asya'nın özel konumunun Türkiye açısından önemi üç konu üzerinden açıklanabilir. Birincisi, Orta Asya'da etkinlik kurabilmek için Rusya, Çin ve ABD ile rekabete girilmesi gerekecektir. Küresel güç olarak kabul edilen bu devletlerle Türkiye'nin en iyi rekabet edebileceği coğrafya Orta Asya'dır, çünkü Orta Asya'da bu küresel güçlere karşı Türkiye'nin kullanabileceği farklı araçlar mevcuttur. Tarihi ve kültürel yakınlık, bu araçlar içerisinde en ön plana çıkanlarıdır. İkincisi, küresel güç olabilmenin önemli şartlarından biri etki alanının dünyayı içine alabilecek şekilde genişlemesidir. Türkiye'nin komşu coğrafyalardan sonra etki alanını genişletebileceği en uygun coğrafya Orta Asya'dır. Üçüncüsü, uluslararası politikanın en önemli başlıklarından biri enerji kaynakları ve enerji kaynaklarının taşınmasıdır ki, Türkiye kaynak arzının en yoğun olduğu bölgelerden biri olan Orta Asya ile kaynak talebinin en fazla olduğu bölgelerden biri olan Avrupa arasındadır. Bu durum Türkiye'nin dış politikadaki gücünü arttırmaktadır.

Orta Asya, Türk Dış Politikası için her zamanki önemini korumaktadır. Bununla birlikte yeni hedefler çerçevesinde 2002 sonrası dönemde Orta Asya politikasındaki gelişmeler, Türk Dış Politikasının hedefleri açısından farklı bir önem arz etmektedir.

SONUÇ

Türk dış politikasında 2003 ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Hem uluslararası sistemdeki değişimler, hem bölgesel gelişmeler hem de Türkiye'deki siyasi iktidarın değişmesiyle birlikte başlayan bu değişim Türkiye'nin genel dış politikasını etkilediği gibi, buna bağlı olarak bölgesel politikaları ve ikili ilişkileri de etkilemiştir. Dış politikadaki değişim çok boyutlu olarak gerçekleşmiştir. Kavramlar, teorik yaklaşım, araçlar, hedefler ve ilkeler bir bütünlük içinde değiştirilmiştir. Değişimin en önemli göstergesi ise hedefte yaşanmıştır. Türk dış politikası için Türkiye'nin küresel güç olma hedefi, tüm dış politikayı temelden değiştirmiştir. Soğuk Savaş döneminden kalma dış politika araçları da bu bağlamda değiştirilmiş ya da yenilenmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın yapısı değiştirilirken, dış politikaya yardım ve destek sağlayan TİKA, TÜRKSOY ve TRT gibi kuruluşlarda da önemli değişiklikler ve yenilikler gerçekleştirilmiştir. TRT'nin Türk dünyasına yönelik açılan TRT Avaz kanalı farklı Türk lehçelerinde yayın yaparak Türk dünyasının farklı coğrafyalarına uzanmayı başarmış, Anadolu Türkçesindeki yayınlarıyla da Türk dilinde birlik için olumlu bir etki yaratmaya başlamıştır. Bu süreçte TİKA'nın yardım ve faaliyetleri artarak devam etmiştir. Devlet Bakanlığı'ndaki bir daire iken Başbakanlığa bağlı bir başkanlık haline getirilen Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı da bu süreci destekleyecek önemli bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Türk dış politikasının Orta Asya politikasındaki en önemli eksiklik en somut olarak bu kurumlarda gözükmiştir. Türkiye'nin Orta Asya politikasında ikili ilişkilerin geliştirilmesine rağmen uzun vadeli bir hedef belirlenmemiş ve bu hedefe yönelik stratejik adımlar atılmamıştır. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın faaliyet raporlarında yazan olumlu projelere rağmen stratejik hedef bölümünde "kurumun henüz bir stratejik planı mevcut değildir" yazısı dış politikadaki eksikliğin en somut itirafı olmuştur. Bunun yanında AK Parti sivil toplum ve düşünce kuruluşlarının sayısı ve bunların dış politikadaki rolleri ve etkileri de artmıştır. Dış politika araçlarındaki en önemli yenilik ise kamu diplomasisi alanında gerçekleştirilmiştir.

Türkiye değişen dış politikası ile uluslararası alanda daha etkin ve görünür hale gelmiştir. Dış politika ölçeğini de büyütürken sadece komşu bölgelerle sınırlı kalmamış, Güney Amerika, Afrika ve Asya Pasifik gibi uzak coğrafyalarda da etkisini artırmıştır.

Değişen dış politikanın Orta Asya'ya yönelik etkisi ise Türk dış politikasının etki sahası olan Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslara göre daha az olmuştur. Burada Davutoğlu'nun Türk jeopolitiğini değerlendirirken yapmış olduğu bölümlenimin etkisi olmuştur. Orta Asya bu bölümlenimde yakın kara havzası ve yakın deniz havzasının ardından gelen yakın kıta havzasında Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya ve Doğu Asya ile birlikte yer almıştır. Oysa ki stratejik zihniyet kavramının dış politikadaki önemine vurgu yapan Davutoğlu, dış politikanın belirlenmesinde tarihsel, kültürel, dini ve sosyal değerlerin etkili olduğunu belirtmiştir. Buna bağlı olarak Türk dış politikası için kademeli olarak açılan coğrafi tanımlamada, aynı tarihi ve kültürel değerlere sahip olduğumuz Orta Asya için coğrafi bir değerlendirme ile gruplandırılması doğru olmamıştır. Bu yanlış jeopolitik gruplandırma Orta Asya ile olan ilişkilerde ya olumsuz sonuçlar doğurmuş ya da ikili ilişkilerde ve bölgesel bütünleşmede potansiyelin altında bir gelişime neden olmuştur. Davutoğlu döneminde Türk dış politikasında Orta Asya'ya öncelik verilmemesinin iki farklı sebebi olabilir. İlk olarak, Davutoğlu küresel güç olma hedefi çerçevesinde Türkiye'nin etki alanını aşama aşama geliştireceği jeopolitik halkalar çizmiştir. Bu aşamalar arasında Orta Asya üçüncü halkada yer almaktadır. Bundan dolayı Türk dış politikasında öncelik sırası henüz Orta Asya'ya gelmemiştir. Orta Asya'ya öncelik verilmemesinin ikinci sebebi ise ideolojik yaklaşım olabilir. AK Parti ve Davutoğlu Sünni merkezli İslamcı bir yaklaşımla Orta Doğu coğrafyasına öncelik vermekte olabilir. Bu çerçevede Türk cumhuriyetleri daha çok Türk milliyetçilerinin öncelik tanıdığı bir coğrafya olarak kabul edilmiş olabilir. Türkiye'nin küresel güç olma hedefi dikkate alınacak olursa birinci sebep daha gerçekçidir, çünkü küresel güç olmak isteyen bir devletin sadece ideolojik yaklaşımlarla Orta Asya gibi stratejik önemi yüksek olan bir bölge ile ilgilenmemesi beklenemez. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta geçen sürenin Orta Asya'da Rusya ve Çin lehine ilerlemekte ve geri döndürülemeyecek nitelikte olmasıdır.

Türkiye'de tarihsel olarak Osmanlı'nın son döneminde oluşan, Cumhuriyet döneminde de devam eden Türkistan ya da Orta Asya algısına göre, Orta Asya hep uzaktaki bir coğrafya olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından 1990'ların ilk yıllarında üst düzey ikili ilişkilerle bu algı aşılmaya çalışılsa da Türkiye'nin iç sorunları ve Orta Asya'daki beklentilerin karşılanamaması neticesinde aşılamamıştır. 2003 sonrası değişen dış politika yaklaşımı ve küreselleşme çağının sunduğu ulaşım ve iletişim imkânlarının varlığı da Orta Asya uzak bir coğrafya olduğu algısını değiştirmeye yetmemiştir. Uluslararası sistemdeki değişim, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması ve Türkiye ile birlikte Türk cumhuriyetlerinin de aynı anda ekonomik bir yükselme yakalaması, Türkiye'nin "küresel güç

olma hedefi” açısından önemli bir fırsat sunmuşken, bu fırsat yeteri kadar değerlendirilememiştir.

Türkiye'nin Orta Asya politikası için 2003 sonrası atılan en stratejik kazanım 2009 ve 2010'da Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nin kurumsallaşması yönünde alınan kararlar olmuştur. Bununla birlikte yine 2010'da alınan karar ile 3 Ekim gününün Türk İşbirliği Günü olarak tüm Türk cumhuriyetlerinde bir bayram gibi kutlanması amaçlanmıştır ancak 2011 ve 2012 yıllarındaki geçen 3 Ekim günleri bu kararın gerçeğe yansımadığını göstermiştir. Buna rağmen Türk Konseyi, Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler ve bütünleşme çabaları için kaçırılan fırsatları yeniden sağlayabilecek, yapılan hataları düzeltebilecek ve Türkiye'nin Orta Asya politikası ile ilgili yapılan eleştirilerin yinelenmesini engelleyebilecek bir adım olmuştur.

Türk dış politikası ile ilgili kitaplarda son on yıl anlatılırken, dış politikadaki gelişmelere bağlı olarak Orta Asya'ya ya hiç yer verilmemiş ya da çok az yer verilmiştir. Oysa Türkiye'nin Orta Asya politikası Türk dış politikası içinde herhangi bir bölge olarak düşünülmemelidir. 1991'den 2012'ye kadar her ne kadar beklentiler karşılığını bulmamış olsa da, Orta Asya Türk cumhuriyetleri Türkiye'ye ilgi göstermektedirler. Özbekistan ile ikili ilişkilerde yaşanan sıkıntılar dışında Kazakistan ve Kırgızistan, Türkiye ile işbirliğinin artırılması için gerekli adımları atmaktadırlar. Türkmenistan ise dış politikasında aldığı tarafsızlık statüsüne rağmen Türkiye ile ikili ilişkilerini geliştirmek konusunda isteklidir. Türkiye yeni dış politikası kapsamında kendisine koyduğu hedeflere ulaşmak ve büyük bir ülke olmak için Orta Asya politikasını dış politikada öncelikli hale getirmelidir. Orta Asya'da Rusya, Çin ve ABD arasındaki küresel rekabet, özellikle Rusya ile Çin arasında Orta Asya'daki etkinliği artırma çabası ile Orta Asya'da zaman Türkiye'nin aleyhine işlemektedir.

KAYNAKÇA

1. KİTAPLAR

- ADIGÜZEL, Hüseyin, *Türk Dünyası'nda Demokrasi Hareketleri, Özbekistan Birlik Hareketi ve Azerbaycan Halk Hareketi*, İstanbul, İnsan ve Demokrasi Vakfı Yayınları, 2000.
- AITKEN, Jonathan, *Nazarbayev: Türkistan'ı Yaratan Adam*, İstanbul, Turkuaz Yayınları, 2009.
- AKA, İsmail, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, TTK, 2006.
- ANCESCHI, Luca, *Turkmenistan's Foreign Policy, Positive Neutrality and the Consolidation of the Turkmen Regime*, Routledge Publishing, New York, 2009.
- ANDİCAN, Ahat, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, İstanbul, Doğan Kitap, 2009.
- ANDİCAN, Ahat, *Türkistan Mücadelesi*, İstanbul, Emre Yayınları, 2003.
- AMANOV, Şatlık, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007.
- ARAS, Bülent, *The New Geopolitics of Euraisa and Turkey's Position*, Frank Cass Publishers, London, 2002.
- ARAS, Bülent; Şule Toktaş; Ümit Kurt, *Araştırma Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü*, Ankara, SETA Yayınları, 2010.
- ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 5. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.
- ARINÇ, İbrahim Said, *European Union-Russia Natural Gas Relations*, The Department of International Relations, Ankara, Bilkent University, 2007.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt:1-2 1914-1995, 12. Baskı, Ankara, Alkım Yayınları, (Tarih yok).
- ATAÖV, Türkkaya, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İstanbul, İleri Yay., 2006.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Makaleler 4*, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1997.
- AUTYAND , Richard M.; Indra De Saysa, *Energy, Wealth and Governance in the Caucasus and Central Asia*, London, Routledge, 2006.

- AYDIN, Mustafa; Çağrı Erhan, (Der.), *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2006.
- AYKAN, Mahmut B., *Turkey's Role in The Organization of The Islamic Conference 1960-1992*, New York, Vantage Press, 1994.
- BALCI, Bayram, *Orta Asya'da İslam Misyonerleri Fethullah Gülen Okulları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- BAYRAKTAR, Gökhan, *Orta Asya ve Türkiye'nin Güvenlik Stratejileri*, İstanbul, Bilge Oğuz Yay., 2008.
- BERDİYEV, Ahmet Anna, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, İstanbul, Ekber Necef, 2003.
- BICHSEL, Christine, *Conflict Transformation in Central Asia, Irrigation Disputes in the Ferghana Valley*, New York, Routledge Publishing, 2009.
- BİRSEL, Haktan, *Orta Asya Jeopolitiği*, İstanbul, IQ Yay., 2006.
- BRZEZINSKI, Zbigniew; Brent Scowcroft, *Amerika ve Dünya*, Çev: Manolya Aşık, İstanbul, Profil Yayınları, 2009.
- BUDAK, Feyzullah, *Kırgızistan: Dünü Bugünü Yarını*, İstanbul, Ocak Yay., 2003.
- CİZRE, Ümit (Ed.), *Secular and Islamic Politics in Turkey*, New York, Routledge Publishing, 2008.
- ÇİFTÇİ, Kemal, *Tarih Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2010.
- DAĞI, Zeynep, *Rusya'nın Dönüşümü Kimlik Milliyetçilik ve Dış Politika*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002.
- DEMİR, Vedat, *Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç*, İstanbul, Beta Yayınevi, 2012.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, 4. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- DEMİR, Ali Faik, *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, İstanbul, Bağlam Yay., 2003.
- DEMİRTEPE, M. Turgut(Der.), *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası*, Ankara, USAK Yayınları, 2008.
- DİKBAŞ, Kadir, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri: Olaylar Kronolojisi 1990-1996*, İstanbul, Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği, 1997.
- DİNÇER, Osman Bahadır; Habibe Özdal; Hacı Necefoglu (Editörler), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası Uluslararası 4. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara, USAK Yay., 2010.

- DJALILI, Mohammad Reza, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın, 2009.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yay., İstanbul, 20. Baskı, 2001.
- DUGIN, Aleksandr, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, Çev: Vügar İmanov, İstanbul, Küre Yay., 2005.
- DUGIN, Aleksandr, *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu*, Ankara, Yeni Avrasya Yay., 2006.
- DURAL, Baran, *Pratikten Teoriye Milliyetçi Hareket*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınevi, 2011.
- DÜNDAR, Ali Merthan, *Panislamizmden Büyük Asyacılığa, Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006.
- EFEĞİL, Ertan; Elif Hatun Kılıçbeyli; Pınar Akçalı (Der.), *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, İstanbul, Gündoğan Yay., 2004.
- ERHAN, Çağrı, *Türk Dış Politikasının Güncel Sorunları*, Ankara, İmaj Yayınevi, 2011.
- EROL, M. Seyfettin, *Yeni Büyük Oyun*, Ankara, Barış Platin Yay., 2009.
- FİDAN, Giray, *Zamanın Yenemediği Ülke Çin*, Ankara, Sinemis Yayınları, 2012.
- FLANAGAN, Stephen J. (Director), *Turkey's Evolving Dynamics, Strategic Choices for U.S-Turkey Relations*, Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 2009.
- GORDON, Philip H.; Ömer Taşpınar, *Türkiye'yi Kazanmak*, İstanbul, Timaş Yay., 2009.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1923-1995*, 9. Baskı, Ankara, Siyasal Kitapevi, 1995.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Uluslararası Politika*, 2. Baskı, Ankara, Siyasal Yayınları, 1978.
- GÖZEN, Ramazan, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2009.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev: M. Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.
- GUMPEL, Werner (Ed.), *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara, Konrad Adenauer Stiftung, 2007.
- GÜL, Abdullah, *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikası'nın Ufukları*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Temmuz 2007.
- HAYİT, Baymirza, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*, İstanbul, Babı Ali Yayınları 2006.
- HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay, *Rusya'nın Dış Politikası I*, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

- HUNTINGTON, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması*, Çev: Mehmet Turhan, Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2005.
- İLHAN, Suat, *Türkiye ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, Ankara, Türk Kültür Araştırmaları, 1993.
- JONSON, Lena, *Vladimir Putin and Central Asia, The Shaping of Russian Foreign Policy*, I.B. Tauris & Co Ltd., New York, 2006.
- KALKAN, Mustafa, *Kırgızlar ve Kazaklar*, İstanbul, Selenge Yayınevi, 2006.
- KARA, Sinem, *The Impact of the European Union-Russia Relations on Creating a Common EU Energy Policy*, Ankara, Bilkent University, 2008.
- KARAGIANNIS, Emmanuel, *Energy and Security in the Caucasus*, New York, RoutledgeCurzon, 2002.
- KARAKOÇ, Ercan, *Atatürk'ün Dış Türkler Politikası*, İstanbul, IQ Yay., 2004.
- KARPAT, Kemal, *Türkiye ve Orta Asya*, Ankara, İmge Kitapevi, 2003.
- KAMER, Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya: Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye, Rusya, İran ve ABD'nin Kafkasya Politikaları*, Ankara, USAK Yay., 2009.
- KAZGAN, Gülten, *Türkiye-Rusya İlişkilerinde İhtilaflı Konular ve Çözümleri*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2008.
- KERİMOV, İslam, *Özbekistan: 21. Yüzyılın Eşiğinde*, İstanbul, Bilgi Yay., 1997.
- KESİCİ, A. Kayyum, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2003.
- KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, Çev: İbrahim H. Kurt, 4. Basım, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Türkistan Milli Tarih ve Medeniyet Davamız Temel Meseleleri*, Konya, Yedi Kubbe, 2008.
- KRAMER, Heinz, *AK PARTİ's New Foreign Policy Between Vision and Pragmatizm*, Research Division EU External Relations Stiftung Wissenschaft und Politik, Working Paper 01/2010, Berlin, 2010.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Ankara, Yurt Yayınevi, 1986.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*, İstanbul, Ötüken Yay., 1996.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarih Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 5. Basım, Ankara, TTK, 2010.
- LAÇİNER, Sedat, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, Ankara, USAK Yay., 2009.

- LAÇİNER, Sedat, NECEFOĞLU, Hacali, ÖZERTEM, Hasan Selim (Editörler), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası Uluslararası 3. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara, USAK Yay., 2009.
- LEWIS, David, *The Temptations of Tyranny in Central Asia*, New York, Columbia University Pres, 2008.
- MacKINNON, Mark, *Renkli Devrimlerin Sırrı Yeni Soğuk Savaş*, Çev: Emel Lakşe, Ankara, Destek Yayınları, 2008.
- MARKETOS, Thrassy N., *China's Energy Geopolitics, The Shanghai Cooperation Organization and Central Asia*, New York, Routledge Publishing, 2009.
- MCCARTY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul, Çev: Bilge Umar, İnkilap Yayınları, 1998.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (Der.), *Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi*, 2002.
- NAZARBAYEV, Nursultan, *Kritik On Yıl*, Ankara, ASAM, 2003.
- NAZARBAYEV, Nursultan, *Yüzyılların Kavşağında*, Ankara, Bilig Yay., 1997.
- NOGAYEVA, Ainur, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, Ankara, USAK, 2011.
- RAŞİD, Ahmet, *Taliban İslamiyet Petrol ve Orta Asya'da Büyük Oyun*, Çev: Osman Akınhay, İstanbul, Mozaik Yayınları, 2001.
- ROY, Oliver, *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, Çev: Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.
- OLCOTT, Martha Brill, *Central Asia's New States*, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 1996.
- ORAN, Baskın, (Der.) *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:2 1980-2000*, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2006.
- ORAN, Baskın, (Der.) *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:3 2001-2012*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- ÖKE, Mim Kemal, *Türk Dünyası*, İstanbul, İrfan Yay., 1997.
- ÖZDAĞ, Muzaffer, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği*, Ankara, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, 2003.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Türk Tarihinin ve Geleceğinin Jeopolitik Çerçevesi*, Ankara, ASAM, 2003.

- ÖZDAĞDEVİREN, Nazif; Orhan Ertunç, *Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1995.
- SAKINÇ, Süreyya, *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, 2005.
- SAPMAZ, Ahmet, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul, Ötüken, 2008.
- SARAY, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Ankara, TTK, 1995.
- SARAY, Mehmet, *The Russia, British Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Ankara, TTK, 2003.
- SARAY, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler*, Ankara, TTK, 1994.
- SARIKAYA, Yalçın, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008.
- SANDER, Oral, *İlkçağlardan 1918'e Siyasi Tarih*, 13. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2005.
- SATAN, Ali; Necdet Öztürk (Der.), *Türk Dünyası'nın Problemleri*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2007.
- SHIRK, Susan L., *China Fragile Superpower*, Oxford Press, 2007.
- SÜLEYMAN, Olca, *Az i Ya*, İstanbul, TDAV, 1992.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Atatürk ve Afganistan*, Ankara, ASAM, 2002.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar 1990-1992*, Cilt:1-2, Ankara, TOBB Yay., 1993.
- TEKİN, Arslan, *Atayurda Yolculuk*, Ankara, Alternatif Yayınevi, 2003.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Hatıralar*, Ankara, Diyanet Vakfı, 1999.
- TURGUT, Hulusi, *Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Avrasya ve Demirel, Doğu Yakasının Hikayesi*, Ankara, ABC Basım Ajansı, 2001.
- USLU, Nasuh, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:2, 4. Baskı, Ankara, TTK, 1983.
- ÜLKÜ, İrfan, *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*, Kum Saati Yay., İstanbul, Aralık 2002.
- YALÇINKAYA, Alaeddin, *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*, İstanbul, Timaş Yay., 1997.
- YAPICI, Utku, *Yeni Soğuk Savaş: Putin, Rusya ve Avrasya*, İstanbul, Başlık Yay., 2007.
- YENİÇERİ, Özcan, *Bugünden Yarına Türk Dünyasına Stratejik Bakış*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2008.

- YILDIZ, Dursun, *Orta Asya'daki Saatli Bomba Su Sorunu*, İstanbul, Truva Yayınları, 2012.
- YILMAZ, Meşkure, *Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye'nin Dış Türkler Politikası*, Kripto, Ankara, 2010.
- YOUNGS, Richard, *Energy Security: Europe's New Foreign Policy Challenge*, New York, Routledge Publishing, 2009.
- YÜCE, Kürşat Çağrı, *Türk Dünyası Temel Meseleler ve Çözüm Önerileri*, Ankara, Tutibey Yay., 2003.
- ZENGİN, Gürkan, *Hoca, Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu Etkisi*, İstanbul, İnkilap Yayınevi, 2010.

2. MAKALELER

- AGAHANOV, Azat, “Türkiye-Türkmenistan İlişkilerinin İktisadi ve Ticari İlişkiler Boyutuyla Analizi ve Gelecek için Öngörüler”, *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*, Haydar Çakmak, M. Seyfettin Erol (Ed.), Barış Kitapevi, Ankara, 2013.
- AKÇALI, Pınar, “Orta Asya'da Siyasal İstikrar ve Demokrasi Dengesi: Kırgızistan Örneği”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34 (Aralık), 2007.
- AKMALOV, Şaislam, “Türkiye – Özbekistan İlişkileri: Sorunları ve Geleceği”, *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*, Haydar Çakmak, M. Seyfettin Erol (Ed.), Barış Kitapevi, Ankara, 2013.
- ALCENAT, Westenly; Taner Özkeçeci, “Potential Roles for Turkey as a Rising Regional Actor in Eurasia”, *Insight Turkey*, Vol. 12, Iss. 3, Ankara, 2010.
- ALLISON, Roy, “Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia”, *International Affairs*, Vol. 80, No. 3, 2004.
- ANDİCAN, Ahat, “Çin Satrancında Orta Asya”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı:11, Ankara, 2006.
- ARAS, Bülent; Kenan Dağcı; M. Efe Çaman, “Turkey's New Activism in Asia” *Alternatives*, Vol: 8 No: 2, Summer 2009.
- ARINÇ, İbrahim; Süleyman Elik, “Turkmenistan and Azerbaijan in European Gas Supply Security”, *Insight Turkey*, Vol.12, Iss.3, Ankara, 2010.
- ASKER, Ali, “Kırgızistan Yol Ayrımında: Demokrasiye mi Otoriterizme mi?”, *2023 Dergisi*, Sayı 109, Mayıs 2010.
- ASKER, Ali, “Rusya'nın Orta Doğu Politikası”, *21. Yüzyıl*, Sayı:31, Temmuz 2011.

- AYDIN, Mustafa, "TİKA'nın Yapılanması ve Görevleri Kutusu", *Türk Dış Politikası*, II. C:2, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- AYDINGÜL, Ayşegül; Hayati Tüfekçioğlu, "Avrasya'nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan", *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Türk Dilli Halklar – Türkiye ile İlişkiler*, 1. Kitap, Ayşegül Aydingül, Çiğdem Balım (Ed.), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012.
- AYHAN, Veysel, "Eksen Kayması mı Sistemik Etkiler mi?, Orta Doğu-Türkiye İlişkilerine Teorik Bir Bakış", *Orta Doğu Analiz*, Cilt:2, Sayı:19-20, Temmuz-Ağustos 2010.
- AZARKAN, Ezeli, "The Relations between Central Asian States and United States, China and Russian within the Framework of the Shanghai Cooperation Organization", *Alternatives*, Vol: 8 No: 3, Fall 2009.
- BAL, İdris, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, İdris BAL (Ed.), Nobel Yay., Ankara, 2004.
- BAL, İdris, "Türk Dış Politikası'nda Süreklilik ve Değişim", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Der. Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil, Nobel Yayınları, Ankara, 2010.
- BALIM, Çiğdem; Y.Emre Gürbüz, "O'zbekistan Respublikası: Özbek Modeli", *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Türk Dilli Halklar – Türkiye ile İlişkiler*, 1. Kitap, Ayşegül Aydingül, Çiğdem Balım (Ed.), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012.
- BAR, Allon, "Turkish Foreign Policy Survey: Directions and Dilemmas in 2007", *Perceptions*, Autumn-Winter 2006.
- BENGIO, Ofra, "Turkey's Quiet Revolution and It's Impact on Israel", *Israel Journal of Foreign Affairs*, 4:1, 2010.
- BIÇAKÇI, Salih, "Andijon'da Nima Boldi? Özbekistan'da Terör, Güvenlik ve Demokrasi", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, S:6, USAK, 2008.
- BLANK, Stephen, "The Central Asian Dimension of Chinese Military Strategy," http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=3652, (15.12.2012).
- BUKKVOLL, Tor, "Astana's Privatised Interdependence: Private and National Interest in Foreign Policy of Nursultan Nazarbayev", *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 3, Carfax Publishing, September 2004.
- CABBARLI, Hatem, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası", *Avrasya Dosyası*, C: 9, S: 1, Bahar 2003.

- CAFERSOY, Nazım, “Bağımsızlık ve Güvenlik Gölgesinde Rusya-Özbekistan İlişkileri (1991-2001)”, *Avrasya Dosyası*, C:7, S:3, Sonbahar 2001.
- COLAKOĞLU, Selçuk, “Turkey and China: Seeking a sustainable Partnership”, *Seta Policy Brief*, Ankara, Ocak 2010.
- COOLEY, Alexander, “Principles in the Pipeline: Managing Transatlantic Values and Interests in Central Asia”, *International Affairs*, Vol: 84:6, Blackwell Publishing, 2008.
- COX, Robert W., “Middle Powermanship Japan and Future World Order”, *International Journal*, Sayı:44, Güz 1989.
- ÇOSKUN, Bezen Balamir, CARLSON, Richard, “New Energy Geopolitics: Why Does Turkey Matter?”, *Insight Turkey*, Vol.12, Iss.3, Ankara, 2010.
- ÇAMAN, Efe, “Kafkasya ve Orta Asya’da Türkiye’nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politika Yönelim Sorunsalı”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı:11, Ankara, 2006.
- ÇOLAKOĞLU, Selçuk, “11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, USAK, Cilt:1, No:2, 2006.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, *Radikal Gazetesi*, 26.02.2004.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, “Rewriting Contemporary Muslim Politics: A Twentieth-Century Periodization”, *Border Crossing’s Toward a Comparative Political Theory*, Fred Dallmayr (Ed.), Lexington Books, USA, 1999.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assesment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol.10, No:1, 2008.
- DİKKAYA, Mehmet; Ali Bora, “Çağdaş Kazakistan’ın Ekonomi-Politiği ve Türkiye’nin Yeri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, USAK, 2006.
- DOKUZLAR, Bircan; Hasan Yılmaz; Cenk Pala, “Çin’in Orta Asya Enerji Politikası”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı:11, Ankara, 2006.
- EDWARDS, Matthew, “The New Great Game and the New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder”, *Central Asian Survey*, Vol: 22, No: 1, March 2003.
- ENGÜR, Emre, “Doğu-Batı Enerji Koridoru Doğalgaz ile Tamamlanıyor: Botaş’ın Avrupa’ya Açılım Stratejisi”, *Avrasya Dosyası*, C: 9, S: 1, Bahar 2003.
- ERDURMAZ, Serdar, “Türkiye 2009 başından itibaren Yeni Bir Dış Politika Stratejisi Uyguluyor”, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1862.html>, (10.02.2013).

- ESLEN, Nejat, “Türkiye Küresel Güç Mü?”, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=949787&CategoryID=99>, (02.02.2013).
- FIACONNI, Giorgio, “China, Russia and Central Assian Countries of SCO Wat More Involvement in Afghanistan”, <http://www.stratfor.com/other-voices/china-russia-and-central-asian-countries-sco-want-more-involvement-afghanistan>, (25.06.2012).
- FİDAN, Hakan; Rahman Nurdun, “Turkey’s Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TİKA”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, C:10, S: 1, Nisan 2008.
- FİDAN, Hakan, “Turkish Foreign Policy Towards Central Asia”, *Journal of Balkan & Near Eastern Studies*, C: 12, S: 1, March 2010.
- FRICKENSTEIN, Scott G., “The Resurgence of Russian Interests in Central Asia”, *International Affairs*, C: 24, S: 1, Spring 2010.
- GRAY, Colin S., “National Style in Strategy: The American Example“, *International Security* 6, S:2, Fall 1981.
- GÖZEN, Ramazan, “Türk Dış Politikası’nda Değişim Var mı?”, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, Der: C. Yenigün; E. Efeğil, Nobel Yayınları, Ankara, 2010.
- GÜL, Abdullah, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül’ün USAK Konuşması*, USAK Yay., 2010.
- HATİPOĞLU, Esra, “Avrupa Birliği Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru(mu)?”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, USAK, 2008.
- JORDAN, Edward, “The Concept of A Middle Power in International Relations: Distinguishing Between Emerging and Traditional Middle Powers”, *Politikon*, Kasım 2003.
- JOSHI, Rohan, “The Return of the Otoman Turkey’s New Trajectory of Power”, *Pragati The Indian National Interest Review*, July 2010.
- İŞYAR, Ömer Göksel, “Avrasya’da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekleri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, C: 3, S: 6, USAK, 2008.
- KALAFAT, Yaşar, “Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Kültür İlişkileri”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, İdris BAL (Ed.), Ankara, Nobel Yay., 2004.

- KALIN, İbrahim, “Turkey and the Middle East: Ideology or Geo-Politics?” *Private View*, S:13, 2008.
- KARAGIANNIS, Emmanuel, “Clan Politics and Regime Transition in Central Asia”, *Insight Turkey*, C: 12, S: 3, 2010.
- KARASAR, Hasan Ali, “Kırgızistan Bir Ayaklanmayı Daha Kaldırmaz”, *2023 Dergisi*, S: 109, Mayıs 2010.
- KAZEMI, Leila, “Domestic Sources Of Uzbekistan's Foreign Policy, 1991 To The Present”, *Journal of International Affairs*, C: 56, S: 2, Bahar 2003.
- KILIÇBEYLİ, Elif Hatun Önal, “21. Yüzyıl Türk Dış Politikası Türkiye-Orta Asya İlişkileri”, *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, Y. Demirağ, Ö. Çelebi(Ed.), Ankara, Palme, 2011.
- KINIKLIOĞLU, Suat, “Turkey And Russia: Partnership By Exclusion”, *Turkish Policy Quarterly*, C: 8, S:2, Nisan-Haziran 2006.
- KLEIN, Yitzhak, “A Theory of Strategic Culture”, *Comparative Strategy*, C: 10, S:1, Ocak 1991.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer, KORAŞ, Fatih, “2000 Yılı Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu Siyaseti”, *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, Y. Demirağ, Ö. Çelebi(Ed.), Ankara, Palme, 2011.
- KOHEN, Sami, “Dış Politika Bilançosu”, *Milliyet*, 28.12.2010.
- KOHEN, Sami, “Dış Politikada Yeni Hedefler”, *Milliyet*, 05.01.2011.
- KULOĞLU, Armağan, “60 Yıllık İttifak: NATO-Türkiye”, *Orta Doğu Analiz*, C:1, S: 4, Nisan 2009.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer; Fatih Koraş, “2000 Yılı Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu Siyaseti”, *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, Y. Demirağ, Ö. Çelebi(Ed.), Ankara, Palme, 2011.
- LARUELLE, Marlene, “The Two Faces of Contemporary Eurasianism: An Imperial Version of Russian Nationalism”, *Nationalities Papers*, C: 32, S:1, Carfax Publishing, Mart 2004.
- LATYPOV, Alisher, “Understanding Post 9/11 Drug Control Policy and Politics in Central Asia”, *International Journal of Drug Policy* C: 20, S: 5, 2009.
- LUIF, Paul, “The Strategic Cultures of Old and New Europe”, *Old Europe New Europe and The Transatlantic Security Agenda*, Kerry Longhurst and Marcin Zaborowski (Ed.), Roulledge, London and New York, 2005.
- LYNCH, Brian, “Turkish Foreign Policy: Promoting ‘Zero Problems’ ”, *New Zealand International Review*, C: 35, S: 4, Temmuz-Ağustos 2010.

- MACFARLANE, Neil, "The United States and Regionalism in Central Asia," *International Affairs*, C: 80, S: 3, 2004.
- MACKINDER, Halfrod J., "The Round World and the Winning of the Peace", *Foreign Affairs*, C:21, S:4, 1943.
- MERAL, Ziya, PARIS, Jonathan, "Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity", *The Washington Quarterly*, Ekim 2010.
- MONAGHAN, Andrew, "An Enemy at The Gates or From Victory to Victory Russian Foreign Policy", *International Affairs*, C: 84:4, Blackwell Publishing, 2008.
- NOURZHANOV, Kirill, "Changing Security Threat Perceptions in Central Asia", *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 63, Issue 1, March 2009.
- NYE, S. Josph, "Soft Power", *Foreign Policy*, S:80, Yaz, 1990.
- OĞAN, Sinan. "The Black Sea: New Arena For Global Competition", *Turkish Policy Quarterly*, C:5 S:2, Yaz 2006.
- OĞUZLU, Tarık, "Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi", *Ortadoğu Analiz*, C:1, S:9, Eylül 2009.
- ÖĞÜTÇÜ, Mehmet, "Turkey and the Changing Dynamics of World Energy: Towards Cleaner and Smarter Energy", *Insight Turkey*, C: 12, S:3, 2010.
- ÖZCAN, Mesut, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Mesafeden Müdahaleye Dönüşüm", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Der. C. Yenigün, E. Efeğil, Ankara, Nobel Yayınları, 2010.
- ÖZDAĞ, Ümit, "Türk Dış Politikasında Kayan Coğrafya Değil Değerler Eksenidir", *21. Yüzyıl*, S:26, Şubat 2010.
- ÖZDAĞ, Ümit; Şanlı Bahadır Koç, "Mahalleye Hoş Geldin: Türkiye'nin Ortadoğu'da İlk Günü", *21. Yüzyıl Dergisi*, S:18, Haziran 2010.
- ÖZDEMİR, Haluk, "Türkiye'nin Sınır Ülke Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası", *Avrasya Etüdüleri*, S: 33, 2008.
- ÖZDEMİR, Volkan, "The Blue Stream Natural Gas Pipeline: Implications on Energy Security and Foreign Policy", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 3, USAK, 2007.
- ÖZKAN, Güner, "Kalkınma Yardımında Öncelikler ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Örneği", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 4, USAK, 2007.
- PALA, Cenk, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğalgazın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye", *Avrasya Dosyası*, C: 9, S: 1, Ankara, Bahar 2003.

- PAMİR, Necdet, “Orta Asya ve Kafkasya’da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynaklarının Rolü”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, İdris BAL (Ed.), Ankara, Nobel Yay., 2004.
- ROBINS, Philip, “Turkish Foreign Policy Since 2002: Between A Post-Islamist Government and A Kemalist State”, *International Affairs*, C: 83:1, Blackwell Publishing, 2007.
- SCHATZ, Edward, “Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Central Asia”, *International Political Science Review*, C 27,S: 3, 2006.
- SCHEINESON, Andrew, “Shanghai Cooperation Organization”, <http://www.cfr.org/international-peace-and-security/shanghai-cooperation-organization/p10883>, (25.06.2012).
- SHEIVES, Kevin, “China Turns West: Beijing’s Contemporary Strategy Towards Central Asia”, *Pacific Affairs*, C: 79, S: 2, Summer 2006.
- SOMUNCUOĞLU, Anar, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti’nde “Türkiye” ve “Türk” Algısının Geçirdiği Değişim”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 3, USAK, 2007.
- SOZEN, Ahmet, “A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges”, *Turkish Studies*, C: 11, S: 1, March 2010.
- STULBERG, Adam. “Moving Beyond the Great Game: The Geoeconomics of Russia's Influence in the Caspian Energy Bonanza”, *Geopolitics*, C:10, S:1, Bahar 2005.
- OĞUZLU, Tarık “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*, C.1, S.9, Eylül 2009.
- TRANTAPHYLLOU, Dimitrios,; Eleni Fotiou, “The EU and Turkey in Energy Diplomacy”, *Insight Turkey*, C:12, S: 3, 2010.
- TÜR, Özlem, “Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime”, *Orta Doğu Analiz*, C:1, S:4, Nisan 2010.
- ULUTAŞ, Ufuk, “Turkish Foreign Policy in 2009: A Year of Pro-activity”, *Insight Turkey*, C: 12, S: 1, Ankara 2010.
- WEITZ, Richard, “Towards A New Turkey-NATO Partnership in Central Asia”, *Turkish Policy Quarterly*, C: 5, S:2, Yaz 2006.
- WINROW, M, Gareth, “Energy Security in the Black Sea Caspian Region”, *Perceptions*, C: 10, Yaz 2005.
- YEŞİLTAAŞ, Murat; Ali Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsa Bir Harita”, *Bilgi*, S:23, 2011.

YOUSUF, Danial Mohd, “Davutoglu’s *Paradigm*, Winkel’s *Epistemé* and Political Science in Malaysia”, *Asian Journal of Social Science*, C: 35, 2007.

RAPORLAR

2005 Kalkınma Yardımları Raporu, Ankara, TİKA, 2006.

2006 Kalkınma Yardımları Raporu, Ankara, TİKA, 2007.

2009 Kalkınma Yardımları Raporu, Ankara, TİKA, 2010.

2010 Kalkınma Yardımları Raporu, Ankara, TİKA, 2011

AKBAŞ, Ali Cüneyt, *TRT Şeş veya “Ateş Düşsün Türkün Evine”*, 21YYTE, Özel Rapor 12, (Aralık 2010).

ARAS, Bülent, *Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*, SETA, Policy Brief, No:32, (Mayıs 2009).

CAIN, Antony C., *Iran’s Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*, Air War College Maxwell Paper No:26, (Nisan 2002).

ÇERMEK, Murat, *Türkiye-Rusya İlişkileri”*, *Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Yeni Rusya*, SDE Rapor, (Haziran 2010).

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Structring*, SAM Vision Papers for Strategic Research, No.3, (Nisan 2012).

DİNÇER, Osman Bahadır; Mustafa Kutlay, *Türkiye’nin Orta Doğu’daki Güç Kapasitesi, Mümkünün Sınırları*, USAK Rapor No:12, Nisan 2012.

GRIGORIADIS, Ioannis N., *Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy*, Bilkent Üniveritesi/ELIAMEP, Middle Eastern Studies Programme, Working Paper 8/2010, (Nisan 2010).

HEINZ Kramer, *AK PARTİ’s New Foreign Policy Between Vision and Pragmatizm*, Research Division EU External Relations Stiftung Wissenschaft und Politik, Working Paper 01/2010, Berlin, 2010.

Kırgızistan’da Son Gelişmeler: Dün, Bugün, Yarın, ORSAM, Rapor No:26, Ocak 2011.

KUT, Gün, *Türk Dış Politikası’nda Çok Yönlülüğün Yakın Tarihi: Soğuk Savaş Sonrası Devamlılık ve Değişim*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, 2010.

- MIGDALOVITZ, Carol, *Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S.Views*, Congressional Research Service, Kasım 28, 2010.
- MAHNKEN, Thomas G., *United States Strategic Culture*, Defense Threat Reduction Agency, 13 Kasım 2006.
- NATO Füze Savunma Sistemi ve Türkiye*, SDE Savunma Güvenlik Programı Koordinatörlüğü, (Temmuz 2010).
- Sustaining U.S. Leadership: Priorities for 21st Century Defense*, Department of Defence, White House, (Ocak 2012).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı 2011 Faaliyet Raporu*, Ankara, 2012.
- SANDERSON, Thomas; Daniel Kimmage; David A. Gordan, “From the Ferghana Valley to South Waziristan” CSIS Report, Mart 2010.
- TÜRKSÖY Faaliyet Raporu 2008-2011*, Ankara, 2011.
- ÜLGEN, Sinan, *Güneşte Bir Yer veya On Beş Dakikalık Şöhret, Türkiye'nin Dış Politikası'nı Anlamak*, Carnigie Papers, (Aralık 2010).
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, Faaliyet Raporu, 2011.
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, Faaliyet Raporu, 2010.